EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Svazek 8

1. vydání

2021

•

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Volume 8

Issue 1

2021

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatn´uje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékolív výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. Evropský politický a právní diskurz přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodná humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Instituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenka (*Ukrajina*)

Marta Jacyšyn, PhD., JUDr., docent, Národní letecká univerzita (*Ukrajina*)

Darja Kibec´, PhD., JUDr., docent, Národní letecká univerzita *(Ukrajina)*

Borys Kormich, doctor prava, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Universita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, PhD, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Lilija Nevara, PhD., JUDr., docent, Národní letecká univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti *(Francie)*

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakowská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego *(Polsko)*

Özgür Oguz, PhD v právu, docent Univerzita Anadolu *(Turecko)*

Anna Pišč, dr hab, profesorkyně, Katedra veřejného obchodního práva, Právnická fakulta, Univerzita v Bialostoku *(Polsko)*

Petra Joanna Pipková, PhD., JUDr., Centrum právní komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Karlova *(Česká republika)*

Andreas Pottakis, Právní zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva *(Řecko)*

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita *(Velké Británie)*

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doctor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionální univerzita jm. Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Leonid Tymčenko, doktor práva, profesor, Výzkumný ústav fiskální politiky, Univerzita státní fiskální služby Ukrajiny (*Ukrajina*)

Alina Zamula, PhD., JUDr., docent, Národní letecká univerzita (*Ukrajina*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopolska, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Daniela La Foresta, profesorkyně, Univerzita jm. Federico II ve m. Napoli *(Itálie)*

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Arkadiuš Modřejewski, dr hab, profesor profesor katedy věd politických, Gdan´ská Univerzita *(Polsko)*

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola *(Velké Británie)*

Mykola Poliovyy, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marek Rewizorski, dr hab, Gdan´ská Univerzita *(Polsko)*

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikaci, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova *(Ukrajina)*

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikaci, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» *(Ukrajina)*

Tetiana Kamenská, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd (*Ukrajina*)
Marina Kalashlinska**,** PhD v politických věd (*Ukrajina*)
Ilona Mishchenko, PhD in civil law and civil process, National University “Odessa Law Academy” (Ukraine)
Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)
Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, Social Communications, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science, social communications and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University *(Ukraine)*
Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University *(Ukraine)*
Daria Kibets, PhD in Law, associate professor, National Aviation University *(Ukraine)*
Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" *(Ukraine)*
Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service *(Ukraine)*
Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" *(Ukraine)*
Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv *(Ukraine)*
Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France *(France)*
Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy *(Poland)*
Lilia Nevara, PhD in Law, associate professor, National Aviation University *(Ukraine)*
Özgür Oguz, PhD in Law, Ass.Prof, Anadolu University *(Turkey)*
Anna Piszcz, dr hab, Professor UwB, Faculty of Law, University of Bialystok *(Poland)*
Petra Joanna Pipková, PhD, JUDr, Charles University Prague *(Czech Republic)*
Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law *(Greece)*
Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales *(Great Britain)*
Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University Almaty *(Kazakhstan)*
Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv *(Ukraine)*
Leonid Tymchenko, Major Research Fellow, Research Institute of Fiscal Policy, University of State Fiscal Service of Ukraine *(Ukraine)*
Marta Yatsyshyn, PhD in Law, associate professor, National Aviation University *(Ukraine)*
Alina Zamula, PhD in Law, associate professor, National Aviation University *(Ukraine)*

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University *(Slovakia)*
Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University *(Ukraine)*
Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy" *(Ukraine)*
Daniela La Foresta, Professor, Naples Federico II University *(Italy)*
Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University *(Ukraine)*
Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, Professor UG, professor at the Department of Political Science, University of Gdansk *(Poland)*
Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University *(Ukraine)*
Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics *(Great Britain)*
Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University *(Ukraine)*
Marek Rewizorski, dr hab, University of Gdansk *(Poland)*
Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University *(Ukraine)*

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University *(Ukraine)*
Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odesa Law Academy" *(Ukraine)*

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University *(Ukraine)*
Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv *(Ukraine)*
Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskyi *(Ukraine)*
Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University *(Ukraine)*
Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University *(Ukraine)*

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science (Ukrajina)
Marina Kalashlinska, PhD in political science (Ukrajina)
Ilona Mishchenko, PhD v právu, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (Ukrajina)
Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy" (Ukrajina)
Iana Chernopyshchuk, PhD in constitutional and municipal law (Ukrajina)

The Journal is indexing by Index Copernicus:
https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=42760

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ
Evidenční číslo: MK ČR E 22311
Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO
Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Anhelika Dilai, EFFECTIVENESS OF STRATEGIC COMMUNICATIONS OF DEFENSE SECTOR IN THE SYSTEM OF GLOBAL SECURITY: IMPLEMENTATION OF STRATEGIC OBJECTIVES 6

Kateryna Paiuk, EU AND US FACTORS IN TURKEY'S FOREIGN POLICY STRATEGY 13

Andrii Yeroshyn, THE CURRENT INSTITUTIONAL STRUCTURE OF NATO'S STRATEGIC COMMUNICATIONS 20

Alisa Gandziura, THE CONCEPT OF SOFT LAW IN FORMATION OF STRATEGIC COOPERATION REGULATION PRINCIPLES 27

Anastasiia Bakanova, RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT IN THE CONTEXT OF THE USE OF "HARD POWER" IN INTERNATIONAL RELATIONS OF THE XXI CENTURY 33

Kateryna Hmyrianska, INFORMATION COMPONENT AND FACTORS OF THE HYBRID AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE 40

Viktoriia Muzyka, EU POLICY TOWARDS PROVIDING CYBER RESILIENCE OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL SECURITY ... 46

Anna Boiko, INTERNATIONAL LEGISLATION AND PRINCIPLES IN THE FIELD OF PROTECTION OF BIOMETRIC PERSONAL DATA 52

Tetyana Grabovich, STATE RESPONSIBILITY IN THE SPHERE OF THE USE OF SPACE 57

Amiran Khevtsuriani, Liza Amilakhvari IRAN AND THE NEW GEOPOLITICAL REALITY IN THE SOUTH CAUCASUS 64

Tetiana Marchenko, THE RIGHT OF THE ACCUSED TO HAVE ADEQUATE TIME AND FACILITIES FOR THE PREPARATION OF HIS / HER DEFENCE IN ECHR'S DECISIONS: THE MAIN CRITERIA TO BE CONSIDERED BY NATIONAL COURTS 68

Bohdan Nedilko, MODELS OF EVALUATION OF EVIDENCES IN THE CASE-LAW OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT 78

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Dmytro Yagunov, PRISONERS CLASSIFICATION POLICY AND INTERNATIONAL STANDARDS OF HUMAN RIGHTS 86

Vazha Shubitidze, Edisher Japharidze, EUROPEAN VALUES AND GEORGIAN POLITICAL THINKING 114

Olena Chaltseva, A SYSTEMATIC APPROACH TO PUBLIC POLICY RESEARCH 122

Oleksandr Boyarskyy, A PERSON IN LOCAL GOVERNMENT: A CHOICE BETWEEN INDIVIDUAL AND COLLECTIVE EXISTENCE 127

Olha Sharan, EPISTEME OF SEPARATISM IN THE POLITICAL SCIENCE 141

SOCIAL DIMENSIONS OF POLITICAL INSTITUTIONS AND PUBLIC ADMINISTRATION

Yuliia Melnyk, POLITICAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF NONGOVERMENTAL MECHANISMS OF PERSONAL AND PUBLIC INTERESTS HARMONIZATION 148

Anatolii Demianenko, LEGAL EDUCATION OF ADOLESCENTS IN PUBLIC ASSOCIATIONS AS A POTENTIAL DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY 155

Maryna Kalashlinska, POLITICAL AND LEGAL ASPECT OF A MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO PALLIATIVE AND HOSPICE CARE 163

INFORMATION DIMENSIONS OF SOCIAL AND POLITICAL DISCOURSE

Alina Datsenko, IMPLEMENTATION OF PRACTICAL MEASURES FOR EFFECTIVE PROTECTION OF THE INFORMATION SPACE OF UKRAINE IN CONDITIONS OF HYBRID WAR 169

Vasyl Popkov, Roman Serov, UKRAINIAN-FRENCH DISCOURSE: PECULIARITIES OF POLITICAL REALITY INTERPRETATIONS 178

Anna Osmolovska, Yelyzaveta Pohoreliuk, Artem Oleksienko INFORMATION PRESENCE OF REGIONAL DEVELOPMENT STATE POLICY IMPLEMENTATION IN MEDIA 190

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Kostiantyn Zablotskyi, PROTECTION OF MINORITY SHAREHOLDERS' RIGHTS 199

Andrii Frantsevych, CONCEPTS AND ADMINISTRATIVE-PROCEDURAL ASPECTS OF THE INTERACTION OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION WITH PUBLIC AUTHORITIES 207

Ihor Nikolaienko, FORMS AND METHODS OF PROTECTION OF PASSENGERS' RIGHTS DURING TRANSPORTATION IN URBAN AND SUBURBAN COMMUNICATIONS 212

Viacheslav Soloviov, ACQUIRING SAMPLES FOR EXAMINATION AT THE INITIATIVE OF DEFENSE 220

Nataliia Karpinska, INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL SUPPORT OF SANITARY AND PHYTOSANITARY MEASURES APPLICATION IN UKRAINE 226

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech) 237

REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English) 242

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.1

Anhelika Dilai
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8255-4941
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

EFFECTIVENESS OF STRATEGIC COMMUNICATIONS OF DEFENSE SECTOR IN THE SYSTEM OF GLOBAL SECURITY: IMPLEMENTATION OF STRATEGIC OBJECTIVES

The beginning of the Russian aggression in 2014 was one of the preconditions for rapid changes in the understanding of national security and the importance of the communication component to achieve an information advantage over the enemy. Using the experience of the world's leading countries and their own unique knowledge, the system of strategic communications was introduced in Ukraine as one of the vital tools in the information confrontation. As strategic communications are to achieve the goals of the state, one of which is the security of its citizens, the article was to study the efficiency of strategic communications, one of the indicators of which is the public support of decisions made by high command. One way to test this hypothesis is the prevalence of key themes of the strategic narrative among domestic and national channels of communication, as well as the synchronization of this activity. This article uses methods of monitoring information messages and subsequent content analysis, which showed us a number of problematic issues and the inconsistency of the evaluation of its effectiveness with the criteria. Since any action or inaction has a communicative effect, it is necessary to take into account the development of technology and experience of both partners and opponents to develop preventive actions, predict communication outcomes and adapt to future challenges in order to gain an advantage in the information space. Along these lines, today, strategic communications of the defense and security sector as one of the tools to ensure the security of citizens require greater study, systematization and synchronization of communication components, as well as clear planning of communication activities with measured objects to determine overall effectiveness. The unification of the system for assessing the effectiveness of strategic communications remains a problematic issue.

Keywords: strategic communications, efficiency, communication, national security, defense and security sector.

Problem formulation. Global security has undergone significant changes since 2014, including the escalation of the situation in the Middle East: ISIS, the Kurds, the outbreak of terrorism in Iraq and Syria. The United States and Europe also suffer from terrorist acts, where, according to a report by the UN Security Council's Counter-Terrorism Committee (CTED)[1] the number of terrorist acts increased by 320%[2]. Terrorism remains one of the factors of migration in the world, so according to the migration portal there are currently 280.6 million migrants[3].

[1] UN Security Council (2020). *CTED Trends Alert*. <https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2020/04/CTED_Trends_Alert_Extreme_Right-Wing_Terrorism.pdf?fbclid=IwAR29lbJEUl36eddFUgBJ4FMAagjyrMEDdYULn30ohcwhCjvQEZXam5uryYk> (2020, April, 20).

[2] Сокуренко, Є. (2020). За п'ять років у світі на 320% зросла кількість терактів з боку ультраправих – огляд звіту Радбезу ООН. *ZMINA* <https://zmina.info/articles/u-ssha-ta-yevropi-na-320-zrosla-kilkist-teraktiv-z-boku-pravoradykalnyh-ruhiv-korotko-perepovidayemo-zvit-rady-bezpeky-oon/> (2020, April, 13).

[3] Migration Data Portal (2020). *Migration Statistics* <https://migrationdataportal.org/data?i=stock_abs_&t=2020> (2021, January, 26).

In addition, the system of international relations has faced the aggressive foreign policy of the Russian Federation, which only in the "years of independence" became the cause, participant or sponsor of about twelve armed conflicts[1]. All these issues have led some researchers to argue about the dismantling of the existing system of international relations and the threat to global security.

Ukraine, as the bearer of a unique experience of hybrid warfare, has been resisting regular Russian troops and powerful information aggression by the Kremlin since 2014. Most European partners, especially in Central and Eastern Europe, in particular due to geographical proximity, are actively involved in resolving the Ukrainian crisis. However, recent world events and the inactive phase of the armed confrontation in Donbas have forced the Western world to reconsider its attitude to the situation in Ukraine. Thus, the experts of the International Crisis Group (ICG) in the report "Peace in Ukraine: European War" call for a review of the sanctions regime against Russia and emphasize the importance of establishing relations between the world and Moscow for global security[2]. Such rhetoric affects Ukraine's national security today, as the Kremlin's information strategies exploit the weaknesses of European democracy and focus on destroying self-identification, identifying with the nation, destroying state-building narratives, and weakening national security. Among the many tools, Russia's influence in the communication space is based on mis- and disinformation, the spread of fakes, appeal to the sensative sphere of the individual, which constantly manipulates public opinion.

A striking example is the story of the "crucified boy" who appeared in the Ukrainian Donbas[3], and had a sequel in Germany under the guise of a little girl kidnapped by migrants from the Middle East[4]. This is a case of how the actors of the information space (in this case, the Kremlin's information strategies), using the current situation of a particular country, gaps in the security system, the susceptibility of society, derive the emotional component over cognitive, where the order of the second and third effects are changes in society and support for concrete actions. That is why, when considering strategic communications, we must take into account the latest trends in the information space, such as mis- and disinformation, manipulation of facts, the post-truth era, the use of frames, myths etc. to predict the effectiveness of communication and its proactive action.

Scientists such as P. Cornish, K. York, J. Lindley-French, E. Goldman, and others studied strategic communications at different times. The formation of a modern vision of the role of strategic communications in the public administration system was facilitated, in particular, by the works of such domestic scientists as S. Gutsal, D. Dubov, O. Kushnir, V. Lipkan, G. Pocheptsov, T. Popova, A. Barovska, O. Salnikov, L. Kompantseva, T. Dziuba and others. The issue of communication efficiency were studied by V. Rizun, V. Ivanov, T. Sivak, O. Voitko and others.

The purpose of this article is to study the impact of strategic communications on national security and the effectiveness of their activities in promoting the goals of the state and ensuring their support by society.

Presenting main material. Today communications have become an integral part of world political processes and the security system. After all any action, and especially inaction, necessarily becomes public through the media or social networks, even in closed bureaucratic systems such as the security institution.

Referring to researchers from the Emerson think tank, David Patrikarakos writes that about 3.4 billion people now use the Internet. This is another planet where seven hours of video are uploaded to Youtube every second, active Facebook accounts exceed China's population (1.7 billion), and 59% of Americans follow real-time news on Twitter[5]. Of course, the presence of Ukrainians on these platforms is much lower.

[1] Wikipedia (2020). *Список війн за участю Росії* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_війн_за_участю_Росії> (2020, November, 08).

[2] Шейко, Ю. (2020). Для завершення війни на Донбасі ЄС має переглянути санкції щодо РФ – доповідь ICG. *DW*. <https://www.dw.com/uk/dlia-zavershennia-viiny-na-donbasi-yes-maie-perehlianuty-sanktsii-shchodo-rf-dopovid-icg/a-53263724> (2020, April, 28)

[3] Мусафирова, О. (2015). «Мальчика» не было, но он живет. *Новая газета*. <https://www.novayagazeta.ru/articles/2015/07/15/64898-171-malchika-187-ne-bylo-no-on-zhivet>(2015, July, 15).

[4] Meduza (2016). *Распятый мальчик, часть вторая Первый канал показал странный сюжет об изнасиловании несовершеннолетней девочки мигрантами* <https://meduza.io/feature/2016/01/18/raspyatyy-malchik-chast-vtoraya> (2016, January, 18).

[5] Патрикаракос, Д. (2019). *Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті*. Київ: Yakaboo Publishing, 106, 21.

Thus, according to the State Statistics Service as of January 1, 2020 in Ukraine there were 28 million 787 thousand Internet users[1]. At the same time 15 million people use the social network Facebook[2].

Traditional media are adapting to rapid changes and moving to the Internet, creating full-fledged information resources, often with relevant pages on social networks, which can be used as an additional channel for disseminating information or as a separate media. With this in mind, recent years have shown the effectiveness of social media as a platform for addressing global international issues in politics and diplomacy; also in the last decade they have become the engine of social change in an evolutionary or revolutionary way.

For instance, Twitter has become one of the many tools of public diplomacy (a component of strategic communications) and introduced researchers to the phenomenon of Twitter-diplomacy. It is no longer possible to imagine world leaders without pages on social networks. And former US President Donald Trump is one of the most illustrative examples of political activity through a page on this social network (Twitter). Analyzing the latest posts of the politician, according to the founders of the network, they became the impetus for mass riots in the United States, which blocked the politician's account[3].

Websites and social media are now seen as an alternative to traditional media in the production, dissemination, exchange and retrieval of information, which helps to optimize and improve the usual tools of the political and diplomatic apparatus, making it more flexible and able to respond quickly to challenges of time and place[4]. However, this accessibility and massiveness is a threat to national and global security, as evidenced by the events of the Arab Spring in 2011, where Twitter acted as a catalyst for the protest movement. Especially given the access and interactivity of this communication channel used to disseminate narratives and engage society in dialogue.

Russia is actively present on the Internet all over the world and has chosen such information tactics, where social media are used to nurture and hold attention in the right way on the topics of language, history, identity and religion. The content of messages is focused on meanings, new presentation formats are created, there is an appeal to emotions and mass reproduction of key ideas. According to Georgy Pocheptsov, so-called virtual interventions are carried out with the help of social media, where the emotional role of presenting information plays a significant role, and not the fact itself. Thus, it is more profitable to transfer not information, but meanings, where something is emphasized, and the rest is taken out of consideration[5]. That is today the issue of security should be reviewed in strategic security documents and include in the description of the content of information flows, as a creative way of promoting ideologies / topics / messages, etc. in the information space through dynamic formats of content flows, which are aimed at focus direction[6]. This will allow to analyze the information space not only by the usual monitoring methodology with an emphasis on negativity, positivity and neutrality, but to capture the meanings and trends.

The presidential elections in Ukraine in 2019 witnessed a pan-European trend of non-professional politicians coming to power. Commenting on the first round, former head of the Ukrainian state P. Poroshenko said: " ... first mistake was communication – Strategic communication was completely destroyed, decisions are taken behind the scenes, and even if they were absolutely right, they have not caused trust in society"[7]. These are two important points – publicity and trust – the key components of strategic communications[8].

---

[1] Денисюк, В. (2020). Скільки українців користуються Інтернетом і скільки дивляться телебачення: статистика. *24 Новини*. <https://news.24tv.ua/skilki_ukrayintsiv_koristuyutsya_internetom_i_skilki_divlyatsya_telebachennya_statistika_n1285720> (2020, February, 22).

[2] Новікова, О. (2020). За останні півроку українська аудиторія в Instagram збільшилася на 13%, у Facebook – на 7,1%, – дослідження. *Українські новини*. <https://ukranews.com/ua/news/715415-u-instagram-i-facebook-zrosla-ukrayinska-audytoriya-za-ostanni-pivroku-rlusone> (2020, July, 17).

[3] BBC (2021). *Twitter окончательно заблокировал аккаунт Трампа* <https://www.bbc.com/russian/news-55597815> (2021, January, 08).

[4] Харченко, І. (2015). Twitter-дипломатія: зарубіжний досвід для України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, *7*, 285-291.

[5] Почепцов, Г. (2019). *Виртуальные войны. Фейки*. Харьков: Фолио, 25-26.

[6] Любовець, Г., Король, В. (2019). *Комунікаційно-контентна безпека: гібридно-месіанські агресії. Україна: 2014-2017 рр.: Тренінговий посібник для фахівців з питань комунікаційно-контентної (інформаційної) протидії*. Київ: ФОП Лопатіна, 315-316.

[7] Рощенко, О. (2019). Порошенко: Я визнав помилку, я змінив комунікацію. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/9/7211697/> (2020, December, 09).

[8] Король, В. (21019. Відповідь Президента. *ArmyUA – Аналітично-інформаційний портал*. <https://www.armyua.com.ua/vidpovid-prezidenta/?fbclid=IwAR3epHWVd6B4ffCPbV5ZKr4-LghpDggbFqxxRK1gja1op_X5ZMl2TnjB5F4> (2020, December, 09).

The issue of strategic communications, as a set of communicative means to achieve the goals of the state in a hybrid war, shows us the importance and feedback between institutions of power and society, which is provided by the content of attention; defense of the information space as a component of the global security system; synchronization of information perception and political actions. Openness and publicity today should be used as an opportunity, not an obstacle. We see this in the example of social media, which has become a testing ground for the latest strategies and tactics of information confrontation, on the other hand provided an opportunity to expand the system of strategic communications in accordance with the goal and target audience. Strategic communications are, first of all, preventive actions, modeling of scenario decisions, which just create additional opportunities to ensure trust and support management activities.

Therefore, strategic communications, in our opinion, are the basis of any global process in the public sphere. After all, without an effective combination of existing communication capabilities, especially the arsenal of new formats in the media, social networks and messengers in recent years, it is difficult to reach target audiences and provide them with support for decisions.

We see the task of Ukrainian strategic communications as the formation of the agenda, which would be implemented through the terms of reference of the media in accordance with the strategic narrative. If we talk about the security and defense sector, we understand that it is particularly sensitive to communication problems. Because the power structures are quite closed and do not tend to publicity. However, the level of trust in them is the indicator that indicates the effectiveness of the proposed narrative and communication in general.

We have already said that strategic communications should reflect long-term effects and be based on an in-depth study of existing and potential target audiences and their cultural differences[1]. The planning and implementation of communication activities requires as a result of adequate evaluation and interpretation of the results of such activities. According to the "Doctrine of Strategic Communications"[2] (hereinafter – the Doctrine) of October 12, 2020, each communication activity must be accompanied by an information effect, which must be accompanied by a measurement technique. Accordingly, the question arises of assessing the effectiveness of strategic communications in dynamic information flows. Clause 4 of this Doctrine states that only what is really important is subject to evaluation. That is, this document conceptually moves from the issue of purely quantitative monitoring to qualitative analysis of the information space. The same paragraph (4.3.) defines indicators and criteria for assessing the effectiveness of strategic communications of the Armed Forces of Ukraine:

- interaction of subjects of strategic communications of the Armed Forces of Ukraine;
- capabilities of the Armed Forces of Ukraine on strategic communications;
- correspondence of actions of the Armed Forces of Ukraine to the formed narratives, argumentative subjects and messages;
- effectiveness of information campaigns of the Armed Forces of Ukraine;
- attitude to the Armed Forces of Ukraine within the state and abroad;
- the effectiveness of identifying information threats to the Armed Forces of Ukraine;
- adequacy of forecasts of information environment development;
- interdepartmental cooperation on strategic communications in the security and defense sector;
- cooperation with governmental organizations and institutions on strategic communications in the security and defense sector;
- meeting the needs of the audience to obtain information about the activities of the Armed Forces of Ukraine;
- accuracy of information provision and its adequate interpretation by the recipient.

Currently, there is no single tool for assessing the effectiveness of strategic communications, so for a more detailed and qualitative analysis of the effectiveness of communications uses a combination of different methods, most often PR methods . These may include: information space scanning, monitoring, content analysis of the media text, surveys and focus groups, etc. Performance is best measured by having a communication plan and identifying key messages and target groups[3].

[1] Ділай, А. (2019). Проблема становлення стратегічних комунікацій української армії в контексті документів НАТО. *Наукові записки Інституту журналістики*, 1 (74), 21-29.

[2] Навчально-науковий центр стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони (2020). *Доктрина зі стратегічних комунікацій 2020. (Управління стратегічних комунікацій апарату Головнокомандувача Збройних Сил України)* <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Доктрина-зі-стратегічних-комунікацій.pdf> (2020, October, 10).

[3] Королько, В., Некрасова, О. (2013). *Связи с общественностью. Научные основы, методика, практика: Учебник для студентов высших учебных заведений*. Киев: Киево-Могилянская академия, 444.

Thus, to study the effectiveness of strategic communications in the field of national security of Ukraine as a global security actor, we used research methods such as monitoring of news agencies (NA) and content analysis as a quantitative and qualitative tool for analyzing information publications of two state news agencies in 2020 – "Army Inform" (internal communication channel of the Ministry of Defense of Ukraine) and "Ukrinform" (national communication channel). Since NA data are state-owned, we have assumed that information policy and the dissemination of strategic narratives should be common, and that their activities should be accompanied by interaction and cooperation in assessing the effectiveness of strategic communications.

According to the aim of our study the importance is to test this hypothesis and analyze the spread topics related to national security through mass media selected on civil society to determine the effectiveness of strategic communications in the country.

As a result of studying strategic documents (National Security Strategy of Ukraine[1] and the Doctrine of Information Security of Ukraine) and monitoring of certain news agencies, we identified key topics that affect the concept of national security: threats to national security, military training of the Armed Forces, reform and development of Ukraine's defense industry and cooperation with strategic partners / NATO. Accordingly, we have identified the following keywords and phrases: national security, terrorism, military exercises, armaments and equipment, cooperation, NATO. As national security is also negatively affected by corruption as a deterrent to the successful implementation of reforms, we have also included it in the list of studies.

On average, the Army Inform news feed has ten articles per day, while Ukrinform has about fifty. Thus, the "Army Inform" promoted the topics of development of the defense-industrial complex and training of servicemen the most, while "Ukrinform" covered the topic of terrorism and the fight against it in Ukraine the most (Table 1).

Table 1

Content analysis of state news agencies

Research markers	Army Inform	Ukrinform
National Security	17 (0.5%)	21 (0.11%)
Weapons and equipment	420 (11.5%)	58 (0.3%)
Cooperation	80 (2.2%)	27 (0.14%)
Terrorism	8 (0.2%)	80 (0.43%)
Corruption	11 (0.3%)	35 (0.2%)
Military exercises	356 (9.8%)	24 (0.13%)
Total	24.5%	1.31%

Source: developed by the author

We can conclude that strategic defense communications do not meet the criteria for assessing effectiveness, as only a small percentage of materials meet the given parameters, reflecting the hypothesis of the need to improve interaction between state communication channels as one of the criteria for assessing the effectiveness of strategic communications.

The visible result of reducing the effectiveness of complex strategic communications is to decrease the percentage of Ukrainian who support joining NATO as the guarantor of national security. Thus, at the end of 2019, this percentage was 50%[2], while in 2020 this figure decreased by almost 10%[3].

[1] *Указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», 2020* (Президент України). *Офіційне інтернет-представництво Президента України* <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. (2020, September, 14).

[2] Укрінформ (2019). *Ідею вступу до НАТО як гарантію безпеки підтримують понад 50% українців* <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2843764-ideu-vstupu-do-nato-ak-garantiu-bezpeki-ukraini-pidtrimuut-ponad-50-ukrainciv.html> (2020, December, 23).

[3] Європейська правда (2020). *Підтримка вступу в ЄС знизилась до 46%, у НАТО – майже до 42%* <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/06/5/7110767/> (2020, June, 05).

Conclusion. To conclude, when measuring the effectiveness of strategic communications, a qualitative tool will be the percentage of target audiences involved and the growth of their support for the state strategic course. Accordingly, the strategic communications of the defense sector should be synchronized with the overall strategy of the state, systematically explore the information space and plan communication activities with the allocation of measurable strategic objectives and evaluation of intermediate results. Therefore, the analysis of the media should be conducted not taking into account the prevalence, likes, etc., but taking into account the coordinated and systematic promotion of the strategic narrative and the community engagement.

References:

1. *Ukaz Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy», 2020 (Prezydent Ukrainy)* [Decree of the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 "The National Security Strategy of Ukraine", 2020 (President of Ukraine)]. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy* [Official online representation the President of Ukraine]. <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. (2020, September 14). [in Ukrainian].
2. Navchalno-naukovyi tsentr stratehichnykh komunikatsii u sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky ta oborony (2020) [Training and Research Center for Strategic Communications in the field of national security and defense (2020)]. *Doktryna zi stratehichnykh komunikatsii 2020 (Upravlinnia stratehichnykh komunikatsii aparatu Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy)* [Doctrine of Strategic Communications 2020 (Department of Strategic Communications of the Office of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine)]. <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Доктрина-зі-стратегічних-комунікацій.pdf> (2020, October 10). [in Ukrainian].
3. Sheiko, Yu. (2020). Dlia zavershennia viiny na Donbasi YeS maie perehlianuty sanktsii shchodo RF – dopovid ICG. [Yuri Sheiko. To end the war in Donbass, the EU must review sanctions against Russia – ICG report]. *DW*. [DW]. <https://www.dw.com/uk/dlia-zavershennia-viiny-na-donbasi-yes-maie-perehlianuty-sanktsii-shchodo-rf-dopovid-icg/a-53263724> (2020, April 28). [in Ukrainian].
4. Migration Data Portal (2021). *Migration Statistics* <https://migrationdataportal.org/data?i=stock_abs_&t=2020> (2021, January 26). [in English].
5. BBC (2021). *Twitter okonchatel'no zablokiroval akkaunt Trampa* [Twitter finally blocked Trump's account]. <https://www.bbc.com/russian/news-55597815> (2021, January, 08). [in Russian].
6. UN Security Council (2020). *CTED Trends Alert*. <https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2020/04/CTED_Trends_Alert_Extreme_Right-Wing_Terrorism.pdf?fbclid=IwAR29lbJEUl36eddFUgBJ4FMAagjyrMEDdYULn30ohcwhCjvQEZXam5uryYk> (2020, April 20). [in English].
7. Ukrinform (2019). *Ideiu vstupu do NATO yak harantiiu bezpeky pidtrymuiut ponad 50% ukraintsiv* [More than 50% of Ukrainians support the idea of joining NATO as a guarantee of security] <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2843764-ideu-vstupu-do-nato-ak-garantiu-bezpeki-ukraini-pidtrimuut-ponad-50-ukrainciv.html> (2010, December, 23). [in Ukrainian].
8. Denysiuk, V. (2020). Skilky ukraintsiv korystuiutsia Internetom i skilky dyvliatsia telebachennia: statystyka. [Vasil Denisyuk. How many Ukrainians use the Internet and how many watch television: statistics]. *24 Novyny* [24 News]. <https://news.24tv.ua/skilki_ukrayintsiv_koristuyutsya_internetom_i_skilki_divlyatsya_telebachennya_statistika_n1285720> (2020, February 22). [in Ukrainian].
9. Dilai, A. (2019). Problema stanovlennia stratehichnykh komunikatsii ukrainskoi armii v konteksti dokumentiv NATO. [Dilai, A. (2019). The problem of formation of strategic communications of the Ukrainian army in the context of NATO documents]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky* [Scientific notes of the Institute of Journalism], *1 (74)*, 21-29. [in Ukrainian].
10. Novikova, O. (2020). Za ostanni pivroku ukrainska audytoriia v Instagram zbilshylasia na 13%, u Facebook – na 7,1%, – doslidzhennia. [Elena Novikova. Over the past six months, the Ukrainian audience on Instagram has increased by 13%, on Facebook – by 7.1%, – the research]. *Ukrainski novyny*. [Ukrainian news]. <https://ukranews.com/ua/news/715415-u-instagram-i-facebook-zrosla-ukrayinska-audytoriya-za-ostanni-pivroku-rlusone> (2020, July, 17). [in Ukrainian].
11. Korolko, V., Nekrasova, O. (2013). *Svjazi s obshhestvennost'ju. Nauchnye osnovy, metodika, praktika: Uchebnik dlja studentov vysshih uchebnyh zavedenij*. [Public relations. Scientific foundations, methodology, practice: A textbook for students of higher educational institutions]. Kiev: Kiev-Mohyla Academy. [in Russian].
12. Liubovets, H., Korol, V. (2019). *Komunikatsiino-kontentna bezpeka: hibrydno-mesianski ahresii. Ukrayina: 2014-2017 rr.: Treninhovyi posibnyk dlia fakhivtsiv z pytan komunikatsiino-kontentnoi (informatsiinoi) protydii*. [Communication and content security: hybrid-messianic aggressions. Ukraine: 2014-2017: Training manual for specialists in communication and content (information) counteraction]. Kyiv: FOP Lopatina. [in Ukrainian].
13. Musafirova, O. (2015). «Malchika» ne bylo, no on zhivet ["The Boy" was not there, but he lives]. *Novaja gazeta* [New Newspaper]. <https://www.novayagazeta.ru/articles/2015/07/15/64898-171-malchika-187-ne-bylo-no-on-zhivet> (2015, July, 15). [in Russian].

14. Yevropeiska pravda (2020). [European truth]. *Pidtrymka vstupu v YeS znyzylas do 46%, u NATO – maizhe do 42%* [Support for EU accession fell to 46%, NATO to almost 42%]. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/06/5/7110767/> (2020, June, 05). [in Ukrainian].
15. Patrykarakos, D. (2019). *Viina u 140 znakakh. Yak sotsialni media zminiuiut konflikty u XXI stolitti* [Patrikarakos, D. (2019). War in 140 characters. How social media is changing conflicts in the 21st century]. Kyiv: Yakaboo Publishing, 106, 21. [in Ukrainian].
16. Pochepcov, G. (2019). *Virtualnye vojny. Fejki* [Virtual wars. Fakes]. Kharkiv: Folio. [in Russian].
17. Meduza (2016). *Raspjatyj malchik, chast vtoraja Pervyj kanal pokazal strannyj sjuzhet ob iznasilovanii nesovershennoletnej devochki migrantami* [Crucified boy, part two Channel one showed a strange story about the rape of a minor girl by migrants]. <https://meduza.io/feature/2016/01/18/raspyatyy-malchik-chast-vtoraya> (2021, January, 18). [in Russian].
18. Sokurenko, Ye. (2020). Za piat rokiv u sviti na 320% zrosla kilkist teraktiv z boku ultrapravykh – ohliad zvitu Radbezu OON. [Sokurenko, E. In five years, the number of terrorist attacks by the far right has increased by 320% in the world – a review of the UN Security Council report]. *ZMINA* <https://zmina.info/articles/u-ssha-ta-yevropi-na-320-zrosla-kilkist-teraktiv-z-boku-pravoradykalnyh-ruhiv-korotko-perepovidayemo-zvit-rady-bezpeky-oon/> (2020, April 13). [in Ukrainian].
19. Wikipedia (2020). *Spysok viin za uchastiu Rosii* [List of wars involving Russia]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_війн_за_участю_Росії> (2020, November, 08). [in Ukrainian].
20. Kharchenko, I. (2015). Twitter-dyplomatiia: zarubizhnyi dosvid dlia Ukrainy. [Kharchenko, I. (2015). Twitter diplomacy: foreign experience for Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoloh. Studii* [Bulletin of Lviv University. Series philosopher-political scientist. studios], *7*, 285-291. [in Ukrainian].
21. Roshchenko, O. (2019). Poroshenko: Ya vyznav pomylku, ya zminyv komunikatsiiu. [Olena Roschenko. Poroshenko: I admitted a mistake, I changed communication]. *Ukrainska pravda*. [Ukrainian Pravda (truth)]. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/9/7211697/> (2020, April, 09). [in Ukrainian].
22. Korol, V. (2019). Vidpovid Prezydenta [The President's response]. *ArmyUA – Analitychno-informatsiinyi portal* [ArmyUA – Analytical and information portal] <https://www.armyua.com.ua/vidpovid-prezidenta/?fbclid=IwAR3epHWVd6B4ffCPbV5ZKr4-LghpDggbFqxxRK1gja1op_X5ZMl2TnjB5F4> (2020, April, 09). [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.2

Kateryna Paiuk
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8753-0087
Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

EU AND US FACTORS IN TURKEY'S FOREIGN POLICY STRATEGY

Катерина Паюк
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

ЧИННИКИ ЄС ТА США У ТУРЕЦЬКІЙ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ

Turkey consistently adheres to its national interests and does not want to choose between the West and Russia. In the harsh political context of the accession negotiations, the EU's rather clear isolationist position regarding Turkey leaves little room for maneuver. Turkey has no choice but to strengthen and expand its position outside Europe. Taking into account Turkey's geographical location in an unstable region and its regional ambitions, it is clear that it is important for Turkey to become more independent, to follow the concept of the so-called "precious loneliness". However, its withdrawal from NATO is not being considered, as Turkey's security depends on the Alliance. Ankara is using NATO's capabilities to deter any country from participating in a full-scale military campaign against Turkey. TR would not want to give up NATO's "nuclear umbrella", taking into account that some of its neighbors have (Russia) or are seeking to acquire (Iran) nuclear weapons. However, EU and USA attempts to interfere in the internal policies of Turkey regarding the rights and freedoms of men (especially the issue of death penalty), and their position on some aspects concerning Turkish external policy (migrants' issue, recognition of Republic of Cyprus vs. Turkish Republic of Northern Cyprus etc.) have led to the large percent of distrust of population of Turkey towards Euro integration and alliances with West. At the same time, Russian Federation also seeks the support of Turkey in the range of geopolitical issues in the region (control over Black Sea and military presence of allies here, projects concerning building of new routes to supply Russian gas etc.). However, taking into account the pragmatic nature of Ankara's foreign policy, it is unlikely that Turkey's position is permanent, and that the shift from an alliance with the West to a strategic alliance with Russia is a long-term trend.

Keywords: Turkey, the EU, the USA, NATO, foreign policy.

Наприкінці 2002 – на початку 2003 рр., коли Сполучені Штати намагалися будь-що заручитися підтримкою Туреччини у війні проти режиму Саддама Хусейна та отримати дозвіл на відкриття другого, північного, фронту на її території, відбулися важливі зміни у розвитку американо-турецьких відносин. Туреччина була не схильна розв'язувати війну із сусідньою країною, і це була і громадська думка, й офіційна позиція держави[1]. Існувала реальна загроза того, що внаслідок значного притоку біженців буде змінена демографічна структура Мосула та Кіркука – важливих стратегічних пунктів, центрів нафтодобування, в яких проживали значні групи етнічних турків. Нарешті війна 2003 р. не була санкціонована РБ ООН, а тому вважалася турецьким керівництвом нелегітимною. Позиція Туреччини продемонструвала кризу в турецько-американських відносинах, витоки якої криються в розходженні національних інтересів двох країн. За півстоліття союзницьких відносин Туреччина показала себе надійним партнером, але її роль була завжди обмежена внутрішніми проблемами. Курди стали тою групою в Іраку, на підтримку якої США могли опертися в боротьбі проти С. Хусейна. Можна сказати, що тут підтримка курдів виявилася для Америки важливішою, ніж

[1] Федуняк, С. Г. (2016). Проблема політичного лідерства США в контексті кризи постбіполярної системи міжнародних відносин. *Регіональні стратегії США і Європи: зовнішньополітичний і безпековий вимір*, 142.

підтримка Туреччини[1]. Однак, після падіння режиму Саддама Хусейна американо-турецькі відносини активізувалися. Початком повороту традиційно вважається 10 серпня 2003 р., коли було прийнято рішення про відправку турецьких військовослужбовців до Іраку. Уряд Ердогана передбачав, що через військову співпрацю з США в Північному Іраку йому вдасться розширити відносини з найпотужнішим західним союзником. Це виразилося в готовності надати свої військові бази для армії коаліції[2]. «Криза довіри» у американо-турецьких стосунках змусила Туреччину відповісти для себе на питання, чи є США дійсно надійним партнером або ж загрозою національній безпеці в умовах нового світового порядку. Це призвело до перегляду існуючих концепцій зовнішньої політики на користь більш реалістичного та прагматичного підходу щодо США.

Зовнішня політика ТР стала базуватися на підході «нульових проблем із сусідами», вирішенні всіх існуючих суперечок з іншими країнами, ініціативній дипломатії, переході від європейської орієнтації до тісної співпраці з різними країнами, реалізації турецького економічного потенціалу. За допомогою цих нових принципів Туреччина почала покращувати відносини зі своїми сусідами, а також з багатьма іншими державами, включаючи Росію. На практиці це вилилося у пропорційне погіршення відносин із традиційними союзниками – ЄС, НАТО та США.

Те, що Туреччина ввела нові параметри в свою політику, було продемонстровано президентом Туреччини Р. Т. Ердоганом у його промовах. Зокрема він відзначив: «Туреччина має намір в майбутньому відмовитися від ідеї членства в ЄС і обрати шлях, яким йде Норвегія»[3]. Прикладом трансформації в зовнішньополітичній площині є план створення «Кавказької платформи стабільності» після російсько-грузинської війни в серпні 2008 р. Платформа являла собою амбітні плани Анкари стати основою для майбутнього регіонального утворення, засновником якого виступала б Анкара[4].

У 2013 р. І. Калин, головний радник президента із зовнішньополітичних питань, запропонував концепцію «дорогоцінної самотності» (“precious loneliness”) виглядає як спроба виправдати прорахунки у зовнішній політиці і втрату багатьох традиційних партнерів, аніж як офіційно задекларована ідея «керуватися в міжнародних відносинах цінностями і принципами»[5], навіть якщо для цього потрібно буде залишитися на самоті.

Щодо стратегічної мети Туреччини, вступу до Європейського Союзу, то це гарний приклад еволюції стратегії ТР. Впродовж 1990-х рр. Туреччина активно імплементувала європейське право у внутрішньополітичну та внутрішньоекономічну сфери життя. Але на шляху до своєї мети країна стикалася із значними труднощами. Проблема переважною мірою лежала у площині гуманітарного права. Прикладом може слугувати арешт курдського лідера А. Оджалана та вимоги ЄС проводити суд над ним із дотриманням демократичних процедур. Суперечкою у відносинах із ЄС було питання застосування смертної кари, яка залишалася вищою мірою покарання в законодавстві ТР, незважаючи на мораторій, який де-факто був прийнятий. Від Туреччини вимагали підписати та ратифікувати Протокол № 6 до Європейської конвенції прав людини. Тож Туреччина почувала, що її примусили провести конституційну реформу й внести зміни до законодавства. У червні 2006 р. почалися переговори з Туреччиною про умови її вступу в ЄС, але уже у середині грудня ЄС заморозив їх через провал переговорів Туреччини і Греції з врегулювання кіпрської проблеми. Однією з умов вступу Туреччини в ЄС є відкриття Анкарою своїх повітряних і морських портів для суден члена ЄС – Республіки Кіпр. Офіційна Анкара висунула зустрічну умову – визнання ТРПК[6]. Не змінював ситуацію і митний союз ТР із Євросоюзом (підписаний 1 січня 1996 р. як один із ступенів на шляху країни до ЄС). Цей договір автоматично поширився на 10 нових членів, у тому

[1] Габер, Є. В. (2010). Турецько-американські відносини на Близькому Сході: проблеми розроблення єдиної політики в регіоні. *Політологічний вісник*, *48*, 292.

[2] Ecevit, B. (2008). *Turkey's security policies* <https://iiss.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00396337808441766?journalCode=tsur20#.X_HmLtgzbIV> (2020, грудень, 18).

[3] Тарасюк, Ю. І. (2009). Російсько-турецькі відносини в постбіполярну еру: основні тенденції й проблеми. *Вісник ОНУ, 5*, 23.

[4] Davutoğlu, A. (2012). Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. *TEPAV Turkey Policy Brief Series, 3*, 6.

[5] Yetkin, M. (2016). The end of the “precious loneliness?" *Hürriyet Daily News* <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/the-end-of-turkeys-precious-loneliness-100622> (2020, грудень, 18).

[6] Doğru, C. (2009). *Security policy of Turkey – EU Relations* <https://www.ie-ei.eu/IE-EI/Ressources/file/memoires/2009/DOGRU.pdf> (2020, грудень, 18).

числі й на Кіпр, що де-факто мало означати його визнання турецькою стороною. Але турецьке МЗС виступило із спеціальною заявою, в якій зазначено, що підписання протоколу про Митний союз із ЄС у жодному разі не означає визнання Республіки Кіпр[1]. При цьому турецькі експерти підрахували, що тільки вступ Туреччини у Митний союз вже обійшовся турецькій економіці в сотні млрд. дол. за рахунок дефіциту зовнішньої торгівлі Туреччини з країнами-членами ЄС. Такого Туреччина не знала за всю історію республіки.

Все це поволі – протягом 2008-2009 рр. – спричинило поворот до традиційних цінностей. Ізоляціоністська політика Євросоюзу щодо Туреччини в комплексі з існуючими в турецькому суспільній свідомості певною недовірою до Європи детермінує сплеск ісламізму, що виражається у відродженні ідеї і політичної практики неоосманізму. За даними соціологічних опитувань переважна більшість населення ТР вважає, що Європа прагне розділу Туреччини. У грудні 2017 р. Стамбульським університетом Більгі було проведене дослідження щодо поляризації турецького суспільства, яке серед іншого включало окрему частину під назвою «севрський синдром». Згідно з результатами опитування, 87,6% респондентів вірять, що «європейські країни сьогодні хочуть розділити Туреччину так само, як колись поділили між собою Османську імперію»[2]. Подібна риторика зберігається і на найвищому рівні.

Також за оцінками експертів у Туреччині відзначається безпрецедентний сплеск антиамериканізму – на рівні вищому, ніж після війни в Іраку. Згідно з дослідженням Університету Кадір Хас у липні 2017 р. 66,5% турецьких громадян вважали США «головною загрозою безпеки для країни»[3]. Водночас, тільки 18% громадян ТР мали позитивне ставлення до США і 23% – до НАТО, членом якого Туреччина є з 1952 р. Після рішення Білого Дому щодо надання озброєння сирійським курдам, понад 80% турків відзначили, що США є «основним спонсором тероризму в регіоні»[4].

Спроба «державного перевороту» 15 липня 2016 р. створила сприятливий ґрунт для ще більшого розквіту журналістських фантазій. ЗМІ повідомляли, що в ніч перевороту Сполучені Штати намагалися повалити конституційний лад в країні, скоївши замах на президента Ердогана. Як пише «Нью-Йорк Таймс», найгірше те, що «ці конспіративні теорії не є видумкою кількох маргіналів на задвірках турецького суспільства. Туреччина може бути глибоко поляризованою країною, але всі турки з різних сегментів – ісламісти, секуляристи, ліберали, націоналісти – сходяться в одному: в тому, що до спроби перевороту в Туреччині так чи інакше були причетні Сполучені Штати: безпосередньо брали участь у його організації, або принаймні опосередковано – через сам факт того, що головний підозрюваний і лідер усіх турецьких конспірологічних теорій, мусульманський проповідник Ф. Гюлен проживає на території США»[5]. Згідно з опитуванням, проведеним одним із проурядових турецьких видань в Твіттері, 69% респондентів вірили, що заколотники отримували підтримку від ЦРУ, а 20% вважали відповідальним за організацію путчу Білий Дім[6].

У відносинах європейських країн з офіційною Анкарою після 2016 р. запорукою успіху також є готовність підтримувати владу ТР в її боротьбі зі структурами Ф. Гюлена – як в самій Туреччині (закриваючи очі на масові арешти, звільнення та порушення прав людини), так і вдома (намагаючись знайти прийнятний компроміс між запитами турецьких партнерів та вимогами національного законодавства). Колишній прем'єр-міністр Швеції Карл Більдт розкритикував небажання ЄС засуджувати події негайно в ніч перевороту, стверджуючи, що якби президент Путін

[1] Bilgin, P. A. (2004). Return to Civilizational Geopolitics in the Mediterranean? Changing Geo-political Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era". *Geopolitics, 2*, 36.
[2] Stockholm Centre for Freedom (2018). *Survey: Majority of Turks believe Europe wants to divide Turkey* <https://stockholmcf.org/survey-majority-of-turks-believe-europe-wants-to-divide-turkey/> (2020, грудень, 18).
[3] Public perceptions on Turkish foreign policy. (2017). *Kadir Has University Center for Turkish Studies Research Report*. <http://ctrs.khas.edu.tr/sources/TDP-2017%28EN%29_vfinal.pdf> (2020, грудень, 18).
[4] Hacaoglu, S. (2017). Turkey says U.S. is backing terrorism by arming Syrian Kurds. *Bloomberg* <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-05-10/turkey-says-u-s-plan-to-arm-kurds-in-syria-supports-terrorism> (2020, грудень, 18).
[5] Arango, T., Ceylan Y. (2016). Turks Agree on One Thing: U.S. Was Behind Failed Revolt. *New York Times* <https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html> (2020, грудень, 18).
[6] Arango, T., Ceylan Y. (2016). Turks Agree on One Thing: U.S. Was Behind Failed Revolt. *New York Times* <https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html> (2020, грудень, 18).

став першим лідером, який зустрівся з Ердоганом після путчу, це була би «ганьба для Європи»[1]. Але саме так сталося.

Останньою за часом, але не за значенням, проблемою у турецько-євросоюзівських відносинах стала «мігрантська криза» у Європі. 18 березня 2016 р. Туреччина і ЄС підписали угоду, яка мала на меті змінити ситуацію для зменшення потоків нелегальних мігрантів до Європи. Угода передбачала повернення мігрантів якщо не до країни походження, то до Туреччини, як транзитного пункту їх подорожі, й відповідно надання ТР фінансової допомоги з боку ЄС розміром у 6 млрд. євро. Перший транш Туреччина отримала відразу, але надання другого траншу затягувалося. У ТР вважали, що причини були суто політичними – негативна реакція ЄС на масові звільнення та арешти у ТР після спроби перевороту 2016 р. (під час надзвичайного стану були заарештовані близько 50 тис. осіб, понад 140 тис. були звільнені з держслужби). Крім того, у квітні 2017 р. було проведено конституційний референдум, за яким Туреччина після 2019 р. мала перетворитися на президентську республіку. Європарламент відреагував на дії, розцінені як замах на демократію у ТР, і 6 липня 2017 р. проголосував за резолюцію, яка закликала Єврокомісію та національні уряди ЄС призупинити переговори про вступ Туреччини[2]. Не менш принципову позицію проявили ті країни ЄС, які заборонили членам турецького уряду проводити агітацію серед турецьких громад країн ЄС на підтримку референдуму щодо внесення змін у Конституцію Туреччини. Анкара у відповідь пригрозила негайно розірвати угоду про біженців. Аргументом висувалося те, що ЄС не дотримався своїх зобов'язань із виділення коштів, тому ТР має право не виконувати домовленості зі свого боку[3].

Війна на території України збільшила стратегічне значення Туреччини як країни-транзитера газу для Заходу, а також зробила Туреччину більш важливою для Росії. У квітні 2014 р. міністр енергетики Туреччини висловив зацікавленість у перенаправленні через Туреччину російського трубопроводу «Південний потік». Тоді ж Анкара розпочала переговори щодо зниження ціни російського газу, що відправляється до Туреччини. Наступний проект нового газопроводу – «Турецький потік» – на думку Енергетичного співтовариства ЄС, перешкоджатиме конкуренції в регіоні[4]. США також 17 грудня 2019 р. прийняли «Закон про національні оборонні санкції 2020 року», який накладає санкції на компанії, які беруть участь у будівництві проектів газопроводів TurkStream і «Північний потік-2»[5].

Ще один спільний з РФ проект АЕС «Аккую» отримав критику з боку ЄС. У резолюції Європейського парламенту від 6 липня 2017 р., яка зупиняє переговори про вступ з Туреччиною, її закликають призупинити проект. Це було обґрунтоване тим, що «передбачувана ділянка розташована в регіоні, схильному до сильних землетрусів, і, отже, представляє серйозну загрозу не тільки для Туреччини, але і для Середземноморського регіону»[6]. Однак, на думку турецьких та російських енергетичних експертів, вищезазначені закиди є «ірраціональними» й спрямованими на шкоду безпеці енергопостачання Туреччини[7]. У відповідь президент Ердоган звинуватив ЄС в політиці подвійних стандартів та невиконанні своїх зобов'язань.

---

[1] Bildt, C. (2016). Europe, stand up for Erdoğan. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/europe-stand-up-for-Erdoğan-brussels-greece-coup-european-union/> (2020, грудень, 18).

[2] *European Parliament resolution of 6 July 2017 on the 2016 Commission Report on Turkey, 2017* (European Parliament). *European Parliament* <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0306_EN.html> (2020, грудень, 18).

[3] Halpin, J., Werz, M., Makovsky, A., Hoffman, M. (2018). *Is Turkey experiencing a new nationalism? An examination of public attitudes on Turkish self-perception* <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2018/02/11/445620/turkey-experiencing-new-nationalism/> (2020, грудень, 18).

[4] Bauomy, J. (2020). TurkStream: Europe needs gas and Russia has it – the story behind that new pipeline. *Euronews.* <https://www.euronews.com/2020/01/08/turkstream-europe-needs-gas-and-russia-has-it-the-story-behind-that-new-pipeline> (2020, грудень, 18).

[5] Congress.Gov (2020). *National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2020* <https://www.congress.gov/116/bills/s1790/BILLS-116s1790enr.pdf> (2020, грудень, 18).

[6] European Parliament (2017). *European Parliament resolution of 6 July 2017 on the 2016 Commission Report on Turkey* <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0306_EN.html> (2020, грудень, 18).

[7] Daily Sabah (2017). *Turkey's first nuclear power plant Akkuyu to be operational by 2023* <https://www.dailysabah.com/energy/2017/02/04/turkeys-first-nuclear-power-plant-akkuyu-to-be-operational-by-2023> (2020, грудень, 18).

Не відбулося й відновлення стратегічного партнерства між США та ТР у повній мірі. Існує досить широке коло проблем, які можуть довго ігноруватися обома сторонами, проте у момент кризи довіри вийти на перший план.

Йдеться, в першу чергу, про так зване «вірменське питання». Для того щоб заручитися підтримкою численної вірменської діаспори у Сполучених Штатах, Б. Обама неодноразово давав обіцянки признати масові вбивства вірмен у часи Першої світової війни геноцидом з боку турецької влади[1]. Сам факт винесення такого питання на обговорення в Конгресі, а тим більш прийняття відповідної резолюції, означали б глибоку кризу у офіційних стосунках, нову хвилю антиамериканських настроїв у турецькому суспільстві та, за певних обставин, могли б навіть призвести до розірвання дипломатичних відносин колишніх партнерів.

Проблема прав людини, яка традиційно вважається одним із пріоритетних напрямків діяльності Демократичної партії і однією з найгостріших досі не вирішених проблем у турецькому суспільстві (права національних меншин, права жінок, свобода слова та віросповідання). У академічних колах досить поширена думка, що республіканці завжди більше сприяють розвитку партнерства, тому що вони краще розуміють геостратегічне значення Туреччини та схильні віддавати перевагу військово-політичним аспектам співпраці, що власне і складають основу двосторонніх стосунків[2].

Досить несподіваною є проблема чорноморської політики Туреччини у відносинах з США та НАТО. У 2008 р., під час південно-осетинського конфлікту, Туреччина задіяла механізми Конвенції Монтре і не пропустила через Чорноморські протоки ряд військових кораблів Шостого флоту ВМС США, що рухався на допомогу Грузії в напрямку грузинських портів Батумі і Поті[3]. Виходячи з прагнення Туреччини монополізувати використання Чорноморських проток, у 2011 р. Ердоганом було оголошено про будівництво нового інфраструктурного проекту, відомого як Стамбульський канал, що представляє найбільший виклик правовому та практичному статус-кво в протоках, дозволяючи 160 суднам щодня обходити Босфор під час транзиту між Мармуровим та Чорним морями. Насправді Стамбульський канал був запроваджений для обходу конвенції Монтре. У січні 2018 р. прем'єр-міністр Туреччини Біналі Їлдирим заявив, що Конвенція не поширюватиметься на Стамбульський канал, оскільки він являється штучним водним шляхом, а тому турецька влада може в односторонньому порядку обмежувати або регулювати рух через нього. Це знову залежить від того, як розуміються Турецькі протоки: як єдине ціле чи як три окремі водні шляхи – Дарданелли, Мармур та Босфор[4]. Будь-який сценарій суперечить політиці США. Після анексії Криму представники США запропонували посилити присутність НАТО в Чорному морі, дозволивши кораблям ВМС США вивішувати болгарські або румунські прапори, що, швидше за все, лише посилить напруженість між Сполученими Штатами та Туреччиною, а також ще більше підірве порядок, заснований на сталих правилах.

«Курдське питання» є можливо найбільш вразливою точкою американо-турецького союзу. У 2006 р. у турецьких політичних і дипломатичних колах викликало нове занепокоєння вживання главою американського зовнішньополітичного відомства К. Райс вислову «Курдистан» для позначення Північного Іраку, району компактного проживання іракських курдів. Анкара класифікувала це як свідчення підтримки Вашингтоном курсу на створення незалежної курдської держави на півночі Іраку. Особливо пильно ТР слідкувала, щоб не змінився статус нафтової столиці Північного Іраку – Кіркуку. Перехід цього міста під управління курдів, вважають турецькі експерти, стало б вирішальним кроком на шляху до проголошення незалежної курдської держави, що призведе до розчленування Іраку, спалаху міжетнічних зіткнень та громадянської війни. Поряд з цим, Анкара заявляє про своє право захищати іракських туркоманів, яких силою переселяють з Кіркуку в інші райони Іраку. Для Туреччини неприйнятно створення незалежної курдської держави, збройні сили Туреччини завжди на готові здійснити будь-які заходи для захисту національних інтересів країни. Співпраця Вашингтону з сирійськими угрупованнями ПДС-НЗ, яких Пентагон розглядає як найбільш

[1] Cohen, E. (2009). What's different about the Obama foreign policy? *The Wall Street Journal.* <http://online.wsj.com/article/SB10001424052970203946904574300402608475582.html> (2020, грудень, 18).

[2] Габер, Є. В. (2010). Турецько-американські відносини на Близькому Сході: проблеми розроблення єдиної політики в регіоні. *Політологічний вісник*, *48*, 290.

[3] Айдин Тутку, Ф. (2017). Чорноморська політика Туреччини: Балансування чи «Російська рулетка»? *Academia* <https://www.academia.edu/33867064/Turkeys_Black_Sea_Policy> (2020, грудень, 18).

[4] Pryce, P. (2020). Let me get this strait: the Turkish Straits question revisited. *Center for International Maritime Security.* <http://cimsec.org/let-me-get-this-strait-the-turkish-straits-question-revisited/43792> (2020, грудень, 18).

ефективну наземну силу в боротьбі з ІДІЛ, відновило побоювання Туреччини щодо створення незалежного Курдистану або, як мінімум, курдських анклавів на її кордоні, а, відтак, з новою силою розпалило добре знайомі теорії змов[1].

Однією з найважливіших подій, що ознаменувала турецький поворот із Заходу на Росію, стала угода 12 вересня 2017 р. про закупівлю російської зенітної системи протиракетної оборони С-400[2]. США були стурбовані тим, що коли система С-400 запрацює на турецькій землі, Росія зможе збирати найважливіші розвідувальні дані про передові можливості американських бойових літаків F-35, якщо обидві системи будуть активно працювати близько одна до одної. США заперечували проти придбання Туреччиною як російської ракетної системи С-400, так і американських F-35, а також заявили про рішучість запровадити санкції проти Анкари[3]. Туреччина почала розглядати своїх союзників по НАТО як ненадійних. Але є ймовірність того, що Росія зможе маніпулювати системою озброєнь усупереч намірам Туреччини. Незважаючи на всі мінуси покупки та тиск з боку Вашингтона, перша партія ракет С-400 прибула до Туреччини в липні 2019 р. Адміністрація Д. Трампа оголосила про вилучення Анкари з програми спільного ударного винищувача F-35, за якою Туреччина була призначена для виробництва різноманітних деталей F-35, заявивши, що «F-35 не може співіснувати з російською платформою збору розвідувальних даних, яка буде використана для ознайомлення з її розширеними можливостями»[4]. Наслідки вилучення з програми F-35 можуть бути відчутними для Туреччини, оскільки вона втратила можливість не тільки модернізувати свій застарілий корпус винищувачів, але й заробити мільярди доларів від участі у програмі F-35 Joint Strike Fighter.

Таким чином, усе більш важкий політичний контекст переговорів про вступ, досить ясна ізоляціоністська позиція ЄС щодо Туреччини, оставляє мало маневру для останньої. Туреччини нічого не залишається, як зміцнювати і розширювати свої позиції поза Європою. Враховуючи географічне розташування Туреччини в нестабільному регіоні та її регіональні амбіції, очевидно, що для Туреччини більш важливо стати більш самостійною. Туреччина послідовно дотримується своїх національних інтересів і не хоче вибирати між Заходом і Росією. Хоча придбання Туреччиною російського ракетного комплексу С-400 викликало питання щодо майбутнього Туреччини в Альянсі, її вихід із НАТО не розглядається, адже турецька безпека залежить від Альянсу. Як член Альянсу, Анкара використовує можливості НАТО, які стримують будь-яку державу щодо участі у повномасштабній військовій кампанії проти Туреччини. Нарешті, Туреччина не хотіла б відмовлятися від ядерної парасольки НАТО, беручи до уваги те, що деякі її сусіди мають (Росія) або прагнуть придбати (Іран) ядерну зброю. Отже, беручи до уваги прагматичний характер зовнішньої політики Анкари, малоймовірно, що позиція Туреччини є постійною й зсув від союзу із Заходом до стратегічного союзу з Росією є довготривалою тенденцією. Зрештою історично Туреччина сприймала Росію як найбільше джерело загроз для своєї безпеки.

References:

1. Adar, S. (2020). Understanding Turkey's Increasingly Militaristic Foreign Policy. *American Political Science Association – Middle East and North Africa* <https://apsamena.org/2020/11/10/understanding-turkeys-increasingly-militaristic-foreign-policy/> (2020, December, 18). [in English].
2. Arango, T., Ceylan Y. (2016). Turks Agree on One Thing: U.S. Was Behind Failed Revolt. *New York Times* <https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html> (2020, December, 18). [in English].
3. Arango, T., Ceylan Y. (2016). Turks Agree on One Thing: U.S. Was Behind Failed Revolt. *New York Times* <https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html> (2020, December, 18). [in English].
4. Bauomy, J. (2020). TurkStream: Europe needs gas and Russia has it – the story behind that new pipeline. *Euronews.* <https://www.euronews.com/2020/01/08/turkstream-europe-needs-gas-and-russia-has-it-the-story-behind-that-new-pipeline> (2020, December, 18). [in English].

[1] Larrabee, F. S. (2016). Turkey and the Changing Dynamics of the Kurdish Issue. *Survival, 2*, 70.

[2] Stilo, A. (2019). The complex relations between Russia and Turkey. *Osservatorio Strategico XXI*, III. <https://www.academia.edu/40422627/The_complex_relations_between_Russia_and_Turkey> (2020, грудень, 18).

[3] Mehmet, Y. (2019). Turkey between NATO and Russia: The Failed Balance. *Stiftung Wissenschaft und Politik* <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2019C30/> (2020, грудень, 18).

[4] Adar, S. (2020). Understanding Turkey's Increasingly Militaristic Foreign Policy. *American Political Science Association – Middle East and North Africa* <https://apsamena.org/2020/11/10/understanding-turkeys-increasingly-militaristic-foreign-policy/> (2020, грудень, 18).

5. Bildt, C. (2016). Europe, stand up for Erdoğan. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/europe-stand-up-for-Erdoğan-brussels-greece-coup-european-union/> (2020, December, 18). [in English].
6. Bilgin, P. A. (2004). Return to Civilizational Geopolitics in the Mediterranean? Changing Geo-political Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era". *Geopolitics, 2*, 36. [in English].
7. Cohen, E. (2009). What's different about the Obama foreign policy? *The Wall Street Journal.* <http://online.wsj.com/article/SB10001424052970203946904574300402608475582.html> (2020, December, 18). [in English].
8. Congress.Gov (2020). *National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2020* <https://www.congress.gov/116/bills/s1790/BILLS-116s1790enr.pdf> (2020, December, 18). [in English].
9. Daily Sabah (2017). *Turkey's first nuclear power plant Akkuyu to be operational by 2023* <https://www.dailysabah.com/energy/2017/02/04/turkeys-first-nuclear-power-plant-akkuyu-to-be-operational-by-2023> (2020, December, 18). [in English].
10. Davutoğlu, A. (2012). Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. *TEPAV Turkey Policy Brief Series, 3*, 6. [in English].
11. Doğru, C. (2009). *Security policy of Turkey – EU Relations* <https://www.ie-ei.eu/IE-EI/Ressources/file/memoires/2009/DOGRU.pdf> (2020, December, 18). [in English].
12. Ecevit, B. (2008). *Turkey's security policies* <https://iiss.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00396337808441766?journalCode=tsur20#.X_HmLtgzbIV> (2020, December, 18). [in English].
13. European Parliament (2017). *European Parliament resolution of 6 July 2017 on the 2016 Commission Report on Turkey* <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0306_EN.html> (2020, December, 18). [in English].
14. *European Parliament resolution of 6 July 2017 on the 2016 Commission Report on Turkey, 2017* (European Parliament). *European Parliament* <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0306_EN.html> (2020, December, 18). [in English].
15. Hacaoglu, S. (2017). Turkey says U.S. is backing terrorism by arming Syrian Kurds. *Bloomberg* <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-05-10/turkey-says-u-s-plan-to-arm-kurds-in-syria-supports-terrorism> (2020, December, 18). [in English].
16. Halpin, J., Werz, M., Makovsky, A., Hoffman, M. (2018). *Is Turkey experiencing a new nationalism? An examination of public attitudes on Turkish self-perception* <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2018/02/11/445620/turkey-experiencing-new-nationalism/> (2020, December, 18). [in English].
17. Larrabee, F. S. (2016). Turkey and the Changing Dynamics of the Kurdish Issue. *Survival, 2*, 70.
18. Mehmet, Y. (2019). Turkey between NATO and Russia: The Failed Balance. *Stiftung Wissenschaft und Politik* <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2019C30/> (2020, December, 18). [in English].
19. Pryce, P. (2020). Let me get this strait: the Turkish Straits question revisited. *Center for International Maritime Security.* <http://cimsec.org/let-me-get-this-strait-the-turkish-straits-question-revisited/43792> (2020, December, 18). [in English].
20. Public perceptions on Turkish foreign policy. (2017). *Kadir Has University Center for Turkish Studies Research Report*. <http://ctrs.khas.edu.tr/sources/TDP-2017%28EN%29_vfinal.pdf> (2020, December, 18). [in English].
21. Stilo, A. (2019). The complex relations between Russia and Turkey. *Osservatorio Strategico XXI*, III. <https://www.academia.edu/40422627/The_complex_relations_between_Russia_and_Turkey> (2020, December, 18). [in English].
22. Stockholm Centre for Freedom (2018). *Survey: Majority of Turks believe Europe wants to divide Turkey* <https://stockholmcf.org/survey-majority-of-turks-believe-europe-wants-to-divide-turkey/> (2020, December, 18). [in English].
23. Yetkin, M. (2016). The end of the "precious loneliness?" *Hürriyet Daily News* <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/the-end-of-turkeys-precious-loneliness-100622> (2020, December, 18). [in English].
24. Aydyn Tutku, F. (2017). Chornomorska polityka Turechchyny: Balansuvannya chy «Rosiyska ruletka»? [Turkey's Black Sea Policy: Balancing or "Russian Roulette"] *Academia* <https://www.academia.edu/33867064/Turkeys_Black_Sea_Policy> (2020, December, 18). [in Russian].
25. Haber, Ye. V. (2010). Turetsko-amerykanski vidnosyny na Blyzkomu Skhodi: problemy rozroblennya yedynoyi polityky v rehioni [Turkish-American relations in the Middle East: problems of developing a unified policy in the region]. *Politolohichnyy visnyk* [Political Science Bulletin], *48*, 292. [in Ukrainian].
26. Tarasyuk, Yu. I. (2009). Rosiysko-turetski vidnosyny v postbipolyarnu eru: osnovni tendentsiyi y problemy [Russian-Turkish relations in the post-bipolar era: main trends and problems]. *Visnyk ONU* [ONU Bulletin], *5*, 23. [in Ukrainian].
27. Fedunyak, S. H. (2016). Problema politychnoho liderstva SSHA v konteksti kryzy postbipolyarnoyi systemy mizhnarodnykh vidnosyn [The problem of US political leadership in the context of the crisis of the post-bipolar system of international relations]. *Rehionalni stratehiyi SSHA i Yevropy: zovnishnopolitychnyy i bezpekovyy vymir* [US and European regional strategies: foreign policy and security dimension], 142. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.3

Andrii Yeroshyn
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6457-8918
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE CURRENT INSTITUTIONAL STRUCTURE OF NATO'S STRATEGIC COMMUNICATIONS

The topic of the article stems from the relevance and importance of the study of the communicative component in foreign policy, the need to outline the framework and forms of foreign policy communication and its key tools, among which strategic communications occupy a prominent place.

Strategic communications are one of the tools of mass purposeful and controlled communication. This article discusses general approaches to understanding strategic communications, the concept, institutional dimension and structure of NATO's strategic communications. After all, at the current stage of international relations, this tool comes to the fore, and NATO and its partners and allies are increasingly turning to the use of planned and coordinated messages, ideas, communication channels for purposeful impact on target audiences to achieve common goals. The impetus for the channeling of strategic communications efforts and their scaling was the intensification of destructive information influences by the Russian Federation in 2014, which resulted in an unconventional, hybrid war against Ukraine in particular and the European continent and NATO in general. At the leadership level, NATO recognized these threats and began to form a common vision of StratCom, particularly in institutional and functional areas.

Today, it can be stated that there are no significant contradictions in the implementation of strategic communication policy in the North Atlantic Alliance. In accordance with doctrinal documents and existing NATO institutions, a three-tier management structure of StratCom has been formed, which provides for both general management of this area at the strategic level and its implementation at the tactical and operational level.

The issue of promoting the interests of NATO member states through global communication, namely through strategic communications, was also explored. The impact of modern hybrid threats on StratCom of the Alliance states is examined, and a direct relationship is found between the strengthening of Russian information activity and the strengthening of the role and development of NATO's strategic communications.

Keywords: Strategic communications, NATO, information security, hybrid threat, international relations, institutional structure.

Formulation of the problem. The modern communication tools of international relations, which function in various forms, determine the national, corporate and public interests of actors such as states, transnational associations, public organizations, religious denominations and other representative groups.

Strategic communications are relatively new phenomenon in the theory and practice of international politics related to the sphere of foreign policy of states. The conceptual basis of strategic communications is a coordinated impact on specific target audiences through a set of actions, supported by information activities of relevant actors. Given the specifics of the phenomenon, strategic communications are closely linked to the national security of the state, its strategic and national interests, national ideology and general line in foreign policy.

That is why the study of the strategic communication system of NATO and partner countries, the analysis of their institutional structure is important in terms of understanding international communication processes, strategic decisions and tools to ensure the interests of the North Atlantic Alliance. Modern challenges and hybrid threats only increase the focus on the importance of a detailed study of strategic communications as the basis of a mechanism to counter destructive information influences.

Analysis of recent research and publications. A review of scientific papers shows that in the field of strategic communications, most researches focus on the issues of information support of individual states,

the use of communication technologies and tools of strategic communications in the international activities of leading actors in the world and more. The scientific works of G. Pocheptsov[1], E. Makarenko[2], M. Ozhevan[3], A. Lipkan[4], and D. Dubov[5] are devoted to the study of the concept and mechanisms of using NATO's strategic communications and mass communication in general. Foreign researchers analyze the problems of using information and communication technologies to counter modern challenges and threats in the information space.

Works of A. Barovska[6], O. Kushnir[7], E. Tikhomirova, RAND corporation experts[8], Chatham House[9] center P. Kornish, J. Lindley-French and C. Yorke, as well as other scientists who have studied the development of strategic communications in the field of security are dedicated to NATO's strategical communications in the security policy sphere, because, in the opinion of experts, they are the main response to information aggression.

However, despite the long tradition of research in this area, the academic and expert community has not yet fully formulated a single comprehensive system of concepts related to strategic communications. The issues of the institutional structure of the implementation of NATO's strategic communications also remain important.

The aim of the study is to analyze the institutional concept and structure of NATO's strategic communications as a tool for implementing security policies of the Alliance.

Presenting main material. Strategic communications are just one example of the use of communication technologies in the foreign policy of states, but given their prospects and conceptual uncertainty, they continue to be the focus of discussions of many researchers and experts.

NATO's strategic communications activities were intensified by the terrorist attacks of 11 September 2001 and the military campaign in Afghanistan, which demonstrated the importance of efforts to explain its actions and operations in the regions, including the local population. In 2007, the Office of Strategic Communications was established within the Supreme Headquarters of the NATO Allied Powers in Europe to convince the European public of the correctness of actions of European countries of the Alliance in Afghanistan. In the following years, reports and statements on strategic communications (in particular, "NATO's Strategic Communications Policy", "Improving NATO's Strategic Communications") appeared.

The Declaration of the NATO Summit in Strasbourg and Kehl[10] (2009) explicitly states that "it is increasingly important for the Alliance to communicate on changing its role, goals and missions in an appropriate, timely, accurate and proactive manner. Strategic communications are an integral part of our efforts to achieve the Alliance's political and military goals". Since then, the process of developing strategic communications in the activities of the North Atlantic Alliance in the regulatory and institutional dimensions has begun.

In 2014, the NATO's Strategic Communications Center of Excellence (or "The NATO StratCom COE") begins its work in Riga, Latvia. Its tasks include: developing programs to promote development and

[1] Почепцов, Г. (2008). *Стратегические коммуникации: стратегические коммуникации в политике, бизнесе и государственном управлении.* Киев: Альтерпрес, 216

[2] Макаренко, Є. (2017). Стратегічні комунікації у міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини Серія «Політичні науки»*, 15. <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3117> (2021, January, 14).

[3] Ожеван, М. (2016). Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник Серія «Політика»*, *4, 41,* 30-40.

[4] Ліпкан, В. (2015). Роль стратегічних комунікацій в протидії гібридній війні проти України. *Сайт GOAL*. <https://goal-int.org/rol-strategichnix-komunikacij-v-protidii-gibridnij-vijni-proti-ukraini/> (2021, January, 14).

[5] Дубов, Д. (2016). Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політик*а, *4,* 9-23.

[6] Баровська, А. (2015). Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети, 1*, 147-152.

[7] Кушнір, О. (2015). Поняття та сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні. *Сайт GOAL*. <https://goal-int.org/ponyattya-ta-sutnist-strategichnix-komunikacii-u-suchasnomu-ukrainskomu-derzhavotvorenni/> (2021, January, 14).

[8] Paul, Ch. (2011), Getting Better at Strategic Communication. *Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates*: Praeger, 240

[9] Cornish, P., Lindley-French, J., Yorke, C. (2011). Strategic Communications and National Strategy. *A Chatham House Report*, 42. <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/r0911es%E2%80%93stratcomms.pdf> (2021, January, 14).

[10] NATO (2014). *Strasbourg / Kehl Summit Declaration* <https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52837.htm> (2021, January, 14).

harmonization of the doctrine of strategic communications; conducting research and experiments to find practical solutions to existing problems; "learning lessons" from the use of strategic communications during military operations; increasing training and educational efforts and opportunities for interaction[1]. As of 2017, Estonia, Germany, Italy, Latvia, Lithuania, Poland, the Netherlands and the United Kingdom are the countries sponsoring the Center's activities; Finland and Sweden have the status of partner countries; France and Canada have additionally provided their specialists for the operation of the Center[2].

The functioning of strategic communications within NATO involves defining a clear institutional structure and responsibilities for each component of that structure. Accordingly, we can talk about the Alliance's strategic communications system.

First of all, it should be noted that the activities in the field of strategic communications have significant structural consequences, as they are aimed at facilitating the interaction between the various institutions engaged in information and communication activities. At the same time, as noted by RAND analysts, such changes are not easy, especially in the long-term operation of a vertical, hierarchical management structure[3].

One of its leaders is the *North Atlantic Council*, which provides overall guidance for NATO's strategic communications efforts and provides specific strategic and policy guidance on the Alliance's information and communications capabilities. The leadership includes *the Secretary General*, who is in fact NATO's chief spokesman and sets out specific strategic messages for all NATO civilian and military bodies on the Alliance's policy. More specific functions are assigned to *the Assistant Secretary General for Public Diplomacy*, who is fully responsible for strategic communications on behalf of the Secretary General. It oversees, inter alia, the coordination of all strategic communications activities in all civilian and military bodies and NATO Command, and directs all public diplomacy activities to ensure coordination and synchronization. In turn, *the Spokesman for the Alliance* on behalf of the Secretary General provides day-to-day management of all information activities at NATO Headquarters and ensures that all messages and communications policies of NATO comply with policy guidelines and decisions[4].

There are also three levels of responsibility for formulating the Alliance's strategic communication policy, which are worded as follows:

(1) Messages conveying NATO's objectives are defined at the level of NATO Headquarters, in particular the aforementioned North Atlantic Council, the Secretary General and the Military Committee (the latter monitors the compliance of political actions and decisions with NATO's military policy and provides purely military advises to the North Atlantic Council).

(2) Strategic communications are then determined at the level of the Supreme Headquarters of the NATO Allied Powers in Europe (SHAPE), but under the direction of the Alliance Headquarters. At this level, accordingly, the concept of strategic communications is specified, including their goals and the necessary resources for their implementation. Also at this level there is responsibility for the implementation of training programs for strategic communications.

(3) Finally, the third level is the level of unit commanders ensuring that all communications (oral, written, even behavioral) convey the messages that have been developed at NATO Headquarters (first level). Unlike the previous two levels, which are actually strategic in nature, this one is operational and tactical[5].

While the tasks of the lower level of the structure of strategic communications are more or less clear, the specifics of strategic activities in the communication context need to be clarified. NATO documents define the tasks of the Strategic Communications Guide as follows:

1. Analysis of the information environment. Its prerequisite is situational awareness, which identifies opportunities and risks and provides a basis for assessing the effectiveness of strategic communications. Analysis of the information environment is an interdisciplinary continuous task to be performed by trained employees. At the same time, the results of this analytical work should be formulated in an accessible way in order to be useful.

---

[1] Баровська, А. (2015). Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*, *1*, 147-152.

[2] StratCom (2021). *About us* <https://www.stratcomcoe.org/about-us> (2021, January, 14).

[3] Paul, Ch. (2011), Getting Better at Strategic Communication. *Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates*: Praeger, 240

[4] StratCom (2017). *NATO Strategic Communication Handbook V1.0.* <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/NATO-STRATEGIC-COMMUNICATION-HANDBOOK.pdf> (2021, January, 14).

[5] RAND Report (2010). *NATO's Strategic Communications concept and its relevance for France* <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/technical_reports/2010/RAND_TR855.2.pdf> (2021, January, 14).

2. Formation of the desired consequences. It is about modeling the circumstances and modalities under which NATO's strategic communication efforts will deliver the results it needs for the Alliance. It is noted that these activities require in-depth knowledge of the information environment, the goals and objectives of a specific NATO mission, as well as the available resources to assess the relevant consequences of certain actions. Thus, this task is directly related to the previous one – analysis of the information environment.

3. Promoting goal setting. The point is that all actions in one way or another affect the information space: positively (if the gap between words and actions is reduced) or negatively (if, for example, the message for the internal and external audience differs in content). Therefore, it is necessary to minimize the negative consequences and maximize the positive ones.

4. Activity planning. This task concerns the involvement of information operations planning units, if required.

5. Integration of communication activities. Effective communication requires harmonization and synchronization of communication efforts at different levels; in addition, activities aimed at creating certain consequences in the information space must also take into account the context of all other actions within a specific mission or operation.

6. Communication involvement. Direct communication helps to establish transparency, trust and authenticity. Therefore, such actions of the third, tactical and operational level of the structure of strategic communications should be carefully planned. And since NATO's communications leaders are both communicators (for example, the Secretary General and the Alliance's Spokesman), it is necessary to plan their actions in detail in order to convey the right messages to allies in a synchronized manner.

7. Communication in the mass media. NATO has its own media resources and can use third-party media in a variety of ways, from ad placement in them to implementation of embedded journalism program. The difficulty is that information that has entered the media space from the Alliance is no longer under its control, and therefore such a format of communication needs to be properly organized to maintain the requirements of transparency, accountability and authenticity.

8. Impact assessment. It is about determining the effectiveness of the communication, its compliance with the goals and objectives of NATO operation or mission, as well as the formulation of conclusions for its further improvement.

9. Education and training. This function shifts from strategic to operational and tactical levels within NATO's strategic communications framework. It is necessary not only to build the necessary human resources for the direct implementation of specific NATO operations or missions, but also to maintain continuity within the group of specialists dealing with strategic communications of the Alliance[1].

As already mentioned, the impetus for the formation of NATO's communication policy in the strategic dimension was the events of 2001, which showed the weakness of the Alliance's activities in this dimension[2]. That is why the first pilot models of strategic communications began to take shape within the International Security Assistance Force (ISAF), a joint force to promote security in Afghanistan, whose main task was to create a peaceful and stable environment for assisting the country in post-war reconstruction, as well as preventing the resumption of terrorist activities there.

Within ISAF, the first problem in the functioning of NATO's strategic communications was organizational. It has already been mentioned that they include public diplomacy, public policy, military public policy, information operations and psychological operations. The question was how to ensure the coordination of such diverse areas of activity, including at the operational and tactical levels[3].

Thus, at the beginning of NATO doctrine, it was defined that military public policy was to be handled directly by the head of the unit involved in a particular mission or operation, while information and psychological operations were entrusted to a separate structure, the Operations Bureau (J3), which coordinates its activity with the command through the strategic communications coordinator.

On the one hand, this structure distinguished between psychological operations and military public policy, which corresponded to the basic documents of NATO, on the other hand, it made difficult

[1] StratCom (2017). *NATO Strategic Communication Handbook V1.0*. <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/NATO-STRATEGIC-COMMUNICATION-HANDBOOK.pdf> (2021, January, 14).
[2] Site Public Intelligence (2009). *NATO Strategic Communications Policy* <http://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf> (2021, January, 14).
[3] Nothhaft, H. (2016). A Framework for Strategic Communication Research: A Call for Synthesis and Consilience. *International Journal of Strategic Communication*, *10, 2,* 69-86.

to coordinate the activities of strategic communications, as provided for in their definition. Therefore, it was later reorganized: all three components of strategic communications (information operations, psychological operations and military public policy) were under the actual care of the Operative Bureau (instead of J3 became known as Joint Effects), but the direct coordination of military public policy was already engaged in unit commander. It managed both to comply with the requirements of NATO doctrine and to increase the effectiveness of coordination[1].

Further, more compromising mechanisms for the organization of strategic communications within ISAF began to take shape. The point was that most of the Alliance states were reluctant to coordinate information and psychological operations with military public policy. The fact is that while the first two components of the StratCom directly accompany hostilities, the third is used for peaceful purposes. Therefore, a structure was proposed in which the coordination of military public policy is conducted through a separate spokesman, who receives instructions from both the commander and the deputy chief of staff for communications (instead of Joint Effects). The latter is also in charge of information and psychological operations.

Another problem in the organization of strategic communications is formulated by RAND analysts as the problem of "firewall challenge". The fact is that some components of NATO's strategic communications allow the use of military deception, while others do not. Yes, the aforementioned military public policy, which is responsible for transmitting factual information about the Alliance's activities through media channels, therefore inspires the trust of the audience, which does not mislead it. Instead, psychological operations by definition involve the use of information to influence the target audience. This partly explains the already mentioned contradictions in the organization of the operational and tactical level of NATO's strategic communications. In the United States, for example, an attempt was made to solve the problem of "firewall challenge" by setting up Office of Strategic Influence in 2002, which would deal with purely strategic communications and balance this problem. But due to media reports, this idea was abandoned[2].

The establishment of the NATO Strategic Communications of Excellence in 2014 shows that attention to this area of the Alliance's activity has intensified relatively recently. This is confirmed by expert assessments. Thus, NATO representative M. Laity in 2018, analyzing the strategic communications of the Alliance, said about the massive use of disinformation and propaganda by Russia: "If we needed evidence that we live in a new world, we got it; now we are learning to live with the consequences of this process".

According to M. Laity, it was the Russian aggression in Ukraine that accelerated the development of strategic communications within the North Atlantic Alliance, which had previously been limited primarily by ISAF activities in a particular region. Now there is a more comprehensive vision of using these tools not only to support conventional means of conducting NATO operations and missions, but also to respond to hybrid information threats posed primarily by Russia's destructive activities in Ukraine in particular and in Europe and NATO members in general.

At the same time, M. Laity notes that the success of strategic communications within NATO in the context of information confrontation lies in creating an effective and convincing narrative that would find a response among target audiences, and not in "refuting the hostile narrative or engaging in essentially tactical information confrontation". At the same time, there is an understanding within the Alliance that creating such a narrative is not an easy task and requires time and resources, as well as the involvement of all NATO members: "We are all communicators now"[3].

Conclusions. Strategic communication is one of the tools of foreign policy communication, which consists in use of planned and coordinated messages, ideas, communication channels to purposefully influence the target audience in order to achieve national goals and promote national interests. Despite the long tradition of research in this area, the academic and expert community has not yet formulated a single definition.

[1] Meeting the Strategic Communications Challenge. (2015) *Remarks by NATO Deputy Secretary General Ambassador Alexander Vershbow at the Public Diplomacy Forum* <https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_117556.htm?selectedLocale=en> (2021, January, 14).

[2] Cornish, P., Lindley-French, J., Yorke, C. (2011). Strategic Communications and National Strategy. *A Chatham House Report*, 42. <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/r0911es%E2%80%93stratcomms.pdf> (2021, January, 14).

[3] Laity, M. (2018). NATO and Strategic Communications. *Joint warfare centre*. <http://www.jwc.nato.int/images/stories/threeswords/NATO_STRATCOM_2018.pdf> (2021, January, 14).

At the same time, the StratCom concept arose in NATO even before Russia's active aggression against Ukraine, as a reaction to the terrorist acts of 2001 in the United States, but was then limited to specific military actions and operations within the International Security Assistance Force (ISAF). That first period revealed problems in the formation of the StratCom structure at the operational and tactical level, in particular the distinction between actions that involve the use of military deception and actions that, on the contrary, are based on full trust from target audiences.

The impetus for the channeling of strategic communications efforts and their scaling was the intensification of destructive information influences by the Russian Federation in 2014, which resulted in an unconventional, hybrid war against Ukraine in particular and the European continent and NATO in general. At the leadership level, NATO recognized these threats and began to form the common StratCom vision, in particular in institutional and functional areas.

Today, it can be stated that there are no significant contradictions in the implementation of strategic communication policy in the North Atlantic Alliance. In accordance with doctrinal documents and existing NATO institutions, a three-level structure of the StratCom management has been formed, which provides for both general management of this area at the strategic level and its implementation at the tactical and operational level. At the same time, the process of forming a single narrative, which the Alliance sees as the key to the success of strategic communications, is still ongoing due to its cost and need for more time. In the long run, it can help to shape NATO's new image as a global security institution relevant to today's world and the security threats that are most important for it.

References:

1. Cornish, P., Lindley-French, J., Yorke, C. (2011). Strategic Communications and National Strategy. *A Chatham House Report*, 42. <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/r0911es%E2%80%93stratcomms.pdf> (2021, January, 14). [in English].
2. Laity, M. (2018). NATO and Strategic Communications. *Joint warfare centre*. <http://www.jwc.nato.int/images/stories/threeswords/NATO_STRATCOM_2018.pdf> (2021, January, 14). [in English].
3. Meeting the Strategic Communications Challenge. (2015) *Remarks by NATO Deputy Secretary General Ambassador Alexander Vershbow at the Public Diplomacy Forum* <https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_117556.htm?selectedLocale=en> (2021, January, 14). [in English].
4. NATO (2014). *Strasbourg / Kehl Summit Declaration* <https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_52837.htm> (2021, January, 14). [in English].
5. Nothhaft, H. (2016). A Framework for Strategic Communication Research: A Call for Synthesis and Consilience. *International Journal of Strategic Communication*, *10, 2,* 69-86. [in English].
6. Paul, Ch. (2011), Getting Better at Strategic Communication. *Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates*: Praeger, 240 [in English].
7. RAND Report (2010). *NATO's Strategic Communications concept and its relevance for France* <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/technical_reports/2010/RAND_TR855.2.pdf> (2021, January, 14). [in English].
8. Site Public Intelligence (2009). *NATO Strategic Communications Policy* <http://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf> (2021, January, 14). [in English].
9. StratCom (2017). *NATO Strategic Communication Handbook V1.0.* <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/NATO-STRATEGIC-COMMUNICATION-HANDBOOK.pdf> (2021, January, 14). [in English].
10. StratCom (2021). *About us* <https://www.stratcomcoe.org/about-us> (2021, January, 14). [in English].
11. Barovska, A. (2015). Stratehichni komunikatsij: dosvid NATO [Strategic communications: NATO's experience]. *Stratehichni priorytety* [Strategic priorities], *1*, 147-152. [in Ukrainian].
12. Dubov, D. (2016). Stratehichni komunikatsiyi: problemy kontseptualizatsiyi ta praktychnoyi realizatsiyi [Strategic communications: problems of conceptualization and practical implementation]. *Stratehichni priorytety. Seriya: Polityka* [Strategic priorities. Series: Politics], *4*, 9-23. [in Ukrainian].
13. Kushnir, O. (2015). Ponyattya ta sutnist stratehichnykh komunikatsiy u suchasnomu ukrajnskomu derzhavotvorenni [The concept and essence of strategic communications in modern Ukrainian state formation]. *GOAL*. <https://goal-int.org/ponyattya-ta-sutnist-strategichnix-komunikacii-u-suchasnomu-ukrainskomu-derzhavotvorenni/> (2021, January, 14). [in Ukrainian].
14. Lipkan, V. (2015). Rol stratehichnykh komunikatsij v protydiy hibrydnij viyni proty Ukrayny [The role of strategic communications in counteracting the hybrid war against Ukraine]. *GOAL*. <https://goal-int.org/rol-strategichnix-komunikacij-v-protidii-gibridnij-vijni-proti-ukraini/> (2021, January, 14). [in Ukrainian].

15. Makarenko, Ye. (2017). Stratehichni komunikatsiyi u mizhnarodnykh vidnosynakh [Strategic communications in international relations]. *Mizhnarodni vidnosyny Seriya Politychni nauky* [International Relations Political Science Series], 15. <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3117> (2021, January, 14). [in Ukrainian].
16. Ozhevan, M. (2016). Hlobalna vijna stratehichnykh naratyviv: vyklyky ta ryzyky dlya Ukrajny [The Global War of Strategic Narratives: Challenges and Risks for Ukraine]. *Stratehichni priorytety. Naukovo-analitychnyj shchokvartalnyj zbirnyk Seriya Polityka* [Strategic priorities. Scientific and analytical quarterly collection Politics series], *4, 41,* 30-40. [in Ukrainian].
17. Pocheptsov, G. (2008). *Strategicheskiye kommunikatsii: strategicheskiye kommunikatsii v politike, biznese i gosudarstvennom upravlenii* [Strategic communications: strategic communications in politics, business and public administration]. Kyiv: Alterpres. [in Russian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.4

Alisa Gandziura
https://orcid.org/0000-0002-5336-7477
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE CONCEPT OF SOFT LAW IN FORMATION OF STRATEGIC COOPERATION REGULATION PRINCIPLES

Аліса Гандзюра
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

КОНЦЕПЦІЯ "М'ЯКОГО ПРАВА" (SOFT LAW) У ФОРМУВАННІ ЗАСАД РЕГУЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

The article deals with peculiarities of the soft law functioning in formation of regulation principles of bilateral strategic cooperation. Modern concepts of soft law application have been analyzed in the frame of international law and the views of domestic and foreign scientists concerning this phenomenon are summed up in the context of the legal framework of bilateral relations between the countries. Different types of legal norms are being characterized from the point of their legal obligation and the advantages and disadvantages of their application in the agreements in view of current world trends. The article identifies and analyzes such soft law instruments as unilateral general acts, bilateral general acts, sectoral bilateral acts and sectoral agreements. In addition, the reasons and preconditions of using such tools are clarified. The author concludes on the specifics of the impact of soft law on international relations. Based on the study of various scientific concepts, the special place of soft law has been determined among the sources of international law. The norms of soft law are compared with traditional norms, and a number of its advantages is revealed for the settlement of certain problems or some sphere of international legal relations. In particular, soft law makes it possible to avoid the formalization of approaches to resolving specific situations. It has a high degree of adaptability to changing environmental conditions, and thus higher efficiency in certain cases. It is emphasized that the most important role of soft law is to gradually close the gaps in the law and bring existing rules into accordance with the requirements and standards set by international bodies and organizations. This is especially true in the initial stages of bilateral international relations.

Keywords: international law, soft law, strategic cooperation, legal norm, international treaty

Сучасні світові глобалізаційні процеси призводять до поглиблення взаємозалежності держав, в першу чергу, через переплетіння економічних та фінансових зв'язків, що вимагає від країн посилення співробітництва між ними з метою забезпечення національних інтересів. Таким чином, значна кількість двосторонніх угод між країнами характеризує зростаючу взаємозалежність між ними. Для сучасних договорів та домовленостей характерною є тенденція проголошення відносин стратегічного партнерства, що вказує на пріоритетність відносин між ними.

Стратегічне партнерство як інструмент зовнішньополітичної діяльності держави вже давно знайшло своє відображення у практиці сучасних міжнародних відносин. Але проводячи аналіз теоретичної розробки даного інструменту зовнішньої політики, науковці ще не виробили єдиних підходів до його визначення, обґрунтування та комплексного дослідження[1].

Сторони вбачають обопільну вигоду у співробітництві і виявляють зацікавленість у використанні ресурсів один одного задля спільних цілей, що знаходить відображення у відповідних

[1] Шамраєва, В. М. (2012). Стратегічне партнерство як інструмент зовнішньої політики держави (історіографія проблеми). *Kbuapa.Kharkov.Ua* <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/4/03.pdf> (2021, січень, 27).

угодах. Аналізуючи двосторонні угоди у рамках проголошеного стратегічного співробітництва держав вбачається, що сторони загалом не поспішають заявляти про юридичну формалізацію більш тісних стосунків, що може призвести до серйозних наслідків і відповідальності[1]. Нагальним постає питання нормативно-правового оформлення таких відносин та юридичної обов'язковості положень двосторонніх домовленостей і угод. І коли щодо визначення джерел норм такого права дослідники досягли певної згоди, то питання визнання за ними обов'язкової юридичної чинності породжує численні дискусії, що свідчить про **актуальність** обраної теми і необхідність її подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз змісту юридичного феномену "м'якого права" (soft law) та підходів щодо доцільності і перспектив його застосування у стратегічному співробітництві між країнами.

Поняття "партнерства" не є чітким і має різні значення в залежності від правових рамок, в яких воно розвивається, і форм, яких воно набуває. Це може бути предмет або мета двосторонньої угоди, орієнтуючих документів, загальних декларацій або планів дій. Загалом партнерство має принаймні три характеристики: дотримання партнерами мінімальних загальних критеріїв, рівноправні відносини між партнерами та динамічний процес побудови спільного майбутнього. Поєднання понять "партнерство" і "стратегічне" вводить розуміння пріоритету в реалізації спільних дій для двох гравців[2].

Варто відзначити, що для сучасного етапу розвитку міжнародного права характерним є підвищення ролі та значення актів, що не наділені формально юридичною обов'язковою силою, однак здійснюють значний вплив на формування міжнародно-правових норм і практику міжнародних відносин. Для визначення такого роду актів використовують різні терміни, наприклад, "недоговірні угоди" (non-treaty agreements), "програмне право" (programmatory law), "неформальні документи" (informal instruments), "міжнародні документи, що не мають офіційного статусу" або "неофіційні міжнародні акти", "зелене право", "субправо", "передправо", "недосконале право", "квазіправо", "не-право", "нетипові норми" тощо, але найбільш поширеним та усталеним варто визнати словосполучення "м'яке право" (soft law)[3].

Дослідженням юридичної природи норм "м'якого права" займалися такі відомі вчені, як Ю.С. Безбородов, Р.Р. Бекстер, А. Берлингуер, К.А. Бєкяшев, М.А. Бойль, П. Вейль, Є.А. Зайцева, В.В. Мицик, В.І. Муравйов, І. І. Лукашук, К. Чінкін, М. Н. Шоу та інші.

На сучасному етапі розвитку теорії міжнародного права існує дискусія щодо визначення юридичної сили певних нормативно-правових положень, що мають здебільшого рекомендаційний, необов'язковий характер, проте, історично не можуть не визнаватися джерелом міжнародного права в силу свого широко правозастосовного значення, а саме мова йде про "м'яке право" (soft law). Ця кваліфікація "м'якого права" повинна бути проаналізована з точки зору відмінності між "м'якими" і "твердими" нормами, традиційно існуючими в законодавстві. Не менш важливо враховувати вагу цих інструментів у сфері права зовнішніх зносин[4]. Першопричиною постає те, що суб'єкти можуть не мати первинного наміру укласти міжнародний договір і саме тому не надають документу відповідної форми. Або ж суб'єкти не хочуть встановлювати для себе чіткі права й обов'язки, проте прагнуть письмово зафіксувати певний рівень відносин, що склалися між ними[5]. У результаті можна виділити різноманітні інструменти "м'якого права", які використовуються країнами у двосторонньому співробітництві: односторонні загальні акти (комюніке, багаторічні програми), двосторонні загальні акти (спільні декларації), галузеві двосторонні акти (Меморандум про взаєморозуміння, адміністративні угоди) та галузеві домовленості.

Серед науковців досі немає одностайності у визначенні місця "м'якого права" у системі джерел міжнародного права, а також і щодо виокремлення певних ознак юридичного припису, за якими його можна було б віднести до даного виду норми. Не вичерпним залишається й перелік

[1] Герасимчук, В. Г. (2014). Стратегічне партнерство: принципи, інструментарій, ефективність. *Економічний вісник НТУУ КПІ* <http://economy.kpi.ua/files/files/10_kpi_2014.doc> (2021, січень, 27).
[2] Sautenet, A. (2008). Europe and China: Cooperation with Complex Legal Dimensions. *Ifri,* 11-12 <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Note_Sautenet_final_eng.pdf> (2021, січень, 27).
[3] Гулєвська, Г. Ю. (2017). Норми "м'якого права" (soft law) у регулюванні міжнародних економічних відносин. *Pap.In.Ua* <http://pap.in.ua/3_2017/75.pdf> (2020, грудень, 07).
[4] Sautenet, A. (2008). Europe and China: Cooperation with Complex Legal Dimensions. *Ifri*, 12-13 <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Note_Sautenet_final_eng.pdf> (2021, січень, 27).
[5] Бурменський, М. В. (ред.) (2006). *Міжнародне право*. Київ: Юрінком Інтер. <https://cutt.ly/SkMUEAf> (2021, січень, 27).

міжнародно-правових актів, в яких знаходять своє формальне визначення норми "м'якого права"[1]. Вдалим прикладом тут буде позиція, зокрема, В.Г.Буткевича, В.В.Мицика, О.В.Задорожнього, які взагалі схильні виділяти два види атків "м'якого права": акти, які містять правові норми, та акти, які мястять неправові норми. До актів "м'якого права", які містять правові норми, відносяться, наприклад, ті норми міжнародних договорів, які не створюють прав і обов'язків для сторін договору, а лише встановлюють цілі та мету, визначають загальну сферу, щодо якої укладається той чи інший договір. Такі норми частіше за все зустрічаються у преамбулах та вступних частинах міжнародних договорів. У подальшому такі рекомендаційні норми трансформуються у норми "твердого права" вже в основній частині міжнародних договорів, де сторони віксують взаємні зобов'язання. Оскільки такі норми містяться у міжнародних договорах, які за своєю суттю є джерелами саме "твердого права", то їх правова природа є однозначною. З іншої сторони, відсутність будь-яких обов'язків для сторін договору у таких вступних нормах міжнародних договорів надає їм ознак актів "м'якого права"[2].

Приблизно таку ж позицію відстоює М.Н. Шоу, який вважає, що "м'яке право" не є правом в його класичному розумінні, а являє собою необов'язкові документи та угоди рекомендаційного характеру, кодекси правил поведінки або стандартів тощо. Іншого погляду притримується К.А. Бєкяшев, наголошуючи, що попри відсутність у нормах "м'якого права" конкретних прав та обов'язків держав, юридична обов'язковість їм тим не менш притаманна. Цікавою видається концепція К. Чинкіна, який, розглядаючи питання юридичної обов'язковості норм "м'якого права", певним чином поєднує дві вищезгадані позиції. Зокрема, він виділяє "правове м'яке право", до актів якого варто віднести міжнародні договори, що включають в себе лише слабкі зобов'язання, та "неправове м'яке право", що міститься в резолюціях та кодексах поведінки, складених та прийнятих міжнародними та регіональними організаціями, які не мають обов'язкової сили та виконуються добровільно. Також, як зазначає А. Берлингуер, для однозначного відокремлення норм "м'якого права" від загальновизнаних джерел міжнародного права одного критерію юридичної обов'язковості нормативних положень все ж недостатньо. У теорії міжнародного права значна увага приділяється питанню формального визначення норм "м'якого права". Так, Л. Блутман, співвідносячи юридичну обов'язковість норми та форму її документального закріплення, зазначає, що норми "м'якого права" можуть міститися в загальновизнаних джерелах міжнародного права, але при цьому не встановлювати конкретних прав та обов'язків. І.І. Лукашук пропонує класифікувати "м'яке право" наступним чином: 1) особливий вид норм міжнародного права, під яким слід розуміти загальні погодження сторін міжнародного договору, які не містять певних конкретних зобов'язань; 2) неправові міжнародні норми, які також не мають зобов'язального характеру, але, в силу свого питомого політичного чи морального значення, дотримуються державами[3]. Р.Р. Бекстер до норм "м'якого права" відносить: 1) pactum de contrahendo, тобто положення міжнародних договорів, які потребують уточнення в наступних угодах; 2) "несамовиконувані" положення міжнародного договору, які потребують наступного погодження для наділення їх силою; 3) програмні положення договорів – не створюють правових обов'язків, які підлягають обов'язковому виконанню; 4) декларації, заключні акти, резолюції та інші форми вираження згоди, котрі певною мірою можуть впливати на поведінку держав та індивідів, навіть при тому, що їх норми не є формально обов'язковими[4]. Є. А. Зайцева зазначає, що норми "м'якого права" можуть виступати частиною комплексного механізму правового регулювання міжнародних правовідносин. Зокрема, суб'єкти міжнародного права часто погоджують свою волю шляхом прийняття своєрідних програм розвитку, спільних заяв, декларацій, комюніке, визначаючи конкретний вектор своєї діяльності, що, в деякій

[1] Sautenet, A. (2008). Europe and China: Cooperation with Complex Legal Dimensions. *Ifri*, 12-13 <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Note_Sautenet_final_eng.pdf> (2021, січень, 27).

[2] Шалінська, І. В. (2013). Акти "м'якого права" та міжнародний правопорядок. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 6-2, 1*, 56. <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-2-1/14.pdf> (2021, січень, 27).

[3] Макаренко, О. Ю. (2013). "М'яке право" у системі міжнародного права: доктринально-аналітичний аспект. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.)*. Одеса: Фенікс, 43-45. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/215/Makarenko_myake_pravo.pdf;jsessionid=85EE5D16C2DED031DA0C66CFF239CF8C?sequence=1> (2021, січень, 27).

[4] Baxter, R. (1980). International Law in "Her Infinite Variety". *The International and Comparative Law Quarterly, 29, 4*, 549-566.

мірі, можна характеризувати навіть і як більш ефективний метод правового регулювання міжнародних відносин, заснований на засадах добровільності виконання[1]. У свою чергу Р. М. Валєєв та Г. І. Курдюков у межах "soft law" вирізняють норми, які містяться в політичних договорах (частіше за все вони починаються словами "прагнути", "вживати необхідних заходів") і в резолюціях міжнародних організацій[2].

Існує також точка зору, відповідно до якої під нормами "м'якого права" розуміються взагалі міжнародні акти, які не мають характеру договору, проте вирізняються вагомою морально-політичною силою (резолюції, декларації, програми дій тощо)[3]. Хартмут Хіллгенберг стверджує, що норми "м'якого права" мають власне юридичну природу, а не моральну чи політичну, і тому є загальнообов'язковими. До актів "м'якого права" він відносить: 1) міжнародні угоди, які були укладені не як договори, і таким чином, не регулюються Віденською конвенцією про міжнародні договори, але відіграють значну роль у міжнародних відносинах; 2) резолюції міжнародних організацій[4].

Дивлячись через призму розвитку стратегічного партнерства між державами "м'яке право" має цілий ряд переваг. Воно дозволяє державам брати участь у створенні нових правил поведінки без необхідності їх імплементації у національне право. Норми "м'якого права" вирішують завдання, з якими не може впоратися "тверде право", наприклад, коли держави, з одного боку, ще не готові брати на себе зобов'язання, а, з іншого, – згодні дотримуватися певних міжнародних стандартів в цій галузі. Саме тому на сьогоднішній день воно так широко застосовується в угодах і домовленостях між країнами.

Попри деяку політичність вказаних актів, вони створені для врегулювання певних проблем, якоїсь сфери міжнародних правовідносин, видаються компетентними міжнародними організаціями та установами, або ж формуються у порядку, характерному для формування джерел міжнародного права (якщо мова йде про звичаї або доктрину), а тому так чи інакше впливають на формування та загальні тенденції розвитку міжнародного правопорядку та при їх визнанні та ефективному застосуванні суб'єктами міжнародного права можуть з часом трансформуватися в "тверде право", наприклад, у правові звичаї або доктрину чи прийняття на основі них актів "твердого права". Трансформація актів "м'якого права" в акти "твердого права" у міжнародному правопорядку робить акти "м'якого права" у деякій мірі передвісниками міжнародної нормотворчості і тими засобами, за допомогою яких законодавець може у подальшому трансформувати загальні тенденції та мінімальні стандарти у конкретні обов'язки для суб'єктів міжнародного права[5].

Багато дослідників і правників вважають, що "м'яке право" певним чином підриває законність, оскільки створює очікування, але не може призвести до фактичних змін. Однак у ракурсі розвитку двостороннього стратегічного співробітництва між країнами варто брати до уваги той факт, що "тверде право" тяжіє до чіткості трактування, тоді як багато поточних питань потребують допустимих відхилень з огляду на значну своєрідності відносин між державами. "Тверде право" передбачає фіксовану умову, що базується на попередніх знаннях та досвіді, тоді як ситуації невизначеності, характерні для сучасних динамічних умов, можуть вимагати постійних експериментів та коригування[6].

Різні галузі і питання мають різні потреби і юридичні процеси "твердого" і "м'якого" права постають у різноманітних виглядах і формах, існує також думка про можливу взаємодію між цими

[1] Макаренко, О. Ю. (2013). "М'яке право" у системі міжнародного права: доктринально-аналітичний аспект. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.)*. Одеса: Фенікс, 43-45. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/215/Makarenko_myake_pravo.pdf;jsessionid=85EE5D16C2DED031DA0C66CFF239CF8C?sequence=1> (2021, січень, 27).

[2] Валеев, Р. М., Курдюков, Г. И. (ред.) (2011). *Международное право. Общая часть*. Москва: Статут.

[3] Колосов, Ю. М., Кривчикова, Э. С. (ред.) (2006). *Международное право*. Москва: Международные отношения.

[4] Hillgenberg, H. (1999). A Fresh Look At Soft Law. *European Journal of International Law, 10, 3*, 499-515.

[5] Шалінська, І. В. (2013). Акти "м'якого права" та міжнародний правопорядок. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 6-2, 1*, 57. <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-2-1/14.pdf> (2021, січень, 27).

[6] Trubek, D. M., Cottrell, P., Nance, M. (). "Soft Law, "Hard Law," and European Integration: Toward a Theory of Hybridity. *University of Wisconsin-Madison. Hybridity Paper, April 05* <http://law.wisc.edu/facstaff/trubek/HybridityPaperApril2005.pdf> (2021, січень, 27).

двома підходами до управління процесами співробітництва і, таким чином, "гібридних" патернів, в яких процеси як “твердого”, так і “м’якого” права працюють в одній області і впливають на одних і тих самих суб’єктів.

У рамках відносин стратегічного співробітництва характерним є підписання “Програм розвитку стратегічного співробітництва” між сторонами. Сам по собі документ такого типу відноситься до “м’якого права”, оскільки містить загальні керівні принципи, які не є обов’язковими до виконання і не існує можливості оцінити або висунути скаргу на будь-яке невиконання таких керівних принципів. В той же час, цей документ має риси “твердого” права в деяких областях, тим самим створюючи можливість взаємодії та гібридності[1].

З огляду на довгострокову перспективу, стратегічне партнерство допомагає забезпечити певну міру передбачуваності у відносинах між двома партнерами шляхом об’єднання елементів “м’якого права” та “твердого права”[2].

З позиції міжнародного права за деяких обставин, зокрема й у підході до регулювання стратегічного партнерства, перевага може бути надана “м’якому праву” замість норм “твердого права” з огляду на низку причин. По-перше, положення м’якого право краще оснащі для сприяння співпраці при збереженні суверенітету. По-друге, м’яке право дозволяє державам пристосовувати свої зобов’язання до їх конкретних ситуацій, а не намагатись узгоджувати розбіжності національних обставин в рамках єдиного тексту. По-третє, більша гнучкість необов’язкових юридичних документів дозволяє повторне обговорення або зміну домовленостей, у випадку зміни обставин, що особливо важливо в умовах швидкозмінного та технологічного середовища, характерного для глобалізації[3].

Отже, однією з переваг формату стратегічного партнерства для багатьох учасників міжнародних відносин є те, що воно дозволяє двом сторонам без формальних зобов’язань здійснювати швидкий обмін з конкретних питань і розширення політичного діалогу крок за кроком на гнучкій основі, при цьому застосування “м’якого права” (soft law) здійснює свій вплив як на поведінку учасників відносин, так і на правотворчість та правозастосування.

Глобальна взаємозалежність держав та активізація інтеграційних процесів у міжнародних економічних відносинах зумовила прискорення міжнародного співробітництва держав як на формальному, так і на неформальному рівнях. Зазначені процеси відбуваються на тлі, з одного боку, динамізму міжнародних економічних відносин, а з іншого – ускладнення міжнародних відносин і міжнародно-правотворчого процесу. Окрім того, глобальні економічні проблеми, зокрема й періодичні хвилі кризових явищ у світовій економіці, зумовли необхідність пошуку адекватних, швидких і нескладних за своєю процедурою способів їх вирішення. Усе це й спричинило зростання ролі та значення в регулюванні міжнародних відносин феномена “м’якого права” (soft law), для якого характерна юридична необов’язковість, варіативність зовнішньої форми і гнучкість змісту, швидка й неформалізована процедура прийняття та внесення змін, адаптивність[4].

Виступаючи регулятором відносин, “м’яке право” (soft law) у підсумку може тягнути за собою певні “правові наслідки”. Перш за все, воно може стати основою для документа, який є юридично обов’язковим джерелом права, крім того, норми “м’якого права” здатні самостійно регулювати суспільні відносини, доповнюючи офіційне джерело права або ж заповнюючи його прогалини[5].

Залучення форми “м’якого права” може бути мотивоване бажанням уникнути формальних та видимих державних зобов’язань, для уникнення ратифікації або інших громіздких внутрішніх процедур (у разі внесення поправок та ін.), або навіть для залучення до співробітництва навіть найменш прихильних держав. Це також корисно, якщо існує потенційна необхідність швидкого досягнення домовленостей (наприклад, на випадок непередбачених обставин). При цьому “м’яке право” також може стати першим кроком на шляху до юридично обов’язкових угод або положень твердого права.

---

[1] Там само.

[2] Sautenet, A. (2008). Europe and China: Cooperation with Complex Legal Dimensions. *Ifri,* 2 <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Note_Sautenet_final_eng.pdf> (2021, січень, 27).

[3] Trubek, D. M., Cottrell, P., Nance, M. (). “Soft Law, “Hard Law,” and European Integration: Toward a Theory of Hybridity. *University of Wisconsin-Madison. Hybridity Paper, April 05,* 11-12. <http://law.wisc.edu/facstaff/trubek/HybridityPaperApril2005.pdf> (2021, січень, 27).

[4] Гулєвська, Г. Ю. (2017). Норми “м’якого права” (soft law) у регулюванні міжнародних економічних відносин. *Pap.In.Ua* <http://pap.in.ua/3_2017/75.pdf> (2020, грудень, 07).

[5] Демин, А. В. (2016). *"Мягкое право" в эпоху перемен: опыт компаративного исследования*. Москва, 76.

Таким чином, незважаючи на рекомендаційний характер актів “м’якого права”, їх роль та значення для міжнародного правопорядку залишається вагомою. Вони покликані поступово заповнювати прогалини у законодавстві та приводити уже існуючі норми права у відповідність до висунутих міжнародними органами та організаціями вимогами та стандартами. Така важлива роль актів «м’якого права» тільки ще раз підкреслює їх вагу у формування засад стратегічного партнерства між країнами, особливо на ранніх етапах двосторонніх відносин.

References:

1. Shamrayeva, V. M. (2012). Stratehichne partnerstvo yak instrument zovnishnoyi polityky derzhavy (istoriohrafiya problemy) [Strategic partnership as an instrument of foreign policy (historiography of the problem)]. *Kbuapa.Kharkov.Ua* <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/4/03.pdf> (2021, January, 27). [in Ukrainian].
2. Herasymchuk, V. H. (2014). Stratehichne partnerstvo: pryntsypy, instrumentariy, efektyvnist [Strategic partnership: principles, tools, efficiency]. Ekonomichnyy visnyk NTUU KPI [Economic Bulletin of NTUU KPI] <http://economy.kpi.ua/files/files/10_kpi_2014.doc> (2021, January, 27). [in Ukrainian].
3. Sautenet, A. (2008). Europe and China: Cooperation with Complex Legal Dimensions. *Ifri* <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Note_Sautenet_final_eng.pdf> (2021, January, 27). [in English].
4. Hulyevska, H. Yu. (2017). Normy “myakoho prava” (soft law) u rehulyuvanni mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn [Soft law rules in the regulation of international economic relations]. *Pap.In.Ua* <http://pap.in.ua/3_2017/75.pdf> (2020, December, 07). [in Ukrainian].
5. Buromenskyy, M. V. (ed.) (2006). *Mizhnarodne pravo* [International law]. Kyiv: Yurinkom Inter. <https://cutt.ly/SkMUEAf> (2021, January, 27). [in Ukrainian].
6. Makarenko, O. Yu. (2013). "Myake pravo" u systemi mizhnarodnoho prava: doktrynalno-analitychnyy aspekt ["Soft law" in the system of international law: doctrinal-analytical aspect]. *Mizhnarodni chytannya z mizhnarodnoho prava pamyati profesora P. Ye. Kazanskoho : materialy chetvertoyi mizhnar. nauk. konf. (m. Odesa, 8–9 lyst. 2013 r.)* [International readings on international law in memory of Professor PE Kazansky: materials of the fourth international. Science. conf. (Odessa, November 8-9, 2013)]. Odesa: Feniks, 43-45. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/215/Makarenko_myake_pravo.pdf;jsessionid=85EE5D16C2DED031DA0C66CFF239CF8C?sequence=1> (2021, January, 27). [in Ukrainian].
7. Baxter, R. (1980). International Law in “Her Infinite Variety”. *The International and Comparative Law Quarterly, 29, 4*, 549-566. [in English].
8. Valeev, R. M., Kurdyukov, G. I. (ed.) (2011). *Mezhdunarodnoye pravo. Obshchaya chast* [International law. A common part]. Moscow: Statute. [in Russian].
9. Kolosov, Yu. M., Krivchikova, E. S. (ed.) (2006). *Mezhdunarodnoye pravo* [International law]. Moscow: International Relations. [in Russian].
9. Hillgenberg, H. (1999). A Fresh Look At Soft Law. *European Journal of International Law, 10, 3*, 499-515. [in English].
11. Shalinska, I. V. (2013). Akty “myakoho prava” ta mizhnarodnyy pravoporyadok [Soft law and international law]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Bulletin of the International Humanities University], *6-2, 1*, 55-57. <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-2-1/14.pdf> (2021, January, 27). [in Ukrainian].
12. Trubek, D. M., Cottrell, P., Nance, M. (). “Soft Law, “Hard Law,” and European Integration: Toward a Theory of Hybridity. *University of Wisconsin-Madison. Hybridity Paper, April 05* <http://law.wisc.edu/facstaff/trubek/HybridityPaperApril2005.pdf> (2021, січень, 27).
13. Demin, A. V. (2016). "Soft law" in an era of change: the experience of a comparative study ["Myagkoye pravo" v epokhu peremen: opyt komparativnogo issledovaniya]. Moscow. [in Russian].
14. Smyrnova, K. V. (2012). Kontseptsiya «myakoho» prava (soft law) v mizhnarodnomu pravi ta pravi Yevropeyskoho Soyuzu [The concept of "soft law" in international law and European Union law]. *Ukrayinskyy chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], *3,* 74-78 <http://www.jusintergentes.com.ua/archives/2012/3/18.pdf> (2021, January, 27). [in Ukrainian].
15. Rykova, A. A. (2021). Akty soft law v sovremennom pravovom regulirovanii [Soft law acts in modern legal regulation]. *Otrasli prava RF* [Branches of law of the Russian Federation] <http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/19789> (2021, January, 27). [in Russian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.5

Anastasiia Bakanova
https://orcid.org/0000-0002-0911-7649
Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT IN THE CONTEXT OF THE USE OF "HARD POWER" IN INTERNATIONAL RELATIONS OF THE XXI CENTURY

Анастасія Баканова
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ У КОНТЕКСТІ ВИКОРИСТАННЯ «ЖОРСТКОЇ СИЛИ» У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ XXI СТОЛІТТЯ

The article analyzes the dynamics of Russian-Ukrainian relations since the collapse of the Soviet Union, and factors that have influenced these relations. We suppose that Russian Federation has been trying to build a geopolitical alliance of the countries that were the part of the USSR, and Ukraine has got a special place in these attempts. Russia supposed Ukraine to be its "buffer zone", and the place of preservation and increment of the assets. However, since 2004 Ukraine has changed its vector of internal and external policy towards democratic reforms and europeanity. The first attempt of the so-called "hard power" towards Ukraine was Russian influence on the President elections in Ukraine in 2010, when Russian policymakers and technologists were supporting their protégé Viktor Yanukovych to gain the position of the President. Russia got its benefits from the chaos inside Ukraine even before the war, as it became possible to influence Ukrainian politics while Ukraine adopted the democratic reforms in its internal policy. Transfer of Ukraine towards parliamentary-presidential republic instead of presidential-parliamentary one, free media and free flow of information gave Russia a chance to weaken the political system of Ukraine. All these issues are also connected with the Russian ambition to control the Black Sea and to control the gas supply system.

However, the events of the Revolution of Dignity have proved that Ukraine has selected its way towards political and economic modernization, while Russia has remained in its imperial past. Thus, Russia began its aggression against Ukraine, annexing Crimea and providing military support to the conflicts in other regions of Ukraine. It is supposed that Russia does not want Ukraine to become a part of its territory, but now its “hard” policy and constant facilitation of the war in the Donbas are aimed to preserve the instability inside Ukrainian political system, thus refraining Ukrainians from European and Euro-Atlantic integration.

Keywords: Russia, Ukraine, Russian-Ukrainian conflict, "hard power", aggression, influence.

Постановка проблеми. Відносини між Україною та Росією у всі часи були непростими, адже остання для реалізації своїх геополітичних амбіцій потребувала України завжди. І для задоволення зазначеної потреби наш північний сусід докладав чималих зусиль, не цураючись при цьому найбрудніших засобів та інструментів, які в підсумку призводили напруженості у взаєминах, аж до збройних конфліктів. І за часів Київської Русі, і Речі Посполитої, а тим паче в період Гетьманщини та у складі Російської імперії конфлікти різного ступеня інтенсивності були невід’ємними супутниками взаємовідносин двох країн. Не зникла ця тенденція і в XX та XXI ст.ст., набуваючи нових форм та проявів. «На війні всі засоби хороші», – говорить відома приказка, яка повною мірою втілюється у життя країною-агресором навіть сьогодні, в часи панування міжнародного права, пріоритету наднаціональних важелів впливу на суспільні відносини. Зважаючи на історичну

складність у стосунках, викликану сукупністю чинників економічного, політичного, ментального тощо характерів, не дивно, що інтерес науковців-політологів, фахівців з міжнародних відносин та міжнародного права до цієї проблематики не згасає. Адже дослідження різних аспектів українсько-російських взаємин було і залишається вкрай актуальною проблемою для науковців, особливо зараз, у період ескалації конфлікту та необхідності пошуку можливих засобів для його подолання.

Метою статті є з'ясування передумов, підстав та особливостей російсько-українського конфлікту на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Риси, притаманні сучасній зовнішній політиці Росії, проявилися не відразу після приходу В. Путіна до влади. Але між 2003 і 2005 роками Кремль визначив Росію як самостійну велику державу, наполягаючи на тому, щоб США та ЄС ставилися до Росії як до рівного партнера[1]. Центральну Азію, Південний Кавказ та Україну Росія розглядала як поля бою із Заходом. Путін намагався використати новий постімперський націоналізм для підсилення своєї легітимності. Офіційний націоналізм Кремля знайшов своє відображення у таких тотожних поняттях як «суверенна демократія» й «енергетична супердержава», обидва з яких вийшли на перший план у 2005 році. Цілком логічно, що замість того, щоб намагатися інтегруватися із Заходом, Росія зробила своєю метою створення на території колишнього СРСР нової системи із центром у Кремлі.

У цьому світогляді особливе місце було відведено Україні. Росія не прагнула «возз'єднання» з Україною. «Лідери та еліта Росії бачать Україну як сукупність прибуткових активів і привабливих можливостей, а не як територію, яка повинна бути фізично приєднана до Росії»[2]. Утім значна частина росіян вбачала в Україні відокремлену, але не іноземну державу.

Значення України для Росії визначалося кількома основними чинниками, серед них була роль України як транзитного коридору для російських нафти і газу до Європи, економічні активи України від металів до телекомунікацій, пов'язування демократичної еволюції України з загрозою російському режимові (приклад українських революцій для російського суспільства). Ще одна важлива група чинників була пов'язана з російською військовою базою в Криму, зокрема, із базуванням Російського Чорноморського Флоту в Севастополі. Від часу російсько-українського договору 1997 року Україна була змушена розглядати велику кількість суперечок, спричинених розміщенням ЧМФ на її території. На технічному рівні питаннями, що турбували українську владу, були наступні: статус і функціонування російських військових трибуналів в Криму, переміщення гідрографічного та навігаційного обладнання в Україну, інспектування ЧМФ Україною, кількість військового контингенту, який розміщувався в Україні, інвентаризація займаної площі та обладнання, відданого в лізинг ЧМФ, угода про спільні дії в екстрених випадках. Деякі з вищезазначених питань, наприклад, переміщення гідрографічного та навігаційного обладнання в Україну, були принципово виключені російською стороною з програми російсько-української підкомісії щодо російського ЧМФ до закінчення терміну лізингу в 2017 році[3]. Інші питання, такі, як режим перетину кордону для російських військових і модернізація флоту, були змістом перемовин вищого рівня.

У 2003 році Москва зробила спробу встановити контроль над Україною. Проект ЄЕП (Росія, Білорусь, Казахстан, Україна), який спочатку декларував мету економічного союзу, зрештою мав створити політичний та безпековий союз під егідою Москви[4].

Розробляючи свою стратегію напередодні президентських виборів 2004 року в Україні, Росія покладала надії на єдиного кандидата від «партії влади», висунутого попереднім президентом Л. Кучмою – прем'єр-міністра В. Януковича. Кремлівський політтехнолог Г. Павловський зазначив, що умови його контракту з адміністрацією президента РФ передбачали безпосередньо забезпечення перемоги Януковича на виборах[5]. Поразка Януковича була непередбачена. Кремль

[1] Piontkovsky, A. (2011). Ukraine between Russia and the EU. *National Security and Defence Journal* <www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf> (2021, січень, 28).

[2] Trenin, D. (2007). *Russia and Ukraine. The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova.* Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 197.

[3] Radiosvoboda (2008). У *Європі порівнюють Україну з Венесуелою. Беніта Ферреро-Вальднер: «Обнадіювати Україну вступом до ЄС – погана ідея» (Огляд європейської преси)* <http://www.radiosvoboda.org/a/1118833.html> (2021, січень, 28).

[4] Putin, V. V. (2011). *New Integration Project for Eurasia – A Future That Is Being Born Today. Izvestia* < https://isij.eu/article/new-integration-project-eurasia-future-being-born-today> (2021, січень, 28).

[5] Trenin, D. (2007). *Russia and Ukraine. The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova.* Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 202.

спробував виправити ситуацію, називаючи революцію «спецопераційо» США й дискредитуючи помаранчеву коаліцію.

Метою Москви стала нейтральна Україна, тобто пізня версія Фінляндії, розташованої між Росією і Заходом. Скоро Москва розробила нову тактику, засновану на чотирьох основних елементах: 1) на офіційному рівні ігнорувати київську прозахідну політику, особливо амбіції щодо НАТО; 2) таємно провокувати дестабілізацію всередині України, поглиблюючи історичні відмінності регіонів країни і стримуючи її рух до НАТО; 3) використовувати прямий економічний, соціальний і культурний тиск як інструменти зовнішньої політики; 4) пропонувати допомогу в забезпеченні безпеки України завдяки формам співпраці з СНД або двостороннім каналам.

Політична реформа в Україні, яку було здійснено після Помаранчевої революції, полегшила основні завдання РФ. Україною як парламентсько-президентською республікою керували внутрішньо слабкі коаліційні уряди, які традиційно представляли інтереси кількох олігархічних груп. Згідно з одним українським інсайдером, «реальна політика в Україні – це газова політика. Якщо ви керуєте газом, ви керуєте головними політичними групами в Україні»[1]. Москва також черпала впевненість у тому, що пронатовські настрої в Україні були ослаблені, а більшість її населення, за винятком західних регіонів, не розглядала Росію у якості супротивника.

Офіційно Москва розглядає незалежність України як щось «неправильне та тимчасове». О. Сушко ще в серпні 2008 року зазначав про можливий сценарій російської стратегії: «Якщо Захід пробачить Росії грузинську війну, тоді вторгнення «танків з підтримання миру» на територію України стане просто питанням часу. Коли Росія розпочала масове введення армії на грузинську територію, конфлікт обернувся на геополітичну війну, націлену на скасування чинного світового порядку. Насамкінець стратегія реваншу спричинила б занепад російської державності, однак до цього Росія може спричинити велику кількість конфліктів. Росіяни свідомо готуються до війни з Україною. У Росії завжди відсутність війни призводить до зниження рівня національної гордості. Періоди національного ентузіазму були майже повністю пов'язані з війнами. В. Путін почав з Чечні, В. Медвєдєв з Грузії. Гасло «Там наші громадяни!» допомагає створити відчуття квазізаконності, якої достатньо для російських громадян. Росіяни скажуть у кращому випадку: «Американці роблять так само». У випадку військових дій проти України пересічні росіяни підтримають своє армійське та політичне керівництво. Їм будуть говорити, що це не війна проти братського народу, а війна проти її «злодійського уряду»[2]. У липні 2009 року у Держдумі Росії заступник голови С. Багдасаров сказав з приводу 300-річчя Полтавської битви: «Наступні президентські вибори на Україні будуть не тільки черговими виборами президента, вони будуть нашою Полтавою-2»[3]. У цей час 80% росіян підтримували політику В. Путіна щодо України.

Для Росії принциповим стало питання про продовження права на базування Чорноморського флоту в Криму після 2017 року, коли термін дії чинного договору, підписаний у 1997 році, добігав кінця. Також важливою для РФ була можливість збереження використання радару раннього попередження у Севастополі (другий радар такого типу був у Мукачеві). Ще одним подразником був кордон в Азовському морі, в зоні Керченської протоки. У жовтні 2006 року Путін заявив про можливість розширення базування ЧМФ в Криму після закінчення договору в 2017 році[4]. Це стало передбачуваним продовженням масових протестів проти навчань Сі Бриз у Криму в 2006 році. Вперше з 1997 року такі протести закінчилися скасуванням спільних військових навчань із НАТО за програмою Партнерства Заради Миру. Російські розвідувальні служби та персонал ЧМФ безпосередньо брали участь у підготовці антинатовських виступів спільно з однопартійцями В. Януковича[5]. Росія поступово почала віддавати перевагу інструментам жорсткої сили, але вповні це почало проявлятися у 2013 році.

---

[1] Moulioukova, D. (2011). Dialectic Relation between Foreign Policy and Russian National Identity. *Miami-Florida European Centre of Excellence, 11, 9*, 17.

[2] Сушко, О. (2008). Україна – наступна? *Українська правда* <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/08/12/3517426/?attempt=1?attempt=2> (2021, січень, 28).

[3] Volovych, O. (2014). The Agony of the Empire. *Borysfen Intel* <http://bintel.com.ua/en/guests/agonija-imperii/> (2021, січень, 28).

[4] Radiosvoboda (2008). У *Європі порівнюють Україну з Венесуелою. Беніта Ферреро-Вальднер: «Обнадіювати Україну вступом до ЄС – погана ідея» (Огляд європейської преси)* <http://www.radiosvoboda.org/a/1118833.html> (2021, січень, 28).

[5] Kovalova, E. (2007). *Ukraine and Its Neighbors. Ukraine's Role in Changing Europe. The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova*. Washington, 180.

Коли Путіну вдалося усадити в президентське крісло України В. Януковича, біля 70% економічного потенціалу України керувалося російським капіталом. У Верховній Раді та уряді регіонали та комуністи створили сильне проросійське лоббі. Російські спецслужби встановили контроль над силовими структурами України – армією, поліцією, Службою безпеки. Крім того радіо та телебачення демонстрували переважно російські витвори, що нав'язували російський менталітет та підривали українську ідентичність.

21 листопада 2013 року Кабінет Міністрів України оголосив про призупинення підготовки до підписання угоди про асоціацію з ЄС й відкладення угоди в уряді пояснили тиском Росії та бажанням України мінімізувати економічні ризики. Янукович відкрито наполягав на тристоронніх переговорах Україна-Росія-ЄС. Кремлю здавалося, що він виграв фінальну битву за Україну: 17 грудня 2013 року В. Янукович у Москві підписав домовленості, за якими він відмовлявся від європейської інтеграції в обмін на зниження цін за російський газ.

Але за цим послідкував Євромайдан. Москва розраховувала, що Янукович здатен силоміць відновити контроль над країною, а коли цього не сталося, Кремль перейшов до нових заходів. Мало хто міг передбачити, що, як тільки новий уряд в Україні буде сформований, Кремль вдасться до неспровокованого збройного втручання. Чому Москва вирішила це зробити? На думку О. Брусиловської та І. Коваля, по-перше, В. Путін не міг прийняти втрату України; по-друге, Москва вважала, що якби на той момент нічого не вдалося змінити, вона почала би поступово втрачати свій статус у світі, отже діяти вона мала негайно[1].

Для всіх стала потрясінням швидкість, з якою можна змінити політичну ситуацію в Європі. Стабільність й міжнародне право поступилися реалістській «моці». Пріоритетом для політичних діячів у Кремлі стало відновлення геополітичного контролю над областями, суміжними з Російською Федерацією й над сферами впливу, що існували за радянських часів. Російське лідерство пробувало втримати сусідів Росії (Грузія й Україна, як у 1990-ті роки країни Балтії, Польща, Чеська Республіка й Словаччина) від зміщення в західну сферу впливу. Кремль був переконаний, що Центральна й Східна Європа має залишитися російською сферою впливу, і дії Заходу розглядалися як заперечення лідерства РФ[2].

У 2013 році Кремль оголосив, що в Україні мало місце «збройне захоплення влади», хоча обрана у жовтні 2012 року Верховна Рада залишалася чинною у повному складі. З лютого 2014 року Кремль почав послідовно дестабілізувати ситуацію в Україні. Агенти ФСБ організовували сепаратистські рухи у Закарпатті, Криму та на південному сході України. Крим було захоплено майже без пострілів. Заколот у Донбасі був підготовлений російськими спецслужбами заздалегідь й він став можливий через пряму військову агресію Росії[3].

6 березня 2014 року парламент Криму прийняв рішення 1702-6/14, яке передбачало проведення референдуму 16 березня. Влаштований за 10 днів, без передбаченого оголошення, референдум мав ознаки таких порушень, як непрозорість щодо складу списків виборців і виборчих комісій, відсутність міжнародних спостерігачів. Окрім того, ініціатива не пропонувала можливості такого вибору як статус-кво, залишаючи тільки дві можливості: 1) приєднатися до Російської Федерації як федеральний суб'єкт; 2) повернутися до Конституції Криму 1992 року й бути «невід'ємною частиною України». Однак, відповідно до Конституції 1992 року Крим мав повні верховні повноваження щодо встановлення відносин з іншими державами, що означало: незалежно від вибору кримчан, референдум фактично означав переривання зв'язку з Україною. Референдум було організовано самопроголошеним й самозваним «головою Криму» С. Аксьоновим, чиє назвисько Гоблін нагадувало про його злочинне минуле. Референдум було проведено тільки на Кримському півострові, що недвозначно суперечило Конституції України, оскільки питання змін кордонів країни може бути вирішено винятково на національному референдумі. Місцеві мешканці, кримські татари, бойкотували референдум. Нарешті, референдум було проведено під загрозою зброї так званих «зелених чоловічків», фактично російських бійців, які пізніше одержали медалі честі від В. Путіна

[1] Брусиловська, О. І., Коваль, І. М. (2018). *Російсько-українські відносини у період інформаційної війни. Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди»*. Київ: Вадекс, 39.
[2] Darczewska, J. (2014). The Information War on Ukraine: New challenges. *Cicero Foundation Great Debate Paper, 14/08*, 5.
[3] Brusylovska, O. (2015). Russian-Ukrainian conflict. First stage: propaganda war. *Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки, 20, 2 (23)*, 60.

за «повернення Криму». Насамкінець, результати референдуму було сфальсифіковано[1]. Анексію Криму не визнало міжнародне співтовариство, навпаки, Генеральною Асамблеєю ООН вона була оголошена правопорушенням територіальної цілісності України. Результати референдуму були визнані тільки декількома країнами, які мали особливі зв'язки з Росією. Враховуючи все вищезазначене, заяви про законність анексії Криму суперечать міжнародному праву.

Другою частиною планів РФ було створення так званої «Новоросії». Російські агенти, куратори сепаратистів, одержали сигнал виступити проти Києва. Поліція й Служба безпеки в Донецькій і Луганській областях майже повністю перейшли на бік сепаратистів. Завдяки підтримці комуністів і регіоналів було оголошено «Донецьку Народну Республіку» і «Луганську Народну Республіку», а 11 травня 2014 року було проведено «референдум» щодо їх незалежності. Лідери сепаратистів дійшли згоди, щоб об'єднати ці «республіки» у федеральну державу «Новоросія». Поняття «Новоросія» означало конфедерацію самозваних республік Донецька й Луганська. В. Путін вперше назвав цю частину України «Новоросія» тільки 17 березня 2014 року, після анексії Криму, а 11 вересня він відвідав церкву в Москві, щоб «запалити свічки за загиблих у боротьбі за Новоросію»[2].

Але дуже скоро сталися невдачі у сценарії «народного повстання» на південному сході. Не допомогло навіть доправлення через російсько-український кордон сотень російських офіцерів та десятків тисяч добровольців, а також зброї, боєприпасів і фінансів. Пік смертності в серпні-вересні стривожив Кремль: незважаючи на цензуру, суспільство довідалося про труни, що прибували у Росію з України, секретні похорони солдат, убитих на війні на сході України. Комбінація військових жертв і економічного спаду викликала проблеми для режиму. Санкції вразили Росію, і Москва зрозуміла, що посилення прямого тиску на Україну могло скінчитися подальшими санкціями. Крім того, омріяний «міст через Херсонщину та Одещину» до Криму міг бути створений лише шляхом відкритої війни. Москва прагнула перешкодити Україні рухатися на Захід, але не була певна щодо кращого способу домогтися цього[3]. Мінські угоди (12 лютого 2015 року) були частково ініціативою Москви, і Москва могла таким чином представити власному суспільству свій фактичний відступ як перемогу.

Деякі коментатори й навіть деякі українські політики запропонували радикальне рішення: відмовитися від Донбасу в цілому. Це звільнило би Київ, допомогло би зосередитися на реформах і заощадити кошти. Але незалежність Донбасу – це опція, якої Москва не прагла. Росія прагла мати переваги, а не обтяжувати себе новими зобов'язаннями на Донбасі[4]. Мета Росії полягала у тому, щоб зберігати «гарячу точку» на території України, що стало би перешкодою на шляху до НАТО, й мати криміналізовану область, яка постійно підриватиме державний розвиток України. Для Москви Донбас став тим самим, що Південна Осетія та Придністров'я.

Для досягнення цілей Кремлю було достатньо підтримувати сепаратистів Донеччини та Луганщини збройними силами, економічним, політичним, інформаційним шляхом. Це обернулося війною на виснаження: терористичні дії мали тривати, доки за задумом Москви українське населення буде знесилене, обурене й готове на з'єднання з Росією задля закінчення війни. Для виконання такої програми Росія була готова й далі витрачати всі свої ресурси: зброю, боєприпаси, гроші й бійців, для яких військова кампанія на південно-східній Україні стала й джерелом доходу й можливістю здобути бойовий досвід.

На думку Е. Уокера, професора Університету Берклі, немає «ніякого шляху для України відновити контроль над Донбасом. У недалекому майбутньому життя на Донбасі буде жахливе й набагато гірше, аніж в інших невизнаних державах. Насамперед, Донбас набагато більший, ніж будь-яка інша невизнана територія. По-друге, він має дуже довгий кордон з Росією. Це дає деякі економічні вигоди для Донбасу, але цей кордон важко захистити. Третій фактор – рівень мілітаризації суспільства й факт, що військові сили поділені на ворожі угрупування. Четвертий фактор полягає у тому, що є численні складні об'єкти промисловості на Донбасі, більшість з яких уже зруйновано. Навіть якщо ми дотримуємося оптимістичного сценарію – війна закінчилася і регіон одержав масивні інвестиції – все-таки буде дуже дорого його відновити. Малоймовірно, що

[1] Там само, 62.
[2] Там само, 63.
[3] Liik, K., Wilson, A. (2014). What will happen with Eastern Ukraine? Policy Memo. *The European Council on Foreign Relations*, 119 < https://ecfr.eu/wp-content/uploads/What_Will_Happen_to_Eastern_Ukraine.pdf > (2021, січень, 28).
[4] Там само.

Росія погодилася б інвестувати істотні кошти у відновлення регіону, тому що це не є її метою. П'ятий серйозний фактор, який продовжить підривати ситуацію, це політична метушня, яка, ймовірно, домінуватиме на Донбасі найближчим часом; я не бачу жодної можливості існування політичної влади, яка б об'єднала людей»[1].

За російською логікою Україна, як й інші країни НСЄ та Південного Кавказу, має прийняти свій статус буферної зони. Нейтральний статус України насамперед означає здатність Росії більше впливати на Україну, ніж ЄС. Статус буферної держави посилив би безвихідне становище. Але й Мінський протокол було неможливо виконати, тому що сепаратисти та Кремль цього не хотіли.

Таким чином, можна винести кілька висновків із стратегії переходу до жорсткої сили Росією. По-перше, шляхи Росії й України розійшлися. З середини 2000-х років Росія прагнула досягти світового лідерства, а Україна рухалася у бік Європи. Після 2004 року Україна вистроїла плюралістичну політичну систему: її партії займалися реальною політичною боротьбою; судова система була далеко не ідеальною, але не залежала від політичної влади; засоби масової інформації були вільними; бізнес-інтереси, у тому числі інтереси східноукраїнських магнатів, частіше було зорієнтовано на Захід; все більше українців ідентифікували свої цінності з європейськими. Україна в односторонньому порядку відкрила себе для безвізового режиму з країнами ЄС та Північної Америки. Отже, Україна просувалася шляхом економічної і політичної модернізації, тоді як Росія не змогла визнати повноцінним життя «після імперії»; великодержавні претензії призвели до авантюр у зовнішній політиці й грубого нівелювання національних інтересів на користь невеличкої групки осіб, що володіли водночас владою та власністю.

Російсько-український конфлікт розпочав новий етап не тільки у двосторонніх, а й у міжнародних відносинах. Анексією Криму Росія зруйнувала Будапештський меморандум; підірвала репутацію ОБСЄ бойкотом Місії щодо України й нехтуванням Мінськими угодами; підірвала основну функцію ООН, використовуючи вето у Раді Безпеки. Головний партнер Росії у торгівлі, інвестор і колись стратегічний союзник – ЄС – став її критиком. До 2014 року близько 75% прямих іноземних інвестицій у Росію і майже 50% російської зовнішньої торгівлі були пов'язані з країнами ЄС. У 2014 році Росію було виключено з Великої Вісімки, у зв'язку з чим вона втратила право голосу у ПАРЄ (до 2019 року). Обговорення питання російського членства в ОЕСР й нової угоди з ЄС було припинено; стратегічне партнерство з ЄС існує тільки на папері; Рада Росія-НАТО втратила чинність.

Висновки. Наведене вище яскраво демонструє, що Росія не тільки порушила численні двосторонні угоди з Україною, а також знецінила важливі багатосторонні мережі й організації, спаплюжила принципи та постулати, вироблені ще в середині минулого століття. З'ясувалося, що наявність міжнародних норм, на жаль, не означає їх неухильне дотримання всіма країнами, а їх порушення далеко не завжди призводять до відповідальності. Залишається сподіватися, що російсько-український конфлікт змусить світову спільноту переглянути концептуальні засади функціонування міжнародних відносин на сучасному етапі, зрозуміти прогалини в міжнародному законодавстві та інші проблеми, які унеможливлюють викорінення подібних агресивних проявів у цивілізованому суспільстві. Так само це спонукатиме до подальших наукових досліджень, пошуків та розвідок в напрямку подолання описаного у статті конфлікту, а також недопущення аналогій у майбутньому.

References:

1. Brusylovska, O. (2015). Russian-Ukrainian conflict. First stage: propaganda war. *Visnyk ONU. Seriya: Sotsiolohiya i politychni nauky* [ONU Bulletin. Series: Sociology and Political Science], *20, 2 (23)*, 60. [in English].
2. Darczewska, J. (2014). The Information War on Ukraine: New challenges. *Cicero Foundation Great Debate Paper, 14/08*, 5. [in English].
3. Kovalova, E. (2007). *Ukraine and Its Neighbors. Ukraine's Role in Changing Europe. The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova*. Washington, 180. [in English].
4. Liik, K., Wilson, A. (2014). What will happen with Eastern Ukraine? Policy Memo. *The European Council on Foreign Relations*, 119 < https://ecfr.eu/wp-content/uploads/What_Will_Happen_to_Eastern_Ukraine.pdf > (2021, January, 28). [in English].
5. Moulioukova, D. (2011). Dialectic Relation between Foreign Policy and Russian National Identity. *Miami-Florida European Centre of Excellence, 11, 9*, 17. [in English].

[1] Уокер, Э. (2014). Будь украинцы циничнее, они бы отдали Донбасс Путину. *Liga: Business* <http://biz.liga.net/all/all/intervyu/2873463-uoker-bud-ukraintsy-tsinichnee-oni-by-prosto-otdali-donbass-putinu.htm> (2021, січень, 28).

6. Piontkovsky, A. (2011). Ukraine between Russia and the EU. *National Security and Defence Journal* <www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf> (2021, January, 28). [in English].
7. Putin, V. V. (2011). *New Integration Project for Eurasia – A Future That Is Being Born Today*. *Izvestia* <https://isij.eu/article/new-integration-project-eurasia-future-being-born-today> (2021, January, 28). [in English].
8. Radiosvoboda (2008). *U Yevropi porivnyuyut Ukrayinu z Venesueloyu. Benita Ferrero-Valdner: «Obnadiyuvaty Ukrayinu vstupom do YES – pohana ideya» (Ohlyad yevropeyskoyi presy)* [In Europe, Ukraine is compared to Venezuela. Benita Ferrero-Waldner: "Encouraging Ukraine to join the EU is a bad idea" (European Press Review)] <http://www.radiosvoboda.org/a/1118833.html> (2021, January, 28).
9. Trenin, D. (2007). *Russia and Ukraine. The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova.* Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs. [in English].
10. Volovych, O. (2014). The Agony of the Empire. *Borysfen Intel* <http://bintel.com.ua/en/guests/agonija-imperii/> (2021, January, 28). [in English].
11. Brusylovska, O. I., Koval, I. M. (2018). Rosiysko-ukrayinski vidnosyny u period informatsiynoyi viyny [Russian-Ukrainian relations during the information war]. *Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnya polityka v eru «post-pravdy»* [International relations and foreign policy in the era of "post-truth"]. Kyiv: Vadex.
12. Sushko, O. (2008). Ukrayina – nastupna? [Is Ukraine next?]. *Ukrayinska pravda* [Ukrainian Pravda] <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/08/12/3517426/?attempt=1?attempt=2> (2021, January, 28).
13. Uoker, E. (2014). Bud ukraintsy tsinichneye, oni by otdali Donbass Putinu [If Ukrainians were more cynical, they would give Donbass to Putin]. *Liga: Business* <http://biz.liga.net/all/all/intervyu/2873463-uoker-bud-ukraintsy-tsinichnee-oni-by-prosto-otdali-donbass-putinu.htm> (2021, January, 28).

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.6

Kateryna Hmyrianska
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3910-9102
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

INFORMATION COMPONENT AND FACTORS OF THE HYBRID AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

This article provides the main results of the study of the information component of Russia's hybrid aggression against Ukraine in the context of interstate relations between two countries. The relevance of this topic arises from the fact that participants in international relations are increasingly faced with new, non-traditional forms of warfare and conflict, which have become a permanent feature of the current stage of evolution in international relations. With this in mind, the article describes the key factors and components of the Russian Federation's hybrid information aggression in the context of an open military confrontation and temporary occupation of part of the Ukrainian territory. The peculiarities of the information component of the Russian-Ukrainian hybrid confrontation were studied, the security dimension of international relations, the state of which affects the geopolitical conjuncture of neighboring states in the region, primarily European, is partially disclosed.

By analyzing the main directions and factors of the Russian destructive invasion in the information space of Ukraine, it is considered that this invasion is part of complex hybrid aggression that targets the general population. In the context of determining the factors and conditions that have a destabilizing effect on the security situation in Ukraine, it would be important to consider the concept of "Russian World" and its derivatives. It is determined that one of the critical factors of socio-political destabilization of Ukraine by the Russian Federation is the concept of "Russian world" – a neo-imperial geopolitical and ideological doctrine that aims to theoretically substantiate and help practically reincarnate Russia as an imperial superpower state within the borders of 1914.

The thesis is also deduced that the Russian information policy towards Ukraine has evolved from a soft conviction in the Eurasian integration under the umbrella of the Russian Federation to hard coercion with the use of political, diplomatic, economic, energy and information levers of pressure.

Keywords: information war, hybrid aggression, information space, information security, Ukrainian-Russian relations.

Articulation of issue. The world community is increasingly confronted with new, non-traditional forms of conflict, which have become a constant attribute of the current stage of international relations. We can observe a quantitative and qualitative shift toward hybrid forms of confrontation, where the information component plays the key role. This fact requires an examination of the nature of modern information conflicts and the concept of security, which are also subject to constant change. Local information wars and hybrid conflicts of varying scale and intensity have already become a permanent form of solving political, territorial, ethnonational, religious, economic and other contradictions. This is why research into the information component of Russia's hybrid aggression towards Ukraine has become critical, given the need to assess the main threats to national security. A clear definition of the main factors of Russian information aggression will make it possible to develop effective countermeasures and neutralize destabilizing influences.

Analysis of recent research and publications. Even before the open phase of aggression of the Russian Federation towards Ukraine, Ukrainian and foreign researchers studied scientific questions of unconventional forms and methods of conducting interstate confrontations – hybrid conflicts, asymmetric and information confrontations and since 2014, the topic of hybrid aggression has become existentially

weighty. It is worth noting the large-scale studies of communication technologies by H. Pocheptsov[1] and information security by V. Horbulin[2], who have thoroughly studied the information challenges of modern confrontations. In addition, the fundamental studies of H. Perepelytsia[3], V. Kopiika[4], M. Doroshko[5] and B. Parakhonskyi[6] are devoted to the chosen topic, who described the hybrid nature of Russian aggression. S. Danylenko[7], H. Yavorska[8], E. Mahda[9], O. Yatsyuk, and other Ukrainian scholars have studied communication, political, socio-cultural, and especially information aspects of the hybrid Russian-Ukrainian war. However, the need for analytical characterization of the information component and factors of Russia's hybrid aggression towards Ukraine is still relevant.

The purpose of the study is to provide an analytical overview of the information component of Russia's hybrid aggression towards Ukraine and the specifics of its implementation in the context of interstate relations of both countries.

Statement of basic materials. The nature of Ukrainian-Russian relations is determined primarily by the antagonism of the national interests of Ukraine and Russia. This situation, in turn, puts us before the need for a fundamental analysis of the relations between the two countries and the evolution of their historical development.

It should be noted that it is the information component of hybrid aggression that comes first, because it does not require significant, compared with actions in physical space, investment of resources and forces; allows to exercise influence on a global scale, regardless of geographical distance or national borders; actually regulated by neither international agreements nor the national laws of most countries.

In the 21st century, classical military aggressions are being replaced by so-called "hybrid wars", which have a hidden nature and are conducted mainly in the political, economic, informational and social spheres. Armed forces are deployed in small numbers to solve individual tasks. The center of efforts is shifting from the physical destruction of the enemy in the pale of a large-scale war to the use of methods of "soft power" against the enemy country with the aim of disintegration and change of its leadership, incorporating to the sphere of its influence[10].

An example of such war is Russia's aggression towards Ukraine, which has become a long-term factor influencing the Ukrainian political, economic, military and social spheres. Russia has applied the concept of "hybrid war" towards Ukraine, which is more unique from a structural-functional view: in its form, it is "hybrid" and in content, it is "asymmetrical". The characteristic type of war was demonstrated first by the annexation of Crimea in the spring of 2014, after – the support of radical elements and the full-scale invasion of Russian units in the eastern regions of Ukraine. In our case, we are dealing not just with enemy propaganda, but also with the "war of meanings" for which all possible information delivery channels are used. The main structural element in this war were simulacrums – images of what does not really exist. Examples of such figurative constructs are "Kyiv junta", "Ukrainian fascists", "atrocities of punitive battalions", "crucified boys" etc[11].

In the context of security destabilization factors, a key role is assigned to information campaigns. The confrontation of the global information society era distinguishes the principle of demassification, based on the use of information to achieve the desired effects with a significant limitation of the number of combat factors in a particular place, while increasing the speed and pace in movement of troops on the battlefield

[1] Почепцов, Г. (2018). *Пропаганда 2.0*. Харьков: Фолио, 796.
[2] Горбулін, В. (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Київ: НІСД, 494.
[3] Перепелиця, Г. (2017). *Україна-Росія: війна в умовах співіснування*. Київ: Стилос, 880.
[4] Копійка, В., Дорошко, М., Балюк, В. (2018). *Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності.* Київ: Ніка-Центр, 280.
[5] Дорошко, М., Головченко, В. (2016). *Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження.* Київ: Ніка-Центр, 184.
[6] Парахонський, Б., Яворська, Г. (2019). *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*. Київ: НІСД, 560.
[7] Даниленко, С. (2011). Інтернет технології як інструмент досягнення зовнішньополітичних цілей. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, *102 (1),* 96-102. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_102%281%29__17> (2020, January, 12).
[8] Яворська, Г. (2016). Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети, 4 (41),* 41-48.
[9] Магда, Є. (2014). Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*, *4.* <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2489/2220>. (2020, January, 12).
[10] Почепцов, Г. (2018). *Пропаганда 2.0.* Харьков: Фолио, 796.
[11] Магда, Є. (2014). Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*, *4.* <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2489/2220>. (2020, January, 12).

in order to make it difficult for the enemy to notice such movement in a timely manner. This principle of war requires an increase in the number and quality of sources of information both in the area of hostilities and outside it, which is ensured by combining into a single system of data obtained by intelligence, surveillance and recognition systems, the use of sensors as the main maneuvering elements, sensors as tools of moral and psychological influence.

Russian propaganda, disinformation and information attacks have recently become daily attributes of political and military events. Today, no one will be surprised by reports of information attacks on the computer systems of Ukrainian state institutions, theft of confidential data from closed networks or the spread of false information.

The main task of Russia's information aggression towards Ukraine is to manipulate the masses, disorientation and disinformation of citizens, intimidate the people with their power. Russian propaganda acts according to the best examples of J. Goebbels. We can definitely say that the information campaign towards Ukraine began long before Euromaidan. The Kremlin has annoyingly bent its line that Ukraine's bright future is solely in the Customs Union and the deepest integration with Russia[1].

For a clearer understanding of the negative consequences of Russia's information aggression, it is necessary to characterize the peculiarities of modern hybrid confrontation:

– non-standard, complex and multi-level confrontation, which can involve both state and non-state actors;

– combination of conventional (traditional) and unconventional means of warfare – irregular military tactics, hired forces, terrorist acts, violence, information and psychological influences, etc.;

– mobility and a high level of flexibility, as hybrid warfare always adapts to new conditions and circumstances, which distinguishes it from convention warfare;

– the use of the latest unconventional weapons, which include such widely available technologies as smartphones or personal computers;

– the use of mass communication and propaganda, taking into account the fact that for hybrid warfare, masking actions in physical space comes to the fore[2].

As it turned out, Ukraine was not ready to conduct this kind of confrontation. New challenges from the Russian Federation pose a deep threat to the information security of our country. Ensuring information security requires updating, developing and practical implementation of the regulatory framework for the concept of information policy in the field of defense on the basis of determining relevant national interests, threats and challenges in the field of information security.

The main factors that caused the vulnerability of the Ukrainian information space to Russia's hybrid aggression, in particular, are:

– lack of a clear coordinated state information policy;

– financing of information infrastructure (both public and private) on a "residual basis" due to economic reasons;

– expansion to Ukraine of foreign manufacturers of information products that objectively prevail national ones in product quality, economic opportunities, as well as apply an aggressive market strategy;

– insufficient professional level of information workers, lack of a domestic system of their training;

– technology lag of information infrastructure and its complete dependence on the supply of foreign equipment, the decline of the domestic telecommunication industry[3].

Each of these factors is able to destroy the national information space, which will lead to negative consequences for the state and society.

It is worth noting that it is the information component of hybrid aggression that comes first, since it does not require significant investments of resources and forces compared to actions in the physical space; allows to exert influence on a global scale, despite geographical distance or national borders; is not actually regulated by either international agreements or the national legislation of most countries.

The main components of the Information Influence of the Russian Federation on Ukraine are:

– gradual reduction of Ukraine's international image in order to weaken its geopolitical significance;

– appropriate dosing and distortion of information in order to destabilize the situation in the country and implement its own policy of "controlled chaos";

[1] Яворська, Г. (2016). Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*, *4 (41),* 41-48.
[2] Костіна, Н. (2016). П'ять ознак «Гібридної війни». *Трибуна*. Полтава, 9.
[3] Копійка, В., Дорошко, М., Балюк, В. (2018). *Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності.* Київ: Ніка-Центр, 280.

– formation of the stereotype of minority and recurrence of Ukrainians, as well as the corresponding destruction of the feelings of the nation and the people;

– dominance of the Russian language, culture and traditions to establish self-identification while displacing the Ukrainian language and culture[1].

This is confirmed by the tendency of Russian media coverage of events in Ukraine and open propaganda of their imperial ambitions, derogatory characteristics of our Homeland in the statements of Russia's top leadership, according to the President of the Russian Federation V. Putin, "...Ukraine is not even a state! What is Ukraine? Part of its territory is Eastern Europe, and part, also significant, is donated by us".

Typically, Russian TV and radio channel programs constantly used methods of "dosed" information, disinformation with simultaneous distortion of events, submission of a mix of facts and personal opinions and assumptions in their context, selective (necessary and useful only to Russia) information, information reframing, providing information such as "no comments" after preliminary setting up an object that perceives information, as well as exaggeration and silence. With the help of certain linguistic and behavioral skills and techniques, Russian journalists try to influence the psyche of the population so that later individuals think that they have independently reached a certain conclusion based on their own life experience and awareness[2].

An effective means of psychological influence remain broadcasts of FM radio stations (mostly Russian-speaking or those where the Russian-language product, is dominated by a Ukrainian-language one), which, due to the combination with musical accompaniment, significantly increase the suffrage and non-criticality of the perception of radio information directed at the listener.

The information component of the hybrid war of the Russian Federation is aimed at all three target audiences. For the external user, the image of the "legitimacy" of the Russian actions in Ukraine is composed – "the reunification of Crimea and the city of Russian glory of Sevastopol with the mother Russia" and the arguments of the Khrushchev era regarding the "injustice of Crimea's accession to the USSR in 1954", deliberately forgetting the fact that with the accession of Crimea to the USSR to the RSFSR, the Ukrainian ethnic lands of Bilhorod, Voronezh, Kursk, Briansk and Rostov regions have gone. The same arguments are absolutely valid for The Russian audience, stimulating public opinion in the right direction for the Kremlin.

The same situation has developed with the creation of the image of the illegitimacy of the Ukrainian government, which came to power through a "military coup". When in the West and in Russia the image of fascists is predominantly formed exclusively from representatives of the Ukrainian authorities and part of Ukrainians who "honor the Nazi collaborationist Bandera", the image of the "fraternal people" is depicted for the residents of ORDLO. For the territories where aggression is carried out, such propaganda created a symbolism of identifying a Ukrainian with a Bandera (nationalist), a Bandera with a fascist.

The aggressive information campaign of the Russian media, constant provocations by the preparation of rocket attacks, the destruction that the Ukrainian army allegedly carries out, affect the emotional state of people in constant stress and oppression, which contributes to even greater destabilization.

A common symbol that has a psychological impact on the population, especially Donbas and Crimea, is the idea of helping the "fraternal people", "Russian (Slavic) unity", closely intertwined with linguistic identification. Accordingly, the longstanding use of rhetoric to protect the Russian-speaking population, professed by Moscow, nostalgia for the Soviet past and greatness, finds support among the local population. Such rhetoric dictates the tactics of warfare, when rebel terrorists, directed by officers of the MRI [Russian Military Intelligence] of the Russian Federation, covering civilians, conduct military actions[3]. The separatists organize provocations by firing mortar and anti-aircraft grenades at Ukrainian army positions installed in the courtyard of tower-block residential complexes where civilians live. These actions of terrorists are trying to organize mass killings of civilians by the hands of the forces of the anti-terrorist operation, which reflects the essence of Russia's new dirty and hidden war.

A relatively inefficient but widely used method is the use of a religious component of the information campaign, in particular the creation of a "Russian Orthodox Army" in Donbas[4].

---

[1] Парахонський, Б., Яворська, Г. (2019). *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл.* Київ: НІСД, 560.

[2] Даниленко, С. (2017). Мультимедійна платформа іномовлення України як інструмент протидії інформаційним зовнішнім впливам. Київ: *Гілея: Науковий вісник*, *120,* 245-248.

[3] Горбулін, В. (2017). *Світова гібридна війна: український фронт.* Київ: НІСД, 494.

[4] Власюк, О. (2017). Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни. Київ: НІСД, 304.

Not so effective, but also widely used factors of psychological pressure is the appeal to local Donbas stamps, which were formed for years from the times of the Soviet Union. The use of such slogans, such as "Donbas doesn't talk wet", is aimed at only self-assurance in the power of regional identity.

It is also worth touching on the sustainability of psychological processing of the population and occupied territories. It is the psychological factor that is the main reason for the significant outflow of the population from the Donbas, both in the direction of Russia (caused by hysterical calls of the Russian media) and to safer regions of Ukraine. There is no doubt that Russia will continue to test the nerves of Ukrainians for resilience. Instead, Ukrainians still need to find a "good cure" against the psychological terror of the "Russian brothers".

Information aggression of neighbors was carried out throughout Ukraine, but it proved to be effective only in the most Russified regions – in Crimea and eastern Ukraine, where the non-official doctrine of the "Russian World" was rooted the most. Political pressure and economic sanctions of the West limit Russia's use of direct military aggression towards Ukraine. Therefore, the information component has every chance to become the main factor in the confrontation between Kyiv and Moscow. Thus, in a hybrid war, information security is one of the priorities in protecting the state sovereignty and independence of Ukraine, national interests, consolidating society and restoring the territorial integrity of our Homeland[1].

In the context of determining the factors and conditions that destabilize the security situation in Ukraine, it would be important to consider the concept of the "Russian World" and its derivatives.

One of the critical factors of social and political destabilization of Ukraine by the Russian Federation is the concept of "Russian World", it is inherently a non-imperial geopolitical ideological doctrine, which aims to substantiate theoretically and help practically reincarnate Russia as an imperial superpower in the borders of 1914.

At the beginning of its development, the "Russian World" was the ideological basis for the geopolitical formation of the Eurasian Union, that is, the restoration of the former USSR in new conditions, the most important component of which was to be loyal to pro-Russian Ukraine. However, later the concept was formed to justify direct military aggression towards Ukraine: "to protect the Russian and Russian-speaking population"[2].

It can be reasonably assumed that the concept of the "Russian World" is in fact a modernized version of the traditional Russian great-empire idea. And this idea, in turn, cannot be implemented without Ukraine. Therefore, "Russian World" in any of its variants is clearly or covertly hostile to the Ukrainian national idea, to the Ukrainian statehood.

It is clear that the imperial ideologue and practitioners primarily mean Ukraine, without which this Russian imperial project will never be realized. Only thanks to the joining of the Cossack state Hetmanate Muscovy became the Russian Empire. Without Ukraine, the Russian Federation has been in the status of a regional leader for 25 years and, despite all the "titanic efforts" of the Kremlin, cannot reach a higher level. In the end, this was one of the reasons for the modern Ukrainian-Russian war, namely, the desire to return Kyiv to the geopolitical orbit of Moscow, the final destruction of The Ukrainian statehood, the complete assimilation of Ukrainians. One of the effective elements of the implementation of this geopolitical plan was to be the so-called "Russian World" as a concept-justification and justification of Moscow's non-imperative policy[3]. Based on this concept, the information policy of the Russian Federation was transformed into total military disinformation aggression aimed at demonizing and completely discrediting Ukraine.

Conclusions. In general, Ukrainian society faces a serious challenge to Russia's hybrid aggression. Hybrid warfare is a war, and the main instrument of it is the creation of internal contradictions and conflicts in the state chosen for aggression, followed by their solution to achieve the political goals of aggression, which are usually achieved by war. Moreover, the Russian Federation expresses all the information components and means of the information war towards Ukraine – the media, Kremlin-bots, community opinion leaders, attempts to split the self-identification itself, propaganda stamps and clichés, disinformation and discredit.

Russia's information aggression towards Ukraine, as an important component of the hybrid war, is unprecedented in its content, scale and orientation. Its main features are that it began long before Russia's

[1] Яворська, Г. (2016). Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*, *4 (41),* 41-48.
[2] Що таке «русский мир»? (2018). *Сайт «Український простір»*. <https://spa.ukma.edu.ua/що-таке-русский-мир/> (2020, January, 12).
[3] «Русский мир» – ідеологічна та економічна зброя Росії. (2018). *Сайт «Радіо Свобода»*. <https://www.radiosvoboda.org/a/29656407.html> (2020, January, 12).

military aggression towards Ukraine and continues to accompany it at all stages, adapting in advance to current goals and objectives.

All information propaganda and disinformation projects, operations and activities are aimed at all segments of the population and all regions of Ukraine, as well as the population of Russia and western countries – respectively, with different target installations and tasks. As a result, Russia's hybrid aggression towards Ukraine has become a long-term factor influencing the national security of our country.

To sum up, today the Russian Federation's aggression towards Ukraine is the most complete and indicative example of a new generation war – hybrid warfare. Comprehensive analysis of the information component of this war allows us to understand in detail its forms and methods of warfare, which in turn will allow organizing more effective counteraction and leveling the existing negative consequences.

References:

1. Sait «Radio Svoboda» [Radio Svoboda website]. (2018). *«Russkyi myr» – ideolohichna ta ekonomichna zbroia Rosii* ["Russian world" – the ideological and economic weapon of Russia]. <https://www.radiosvoboda.org/a/29656407.html>. (2020, January, 12). [in Ukrainian].
2. Danylenko, S. (2011). Internet tekhnolohii yak instrument dosiahnennia zovnishnopolitychnykh tsilei [Internet technology as a tool to achieve foreign policy goals]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Current issues of international relations], *102 (1),* 96-102. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_102%281%29__17>. (2020, January, 12). [in Ukrainian].
3. Danylenko, S. (2017). Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy yak instrument protydii informatsiinym zovnishnim vplyvam [Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine as a tool for counteracting informational external influences]. Kyiv: *Hileia: Naukovyi visnyk* [Gilea: Scientific Bulletin], *120*, 245-248. [in Ukrainian].
4. Doroshko, M., Holovchenko, V. (2016). *Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy: istoryko-politychne doslidzhennia* [Russia's hybrid war against Ukraine: a historical and political study]. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
5. Horbulin, V. (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front* [World Hybrid War: Ukrainian Front]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
6. Kopiika, V., Doroshko, M., Baliuk, V. (2018). *Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy pislia Revoliutsii hidnosti* [Russia's hybrid war against Ukraine after the Revolution of Dignity]. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
7. Kostina, N. (2016). Piat oznak «Hibrydnoi viiny» [Five signs of "Hybrid War"]. *Trybuna* [Tribune]. Poltava, *9*. [in Ukrainian].
8. Mahda, Ye. (2014). Hibrydna viina: sutnist ta struktura fenomenu [Hybrid war: the essence and structure of the phenomenon]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia «Politychni nauky»* [International relations. Political Science Series], *4*. <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2489/2220>. (2020, January, 12). [in Ukrainian].
9. Parakhonskyi, B., Yavorska, H. (2019). Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
10. Perepelytsia, H. (2017). Ukraina-Rosiia: viina v umovakh spivisnuvannia [Ukraine-Russia: war in coexistence]. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].
11. Pocheptsov, H. (2018). *Propahanda 2.0* [Propaganda 2.0]. Kharkiv: Folio. [in Russian].
12. Ukrainskyi prostir [Ukrainian Space]. (2018). *Shcho take «russkyi myr»?* [What is the "Russian world"?] <https://spa.ukma.edu.ua/що-таке-русский-мир/>. (2020, January, 12). [in Ukrainian].
13. Vlasiuk, O. (2017). *Kremlivska ahresiia proty Ukrainy: rozdumy v konteksti viiny* [Kremlin aggression against Ukraine: reflections in the context of war]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
14. Yavorska, H. (2016). Hibrydna viina yak dyskursyvnyi konstrukt [Hybrid warfare as a discursive construct]. *Stratehichni priorytety* [Strategic priorities], *4 (41)*, 41-48. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.7

Viktoriia Muzyka
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6907-0280
National University «Odesa Law Academy», Ukraine

EU POLICY TOWARDS PROVIDING CYBER RESILIENCE OF CRITICAL INFRASTRUCTURE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL SECURITY

Вікторія Музика
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ПОЛІТИКА ЄС ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРСТІЙКОСТІ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

The article analyzes the European Union's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade presented by the European Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy at the end of December 2020. It discusses the efficiency of external policy areas enshrined therein, as well as the outcomes of the the European Union's cyber diplomacy toolbox option first ever applied – sanctions. Within the scope of the research, a few principal conclusions are reached. First, the European Union's Cybersecurity Strategy foresees the creation of a European Cyber Shield, which will be a network of security operations centers across the Union, to increase the cyber resilience of critical infrastructure. Moreover, it is important that "critical infrastructure" encompasses a quite broad understanding of sectors that provide essential services, such as transport, energy and health, telecommunications, finance, security, democratic processes, space and defense, both public and private. Second, all the strategic directions are aimed at the creation of global capacities to detect, recognize and respond to various cyber threats, and at making critical infrastructure more cyber resilient to malicious activity in cyberspace. For this end, efficient partnership between public and private sectors that foresees information-sharing and cooperation should be established. Finally, this article concludes that the Union plays a key role in promoting responsible state behavior in cyberspaces. It not only endorses the existing binding and non-binding rules, but also advances technological sovereignty and cooperation with various stakeholders – international organizations, both universal and regional, public and private sectors, academia and civil society in the context of international security.
Keywords: EU's Cybersecurity Strategy, cyberattacks on critical infrastructure, cyber resilience, cyber shield, partnership between public and private sectors.

Постановка проблеми. Проблема захисту об'єктів критичної інфраструктури з'явилась в повістці європейських інституцій ще на початку двадцять першого століття. Після атаки 11 вересня 2001 року в Сполучених Штатах Америки і терактів на території Європейського Союзу – 2004 року в Мадриді та 2005 року в Лондоні, Європейська Комісія розпочала дискусію, присвячену питанням захисту критичної інфраструктури, оскільки від нормального функціонування таких об'єктів залежить як життя людей, так і національна та міжнародна безпека[1].

Наразі можливості, які надає кіберпростір та інформаційно-комунікаційні технології, змінили спосіб функціонування урядів, бізнесу, вплинули на життя людей та міждержавні відносини в цілому.

[1] Setola, R., Luiijf, E., Theocharidou M. (2016) Critical Infrastructures, Protection and Resilience. In: Setola R., Rosato V., Kyriakides E., Rome E. (eds) *Managing the Complexity of Critical Infrastructures. Studies in Systems, Decision and Control*, *90*, Springer, 1-18; COM (2001) 298, *Network and Information Security: Proposal for A European Policy Approach* (European Commission), 6 June 2001 <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2001/EN/1-2001-298-EN-F1-1.Pdf> (2021, січень, 25).

Порівняно недавнє «народження» кіберпростору змінило динаміку та характер глобальних загроз. Так, наприклад, зловмисна діяльність у вигляді кібератак, попри свій віртуальний характер, може призвести до серйозних кінетичних наслідків. Нові можливості кіберпростору та загрози, пов'язані з його використанням, також фактично встановили знак рівності між державними та недержавними кіберакторами, що змусило членів міжнародної спільноти змінити підхід до питання кібербезпеки, зокрема задля підвищення кіберстійкості критичної інфраструктури.

Зобов'язання та відповідальність держави і приватного сектору, а також конвергенція їх знань та навичок в питаннях кібербезпеки переконали політиків перейти від державо центризму до ідеї партнерства між державами та приватним сектором з ціллю мінімізації наслідків, попередження кібероперацій і зміцнення міжнародної безпеки. З огляду на прогресивну позицію Європейського Союзу в питаннях, пов'язаних з кібербезпекою, актуальним є дослідження напрямів діяльності ЄС та його спрямованість на забезпечення кіберстійкості критичної інфраструктури, що досить часто досягається за рахунок партнерства з приватним сектором. Крім того, факт лідерства ЄС в питаннях кібербезпеки викликає потребу проаналізувати основі положення прийнятої наприкінці 2020 року Стратегії кібербезпеки ЄС.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є проведення аналізу напрямів діяльності ЄС щодо забезпечення кіберстійкості критичної інфраструктури в контексті міжнародної безпеки, оцінка нової Стратегії кібербезпеки ЄС, а також ефективності застосування інструментарію кібердипломатії ЄС.

Виклад основного матеріалу. В грудні 2020 року Європейський Союз представив нову Стратегію кібербезпеки, яка передбачає підвищення стійкості секторів критичної інфраструктури та протидії кібератакам ззовні[1]. Під час презентації стратегії високий представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель зазначив, що «у минулому році зафіксовано близько 450 інцидентів, направлених на об'єкти європейської критичної інфраструктури, включаючи фінансовий та енергетичний сектори. З пандемією загроза стає все більш помітною. Лише минулого тижня на Європейське агентство з лікарських засобів був здійснений напад»[2].

Нова Стратегія кібербезпеки охоплює п'ять напрямків зовнішньої політики Європейського Союзу, серед яких основне місце займає лідерство в сфері формування норм щодо відповідальної поведінки держав в кіберпросторі та зміцнення довіри. Наразі ЄС має найкращі можливості для просування, координації та закріплення позицій держав-членів ЄС на міжнародній арені, тому цілком обґрунтованим є намагання ЄС виробити позицію щодо застосування міжнародного права в кіберпросторі. Зокрема, в Стратегії робиться акцент на подальшому сприянні дотримання Статуту ООН, міжнародного права прав людини та юридично не обов'язкових норм, правил та принципів відповідальної поведінки держав в кіберпросторі, розроблених Групою урядових експертів у 2015 році[3].

Для цього ЄС спільно з рядом інших держав запропонували Організації Об'єднаних Націй «Програму дій щодо підвищення відповідальної поведінки держави у кіберпросторі» («Programme of Action to Advance Responsible State Behavior in Cyberspace»)[4]. Пропозиція має на меті ліквідувати паралельні обговорення в Групі урядових експертів ООН з питань підвищення відповідальної поведінки держав в кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки, в якій беруть участь представники 25 держав, і Відкритій робочій групі з питань розвитку ІКТ в контексті міжнародної безпеки, в якій беруть участь всі зацікавлені держави.

---

[1] European Commission (2021). *New EU Cybersecurity Strategy and new rules to make physical and digital critical entities more resilient – Questions and Answers* <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_2392#cybersecurity> (2021, січень, 25).

[2] European Commission (2021). *Cybersecurity Strategy: Remarks by the High Representative/Vice-President Josep Borrell at the joint press conference with Vice-President Margaritis Schinas and Commissioner Thierry Breton* <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/90700/cybersecurity-strategy-remarks-high-representativevice-president-josep-borrell-joint-press_en> (2021, січень, 25).

[3] European Commission (2021). *The EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade*, *Joint Communication to the European Parliament and the Council* <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eus-cybersecurity-strategy-digital-decade> (2021, січень, 25).

[4] United Nations (2020). *The future of discussions on ICTs and cyberspace at the UN* <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2020/10/joint-contribution-poa-the-future-of-cyber-discussions-at-the-un-10302020.pdf> (2021, січень, 27).

Згідно з пропозицією Програма має стати єдиною, довгостроковою, всеохоплюючою та орієнтованою на прогрес платформою, тоді як реалізація та подальші заходи схвалюватимуться Генеральною Асамблеєю ООН. Відтак, взаємодія в рамках запропонованої Програми допоможе створити певні межі та політичні зобов'язання на підставі існуючих міжнародних рекомендацій, норм та принципів, які вже узгоджені та зокрема містяться у звіті Групи урядових експертів ООН за 2015 рік, прийнятому Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 70/237.

В контексті кібератак проти об'єктів критичної інфраструктури це означає підтримку закріплених в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 70/150 спеціальних норм та принципів, що наразі не мають обов'язкового характеру. Так, наприклад, згідно з пунктами 13 (h) та (g) держави повинні вживати відповідних заходів для захисту своєї критичної інфраструктури від загроз, створених в ході використання інформаційно-комунікаційних технологій (13(g)), а також реагувати на запити про допомогу інших держав, критична інфраструктура яких стала об'єктом зловмисних дій при використанні ІКТ. Тобто, мова йде про забезпечення кіберстійкості національної критичної інфраструктури та кіберстійкості критичної інфраструктури держав, що звертаються із запитом. Держави також повинні реагувати на відповідні прохання щодо пом'якшення зловмисної діяльності, спрямованої проти критичної інфраструктури іншої держави у випадку, коли джерело походження знаходиться в межах території держави, якій направлено запит (13 (h))[1].

Будучи прихильником зазначених в Резолюціях ООН норм, Європейський Союз в своїй Стратегії кібербезпеки від 2020 року не випадково робить акцент на кіберстійкості «усіх відповідних секторів, державних та приватних, що виконують важливу функцію в економіці та суспільстві»[2]. Для реалізації цієї цілі передбачається формування «європейського кіберщита», здатного виявляти та реагувати на потенційні загрози до того, як вони можуть завдати масштабної шкоди. В системі такого «щита» ключова роль належить центрам обміну інформацією та аналізу, командам реагування на випадки комп'ютерної небезпеки та операційним центрам безпеки. Останні функціонують не тільки на базі державних інституцій, а й створенні у ряді приватних компаній, некомерційних організаціях тощо. Тобто, побудова «європейського кіберщита» сприятиме обміну інформацією між державними та приватними структурами, а також більш швидкому та ефективному виявленні кіберзагроз для їх подолання. Такий підхід є послідовним продовженням реалізації ідеї партнерства між приватним та публічним секторами заради підвищення кіберстійкості критичної інфраструктури, адже переважна більшість мережевих та інформаційних систем належить приватному сектору. Відтак, посилення взаємодії з ним є надзвичайно важливим напрямом діяльності. Якщо приватний та публічний сектори будуть розвивати технічні можливості щодо кіберстійкості, а потім обмінюватимуться передовим досвідом та інформацією, – кіберщит стане не тільки ефективним механізмом захисту від кіберзагроз в контексті міжнародної безпеки, а також інструментом взаємодії для встановлення відповідальних за кібератаки акторів.

В Програмі дій ЄС щодо підвищення відповідальної поведінки держави у кіберпросторі також передбачається необхідність активізувати співпрацю та розбудову потенціалу, а також організувати консультації з іншими зацікавленими сторонами, регіональними організаціями та установами ООН, приватними компаніями, неурядовими організаціями, громадянським суспільством, представниками інших інституцій ООН та відповідними багатосторонніми ініціативами, що займаються проблемами, пов'язаними з питаннями кібербезпеки у контексті міжнародної безпеки[3]. Європейський Союз планує налагодити структурований обмін з такими регіональними організаціями як Африканський союз, регіональний форум АСЕАН, Організація американських держав та Організація безпеки та співробітництва в Європі[4]. Беручи участь у таких організаціях як ООН і НАТО та шляхом взаємодії

[1] United Nations (2015). *Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security* <http://undocs.org/A/70/150> (2021, січень, 24).
[2] European Commission (2020). *The EU`s Cybersecurity Strategy for the Digital Decade*, *Joint Communication to the European Parliament and the Council* <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eus-cybersecurity-strategy-digital-decade> (2021, січень, 25).
[3] United Nations (2020). *The future of discussions on ICTs and cyberspace at the UN* <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2020/10/joint-contribution-poa-the-future-of-cyber-discussions-at-the-un-10302020.pdf> (2021, січень, 27).
[4] European Commission (2020). *The EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade*, *Joint Communication to the European Parliament and the Council* <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eus-cybersecurity-strategy-digital-decade> (2021, січень, 25).

з вище перерахованими регіональними організаціями, ЄС фактично прагне встановити універсальні «правила гри в кібепросторі» та принципи відповідальної поведінки держави при його використанні, співпрацювати, обмінюватися досвідом та найкращими практиками, а також розробити відповідні засоби для вирішення загроз та викликів, пов'язаних з кібербезпекою.

Серед напрямів зовнішньої політики в Стратегії ЄС зазначається і такий напрям як «Співпраця ЄС у галузі кіберзахисту та ініціативи з розвитку можливостей», що передбачає використання потенціалу кіберпроектів в межах Постійного структурованого співробітництва (PESCO), зокрема «Кіберкоманд швидкого реагування та взаємодопомоги». Основне завдання таких кіберкоманд полягає у забезпеченні більш високого рівня кіберстійкості та колективного реагування на кіберінциденти. При цьому, кіберкоманди будуть оснащені розробленим інструментарієм для виявлення, розпізнавання та мітігації кіберзагроз.

В свою чергу, спільний кіберпідрозділ («Joint Cyber Unit») стане центром оперативного співробітництва ЄС з питань кібербезпеки. Цей підрозділ буде співпрацювати з державами-членами та відповідними установами, органами та агентствами ЄС, включаючи ENISA, CERT-EU та Європол, з метою просування поступового та всеохоплюючого підходу. Отже, підрозділ може сприяти подальшій співпраці між учасниками певної кіберспільноти, де учасники цього потребують.

Значного прогресу Європейський Союз також досяг в сфері реагування на кібератаки, яка є частиною зовнішньополітичного напряму «Інструментарій з кібердипломатії» («Cyber Diplomacy Toolbox»). Інструментарій включає реагування у формі політичних декларації, демаршів та діалогу, а також застосування таргетованих санкцій. Важливо, що Європейський Союз уже почав застосовувати санкції, і в новій Стратегії мова йде про можливість розширення інструментарію.

30 липня 2020 року Рада Європейського Союзу вперше ввела санкції проти фізичних та юридичних осіб, причетних до кібератак, що загрожують Європейському Союзу та походять з Союзу або інших держав, що не входять в його склад. Обмежувальні заходи зачепили шість індивідів та три юридичні особи, пов'язані з такими кібератаками як «WannaCry», «NotPetya», «Operation Cloud Hopper» та кібератаки проти Організації із заборони хімічної зброї. Введені санкції передбачають заборону на виїзд, замороження активів та заборону для осіб і структур ЄС надавати кошти тим, хто перерахований в рішенні[1]. Ще дві фізичні та одна юридична особи були додані рішенням Ради ЄС в жовтні 2020 року[2].

Найважливішим для України є наявність в списку Головного центру спеціальних технологій Головного Управління Збройних сил Російської Федерації (військова частина 74455, що знаходиться за адресою вул. Кірова, 22, м. Москва). Була встановлена відповідальність центру за кібератаки, що завдали значної шкоди та становили зовнішню загрозу для Європейського Союзу або його держав-членів, а також за кібератаки зі значним ефектом проти третіх держав, включаючи такі кібератаки як «NotPetya» або «EternalPetya» у червні 2017 року та кібератаки, спрямовані проти українських енергосистем взимку 2015 та 2016 років.

Враховуючи те, що їх ціллю були вразливості комп'ютера, кібератака «*NotPetya*» або «*EternalPetya*» зробила дані недоступними для ряду компаній в ЄС, Європі та в усьому світі. Блокування доступу до таких даних спричинило, серед іншого, значні економічні втрати. А кібератака на українську електромережу призвела до відключення її частин взимку.

Такий висновок та його офіційне опублікування є важливим кроком на шляху встановлення відповідальності держав за кібератаки. Разом з тим, цільові обмежувальні заходи мають стримуючий

[1] EUR-Lex (2020). *Council Decision (CFSP) 2020/1127 of 30 July 2020 amending Decision (CFSP) 2019/797 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States (ST/9564/2020/INIT)* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32020D1127> (2020, грудень, 20); EUR-Lex (2020). *Council Implementing Regulation (EU) 2020/1125 of 30 July 2020 implementing Regulation (EU) 2019/796 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States (ST/9568/2020/INIT)* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2020.246.01.0004.01.ENG&toc=OJ:L:2020:246:TOC> (2020, грудень, 20).

[2] EUR-Lex (2020). *Council Decision (CFSP) 2020/1537 of 22 October 2020 amending Decision (CFSP) 2019/797 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020D1537> (2020, грудень, 20); EUR-Lex (2020). *Council Implementing Regulation (EU) 2020/1536 of 22 October 2020 of implementing Regulation (EU) 2019/796 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.LI.2020.351.01.0001.01.ENG> (2020, грудень, 20).

і попереджувальний характер, тому, як зазначається в прес-релізі Ради ЄС, «їх слід відрізняти від присвоєння відповідальності державі»[1]. Залишається не зрозумілим, який ефект має таке «застереження», оскільки Головний центр спеціальних технологій Головного Управління Збройних сил Російської Федерації є офіційним державним органом, уповноваженим на виконання урядових функцій в області оборони та розвідки. Навіть, якщо допустити, що кібератака є актом *ultra vires*, вона в будь-якому випадку атрибутується державі. Але таке припущення є безпідставним, оскільки Головний центр спеціальних технологій ГУЗС РФ є виконавчим органом і органом управління Міністра оборони та Генерального штабу Збройних сил РФ. Наряд чи можна прийти до висновку стосовно необізнаності Міністра оборони та Генерального штабу Збройних сил РФ щодо запланованих Головним центром спеціальних технологій кібератак проти України, і їх здійснення без відома суб'єктів, яким центр підпорядковується.

Попри те, що Рада ЄС намагається відокремити відповідальність цілого державного органу від відповідальності держави, таке рішення може зіграти позитивну роль при вирішення спорів між Україною та Російською Федерацією, адже за загальним правом відповідальності – поведінка *de facto* та *de jure* державних органів, уповноважених на виконання урядових функцій, атрибутується останній. Що ж стосується санкцій, то Верховний представник прагне розглянути пропозиції щодо розширення заходів реагування в межах набору інструментів кібердипломатії, включаючи можливість застосування додаткових обмежувальних заходів, шляхом прийняття рішення про їх застосування кваліфікованою більшістю держав-членів Європейського Союзу[2]. В будь-якому випадку, конкретний приклад демонструє можливості ЄС щодо встановлення відповідальних осіб за здійсненні кібератаки проти об'єктів критичної інфраструктури, а також перспективність інструментарію кібердипломатії.

Висновки. З огляду на здійснений аналіз, видається, що Європейський Союз має намір всіляко заохочувати відповідальну поведінку в кіберпросторі, шляхом підвищення поваги до міжнародного права та не обов'язкових для виконання норм відповідальної поведінки в кіберпросторі.

Загалом діяльність Європейського Союзу в сфері виявлення та реагування на кіберзагрози демонструє принципово важливу позицію цього об'єднання до взаємодії з приватним сектор задля обміну інформацією та формування «європейського щита» кіберстійкості критичної інфраструктури. Залучення різноманітних кібераторів, співпраця з ООН, НАТО та регіональними організаціями, які зазначені в Стратегії, сприятиме мітігації існуючих кіберзагроз, а також створенню універсальної системи виявлення та реагування на зловмисну діяльність в кіберпросторі.

Що ж до ефективності інструментарію кібердипломатії, то факт встановлення відповідальних осіб в межах Європейського Союзу є однозначно позитивним кроком, який підкреслює неможливість безкарності за кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури держав, які є джерелом основних послуг, а значить – забезпечення прав та свобод людини і нормального функціонування держав.

References:

1. Council of the EU (2020). *EU imposes the first ever sanctions against cyber-attacks* <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/07/30/eu-imposes-the-first-ever-sanctions-against-cyber-attacks/pdf> (2021, January, 25). [in English].
2. EUR-Lex (2020). *Council Decision (CFSP) 2020/1127 of 30 July 2020 amending Decision (CFSP) 2019/797 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States (ST/9564/2020/INIT)* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32020D1127> (2020, December, 20). [in English].
3. EUR-Lex (2020). *Council Decision (CFSP) 2020/1537 of 22 October 2020 amending Decision (CFSP) 2019/797 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020D1537> (2020, December, 20). [in English].
4. EUR-Lex (2020). *Council Implementing Regulation (EU) 2020/1125 of 30 July 2020 implementing Regulation (EU) 2019/796 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States*

[1] Council of the EU (2020). *EU imposes the first ever sanctions against cyber-attacks* <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/07/30/eu-imposes-the-first-ever-sanctions-against-cyber-attacks/pdf> (2021, січень, 25).

[2] European Commission (2020). *The EU`s Cybersecurity Strategy for the Digital Decade*, *Joint Communication to the European Parliament and the Council* <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eus-cybersecurity-strategy-digital-decade> [in English]. (2021, січень, 25).

(ST/9568/2020/INIT) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2020.246.01.0004.01.ENG&toc=OJ:L:2020:246:TOC> (2020, December, 20). [in English].
5. European Commission (2020). *The EU`s Cybersecurity Strategy for the Digital Decade*, *Joint Communication to the European Parliament and the Council* <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eus-cybersecurity-strategy-digital-decade> (2021, January, 25). [in English].
6. European Commission (2021). *Cybersecurity Strategy: Remarks by the High Representative/Vice-President Josep Borrell at the joint press conference with Vice-President Margaritis Schinas and Commissioner Thierry Breton* <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/90700/cybersecurity-strategy-remarks-high-representativevice-president-josep-borrell-joint-press_en> (2021, January, 25). [in English].
7. European Commission (2021). *New EU Cybersecurity Strategy and new rules to make physical and digital critical entities more resilient – Questions and Answers* <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_2392#cybersecurity> (2021, January, 25). [in English].
8. European Commission (2021). *The EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade*, *Joint Communication to the European Parliament and the Council* <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eus-cybersecurity-strategy-digital-decade> (2021, January, 25). [in English].
9. Setola, R., Luiijf, E., Theocharidou M. (2016) Critical Infrastructures, Protection and Resilience. In: Setola R., Rosato V., Kyriakides E., Rome E. (eds) *Managing the Complexity of Critical Infrastructures*. *Studies in Systems, Decision and Control*, *90*, Springer, 1-18; COM (2001) 298, *Network and Information Security: Proposal for A European Policy Approach* (European Commission), 6 June 2001 <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2001/EN/1-2001-298-EN-F1-1.Pdf> (2021, January, 25). [in English].
10. United Nations (2015). *Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security* <http://undocs.org/A/70/150> (2021, January, 24). [in English].
11. United Nations (2020). *The future of discussions on ICTs and cyberspace at the UN* <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2020/10/joint-contribution-poa-the-future-of-cyber-discussions-at-the-un-10302020.pdf> (2021, January, 27). [in English].
12. UR-Lex (2020). *Council Implementing Regulation (EU) 2020/1536 of 22 October 2020 of implementing Regulation (EU) 2019/796 concerning restrictive measures against cyber-attacks threatening the Union or its Member States* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.LI.2020.351.01.0001.01.ENG> (2020, December, 20). [in English].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.8

Anna Boiko
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8185-4213
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL LEGISLATION AND PRINCIPLES IN THE FIELD OF PROTECTION OF BIOMETRIC PERSONAL DATA

The article is devoted to the study of international legislation in the field of protection of biometric personal data. The article describes the basic principles in the field of protection of biometric personal data. The article contains provisions of international norms in the field of protection of biometric personal data. The article highlights the shortcomings of non-compliance of Ukrainian regulations with international standards in the field of protection of biometric personal data. This scientific article identifies the principles that are binding on each Member State in the context of bringing legislation in the field of personal data protection in line with international law, in particular such as the principle of automation of personal data processing by automated systems; the principle of respect for fundamental rights and human freedoms regardless of the location of the databases; the principle of the link between the protection of personal data and the right to privacy; the principle of equality in the protection of personal data in any city; the principle of territorial independence; the principle of subsidiarity; the principle of approximation of legislation in the field of personal data protection; the principle of equal protection of personal data for automated databases, their equal maintenance; the principle of collecting and processing personal data in a clearly defined manner; the principle of granting or obtaining permission for the use of personal data in case of protection of vital interests of the subject; the principle of permission for the use of personal data in case of justification of their processing for public purposes in health, social protection, science and public statistical research; the principle of the possibility for Member States to establish specialization in the field of obtaining individual information in their legislation and others.

Keywords: biometric personal data, personal data, principles in the field of biometric personal data protection, international legislation in the field of biometric personal data protection, implementation of norms in the field of biometric personal data protection.

Formulation of the problem. Today, the European Court of Human Rights is increasingly dealing with cases in the field of protection of biometric personal data, while Ukrainian courts hardly consider such cases, because people rarely go to court for the protection of biometric personal data. In our opinion, this is a very negative characteristic of the level of protection of biometric personal data in the country.

After all, at the legislative level, a person can apply for the protection of biometric personal data only to a court or to the Verkhovna Rada of Ukraine Commissioner for Human Rights.

Thus, the study of the need to bring Ukrainian legislation into line with international standards for the protection of biometric personal data is useful given Ukraine's proposal to implement effective international standards in the field of protection of biometric personal data in Ukrainian legislation.

Analysis of the state of the study. The issue of studying the experience of the European Court of Human Rights in the context of cases in the field of protection of biometric personal data was engaged in the implementation of scientific activities by such scholars in the field of law as: Aristova I., Zayarny O., Kravchuk M., Pazyuk A. , Popov A., Melnyk A., Rizak M. and other scholars in the field of law.

Presenting main material. In Ukraine, a person can apply for protection of his / her biometric personal data only to a few instances, in particular to the court and to the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights.

Examining the question of how often individuals in Ukraine apply for the protection of their biometric personal data, we can answer that very rarely. And not because their biometric personal data is not violated, but because they do not know how they can protect their rights.

It is extremely difficult to prove in court a violation of the right to protection of biometric personal data in case of ignorance. Examining the question of how effectively judges of general courts resolve such disputes, we cannot state that such a practice is effective in Ukraine.

It is extremely rare for courts to satisfy claims in the context of a violation of the right to protection of biometric personal data.

Therefore, based on the above study of the case law of the European Court of Human Rights in the context of resolving disputes in the field of biometric personal data, it will be effective for practitioners, judges and those who directly intend to seek protection of biometric personal data in court.

Legislation in European countries in the context of personal data protection began to take shape and improve before similar norms began to appear in Ukraine, in particular in the 1980s. After all, in 1983 the Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany gave grounds for the need to create regulations in the field of biometric data protection, because the user has the right to know information about himself and how his personal data is used and so on.

Similarly, the Federal Republic of Germany adopted the Data Protection Act in 1990, although it was not the first European country to adopt such a law to regulate the protection of biometric personal data[1].

France passed the Informatics, File and Freedom Act in 1978, then Finland passed the Citizens Registration Act in 1987, then the United Kingdom passed the Personal Data Protection Act in 1984.

Hungary later passed the Law on the Protection of Personal Information and Access to Information of Public Interest in 1992, and the Netherlands subsequently adopted a kind of Vulnerable Data Decree in 1993[2].

In 1995, Hong Kong, as an Asian country, passed the relevant relevant law, and accordingly, the laws "On the practice of identity card numbers" and "On data on consumer creditworthiness" were adopted[3].

The Convention 108 on the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, adopted by the Council of Europe on 28 January 1981, expresses concern about the protection of biometric personal data 40 years ago by the European Community, which at that time personal data[4].

The convention aims to unite the countries of the world to create uniform rules for the transfer of individual electronic information about a person – mandatory for the processing of personal data.

Many countries have acceded to the above-mentioned Convention since its adoption, almost all the countries we have listed before have acceded at once, and twenty years after its adoption the number of acceding countries has reached twenty.

Literally, the aim of the Convention is to achieve greater unity between its members, in particular through respect for the rule of law and human rights and fundamental freedoms, given the expediency of extending guarantees of the rights and fundamental freedoms of everyone, and in particular the right to respect for private life[5].

Subsequently, the European Parliament adopted Directive 97/66 / EC on the processing of personal data and the protection of the right to privacy in the telecommunications sector of 15 December 1997[6].

It was not the only international document that regulated the protection of biometric personal data at the international level, in particular such documents as Directive 2002/20 / EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on the authorization of electronic communications networks and services. (Authorization Directive), Directive 2002/22 / EC of the European Parliament and of the Council

---

[1] Шемшученко, Ю. С., Чиж, І. С. (ред.). (2005). *Інформаційне законодавство: Збірник законодавчих актів у 6 томах*. Київ: Юридична думка, *5*.

[2] Попов, А. О. (2009). Зарубіжний досвід правового регулювання захисту відомчих інформаційних ресурсів. *Форум права, 3*, 513-519.

[3] Шемшученко, Ю. С., Чиж, І. С. (ред.). (2005). *Інформаційне законодавство: Збірник законодавчих актів у 6 томах*. Київ: Юридична думка, *5*.

[4] *Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, 1981* (Рада Європи). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326>. (2021, January, 19).

[5] Там само.

[6] *Директива 97/66/ЄС «Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі», 1997* (Європейський Парламент і Рада Європи). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_243>. (2021, January, 19); *Директива № 2002/58/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС стосовно обробки персональних даних та захисту права на недоторканість особистого життя в сфері електронних комунікацій (Директива про право на недоторканість особистого життя та електронні засоби зв'язку), 2002* (Європейський Парламент і Рада Європи). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/994_b34>. (2021, January, 19).

of 7 March 2002 on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services (Universal Service Directive) and Directive 2009/136 / EC of the European Parliament and of the Council Parliament and of the Council of 25 November 2009[1].

In the context of the protection of biometric personal data, the norm of the UN Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948, enshrined in Article 12, is of paramount importance: in his honor and dignity. Everyone has the right to the protection of the law against such interference or attacks"[2].

As for Ukraine, it should be noted that territorial affiliation with Europe did not affect the adoption of the previous legislative act that would regulate the protection of biometric personal data, so the adoption of the relevant law – the Law of Ukraine "On Personal Data Protection" took place in 2010[3].

The case law of the European Court of Human Rights in the field of biometric data protection is based on European principles of personal data protection, in particular such as:

– the principle of automation of personal data processing through automated systems, in accordance with Convention 108;

– the principle of the need to respect fundamental human rights and freedoms regardless of the location of databases, as territorial restrictions are unacceptable in the field of personal data protection, in accordance with the basic provisions of the UN Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948;

– the principle of connection between the protection of personal data and the right to privacy;

– the principle of equality of all regarding the protection of personal data in any city;

– the principle of territorial independence, as States Parties to the Convention guarantee adequate protection of individual information, all future Member States wishing to accede to this Convention must guarantee the fulfillment of the basic requirements set out therein;

– the principle of subsidiarity, which accordingly provides for any processing of individual information about an individual. This processing should accordingly take place on the basis of the law of the Member State, the powers of the controller created by it, and accordingly the level of possible risks of loss or leakage of information are based on national legal bases;

– the principle of approximation of legislation in the field of personal data protection;

– principles of equal protection of personal data for automated databases, their same maintenance;

– the principle of collection and processing of personal data in a clearly defined manner;

– the principle of granting or obtaining permission to use personal data in case of protection of vital interests for the subject;

– the principle of permission for the use of personal data in case of justification of their processing for public purposes in the field of health care, social protection, in the scientific sphere and in state statistical research;

– the principle of the possibility for Member States to establish in their legislation specialization in areas for obtaining individual information, etc.

The principles set out above are binding on each Member State in the context of bringing personal data protection legislation into line with Convention 108[4].

The case law of the European Court of Human Rights is based on the above-mentioned international principles. For Ukraine, compliance with these requirements is one of the prerequisites for European integration.

For European countries, improper handling of personal data is classified as an administrative offense, and in Ukraine, in particular, is punishable by significant fines (from two hundred to three hundred non-taxable minimums).

---

[1] Кравчук, М. М. (2013). Міжнародний досвід правового регулювання захисту персональних даних у мережі інтернет. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського* <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzizvru_2013_3_24>. (2021, January, 19).

[2] *Загальна Декларація прав людини, 1948* (ООН). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015?test=XX7MfyrCSgkyS5FIZiTwXTZNHdlyUsFggkRbI1c>. (2021, January, 19).

[3] *Закон України про захист персональних даних, 2010* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2297-17/page>. (2021, January, 19).

[4] *Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, 1981* (Рада Європи). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326>. (2021, January, 19).

In general, the International Guiding Principles on the Protection of the Right to Privacy were developed in 1969 and adopted by a group of experts from the Organization for Economic Co-operation and Development chaired by a representative of the Australian Legal Reform Committee. Relevant principles were essentially formed on the basis of the practice of personal data protection of foreign countries. The above principles were adopted in 1980, and to date no commitments have been made to Member States in connection with the adoption of the principles[1].

It is important to emphasize that the provisions of the Convention and the work of the Organization for Economic Cooperation and Development have prompted the harmonization of national legislation of member countries in accordance with international standards for personal data protection in general, and biometric personal data in particular.

Appropriate standardization of consumer protection for the protection and processing of personal data not only on the Internet, but in general in all network systems has become one of the main guidelines in the field of national regulation of personal data protection.

Therefore, it should be concluded that the principles discussed in this scientific article are binding on each of the Member States in the context of bringing the legislation in the field of personal data protection in line with international law. In particular, the principle of automation of personal data processing through automated systems, the principle of respect for fundamental human rights and freedoms regardless of the location of databases, the principle of connection between personal data protection and the right to privacy; the principle of equality of all regarding the protection of personal data in any city; the principle of territorial independence, the principle of subsidiarity, the principle of approximation of legislation in the field of personal data protection; the principle of equal protection of personal data for automated databases, their same maintenance; the principle of collecting and processing personal data in a clearly defined manner; the principle of granting or obtaining permission to use personal data in case of protection of vital interests for the subject; the principle of permission for the use of personal data in case of justification of their processing for public purposes in the field of health care, social protection, in the scientific sphere and in state statistical research; the principle of the possibility for Member States to establish in their legislation specialization in areas for obtaining individual information, etc.

Conclusions. In the context of studying international legislation in the field of biometric personal data protection, it should be concluded that Ukraine needs to harmonize regulations with the provisions of the UN Universal Declaration of Human Rights, Directive 2002/20 / EC, Directive 2009/136 / EU, Directive 97/66 / EC on processing of personal data and protection of privacy in the telecommunications sector and Convention 108 on the Protection of Individuals with regard to Personal Data with Automated Processing of Personal Data.

References:

1. *Dyrektyva 97/66/YES Stosovno obrobky personalnykh danykh i zakhystu prava na nevtruchannya v osobyste zhyttya v telekomunikatsiynomu sektori, 1997* (Yevropeyskyy Parlament i Rada Yevropy) [Directive 97/66 / EC on the processing of personal data and the protection of the right to privacy in the telecommunications sector, 1997 (European Parliament and Council of Europe)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_243> (2021, January, 19). [in Ukrainian].
2. *Dyrektyva № 2002/58/YES Yevropeyskoho Parlamentu i Rady YES stosovno obrobky personalnykh danykh ta zakhystu prava na nedotorkanist osobystoho zhyttya v sferi elektronnykh komunikatsiy (Dyrektyva pro pravo na nedotorkanist osobystoho zhyttya ta elektronni zasoby zvyazku), 2002* (Yevropeyskyy Parlament i Rada Yevropy) [Directive № 2002/58 / EC of the European Parliament and of the Council on the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on the right to privacy and electronic means of communication), 2002 (European Parliament and Council of Europe)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/994_b34>. (2021, January, 19). [in Ukrainian].
3. *Zahalna Deklaratsiya prav lyudyny, 1948* (OON) [Universal Declaration of Human Rights, 1948 (UN)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015?test=XX7MfyrCSgkyS5FIZiTwXTZNHdlyUsFggkRbI1c>. (2021, January, 19). [in Ukrainian].

[1] Пазюк, А. В. (2000). *Захист прав людини стосовно обробки персональних даних: міжнародні стандарти*. Київ: Інтертехнодрук <https://docs.google.com/document/d/1hvVJPeoCVqBAauBZWjopyn58h1VbBehAucIDV0uYEQU/edit?hl=ru&pli=1> (2021, January, 19).

4. *Zakon Ukrayiny pro zakhyst personalnykh danykh, 2010* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law of Ukraine on Personal Data Protection, 2010 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2297-17/page>. (2021, January, 19). [in Ukrainian].
5. *Konventsiya pro zakhyst osib u zvyazku z avtomatyzovanoyu obrobkoyu personalnykh danykh, 1981* (Rada Yevropy) [Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, 1981 (Council of Europe)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326>. (2021, January, 19). [in Ukrainian].
6. *Konventsiya pro zakhyst osib u zvyazku z avtomatyzovanoyu obrobkoyu personalnykh danykh, 1981 (Rada Yevropy)* [Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, 1981 (Council of Europe)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326>. (2021, January, 19). [in Ukrainian].
7. Kravchuk, M. M. (2013). Mizhnarodnyy dosvid pravovoho rehulyuvannya zakhystu personalnykh danykh u merezhi internet [International experience in the legal regulation of personal data protection on the Internet]. *Natsionalna biblioteka Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho* [V. I. Vernadsky's National Library of Ukraine] <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzizvru_2013_3_24>. (2021, January, 19). [in Ukrainian].
8. Pazyuk, A. V. (2000). *Zakhyst prav lyudyny stosovno obrobky personalnykh danykh: mizhnarodni standarty* [Protection of human rights regarding the processing of personal data: international standards]. Kyiv: Intertekhnodruk <https://docs.google.com/document/d/1hvVJPeoCVqBAauBZWjopyn58h1VbBehAucIDV0uYEQU/edit?hl=ru&pli=1> (2021, January, 19). [in Ukrainian].
9. Popov, A. O. (2009). Zarubizhnyy dosvid pravovoho rehulyuvannya zakhystu vidomchykh informatsiynykh resursiv [Foreign experience of legal regulation of protection of departmental information resources]. *Forum prava* [Law Forum], *3*, 513-519. [in Ukrainian].
10. Shemshuchenko, Yu. S., Chyzh, I. S. (ed.). (2005). *Informatsiyne zakonodavstvo: Zbirnyk zakonodavchykh aktiv u 6 tomakh* [Information legislation: Collection of legislative acts in 6 volumes]. Kyiv: Yurydychna dumka, *5*. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.9

Tetyana Grabovich, PhD in Law
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6819-0486
Vinnytsia, Ukraine

STATE RESPONSIBILITY IN THE SPHERE OF THE USE OF SPACE

Тетяна Грабович, к. ю. н.
Вінниця, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ КОСМІЧНОГО ПРОСТОРУ

The article examines the problem of responsibility of states in outer space. The role of the UN in the formation of standards of international legal regulation of the state responsibility in the international space law is determined. The provisions on the responsibility of states enshrined in the Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space (1963), the Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies (1967), the Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects (1972) are analyzed. The essence of the principle of absolute liability for damage caused by lawful activities of the state in the use of outer space and cases of deviation from this principle are revealed. It is established that the implementation of responsibility in international space law is based on the system of its guarantee. It is concluded that it is necessary to maintain a balance between the development of commercial space activities and the activities of states in the exploration and use of outer space to ensure the interests of mankind as a whole. The existence of certain roughnesses of the regime of responsibility of states in outer space has been established with the provisions of international environmental law, in particular, on the possibility of claiming compensation for serious damage to the environment as a result of space activities, and not only for damage caused to the property of the state or its citizens. The need to consolidate preventive measures to prevent harm caused by space activities was determined, as well as the need to use effective mechanisms for resolving possible disputes in the field of the use of outer space with the participation of various actors.
Keywords: international responsibility of states, use of outer space, launching state, absolute responsibility, outer space.

У сучасних умовах прискорення темпів науково-технічного прогресу у сфері космічної діяльності виникають, розвиваються і формуються нові види космічних відносин, які потребують належного правового врегулювання. Одночасно істотних змін зазнає комплекс космічно-правових відносин, пов'язаних з дослідженням і використанням космічного простору та небесних тіл. У зв'язку з цим великого значення набуває пошук нових можливих напрямів та удосконалення наявних способів вирішення актуальних космічно-правових питань з метою забезпечення прогресивного розвитку міжнародного та національного космічного права[1].

Головною рисою сучасної космічної діяльності є її активна комерціалізація. Збільшення числа неурядових учасників космічної діяльності, створення і впровадження нових передових технологій в космічній промисловості стимулюють зростання конкуренції на світових космічних ринках. Основною метою дослідження і використання космосу стає одержання прибутку. Поступальний розвиток космічної діяльності протягом більш ніж півстоліття забезпечувався стабільним всеосяжним

[1] Шемшученко, Ю. С., Семеняка, В. В. (2014). Делімітація повітряного і космічного просторів: основні теоретичні проблеми та практика. *Вісник Національної академії наук України*, *11*, 18.

міжнародно-правовим режимом, фундаментом якого є Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла 1967 р. (далі − Договір з космосу). Оскільки космічна діяльність історично формувалася зусиллями суверенних держав, норми Договору з космосу та інших міжнародних договорів, прийнятих в розвиток окремих його положень, в повній мірі забезпечували належну міжурядову співпрацю. Однак процеси комерціалізації космічної діяльності зумовили появу нової категорії учасників космічних операцій – комерційних організацій, що вимагає відповідних змін і в міжнародному космічному праві. З огляду на те, що комерційні оператори з кожним роком займають все більш міцні позиції на світових космічних ринках, фактично витісняючи держави, такі нові гравці зацікавлені у всебічному і ефективному правовому захисті своїх інтересів − який чинне міжнародне космічне право їм забезпечити не може. Як свідчить практика, проблема міжнародної відповідальності держав за національну космічну діяльність, в тому числі здійснювану комерційними організаціями, є однією з ключових у міжнародному космічному праві і в зв'язку з цим вимагає першорядної уваги[1]. Представлена стаття спрямована на вивчення особливостей режиму міжнародної відповідальності у сфері використання космічного простору.

Питання відповідальності за здійснення діяльності у сфері міжнародного космічного права порушувалися у низці праць, зокрема такими вченими як Блищенко І. П., Волинська О. О., Жуков Г. П., Колосов Ю. М., Малков С. П., Матіас Ф., Сидорова Т. Ю. та ін., водночас проблема міжнародно-правової відповідальності у сфері використання космічного простору потребує свого подальшого ґрунтовного дослідження з урахуванням сучасних реалій.

Оскільки проблеми космосу тісно переплетені з інтересами держав у військовій, політичній та інших областях, вони стали предметом обговорення в рамках ООН[2]. У 1962 р. Генеральна Асамблея ООН через Комітет ООН з мирного використання космічного простору (COPUOS), почала розглядати питання про розробку режиму відповідальності у космічному просторі, враховуючи тяжкість шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок діяльності у цій сфері[3]. Так, у резолюції 1802 (XVII) від 1962 р. ГА ООН «Міжнародне співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях» відзначила необхідність продовжувати зусилля щодо подальшої розробки основних правових принципів діяльності держав щодо дослідження та використання космічного простору і питань про відповідальність за шкоду, заподіяну в результаті нещасних випадків з космічними кораблями, наданні допомоги і повернення космонавтів і космічних кораблів та інших правових проблем[4]. ГА ООН у 1963 році прийняла «Декларацію правових принципів, що регулюють діяльність держав по дослідженню і використанню космічного простору».

З часом почала виокреслюватися потреба у забезпеченні балансу між мирним використанням космічного простору та необхідністю відшкодування шкоди, яку таке використання може спричинити. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 (далі − Договір про космос) є прикладом гарантування такого балансу. Цей документ поєднує твердження щодо свободи відкритого дослідження і використання всіма державами космічного простору (ст. I) та принципу міжнародної відповідальності за шкоду, яку запущені у космічний простір об'єкти спричинили на Землі, у повітряному або в космічному просторі (ст. VII).

Інший документ − Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р. (далі − Конвенція про відповідальність), твердження про відповідальність конкретизувала. Ця Конвенція є стрижнем у космічному праві стосовно режиму відповідальності[5].

Конвенція про відповідальність розкриває положення статті VII Договору з космосу, зокрема, розмежовуючи відповідальність за шкоду в космосі і поза його межами, а також закріплюючи

[1] Волынская, О. А. (2014). Международно-правовые аспекты ответственности в области космической деятельности: *диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук*. Москва: Российский университет дружбы народов, 3-4.

[2] Удалов, Д. Э. (2011). Международное космическое право. *Научный вестник МГИИТ*, *3*, 91.

[3] Forteau, M. (2010). Space Law. In Crawford J., Pellet A. and Olleson S. (eds.). *The Law of International Responsibility.* Oxford: Oxford University Press, 903.

[4] *Международное сотрудничество в использовании космического пространства в мирных целях, 1962* (ГА ООН). *1802 (XVII). 1192-е пленарное заседание. UN Doc. A/RES/1802 (XVII)*.

[5] Forteau, M. (2010). Space Law. In Crawford J., Pellet A. and Olleson S. (eds.). *The Law of International Responsibility.* Oxford: Oxford University Press, 904.

особливий міжнародно-правовий механізм врегулювання суперечок, що виникають у зв'язку з заподіянням шкоди[1].

З огляду на те, що космічна діяльність може завдати значної шкоди як окремим державам і приватним особам під їх юрисдикцією, так і людству в цілому, була вироблена унікальна для міжнародного космічного права формула: держави несуть відповідальність за всю національну діяльність в космосі, включаючи дії (бездіяльність) своїх урядових органів і неурядових осіб. Дане положення було вперше закріплено в Декларації правових принципів, що регулюють діяльність держав по дослідженню і використанню космічного простору 1963 р. (п. 5, п. 8)[2].

У ст. VI Договору з космосу закріплено: «Держави-учасниці Договору несуть міжнародну відповідальність за національну діяльність у космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, незалежно від того, провадиться вона урядовими органами чи неурядовими юридичними особами, і за забезпечення того, щоб національна діяльність провадилася згідно з положеннями, що містяться в цьому Договорі. Діяльність неурядових юридичних осіб у космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, має провадитися з дозволу і під постійним спостереженням відповідної держави – учасниці Договору. У випадку діяльності в космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, міжнародної організації, відповідальність за виконання цього Договору несуть, разом з міжнародною організацією, також і держави, що беруть у ній участь».

Вже згадувана стаття VII Договору з космосу встановлює, що «Кожна держава-учасниця Договору, яка здійснює або організує запуск об'єкта в космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, а також кожна держава-учасниця Договору, з території або установок якої здійснюється запуск об'єкта, несе міжнародну відповідальність за шкоду, завдану такими об'єктами або їх складовими частинами на Землі, у повітряному або в космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, іншій державі-учасниці Договору, її фізичним або юридичним особам».

Виходячи зі змісту статей VI і VII Договору з космосу, відповідальність може бути наслідком шкоди, викликаної діями не тільки самої держави (в особі її органів), але також і неурядових осіб. Тим самим, міжнародно-правові наслідки такої шкоди, а саме обов'язок відшкодувати завдану шкоду, в повній мірі є тягарем відповідної держави. Ця позиція підтверджується при аналізі практичної застосовності зазначених статей Договору з космосу і отримала широку підтримку в міжнародно-правової літературі[3].

Стаття II Конвенції про відповідальність закріплює, що держава, яка здійснює запуск, несе абсолютну відповідальність за виплату компенсації за шкоду, заподіяну її космічним об'єктом на поверхні Землі або повітряному судну в польоті. Компенсація, яку запускаюча держава зобов'язана виплатити на підставі цієї Конвенції за завдану шкоду, визначається відповідно до міжнародного права і принципів справедливості, з тим щоб забезпечити відшкодування шкоди, що відновлювало б фізичній або юридичній особі, державі або міжнародній організації, від імені яких подається претензія, положення, яке існувало б, якби шкоди не було завдано (ст. XII Конвенції про відповідальність).

Принцип абсолютної відповідальності за шкоду, відповідно до якого постраждала сторона не зобов'язана доводити вину заподіювача шкоди, був вироблений в міжнародному повітряному, морському, атомному праві у відповідь на розвиток технологій і зростаючі ризики в зв'язку з їх використання[4].

Стаття III Конвенції про відповідальність передбачає відступ від принципу абсолютної відповідальності, закріплюючи, що у випадку, якщо в будь-якому місці, окрім поверхні Землі, космічному об'єкту однієї запускаючої держави або особам або майну на борту такого космічного об'єкта завдано шкоди космічним об'єктом іншої запускаючої держави, то остання

[1] Волынская, О. А. (2014). Международно-правовые аспекты ответственности в области космической деятельности: *диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук*. Москва: Российский университет дружбы народов, 39.

[2] *Декларация правовых принципов, регулирующих деятельность государств по исследованию и использованию космического пространства* (ГА ООН). *UN Doc. RES 1962 (XVIII).*

[3] Волынская, О. А. (2014). Международно-правовые аспекты ответственности в области космической деятельности: *диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук*. Москва: Российский университет дружбы народов, 38.

[4] Lachs, M. (2010). *The Law of Outer Space: an Experience in Contemporary Law-Making*. Edited by T. Masson-Zwaan, S. Hobe. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 115.

несе відповідальність тільки у випадку, коли шкоди завдано з її вини або з вини осіб, за яких вона відповідає.

Абсолютний режим відповідальності у космічному праві послаблюється також у випадку, передбаченому Статтею VI Конвенції про відповідальність, де відзначається, що звільнення від абсолютної відповідальності надається тією мірою, якою запускаюча держава доведе, що шкода стала повністю або частково результатом грубої недбалості або дії або бездіяльності вчинених з наміром завдати шкоди, з боку держави-позивача або фізичних або юридичних осіб, яких вона представляє.

Як вказує Матіас Форто, поява поняття «грубої» недбалості дещо дивує, оскільки воно відсутнє в загальних правилах про відповідальність за протиправні діяння в інших сферах міжнародного права[1].

Далі у статті VI Конвенції про відповідальність відзначається, що жодного звільнення не надається у випадках, коли шкода стала результатом діяльності запускаючої держави, яка не відповідає міжнародному праву, включаючи, зокрема, Статут Організації Об'єднаних Націй і Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. У цьому випадку держава несе відповідальність внаслідок її незаконного діяння, і державі не дозволяється звільнятись від цієї відповідальності за шкоду, якщо інша держава діяла необережно або брала участь у діях, які призвели до зазначеної шкоди. Відповідальність за шкоду існує в цьому випадку, адже наявна відповідальність за протиправне діяння.

Окремо слід звернути увагу на випадок, коли одному космічному об'єкту завдано шкоду другим космічним об'єктом з вини іншої держави. Питання вини вирішується Конвенцією про відповідальність в залежності від типів і видів правовідносин відповідальності. Згідно з Конвенцією, вина є підставою відповідальності в двох випадках: коли один космічний об'єкт завдає шкоди іншому космічному об'єкту (або особам і майну на його борту); і коли шкода заподіяна третій державі, тобто коли один космічний об'єкт заподіює шкоду іншому і в результаті шкода виникла у третьої держави. Якщо правовідносини виникли в результаті заподіяння шкоди космічним об'єктом на поверхні Землі або повітряному судну в польоті, підставами відповідальності є тільки шкода і причинний зв'язок. Якщо ж правовідносини виникли внаслідок заподіяння шкоди одним космічним об'єктом іншому, то підставами відповідальності є шкода, причинний зв'язок і вина[2].

Конвенція передбачає, що у випадку спільного запуску космічного об'єкта двома або більшою кількістю держав, вони несуть солідарну відповідальність за будь-яку завдану шкоду. Запускаюча держава, що виплатила компенсацію за шкоду, має право регресної вимоги до інших учасників спільного запуску. Учасники спільного запуску можуть укладати угоди про розподіл між собою фінансових зобов'язань, за якими вони несуть солідарну відповідальність. Такі угоди не зачіпають права держави, якій завдано шкоди, вимагати всієї компенсації за шкоду на основі Конвенції про відповідальність від будь-якої з запускаючих держав або всіх запускаючих держав, що несуть солідарну відповідальність (ст. V Конвенції про відповідальність).

Перейдемо до більш детальної характеристика поняття шкоди, яка підлягає відшкодуванню. Запускаюча держава є відповідальною оскільки запущений нею об'єкт спричинив шкоду.

Термін «космічний об'єкт» включає складові частини космічного об'єкта, а також засіб його доставки і його частини (ст. I Конвенції про відповідальність 1972 р.).

У Договорі з космосу визначення шкоди не дається. Під «шкодою» відповідно до ст. I Конвенції про відповідальність 1972 р. слід розуміти позбавлення життя, тілесне пошкодження або інше пошкодження здоров'я; або знищення або пошкодження майна держав, або фізичних або юридичних осіб, або майна міжнародних міжурядових організацій.

Отже відповідно до положень ст. I Конвенції шкода є наявною у разі:

- смерті людини;
- шкоди здоров'ю людини у вигляді тілесного ушкодження;
- іншої (тобто не пов'язаної з тілесним ушкодженням) шкоди здоров'ю людини;
- знищення майна держави, або фізичних або юридичних осіб, або майна міжнародних міжурядових організацій;
- пошкодження майна держави, або фізичних або юридичних осіб, або майна міжнародних міжурядових організацій.

[1] Forteau, M. (2010). Space Law. In Crawford J., Pellet A. and Olleson S. (eds.). *The Law of International Responsibility.* Oxford: Oxford University Press, 906.

[2] Малков, С. П. (2002). *Международное космическое право*. СПб: СПбГУАП, 164, 172.

Цей перелік носить вичерпний і закритий характер. Якщо космічний об'єкт викличе наслідки, про які не йдеться в цьому списку, то і відповідальність не настає[1].

Шкода життю та здоров'ю громадян (в тому числі моральна шкода), а також майну держав, організацій і осіб може бути прямою або опосередкованою. Згідно з Конвенцією про відповідальність шкода повинна бути заподіяна безпосередньо космічним об'єктом або його елементами, а не результатами його використання (обробленими космічними даними, отриманими в космосі матеріалами, технологіями і т.д.), тобто неодмінною умовою компенсації шкоди є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між шкідливою подією за участю космічного об'єкта і настанням несприятливих наслідків в кожному конкретному випадку. Відповідно, не дивлячись на відсутність в розглянутому визначенні космічного об'єкта вимоги причинно-наслідкового зв'язку між об'єктом і наступними несприятливими наслідками, така вимога презюмується виходячи з формулювання п. «а» ст. I Конвенції про відповідальність[2].

На думку деяких авторів, наявне визначення шкоди потребує доповнення. На сьогоднішній день з огляду на загрозливі темпи зростання хімічного, біологічного, радіологічного засмічення космічного простору і атмосфери Землі конвенційне визначення потребує доопрацювання і включення в нього екологічної шкоди. Ця прогалина у визначенні була виявлена при міжнародно-правовому аналізі першого в історії космонавтики міжнародного інциденту 1978 року в зв'язку з падінням радянського супутника «Космос-954» з ядерною установкою на борту на територію Канади і забрудненням частини атмосфери і земної поверхні. Канадська сторона в Претензії Радянському Уряду пред'явила вимогу про компенсацію за «шкоду в результаті вторгнення в повітряний простір Канади радянського космічного об'єкта і забруднення території Канади небезпечними радіоактивними відходами. Постраждала сторона в обґрунтування своєї вимоги посилалася, в тому числі, на ст. VII Договору з космосу і п. «а» ст. I Конвенції про відповідальність, заявляючи, що шкода навколишньому середовищу прирівнювалася до шкоди майну. Той же пункт вказаної статті Конвенції про відповідальність був використаний Радянською стороною як головний контраргумент, а саме що завдана шкода екології *stricto sensu* не підпадала під конвенційне визначення шкоди. Суперечка була в підсумку врегульована дипломатичним шляхом, а питання категоризації шкоди навколишньому середовищу залишилося відкритим[3].

Слід також зупинити увагу на питанні про порядок відшкодування шкоди та врегулюванні можливих спорів.

Держава, якій завдано шкоди або юридичним чи фізичним особам якої було завдано шкоди, може подати запускаючій державі претензії про компенсацію за таку шкоду (ст. VIII Конвенції про відповідальність).

Претензія щодо компенсації за шкоду подається запускаючій державі дипломатичними каналами. Якщо держава не підтримує дипломатичних відносин з відповідною запускаючою державою, вона може звернутися до іншої держави з проханням подати її претензію цій запускаючій державі або якимось іншим чином репрезентувати її інтереси. Вона може також подати претензію через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй за умови, що як держава-позивач, так і запускаюча держава є членами Організації Об'єднаних Націй (ст. IX Конвенції про відповідальність).

Претензію щодо компенсації за шкоду може бути подано запускаючій державі не пізніше, чим через один рік з дати заподіяння шкоди або встановлення запускаючої держави, що несе відповідальність за запуск. Проте, якщо державі невідомо про заподіяння шкоди або якщо вона не змогла встановити запускаючу державу, яка несе відповідальність за шкоду, то ця перша держава може подати претензію протягом одного року з дати, коли їй стали відомі вказані вище факти; цей період, проте, в жодному разі не перевищує одного року з дати, коли, за розумними припущеннями, така держава могла взнати про ці факти, доклавши належних зусиль (ст. X Конвенції про відповідальність).

Якщо врегулювання претензії не відбулося дипломатичними переговорами, то сторони можуть створити Комісію з розгляду претензій, яка складається з трьох членів: один призначається позивачем; другий – відповідачем; третій (голова Комісії) − спільно двома сторонами. Якщо сторони

[1] Малков, С. П. (2002). *Международное космическое право*. СПб: СПбГУАП, 165.

[2] Волынская, О. А. (2014). Международно-правовые аспекты ответственности в области космической деятельности: *диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук*. Москва: Российский университет дружбы народов, 53.

[3] Там само, 50.

не можуть спільно обрати голову Комісії, будь-яка з них має право звернутися до Генерального секретаря ООН з проханням призначити таку особу.

Комісія з розгляду претензій встановлює обґрунтованість претензії про компенсацію та визначає суму компенсації, якщо вона підлягає виплаті. Рішення Комісії за домовленістю сторін може бути або остаточним та обов'язковим, або містити визначення рекомендаційного характеру, яке сторони розглядають у дусі доброї волі. Таке рішення або визначення повинно виноситися у максимально короткий строк, але не пізніше як через рік з дати її створення, якщо вона не вважатиме за необхідне продовжити цей строк. Після винесення рішення чи визначення Комісія передає завірену копію свого рішення чи визначення кожній зі сторін, а також Генеральному секретареві ООН (ст. XIX Конвенції про відповідальність).

Якщо шкода, завдана космічним об'єктом, становить у великих масштабах загрозу для життя людей або серйозно позначається на умовах життя населення або діяльності життєво важливих центрів, то держави – учасниці, і зокрема запускаюча держава, вивчають можливість безвідкладного надання відповідної допомоги державі, якій завдано шкоди, коли остання звертається з проханням про це. Проте це не зачіпає прав або обов'язків держав – учасниць, що випливають з Конвенції про відповідальність (ст. XXI Конвенції про відповідальність).

Реалізація відповідальності в міжнародному космічному праві будується на системі її гарантування. Найчастіше їм виступає страхування. В основному страхування здійснюється юридичними особами та передбачає відшкодування шкоди у визначеній договором страхування сумі. Оскільки шкода, яку завдають в результаті космічної діяльності, може мати катастрофічні наслідки, то, можливо створювати державні фонди, в яких акумулюються кошти, що йдуть на погашення шкоди, що виник в результаті космічної діяльності. У тому випадку, якщо мова йде про співпрацю держав і спільну експлуатацію космічних об'єктів, то фонд може стати міждержавним[1].

Таким чином, однією з ключових у міжнародному космічному праві є проблема міжнародної відповідальності держав за національну космічну діяльність, хоча на практиці така відповідальність застосовується нечасто.

Слід погодитися з тим, що динамічний розвиток комерційної космічної діяльності пов'язаний з активізацією комерційних запусків і розширенням складу комерційних супутникових угруповань на навколоземних орбітах, практично означає підвищений ризик небезпечних зближень і зіткнень функціонуючих апаратів, що, в свою чергу, представляє потенційну небезпеку для життя і здоров'я людей і цілісності майна як в космосі, так і на Землі. Ключовим способом вирішення даної проблеми є створення надійних механізмів міжнародно-правової відповідальності в космічній сфері шляхом посилення чинного в міжнародному космічному праві режиму відповідальності за національну космічну діяльність і за шкоду, завдану в її результаті[2].

Режим міжнародної відповідальності у космічному праві має свої особливості, що визначаються, перед усім, орієнтованістю на потерпілу сторону. Водночас варто наголосити, що існуючий режим відповідальності не у повній мірі відповідає сучасному міжнародному праву, що спричиняє необхідність перегляду існуючих правил, зокрема з огляду на те, що ведення космічної діяльності у більшій мірі здійснюється недержавними акторами, що свідчить про тенденцію комерціалізації космічної діяльності. Важливим при цьому є дотримання балансу між розвитком комерційної космічної діяльності та діяльністю держав із дослідження та використання космічного простору задля забезпечення інтересів людства у цілому.

Розвиток космічної діяльності викликає складнощі при вирішенні питань відповідальності, пов'язані, зокрема, з функціонуванням систем глобальної навігації та супутникових систем, які не можуть бути вирішені через застосування Конвенції про відповідальність 1972 р.

Існують певні неузгодженості режиму відповідальності держав у космічному просторі з положеннями міжнародного права навколишнього середовища, зокрема щодо можливості вимагати відшкодування за спричинену серйозну шкоду навколишньому середовищу унаслідок космічної діяльності, а не лише за шкоду, завдану майну держави або її громадянам. Необхідним є закріплення

[1] Сидорова, Т. Ю. (2004). Ответственность в международном атомном и международном космическом праве: *диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук*. СПб: Санкт-Петербургский государственный университет, 12.

[2] Волынская, О. А. (2014). Международно-правовые аспекты ответственности в области космической деятельности: *диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук*. Москва: Российский университет дружбы народов, 4.

превентивних заходів для уникнення спричинюваної внаслідок космічної діяльності шкоди, а також застосування ефективних механізмів врегулювання можливих суперечок у сфері використання космічного простору за участю різних акторів.

References:

1. Shemshuchenko, Yu. S., Semeniaka, V. V. (2014). Delimitatsiia povitrianoho i kosmichnoho prostoriv: osnovni teoretychni problemy ta praktyka [Delimitation of airspace and outer space: the basic theoretical problems and practice]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine], *11*, 18-25. [in Ukrainian].
2. Volynskaja, O. A. (2014). Mezhdunarodno-pravovye aspekty otvetstvennosti v oblasti kosmicheskoj dejatel'nosti [International legal aspects of liability for space activities]: *dissertatsiya na soiskaniye nauchnoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk* [dissertation for a scientific degree of candidate of legal sciences]. Moscow: Rossiyskiy universitet druzhby narodov. [in Russian].
3. Udalov, D. Je. (2011). Mezhdunarodnoe kosmicheskoe parvo [International space law]. *Nauchnyj vestnik MGIIT [Scientific Bulletin of MGIIT]*, *3*, 90-93. [in Russian].
4. Forteau, M. (2010). Space Law. In Crawford J., Pellet A. and Olleson S. (eds.). *The Law of International Responsibility.* Oxford: Oxford University Press. [in English].
5. *Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v ispolzovanii kosmicheskogo prostranstva v mirnyh celjah, 1962* [International co-operation in the peaceful uses of outer space, 1962]. *General Assembly of the United Nations. UN Doc. A/RES/1802 (XVII)*. [in Russian].
6. *Deklaratciia pravovykh printcipov, reguliruiushchikh deiatelnost gosudarstv po issledovaniiu i ispolzovaniiu kosmicheskogo prostranstva, 1962* [Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space]. *General Assembly of the United Nations. UN Doc. RES (XVIII)*. [in Russian].
7. Lachs, M. (2010). *The Law of Outer Space: an Experience in Contemporary Law-Making*. Edited by T. Masson-Zwaan, S. Hobe. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers. [in English].
8. Malkov, S. P. (2002). *Mezhdunarodnoe kosmicheskoe pravo* [International space law]. St. Petersburg: SPbGUAP. [in Russian].
9. Sidorova, T. Ju. (2004). Otvetstvennost v mezhdunarodnom atomnom i mezhdunarodnom kosmicheskom prave [Responsibility in international nuclear law and international space law]: *dissertatsiya na soiskaniye nauchnoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk* [dissertation for a scientific degree of candidate of legal sciences]. Saint Petersburg: Saint Petersburg State University. [in Russian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.10

Amiran Khevtsuriani, Doctor of International Relations
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7739-7232
Liza Amilakhvari, Doctor of Social Sciences
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3076-7213
Georgian Technical University, Georgia

IRAN AND THE NEW GEOPOLITICAL REALITY IN THE SOUTH CAUCASUS

Not at any time or in any era has there been a single war that does not cause various kinds of changes (geopolitical, geo-ethnic, geo-economic, etc.). It is clear that the Karabakh war in 2020 could not be an exception, which at first glance looks like "a match prematurely interrupted by the referee due to weather conditions." Nevertheless, it has already changed the geopolitical status quo of the region. However, the status quo is not the only thing that it has managed to change; changes over time can be much tangible and noticeable. At this stage, we will not focus on the "referees and players", but on the audience, who usually have to draw certain conclusions. As it was expected, the Karabakh war-2020 significantly changed the geopolitical landscape in the region. Along its' northern borders Iran got "more" Turkey (after 100 years of waiting), and "more" Azerbaijan and over 30 million ethnic Azeris, inspired with the victory of their brothers within its borders. Iran has historically been related to the Karabakh issue. For many centuries after the division of Armenia into eastern and western parts and the loss of independence, the Karabakh Armenians were the mainstay of the military security of Persia. Karabakh as a part of Persia had its own relative autonomy, the region was ruled by the Khamsi melikate (i.e., the Pentateuch). In general, the situation in the region remains extremely tense. Imaginary calmness does not guarantee long-term stability. Also, it is difficult to say how long will last the Russian-Turkish "honeymoon" in the South Caucasus. The issue of the status of Karabakh also remains to be problematic, which has been already categorically rejected by Azerbaijan. Iran also cannot live long in doubt. After the United States and Israel, the Turkish-Azerbaijani tandem can now become a potential threat to it.

Keywords: Iran; Turkey; Armenia; Israel; USA; Russia; South Caucasus; Geopolitics.

From the very beginning of the war, official Tehran took the most neutral position, but at the same time strongly emphasized the need to comply with international norms and principles. Of course, Iran's position was important, since Iran was the only country in the world that, before the conflict resumed, bordered both Azerbaijan and Armenia, and Nagorno-Karabakh as well. The position voiced by Iran was not bypassed by the President of Azerbaijan Ilham Aliyev, who called his neighbor's opinion "fair."

However, quite harsh pro-Azerbaijani statements were made by Tehran: "This armed confrontation is not in our interests: Yerevan is our neighbor, and we are connected with Baku by religion, history and culture. We are worried about the fate of Azerbaijan, and we support its' territorial integrity. "Occupied regions should be released", said the adviser on international affairs of Iran's spiritual leader Ali Akbar Velayati. The statement of the spiritual leader's advisor (of Azerbaijani origin) sounds normal in principle. And if we take into account the fact that up to 30 million ethnic Azerbaijanis live in northern Iran, and the events in Nagorno-Karabakh are far from indifferent to them, this statement can also be assessed as pragmatic. However, the pro-Azerbaijani positions voiced by Tehran does not mean that Iran has taken practical pro-Azerbaijani steps. After the start of hostilities, the Iranian Azerbaijanis demanded to close the Iranian-Armenian border, but there was no reaction from Tehran's side.

As was expected, the Karabakh war-2020 significantly changed the geopolitical landscape in the region. Along its' northern borders Iran got "more" Turkey (After 100 years of waiting), and "more" Azerbaijan and over 30 million ethnic Azeris, animated with the victory of their brothers within its borders. Of course, Turkey has the lion's share in this. Turkey has proven that it knows how to support its brothers not only in words, but also in deeds, which cannot be said about another major regional player – Russia,

which has actually left its strategic ally Armenia, to the mercy of fate. (In any case, this is a common opinion among many people, including in Armenia).

The result was not long in coming, and the first serious incident arose, which took the form of a diplomatic scandal: Speaking in Baku at a military parade dedicated to the end of hostilities in Karabakh, Turkish President R. T. Erdogan cited a poem by Azerbaijani poet Bakhtiyar Vagabzade. As the Iranian media wrote, the Turkish leader read a fragment from the work "Araz-Araz", which is considered the slogan of the separatists who support the idea of uniting the Turkic peoples. The above provoked a serious protest in Tehran, and the Turkish ambassador was summoned to the Foreign Ministry for clarification.

Of course, we are not proving anything, but hypothetically it is quite possible that in the future the region may face much serious contradictions between the Turkish-Azerbaijani union and Iran. If such a conflict does arise, then on the side of the Turkish-Azerbaijani alliance we will most likely see Israel, which is literally Iran's number one enemy. The participation of the United States is also possible, although, probably, in a more indirect way.

The Israeli-Turkish strategic partnership counts back many decades. Turkey was the first Islamic state to recognize the State of Israel in 1949. Since then, relations between the two countries have been volatile, although the issue of military cooperation has always been at a high level.

The end of the cold war has put both countries, but first of all Turkey, before new threats and challenges in ensuring their own security. As former Turkish Foreign Minister Hikmet Cetin noted in 1993, the collapse of the USSR and the resulting vacuum of influence of extra-regional "centers of power" in the Middle East transformed Turkey from a "flank" state into a "front-line" state, facing multiple fronts.[1] Turkish generals played a major role in establishing new close contacts between Ankara and Tel Aviv. The main ideologists of the development of relations with Israel on the Turkish side were Deputy Foreign Minister Onur Oymen and Deputy Chief of the General Staff Cevik Bir. In their opinion, the strategic threats to Turkey's national security are now of a different nature than during the Cold War. And this requires new approaches to ensuring security, one of the main elements of which should be military-political cooperation with Israel. After all, it is the only secular state in the Middle East that adheres to pro-Western positions, Western values and democratic principles.[2]

The first agreement on military cooperation in an atmosphere of complete secrecy was signed back in 1996 in Tel Aviv. For the first time in the history of relations between these countries, it provided for the interaction of the armed forces in the implementation of military training programs, joint land, naval, air force maneuvers, the creation of a joint military-strategic research group, training flights of Turkish aircraft in the Israeli sky, and Israeli aircraft in Turkish, briefing of Turkish pilots, exchange of intelligence information, especially in the field of combating terrorism (in particular, joint monitoring on the borders with Syria, Iran and Iraq). In addition, Israel pledged to help Turkey re-equip and strengthen its borders with these three countries to defend against Kurdish rebels.

Despite the continuing disagreements between the political leaderships of Israel and Turkey on a number of fundamental issues (the status of Jerusalem, attitudes towards the Hamas group), the MOSSAD and the Israeli military intelligence service AMAN maintain close ties with the Turkish intelligence service MIT and the Turkish military. The facts of their close cooperation in Syria are noted, sometimes the MOSSAD shares with the Turkish command information about the activities of the Kurdistan Workers' Party (PKK).

Both, officials and analysts from Turkey and Israel emphasize that the relations between these two countries is not a military alliance in its traditional sense, they do not contain casus foederis, i.e. fighting against one side is not a prerequisite for the other side entering the war or fighting. At the same time, they adhere to much similar positions and coordinate the main issues related to security. As noted by Turkish and Israeli researchers, the relationship between Israel and Turkey is a strategic partnership, but at the same time, this strategic partnership serves not only to maintain the balance of power, since each side has the necessary military power to single-handedly ensure its security at the regional level. This is a relationship between two "status quo powers" who do not want cardinal geopolitical changes in the region.[3]

At one time, Israeli Defense Minister Yitzhak Mordechai named potential opponents and rivals of the Israeli-Turkish alliance by name: "If countries like Iran, Iraq and Syria think that they can use their forces

[1] Sezer, D. B. (1994). Turkey's Political and Security Interests in the New Geostrategic Environment of the Expanded Middle East. *Stimson Center, Occasional Paper*, Washington, *July, 19*, 25.

[2] Hickok, M. R. (2000). Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization. Parameters. *The US Army War College Quarterly, Summer*, 106-111.

[3] Bir, Ç., Sherman, M. (2002). Formula for Stability: Turkey Plus Israel. *Middle East Quarterly, Fall*, 29.

against Turkey, then they should keep united forces. With the support of these forces, no one in the region can do anything with Turkey. I discussed the strategic situation with US Secretary of Defense W. Cohen. We discussed these same strategic issues with Secretary of State Albright and the US Chief of the General Staff. We are able to jointly confront any threat in this region ...[1]"

It should be noted that both the Israelis and the Turks indicate that in military terms, the main goal of their strategic partnership is not in joint hostilities, but in preventing military aggression against each of these countries.

Israeli-Azerbaijani relations, which have reached their highest level in recent years, look no less impressive. Official Baku has always used relations with Israel to demonstrate its uniqueness among other Muslim nations, including those that, like Azerbaijan, are secular. These relationships, sometimes called special relationships or even alliances, are in a sense culturally based. Tens of thousands of Jews have been living in Azerbaijan since ancient times. Almost the same number of citizens of Jewish-Azerbaijani origin live in Israel.[2]

Military-technical cooperation between Israel and Azerbaijan allowed Baku to re-equip the Azerbaijani army with advanced weapons and military equipment. Over the past five years, Israel has provided Azerbaijan with 43% of the supply of new weapons. In response, Baku supplied Tel Aviv with 40% of the oil consumed by the Israelis.

During the visit of Israeli Prime Minister B. Netanyahu to Baku in December 2016, the parties signed an agreement on cooperation in the field of defense and security. It was agreed that Israeli military specialists and MOSSAD (Israeli political intelligence) personnel would stay in Baku on a permanent basis.

From that moment on, Israeli-Azerbaijani military-technical cooperation began to gain momentum. Unmanned aerial vehicles (UAVs) occupy the first place among Israeli military supplies to Baku. Over the past 12 years, the Azerbaijani Armed Forces have been almost completely equipped with Israeli UAVs, and only in the last year the situation began to change somewhat towards the diversification of foreign sources of drones. On the eve of the next war for Karabakh, Azerbaijan received from Turkey a batch of Bayraktar TB2 UAVs and Turkish-made STM Kargu multicopters.

The Azerbaijani army is also armed with Israeli assault rifles "Tavor TAR-2", submachine guns "Uzi", light machine guns "Negev", anti-tank missile systems (ATGM) "Spike" and "LAHAT", operational-tactical missile systems "LORA", multiple launch rocket systems (MLRS) "Lynx", 155-mm wheeled self-propelled artillery units (ACS) "ATMOS-2000", 120-mm self-propelled mortars "Cardom" and "Spear Mk2 – 47".

Israel has delivered to Azerbaijan a number of modern radars, air defense missile systems "Barak-8", border boats and corvettes. The Israeli company Elbit has modernized Russian-made Azerbaijani T-72 and T-55 tanks, as well as BMP-2. Tel Aviv's cooperation with Baku in this area has a wider range and is not limited to the above-mentioned weapons.

Naturally, such a high degree of military cooperation with Israel could not but affect the Karabakh war. Additionally, there is an opinion that the Israeli leadership has long dreamed of using Azerbaijani territory for conducting its own reconnaissance and sabotage operations against Iran. Naturally, based on the data presented, such an opinion really has a right to exist. By the way, the MOSSAD has already created in Azerbaijan an electronic station for monitoring military facilities in Iran.

In conclusion, we can say that the situation in the region remains extremely tense. Imaginary calmness does not guarantee long-term stability. Also, it is difficult to say how long will last the Russian-Turkish "honeymoon" in the South Caucasus. The issue of the status of Karabakh also remains to be problematic, which has been already categorically rejected by Azerbaijan. Iran also cannot live long in doubt. After the United States and Israel, the Turkish-Azerbaijani tandem can now become a potential threat to it.

References:

1. Bir, Ç., Sherman, M. (2002). Formula for Stability: Turkey Plus Israel. *Middle East Quarterly, Fall*, 29. [in English].
2. Hickok, M. R. (2000). Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization. Parameters. *The US Army War College Quarterly, Summer*, 106-111. [in English].
3. Sezer, D. B. (1994). Turkey's Political and Security Interests in the New Geostrategic Environment of the Expanded Middle East. *Stimson Center, Occasional Paper*, Washington, *July, 19*, 25. [in English].

[1] Киреев, Н. Г. (1998). Турция и Израиль – стратегические союзники на Ближнем Востоке (хроника военно-политического сотрудничества в 1994-1997 гг.). *Ближний Восток и современность, 5*.

[2] Мирза, Г., Саттаров, О. (2017). Военное сотрудничество между Азербайджаном и Израилем. *Вестник Кавказа* <https://vestikavkaza.ru/analytics/Voennoe-sotrudnichestvo-mezhdu-Azerbaydzhanom-i-Izrailem.html> (2021, January, 20).

4. Kireyev, N. G. (1998). Turtsiya i Izrail – strategicheskiye soyuzniki na Blizhnem Vostoke (khronika voyenno-politicheskogo sotrudnichestva v 1994-1997 gg.) [Turkey and Israel are strategic allies in the Middle East (chronicle of military-political cooperation in 1994-1997)]. *Blizhniy Vostok i sovremennost* [Middle East and modernity]*, 5*. [in Russian].
5. Mirza, G., Sattarov, O. (2017). Voyennoye sotrudnichestvo mezhdu Azerbaydzhanom i Izrailem [Military cooperation between Azerbaijan and Israel]. *Vestnik Kavkaza* [Caucasus Herald] <https://vestikavkaza.ru/analytics/Voennoe-sotrudnichestvo-mezhdu-Azerbaydzhanom-i-Izrailem.html> (2021, January, 20). [in Russian].
6. Sariibrahimoglu, L. (2002). Israel to Brief Turkey on Arrow-2. *Jane's Defense Weekly. 16 January,* 4. [in English].
7. Sariibrahiomglu, L. (2002). Turkey Places Helicopter Electronic Warfare Contracts. *Jane's Defense Weekly. 16 January*, 15. [in English].
8. Terrill, A. W. (2003). Strategic Effects of the Conflict with Iraq: The Middle East, North Africa, and Turkey. *U.S. Army War College, SSI: Carlisle, March,* 11-13. [in English].
9. Middle East News Line (2001). *The Arrow Missile Interceptor Deployed In Israeli-Turkish-U.S. Air Exercise*, 22.07. [in English].
10. The Observer (2003). *A Quarterly Review of Cooperation: U.S., Turkey and Israel.* Washington: JINSA, ATAA. [in English].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.11

Tetiana Marchenko
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1542-647X
National University "Odesa Law Academy", Ukraine

THE RIGHT OF THE ACCUSED TO HAVE ADEQUATE TIME AND FACILITIES FOR THE PREPARATION OF HIS / HER DEFENCE IN ECHR'S DECISIONS: THE MAIN CRITERIA TO BE CONSIDERED BY NATIONAL COURTS

Almost every trial is permeated with the issue of ensuring the right to defence. In view of this, the issue requires a detailed study of all the elements that this right contains. Article 6 (3) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms provides for minimum rights, which are at the same time separate elements of the right to defence, and which must be respected in order to ensure effective defence. This paper concerns the very determination of the essence of one of the guaranteed rights, namely the right of the accused to have adequate time and facilities for the preparation of his / her defence. This right is provided for by Article 6 (3) b of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In order to determine the content of this right and the conditions (criteria) under which this right is considered to be respected, it is necessary to analyze the relevant practice of the European Court of Human Rights. This paper reflects the main positions of the European Court of Human Rights regarding the ensuring of the right guaranteed by Article 6 (3) b of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms both in terms of adequacy of time and sufficiency of facilities to prepare a defence position. Thus, the results of this research reflect a list of conditions (criteria), failure of which by the prosecutor's office and the court will lead to a violation of the right of the accused to have adequate time and facilities for the preparation of his / her defence. The research also raises the question of the level of independence of this right and its relationship with other rights guaranteed by Articles 6 (1) and 6 (3) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the principle of equality of arms.

Keywords: adequate time, adequate facilities, right to defence, European Court of Human Rights, the accused, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

1. Introduction

National legislation whatever "perfect" it may be, in itself fails to ensure that the rights of suspects and accused are properly respected. The effectiveness of the legal norm depends on its proper application. Therefore, the deep understanding of the legal norm and its correct application by the prosecution and the court makes it possible to guarantee the suspect / the accused observance of their rights. The analysis of relevant decisions of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as ECHR, the Court) makes it possible to single out a guideline on the application of certain provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as Convention) which are also implemented in national legislation.

The Convention guarantees to the suspect / the accused a number of rights, which are enshrined in Art. 6 (3) and are elements of the right to defence. One of such rights is the right of the accused to have adequate time and facilities for the preparation of his / her defence provided for in paragraph (b) of the Article 6 (3).

This right is enshrined in national legislation of Ukraine, but in practice, there are a number of difficulties with its proper observance. In turn, a comprehensive analysis of the ECHR' decisions provides an understanding of the true meaning of this right and gives and an opportunity to identify a number of conditions (criteria) that must be met for this right to be effectively exercised and in no way unreasonably limited.

Article 6 § 3 (b) of the Convention concerns two elements of a proper defence, namely the question of facilities and that of time. This provision implies that the substantive defence activity on the accused's

behalf may comprise everything which is "necessary" to prepare the trial. The accused must have the opportunity to organise his defence in an appropriate way and without restriction as to the ability to put all relevant defence arguments before the trial court and thus to influence the outcome of the proceedings (Can v. Austria, Commission report, § 53; Gregačević v. Croatia, § 51). The issue of adequacy of the time and facilities afforded to an accused must be assessed in the light of the circumstances of each particular case (Iglin v. Ukraine, § 65; Galstyan v. Armenia, § 84).[1]

2. Regarding the Issue of Time. Effect of Lack of Time for Preparation of the Defence Position on the Adequacy of Facilities.

In the case of ***VYERENTSOV v. UKRAINE,*** the applicant complained that the administrative records had been drawn up only a few hours before the hearing and that he had not been allowed to study any other case file prior to that hearing. It follows from the decision that only a few hours elapsed between the drawing up of the administrative offense report and the examination of the applicant's case. The court, in turn, pointed out that "*Even if it is accepted that the applicant's case was not a complex one, the Court doubts that the circumstances in which the applicant's trial was conducted were such as to enable him to familiarise himself properly with and to assess adequately the charge and evidence against him and to develop a viable legal strategy for his defence*" [2].

The Court therefore concluded that the applicant was not given both adequate time and facilities to prepare his defence. Accordingly, the Court pointed to a violation of Art. 6 (1) taken together with Art. 6 (3) b of the Convention. This, in turn, indicates the urgent need to take into account the time needs of the defence to prepare its position by both the prosecution and national judges.

In the case of ***PÉLISSIER AND SASSI v. FRANCE*** the Court, in particular, considered the issue regarding the applicants' conviction for an offense different from the primary charge and the use against the first applicant a document, the admissibility of which was subject to appeal.

Examining the circumstances, the Court emphasized that *"…in using the right which it unquestionably had to recharacterise facts over which it properly had jurisdiction, the Aix-en-Provence Court of Appeal should have afforded the applicants the possibility of exercising their defence rights on that issue in a practical and effective manner and, in particular, in good time*"[3]. The materials submitted to the Court indicated that the applicants did not have the opportunity to prepare their defence position on the new charge, as they learned about the recharacterisation of the facts only from the decision of the Court of Appeal, and that was too late. Therefore Court concluded that the applicants' right to be informed in detail of the nature and cause of the accusation against them and their right to have adequate time and facilities for the preparation of their defence were infringed. This case also demonstrates that judges when considering cases with similar circumstances (change of charge) should assess the adequacy of the time provided to the defence for additional preparation / adjustment of its position with regard to such changes.

In the case of ***G.B. v. FRANCE*** the applicant complained of a violation of Art. 6 (1), in particular the principle of equality of arms, in conjunction with Art. 6 (3) b of the Convention. The complaint contained several aspects, in particular the submission of new documents by the prosecution at the beginning of the trial and, consequently, the lack of time for the applicant and his lawyer to prepare a defence.

However, the Court came to the conclusion, that *"it was entirely lawful for the prosecution, at the beginning of the trial, to file new documents relating to the applicant's personality; these were communicated to the defence and subsequently examined adversarially. It also notes that the applicant himself did not criticize the production of those documents in itself. It finds therefore that this did not in itself give rise to any infringement of the principle of equality of arms between the parties"* [4].

This case demonstrates that the nature of the information / document, the fact that the defence is aware of the existence of such a document may affect the court's position on adequacy of time needed for the defence.

---

[1] Council of Europe, European Court of Human Rights (2018). *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights Right to a fair trial (criminal limb)*, 365-366.

[2] European Court of Human Rights (2013). *Vyerentsov v. Ukraine*, 20372/11, 76. <https://www.conjur.com.br/dl/decisao-corte-europeia-ucrania.pdf> (2021, January, 12).

[3] European Court of Human Rights (1999). *Pélissier and Sassi v. France*, 25444/94, 62 <https://www.legal-tools.org/doc/c7f9e0/pdf/> (2021, January, 12).

[4] European Court of Human Rights (2002). *G.B. v. France*, 44069/98, 60 <https://cambodia.ohchr.org/sites/default/files/echrsource/G.B.%20v.%20France%20[2%20Oct%202001]%20[EN].pdf> (2021, January, 12).

Case of ***LAMBIN v. RUSSIA***, in particular, concerned the lack of time to study the materials of the case. The Court assessed the circumstances and noted that the applicant had already had the opportunity to examine the case file during the proceedings in 2005, then, after the case was reopened in 2010, the applicant and his lawyer were given another opportunity to examine the case file.

The applicant and his lawyers had five days to study the six-volume case, which contained about 1,500 pages. According to the records submitted to the Court, they studied between 187 and 413 pages daily. The Court also noted that in the appeal filed in 2010, the applicant had analyzed the case file in detail, referred in detail to all the main evidence, including expert opinions and witness statements, and indicated the exact pages in the case file. Moreover, the lawyers did not object to the adequacy of the time to study the materials, and the applicant, in turn, was not limited in the number and duration of meetings with lawyers (paragraphs 41-45). The Court did not find the violation of the right guaranteed by Article 6 §§ 1 and 3 (b) of the Convention[1].

Several other criteria (conditions) follow from this case, which the Court considers important to take into account in determining the "sufficiency of time", namely, the fact of acquaintance with the case materials during the previous proceedings, acquaintance with the materials by the complainant's lawyers, the way the applicant describes the circumstances in documents, which testify to the applicant's awareness of the details of the case file.

Case of ***TWALIB v. GREECE*** concerned, in particular, the lack of time (less than an hour) for the applicant's lawyer, who had been assigned by the trial court during the hearing, to examine the case file. In addition, the applicant was convinced that mentioned lawyer could not properly represent his interests, as he also represented another co-accused whose interests contradicted his own.

Having assessed the circumstances of the case, the court took into account the shortcomings regarding the limited time allowed in the court of first instance and stated that, given the applicant's allegation regarding a conflict of interest between him and his co-accused, the brevity of this period of preparation can hardly be justified by the fact that the lawyer, as a representative of another accused, was well versed in the case file.

At the same time, the Court noted that during the trial in the appellate court where another lawyer represented the applicant, the applicant had challenged his conviction and sentence before a five-judge panel of the Athens Court of Appeal, which was empowered to hear all the facts of the case and issues of law that arose in this case and cancel the contested decision.

The Court noted that the lawyer had not argued during the appeal hearing that a retrial was necessary due to the shortcomings of the applicant's representation at first instance. The Court added that, in any event, the Chamber of the Court of Appeal of Athens, composed of five judges with full powers to consider both factual and legal issues, reached its conclusion upon results of the hearing attended by the applicant and his lawyer. The Court did not find a violation of Art. 6 (1) in conjunction with Art. 6 (3) b of the Convention, stating that the applicant had the opportunity to express an alleged 'inadequacy' during the appellate hearing, and there is no indication that the fairness of the appellate proceedings could have been called into question (para. 42)[2].

Thus, in assessing the "sufficiency" of time, the Court may take into account, for example, the existence of a conflict of interest between co-accused represented by one counsel, the applicant's statements during both the trial court and the appellate court (or the absence of expected statements). The Court also took into account the possibility for the applicant to raise the issue of violation of his right in the appellate court and the possibility for the appellate court to fix the shortcomings of the trial in the court of first instance.

In the case of ***GALSTYAN v. ARMENIA*** complainant, in particular, alleged a violation of his right guaranteed by Art. 6 (3) b of the Convention. The Court considered a violation of this rule in conjunction with Article 6 (1) of the Convention. The Court refers to its key decisions, which raised the issue of violation of the right of the accused to have adequate time and facilities to prepare his defence, namely: *Can v. Austria*, no. 9300/81, Commission's report 12.07.1984, Series A no. 96, § 53; *Connolly v. the United Kingdom* (dec.), no. 27245/95, 26.06.1996; *Mayzit v. Russia*, no. 63378/00, § 78, 20.01.2005.

The Court reiterated that the provision of this right contained everything "necessary" to prepare the defence's position for the main proceedings; the accused must be able to organize his defence properly and in the absence of restrictions on the submission of all arguments to the court that may affect the course of the

[1] European Court of Human Rights (2018). *Lambin v. Russia*, 12668/08 <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2017/1021.html> (2021, January, 12).

[2] European Court of Human Rights (1998). *Twalib v. Greece*, 24294/94 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13642989808406777?journalCode=fjhr20 > (2021, January, 12).

case. The case concerned the commission of a crime involving minor hooliganism and was considered under an expedited procedure (the statutory term is 1 day).

The Court recalls, however, that the existence and application of expeditious proceedings in criminal matters is not in itself contrary to Article 6 of the Convention as long as they provide the necessary safeguards and guarantees contained therein (para.85).

Having examined the circumstances and national rules, the Court concluded that neither the case file nor the Government's position indicated that the applicant was aware of the possibility of requesting a postponement of the hearing due to insufficient time to prepare his defence. The Government could not convincingly prove that the applicant had unequivocally enjoyed the right, both in law and in practice, to adjourn the hearing for further preparation of his position.

The pre-trial procedure lasted about two hours, which the Government considered sufficient because, according to it, the case was simple, the applicant allegedly withdrew his defence counsel and did not exercise his right to lodge motions and challenges, voluntarily signed a record of an administrative offense.

However, the Court's position on this issue is somewhat different: "*the mere fact that the applicant signed a paper in which he stated that he did not wish to have a lawyer and chose to defend himself in person does not mean that he did not need to be afforded adequate time and facilities to prepare himself effectively for trial.*

Nor does the fact that the applicant did not lodge any specific motions during the short pre-trial period necessarily imply that no further time was needed for him to be able – in adequate conditions – to properly assess the charge against him and to consider various avenues to defend himself effectively" [1].

It also follows from the decision that the very fact of signing the record confirmed only the applicant's acquaintance with his rights and the charges against him.

The Court concluded that the right of the accused to sufficient time and facilities to prepare his defence had been violated, together with the more general right guaranteed by Art. 6 (1) of the Convention, giving the following reasons for its decision.

The documents in the case do not clearly show how long the pre-trial procedure lasted, but it lasted no more than a few hours. During this time the applicant was taken to a courtroom or detained at a police station without any contact with the outside world.

Moreover, during this surprisingly short period, investigative actions such as questioning and search were carried out against the applicant. Despite the fact that the case was simple in nature, given the above circumstances, the Court had strong doubts, in particular regarding the sufficiency of time to carry out an adequate assessment of the charges and evidences in the case and to form a viable defence strategy.

In the case of ***TADEVOSYAN v. ARMENIA*** in almost similar circumstances (non-public hearing, the applicant was held in a cell in the judge's office; the decision was based solely on police materials; the applicant was not allowed to make telephone calls and question witnesses; there was virtually no time to gather evidence and prepare a defence position: the arrest took place at 16:00, and the trial – at 18:00) the Court came to the same conclusions[2].

Thus, these cases demonstrate that courts must take into account in any case the length of the pre-trial stage, the time between detention and trial, the time to lodge the motion, and the time to question witnesses. Moreover, the mere fact of signing the report on the violation and the refusal from the defence counsel in no way indicates the sufficiency of the time provided to the accused and his / her readiness for the court hearing.

3. Regarding the Right for Adequate Facilities in the Light of the Right for Effective Defence.

The "rights of defence", of which Article 6 § 3 (b) gives a non-exhaustive list, have been instituted above all to establish equality, as far as possible, between the prosecution and the defence. The facilities which must be granted to the accused are restricted to those which assist or may assist him in the preparation of his defence (Mayzit v. Russia, § 79)[3].

In the case of ***MATTOCCIA v. ITALY*** applicant raised the issue of violation of Art. 6 (1) in conjunctions with Art. 6 (3) a and 6 (3) b of the Convention.

In the para 61 of the decision Court noted the following: "*as concerns the changes in the accusation, including the changes in its "cause", the accused must be duly and fully informed thereof and must*

[1] European Court of Human Rights (2008). G*alstyan* v. A*rmenia*, 26986/03, 86 <https://laweuro.com/?p=985> (2021, January, 12).

[2] European Court of Human Rights (2009). *Tadevosyan v. Armenia*, 41698/04 <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/41698-04-tadevosyan-v-armenia-wyrok-europejskiego-520562115> (2021, January, 12).

[3] Council of Europe, European Court of Human Rights (2018). *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights Right to a fair trial (criminal limb)*, 365-366.

be provided with adequate time and facilities to react to them and organise his defence on the basis of any new information or allegation"[1].

The Court added, inter alia, that the applicant in the case had not been able and could not have read the materials available to the prosecution, as access to the case file had become possible only after the preliminary investigation had been completed.

In the Court's view, although the applicant might have had timely access to the prosecution's case file, this did not relieve the prosecution of its obligation to inform the accused immediately and in detail of the full content of the charges against him. This duty rests entirely with the prosecutor's office and is not subject to passive performance, providing information without notifying the defence.

The Court noted that in this case the defence encountered exceptional difficulties. The Court found that the information contained in the indictment was completely vague and contradictory as to the details concerning the time and location, which had changed several times during the trial. The Court also mentioned that "*in view of the lengthy period that had elapsed between the committal for trial and the trial itself (more than three and a half years) compared to the speed with which the trial was conducted (less than one month), fairness required that the applicant should have been afforded greater opportunity and facilities to defend himself in a practical and effective manner, for example by calling witnesses to establish an alibi*" [2].

The Court found a violation of the applicant's right to detailed information on the nature and cause of the accusation against him and his right to sufficient time and opportunity to prepare his defence.

Thus this decision shows several criteria (conditions) that must be met (taken into account) to ensure "adequacy" of time: awareness of the accused about the full content of the charge, the information on the charges' change, bringing this information by the prosecutor's office to the defence and the time provided for review and preparation of the defence position, access to the materials available to the prosecution, the correlation of time intervals between the moment of materials' submission to the court and the actual consideration of the case and the speed of the trial, the possibility of witnesses' involvement.

In the case of ***G.B. v. FRANCE***, where the applicant complained of a violation of Art. 6 (1), in particular the principle of equality of arms, in conjunction with Art. 6 (3) b of the Convention, the issue of the national court's refusal to obtain an alternative expert opinion was considered.

Thus, the Court, referring to its case-law in paras 64 – 70, in particular noted that the mere fact that an expert expressed a different opinion than in his written statement did not in itself infringe the principle of a fair trial, and that the right to a fair trial does not require a national court to appoint another expert at the request of the defence, even if the opinion of the expert appointed by the defence confirms the position of the prosecution. However, in this case, the expert not only expressed a different opinion than that set out in his written report – he completely changed his mind during the same hearing.

The Court also noted that the applicant's application for an alternative opinion followed this "volte-face" made by the expert, who quickly reviewed the new evidence (in a quarter of an hour) and took a very unfavorable position towards the applicant. The Court added that, although it was difficult to establish what effect the expert opinion might have on the jury's assessment, the Court considered a high probability that such a sharp turn would inevitably give particular weight to the expert opinion[3].

In the light of these specific circumstances, the Court considered that the requirements of a fair trial had been violated and the rights of the defence were not respected, that led to violation of the Art. 6(1) and 6 (3)b of the Convention.

This case illustrates how even a sharp change in the expert's opinion can affect the accused's right to sufficient facilities to prepare his /her defence.

In the case of ***HADJIANASTASSIOU v. GREECE*** the applicant complained about the short procedural time limit for appealing against the decisions of the military courts and the lack of opportunity to get acquainted in time with the content of the court decisions against which he had appealed. Given the inability to determine the grounds on which the military appellate court relied in its judgment, the applicant lodged a complaint alleging that there was no real possibility of detailing his cassation appeal. However, the Court of Cassation left such an application without consideration.

[1] European Court of Human Rights (2000). *Mattoccia v. Italy*, 23969/94, 61 <https://www.menschenrechte.ac.at/orig/00_4/Mattoccia.pdf> (2021, January, 12).
[2] European Court of Human Rights (2002). *G.B. v. France*, 44069/98, 71 <https://cambodia.ohchr.org/sites/default/files/echrsource/G.B.%20v.%20France%20[2%20Oct%202001]%20[EN].pdf> (2021, January, 12).
[3] Ibid.

It follows from the Court's decision that the judgment, which was announced by the President of the Courts-Martial Appeal Court, did not contain the information reflected in the record of the hearings and was not based entirely on the same evidence and reasons as the decision of the Permanent Air Force Court. As the applicant received the record of the hearing only after lodging a cassation complaint concerning the violation of procedural law, he did not have the relevant information to specify his complaint. In view of these circumstances, the Court found a violation of Art. 6 (3) b in conjunction with Art. 6 (1) of the Convention[1].

This decision illustrates that the lack of reasoned justification in the court decision and the short procedural deadlines for filing a cassation appeal are likely to violate the accused's right to a fair trial, especially regarding the right to adequate time and facilities to prepare his / her defence.

In the case of ***DOMENICHINI v. ITALY*** the applicant also complained of a violation of Art. 6 (3) b of the Convention.

In this case, the Government was convinced that the fact of opening and reading the relevant letters had in no way adversely affected the applicant's defence preparation since the applicant had always been able to communicate with his lawyers in the visiting room, subject to visual supervision by a warder.

The applicant pointed to the illusory nature of confidentiality as the supervisor had every opportunity to eavesdrop on applicant's conversations with his lawyer. The applicant further alleged that the prison staff had intercepted his letter addressed to a lawyer, the content of which was relevant to the case. The letter was handed over to a lawyer only later, so it lost its importance to the case.

The Court pointed out that there was no need to consider the issue of checks on the applicant's communication with his lawyers. Nevertheless, the Court found a violation of Art. 6 (3) b due to a delay in sending a letter to a lawyer, which significantly affected the defence[2].

In the case of ***ABRAMYAN v. RUSSIA*** the applicant complained on the violation of Article 6 of the Convention in connection with the failure to notify the applicant about the date and place of the hearing by the courts, which resulted in a violation of the principle of equality of arms. The complaint also concerned the reclassification of the offense by the trial court, which prevented the applicant from preparing his defence position properly. In the present case, the Court recalled that the right to be informed of the nature and cause of the accusation should be considered in the light of the accused's right to prepare his defence, guaranteed by Art. 6 (3) b of the Convention.

The Court also recalled that even assuming that the applicant had not clearly expressed in his application his intention to take part in the appeal proceedings, the judicial authorities had to inform the applicant of the hearing in order for the proceedings to be fair. The Court found a violation of the right to defence and the principle of equality of arms.

The circumstances of the case show that the Supreme Court, which had the power to carry out a full review of the case, considered and rejected the applicant's appeal at an oral hearing, having heard the position of the prosecution only. However, the applicant and his lawyer were not present at the hearing that deprived the applicant of the opportunity to exercise his rights of defence in relation to the re-qualified charge in a practical and effective manner. In these circumstances, the Court found a violation of applicant's right[3].

The decision in this case demonstrates the need to provide the parties with equal opportunities, in particular with regard to personal participation in the court hearing, obtaining information about the date and place of its holding, especially when the prosecution enjoys such a privilege without reasonable justification.

In the case of ***MOISEYEV v. RUSSIA*** applicant, referring to Article 6 (3)b and 6 (3)c of the Convention complained about the lack of sufficient facilities to prepare his defence due to limited access to the indictment, case file and personal notes, strictly regulated communication with lawyers and appalling conditions of transportation and detention in court.

In this case, the Court assessed the following issues: the availability of legal aid, the applicant's and his lawyers' access to the case file, and the impact of the applicant's transportation and detention conditions at the court building on his ability to prepare his defence.

---

[1] European Court of Human Rights (1992). *Hadjianastassiou v. Greece*, 12945/87 <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/12945-87-hadjianastassiou-v-grecja-rezolucja-komitetu-521829056> (2021, January, 12).

[2] European Court of Human Rights (1996). *Domenichini v. Italy*, 15943/90 <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6d810.html> (2021, January, 12).

[3] European Court of Human Rights (2009). *Abramyan v. Russia*, 10709/02 <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-155161"]}> (2021, January, 12).

The Court reminded that the principle of equality of arms requires that each party be given a reasonable opportunity to present its arguments in circumstances which do not place it at a disadvantage vis-à-vis the other party (para 203).

With regard to the restriction on obtaining legal aid, the applicant could contact the defence counsel only with the prior permission of the relevant body in charge of the case. Moreover, each individual meeting between the defence counsel and the applicant required a separate permit, and the lawyers' attempts to prolong such "passes" were unsuccessful. Permission for an unlimited number of meetings was obtained when the decision of the court of the last instance came into force.

It follows from the circumstances of the case that the prosecuting authority had unrestricted access to the applicant, and that communication between the applicant and his lawyers was carried out under the full control of that authority. The Court, in turn, noted that the need to apply for a separate permit for each visit created significant practical difficulties in exercising the right of defence, as it detracted time and effort from pursuing the defence team's substantive mission. The Court was further concerned that this arrangement made the defence dependent on the discretion of the prosecution and its subordination, thus destroying the external manifestations of equality of arms. The prosecution has repeatedly abused its dominant position in this matter, in particular by refusing to accept the defence's request on obtaining permission for an unlimited number of visits (para. 205). The circumstances of the case show that the requirement to obtain a visitation permit not only burdened the defence, but also was deprived of legal grounds.

Thus, the Court noted in paragraph 207 that the control exercised by the prosecution over access to the applicant by his counsel undermined the appearances of a fair trial and the principle of equality of arms[1].

Thus, in determining the sufficiency of facilities to prepare a defence position, the presence of excessive control by the prosecution in the case of detention should be taken into account, as well as the real possibility of confidential communication with defence counsel without the need for unreasonable additional "passes"(permission).

In the case of ***ÖCALAN v. TURKEY*** the applicant alleged that the trial did not meet the requirements of Article 6 of the Convention. The applicant, in particular, complained of obstacles to communication with his lawyers: his lawyers were not allowed to visit him until ten days after his arrest, and by that time he had already made statements to the court. He also faced difficulties in appointing lawyers of his choice.

His first meeting with lawyers took place in the presence of law enforcement officials. Other meetings with lawyers took place under audio and video control. Therefore, the applicant was convinced that his right to private communication with his lawyers had been completely restricted. After two brief initial visits, contact with his lawyers was limited to two weekly visits of one hour each. The applicant emphasized that his lawyers had not enjoyed the same conditions as the prosecution.

The applicant also complained about limited access to the case file.

In addition, the applicant's lawyers encountered difficulties in reviewing all the case file due to the surprisingly fast-track proceedings. They were given access to the 17,000-page case file just sixteen days before the hearing. Moreover, the defence was deprived of an adequate opportunity to fully analyze the documents due to the above-mentioned restrictions and obstacles regarding communication between defence counsel and the applicant.

The applicant in the case also alleged a violation of the principle of equality of arms, referring in particular to the difficulties that prevented him and his lawyers from having sufficient time for private communication and the real possibility of access to the case file.

In this case the Court came to the conclusion that *"the applicant's trial was unfair for the following reasons: he had no assistance from his lawyers during questioning in police custody; he was unable to communicate with his lawyers out of the hearing of third parties; he was unable to gain direct access to the case file until a very late stage in the proceedings; restrictions were imposed on the number and length of his lawyers' visits; and, lastly, his lawyers were given proper access to the case file belatedly. The Court finds that the overall effect of these difficulties taken as a whole so restricted the rights of the defence that the principle of a fair trial, as set out in Article 6, was contravened. There has therefore been a violation of Article 6 § 1 of the Convention, taken in conjunction with Article 6 § 3 (b) and (c)"* [2].

[1] European Court of Human Rights (2009). *Moiseyev v. Russia*, 62936/00 <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/62936-00-moiseyev-v-rosja-decyzja-europejskiego-520596694> (2021, January, 12).
[2] European Court of Human Rights (2005). *Öcalan v. Turkey*, 46221/99, 148 <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-69022"]}> (2021, January, 12).

Thus all these listed aspects together are the conditions that must be met in order to ensure sufficient time and opportunity for the defence to prepare its position.

In the case of ***ZOON v. THE NETHERLANDS*** the applicant complained of a violation of Art. 6 (1) in conjunction with Art. 6 (3) b of the Convention, which was caused by the inability to obtain a copy of the full decision of the court of first instance at the time when it was deciding on the appeal. In its report of 4 December 1998 the Commission agreed with the applicant that there had been a violation of Art. 6 (1) and Art. 6 (3) b of the Convention. The Government did not agree with this decision. The Court considered two aspects of this issue: the availability of a copy of the written decision at the time when the applicant had to decide whether to challenge the judgment and the availability of the decision only in shortened form.

The applicant alleged that he had not had a copy of the full written decision or the shortened judgment before the deadline for lodging his appeal. No one was provided to the applicant on the day of the judgment. Moreover, the applicant's lawyer was denied a copy of the decision. This was due to the approach of the court regarding the issuance of copies of decisions in writing in the absence of a written statement of the party.

The lawyer, in turn, noted that he was not aware of such a policy of the court, as it had never been made public, and therefore it would be wrong to expect such awareness from members of the Rotterdam Bar Association (paras 33-24). That is, the applicant and his lawyer were deprived of the opportunity to properly understand the grounds on which the court's decision was based and, consequently, to consciously assess the possible outcome of the appeal. In addition, the court did not read the motivating part of the decision. The Court, in turn, noted in paragraph 36 of the decision that the question of the extent to which the court's decision had been read out in public in the presence of the defence remained a moot point. However, it is not disputed that the operative part of the judgment was read out in public in the presence of the applicant's lawyer.

The Government, for their part, argued that the summary judgment was available for review in the regional court's register after it had been made, and that, in accordance with the above-mentioned court policy, a copy would have been provided to the defence if it had requested it in writing. The shortened decision was available for review forty-eight hours after the moment it was made.

In this regard, the Court stated that the applicant was aware of the operative part of the judgment, and that he and his counsel could have taken into account the shortened judgment before the expiry of the fourteen-day appeal period in order to have sufficient time to file the appeal.

Assessing the fact that the decision was available only in shortened form, which, according to the applicant, did not contain enough information for him to make a reasoned decision as to whether to appeal, the Court noted that the defence's position concerned the validity of the summons, the admissibility of the materials submitted by the prosecution, the legality of the method of evidences' obtaining, the qualification of the actions and the application of mitigating circumstances, which in turn were decided in the shortened court decision. The applicant did not object to this.

The Court based its decision on the following. Although the evidence on which the decision was based was not listed in it, the applicant never objected to the actions set out in the decision and never challenged the evidence against him as such. Moreover, the applicant did not state and it did not follow from the case that he was convicted on the basis of evidence which was neither contained in the case file nor presented at the hearing.

The Court took into account, in particular, that in the Netherlands the criminal proceedings on appeal were directed not against the decision of the court of first instance itself, but against the accusation. The appeal procedure, therefore, involves a completely new establishment of facts and reassessment of existing legislation. In the Court's view, the applicant and his counsel were able to make a conscious assessment of the possible outcome of any appeal in the light of the summary judgment and the evidence in the case file[1].

Thus, in the Court's view, there had been no violation of Art. 6 (1) in conjunction with Art. 6 (3) b of the Convention.

This decision is an excellent illustration of the fact that the Court takes into account all the circumstances of the case together, assessing the real possibility of the defence to commit an action, including assessing the reality of restrictions (obstacles) that could be caused by the court's actions (for example failure to notify of specific procedures for obtaining a copy of the decision or limited time for filing an appeal). The Court also takes into account how closely the procedure in the appellate court

[1] European Court of Human Rights (2000). *Zoon v. the Netherlands*, 29202/95 <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hurcd11&div=180&id=&page=> (2021, January, 12).

correlates with the procedure in the court of first instance and whether the appellate court will be able to correct omission made by the court of first instance if necessary.

In the case of ***BERARU v. ROMANIA*** applicant, alleged a violation of Art. 6 (1) in conjunction with Art. 6 (3) b, 6 (3) c, 6 (3) d of the Convention. The applicant, in particular, complained about the limited access to the case file, which was essentially part of the "facilities" provided for in Art. 6 (3) b of the Convention. The Court reiterated that unrestricted access to case materials and the ability to use notes, including, if necessary, the possibility of obtaining copies of relevant documents, is important guarantees of a fair trial. Restriction of such access indicates a violation of the principle of equality of arms.

The circumstances of the case show that the applicant's lawyers were unable to gain direct access to the case file until later stages. From the outset, the applicant and his lawyers were not provided with a copy of the indictment. When the applicant's lawyers applied for permission to photocopy the documents in the case, their request was initially denied without justification, the refusal was later explained by the lack of equipment, and the lawyers were asked to prepare handwritten notes.

The lawyers noted that the materials took up four hundred pages and were available for review only four hours a day, while the hearings was scheduled in four business days from that date. The Tribunal, in turn, provided lawyers with limited additional time to review documents and the opportunity to make up to thirty pages of photocopies from the materials. Moreover, they were unable to obtain either a copy of the transcript of the wiretapped recordings or a copy of the recorded telephone calls used as evidence in the case.

In view of the circumstances, the applicant's representatives tried to withdraw their representation due to the ineffectiveness of the defence. Having assessed the circumstances of the case, the Court confirmed that it was the lack of access to the case file, which caused difficulties in preparing the defence position, that was the reason for the lawyers' attempts to withdraw the above-mentioned representation.

The Court concluded that there had been a violation of the right to adequate time and facilities for the defence to prepare a defence position together with the guarantees provided for in Art. 6 (1), 6 (3) of the Convention[1].

Thus, national courts and prosecution need to pay attention to the importance of providing sufficient facilities not only to the accused but also to his representative, particularly with regard to access to the case file, obtaining photocopies from the casefile in appropriate terms that will give the chance to examine the documents and prepare a position of defence.

4. Concluding Remarks

The above practice highlights several important points regarding the right of the accused to have adequate time and facilities to prepare his/her defence, in particular:

– this right extends not only to the suspect and the accused but also to his lawyers;

– most often the violation of this right indicates a violation of the principle of equality of arms;

– in most cases, this right is violated in conjunction with other rights under Art 6(1) and Art. 6 (3) of the Convention.

The analysis of the case law of the ECHR allows to identify which criteria (conditions) must be taken into account by national courts in order to respect for the right provided for in Art. 6 (3) b of the Convention effectively. Thus, the courts during decision making must consider, in particular, the following conditions that may affect the above mentioned right of the defence:

– awareness of the accused about the full content of the charge, the information on the charges' change, bringing this information by the prosecutor's office to the defence and the time provided for review and preparation of the defence position with regard to such changes in initial charge;

– submission of new documents by the prosecution just before the court hearing and awareaness of the defence about the content of such documents;

– the fact of acquaintance with the case materials during the previous proceedings, acquaintance with the materials by the applicant's lawyers, the way the applicant describes the circumstances in documents, which may or not testify to the applicant's awareness of the details of the case file;

– the existence of a conflict of interest between co-accused represented by one counsel, the applicant's statements during both the trial court and the appellate court (or the absence of expected statements);

– the possibility for the applicant to raise the issue of violation of his right in the appellate court and the possibility for the appellate court to fix the shortcomings of the trial in the court of first instance;

[1] European Court of Human Rights (2014). *Beraru v. Romania*, 40107/04 <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/40107-04-beraru-v-rumunia-wyrok-europejskiego-trybunalu-521529817> (2021, January, 12).

– the length of the pre-trial stage, the time between detention and trial, the time provided to lodge the motion, and the time to question witnesses;

– the correlation of time intervals between the moment of materials' submission to the court and the actual consideration of the case and the speed of the trial, the possibility of witnesses' involvement;

– the sharp change in the expert's opinion (if any) can also affect the accused's right to sufficient facilities to prepare his defence;

– equal opportunities to personal participation in the court hearing, obtaining information about the date and place of its holding, especially when the prosecution enjoys such a chance;

– the availability of legal aid, the applicant's and his lawyers' ability to gain the direct access to the case file in due course;

– the impact of the applicant's transportation and detention conditions at the court building on his ability to prepare his defence;

– the presence of excessive control by the prosecution in the case of detention and the real possibility of confidential communication with defence counsel without the need to obtain unreasonable additional permission;

– the presence of restrictions imposed on the number and length of lawyers' visits;

– the presence of control under correspondence between the accused and his / her lawyers.

References:

1. Council of Europe, European Court of Human Rights (2018). *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights Right to a fair trial (criminal limb)*, 365-366. [in English].
2. European Court of Human Rights (1992). *Hadjianastassiou v. Greece*, 12945/87 <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/12945-87-hadjianastassiou-v-grecja-rezolucja-komitetu-521829056> (2021, January, 12). [in English].
3. European Court of Human Rights (1996). *Domenichini v. Italy*, 15943/90 <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6d810.html> (2021, January, 12). [in English].
4. European Court of Human Rights (1998). *Twalib v. Greece*, 24294/94 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13642989808406777?journalCode=fjhr20 > (2021, January, 12). [in English].
5. European Court of Human Rights (1999). *Pélissier and Sassi v. France*, 25444/94, 62 < https://www.legal-tools.org/doc/c7f9e0/pdf/> (2021, January, 12). [in English].
6. European Court of Human Rights (2000). *Mattoccia v. Italy*, 23969/94, 61 <https://www.menschenrechte.ac.at/orig/00_4/Mattoccia.pdf> (2021, January, 12). [in English].
7. European Court of Human Rights (2000). *Zoon v. the Netherlands*, 29202/95 <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hurcd11&div=180&id=&page=> (2021, January, 12). [in English].
8. European Court of Human Rights (2002). *G.B. v. France*, 44069/98, 60 <https://cambodia.ohchr.org/sites/default/files/echrsource/G.B.%20v.%20France%20[2%20Oct%202001]%20[EN].pdf> (2021, January, 12). [in English].
9. European Court of Human Rights (2005). *Öcalan v. Turkey*, 46221/99, 148 <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-69022"]}> (2021, January, 12). [in English].
10. European Court of Human Rights (2008). G*alstyan* v. A*rmenia*, 26986/03, 86 <https://laweuro.com/?p=985> (2021, January, 12). [in English].
11. European Court of Human Rights (2009). *Abramyan v. Russia*, 10709/02 <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-155161"]}> (2021, January, 12). [in English].
12. European Court of Human Rights (2009). *Moiseyev v. Russia*, 62936/00 <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/62936-00-moiseyev-v-rosja-decyzja-europejskiego-520596694> (2021, January, 12). [in English].
13. European Court of Human Rights (2009). *Tadevosyan v. Armenia*, 41698/04 <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/41698-04-tadevosyan-v-armenia-wyrok-europejskiego-520562115> (2021, January, 12). [in English].
14. European Court of Human Rights (2013). *Vyerentsov v. Ukraine*, 20372/11, 76. <https://www.conjur.com.br/dl/decisao-corte-europeia-ucrania.pdf> (2021, January, 12). [in English].
15. European Court of Human Rights (2014). *Beraru v. Romania*, 40107/04 <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/40107-04-beraru-v-rumunia-wyrok-europejskiego-trybunalu-521529817> (2021, January, 12). [in English].
16. European Court of Human Rights (2018). *Lambin v. Russia*, 12668/08 <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2017/1021.html> (2021, January, 12). [in English].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.12

Bohdan Nedilko
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5022-4833
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

MODELS OF EVALUATION OF EVIDENCES IN THE CASE-LAW OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

Богдан Неділько
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

МОДЕЛІ ОЦІНЮВАННЯ ДОКАЗІВ У ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

The International Criminal Court is the only international judicial institution of universal nature, empowered to prosecute individuals for the crime of genocide, war crimes, crimes against humanity and, with certain restrictions, the crime of aggression. A significant part of the process is the investigation, conducted by the Office of the Prosecutor. Therefore, the success of the cases largely depends on the obtained evidences for the prosecution. However, since cases in the International Criminal Court are of a complex nature, the Office of the Prosecutor has to deal with a significant number of evidences, materials and statements of witnesses, that need to be analyzed and formed into a logical case. In order to achieve it, the entire evidence base must be properly grouped in such a way, that it can clearly demonstrate the relationship of each piece of evidence to the fact it refers to, the relevant elements of crimes, as well as the form of responsibility of the accused. If we consider the constituent documents of the International Criminal Court, none of them contains a detailed procedure from which it could be concluded that a particular approach is acceptable by judges. Instead, it contains only a reference to the standard "beyond any reasonable doubt". Accordingly, this article analyzes various models of evaluation of evidences with the analysis of the possibility of their application in the practice of the International Criminal Court. In particular, special attention is paid to the Wigmore's Chart method, mathematical models of evaluation of evidences, which include Evidentiary Value method and Theme Probability method, Bayesian networks modeling, and the non-mathematical model of evaluation of evidences, also known as the alternative hypothesis approach. After describing each model with highlighting the pros and cons of each one, the case-law of the International Criminal Court is analyzed in order to determine which model is used most frequently by the judges while analyzing the evidences presented by the Prosecutor and considering cases.

Keywords: International Criminal Court, models of evaluation of evidences, Wigmore's Chart method, mathematical models of evaluation of evidences, Evidentiary Value method, Theme Probability method, Bayesian networks, non-mathematical model of evaluation of evidences, alternative hypothesis approach.

Справи в Міжнародному кримінальному суді, як і в інших кримінальних трибуналах, вирізняються своєю складністю, оскільки як судді, так і сторони обвинувачення й захисту повинні опрацювати надзвичайно великий обсяг матеріалів, доказів та фактів. Яскравим прикладом можна навести *справу Караджича*, яку розглядав Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ), під час розгляду якої судді розглянули 11481 доказ та заслухали 586 свідків за 499 днів судових слухань[1]. Відповідно виникає питання щодо підходів до оцінювання наданих доказів. Якщо

[1] Heller, K. J., Mégret, F., Nouwen, S. M.H. (2020). *The Oxford Handbook of International Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press. Co. 878.

розглянути установчі документи Міжнародного кримінального суду (МКС), то жоден з них не містить деталізованої процедури, з якої можна було б зробити висновок про прийнятність того чи іншого підходу. Натомість, міститься лише посилання на стандарт оцінювання доказів «поза розумними сумнівами» (beyond any reasonable doubt). Також часто можна знайти посилання самих суддів, як МКС, так і попередніх Міжнародного трибуналу щодо Руанди (МТКР) та МТКЮ, на принцип вільного оцінювання доказів[1]. Це означає, що судді вправі на власний розсуд застосовувати будь-який метод для оцінювання доказів у кожній справі. Дана стаття аналізує, які взагалі існують моделі оцінювання доказів, відмінності між ними, можливість їх застосування при розгляді справ у МКС, а також, виходячи з наявної практики МКС, яку модель наразі застосовує МКС *de facto*.

Актуальність даної теми пояснюється тим, що Офіс Прокурора МКС наразі проводить попереднє вивчення ситуації в Україні. Оскільки Україна співпрацює з Офісом Прокурора та надає останньому докази та інформацію щодо злочинів, що вчинялися та продовжують вчинятися в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також в Окремих регіонах Донецької та Луганської областей, розуміння того, як оцінюються всі зібрані докази та інформація в МКС, дасть можливість Україні якомога краще систематизувати зібрані докази та інформацію таким чином, щоб мінімізувати ризик визнання їх неприйнятними чи недостатніми для притягнення винних осіб до відповідальності.

Якщо розглянути загалом, які є моделі оцінювання доказів, то перш за все варто розглянути *метод Вігмора*[2]. Цей метод, розроблений американським юристом Джоном Вігмором, полягає у логічному структурованому групуванні доказів. Спочатку групуються логічно пов'язані між собою докази, на основі яких робляться певні проміжні висновки по справі. У результаті ми маємо розбиті на логічні групи докази та проміжні висновки з кожної такої групи. Після цього проміжні висновки також аналогічно групуються між собою з метою отримання відповідних висновків. Все це відображається візуально в діаграмі Вігмора, де докази, проміжні висновки та логічні зв'язки між ними позначаються спеціальними символами[3]. Перелік доказів та фактів наводиться поруч із діаграмою.

Приклад зображення діаграми Вігмора:

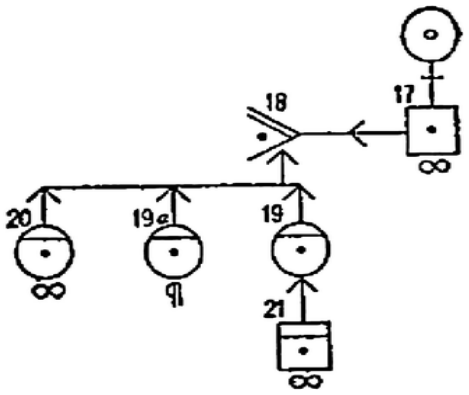

Докази:

17. Заява свідка М.
18. Думка М. є упередженою.
19. М., на думку сторони захисту, був звільнений з роботи.
19а. Звільнені працівники схильні до конфліктності.
20. Поведінка М. під час допиту в суді свідчила про його упередженість.
21. Інший свідок у суді підтвердив п.19.

Рис. 1: Зразок діаграми Вігмора

Джерело:[4]

[1] UN (1997). *Prosecutor v. Dusko Tadić* (Opinion and Judgment), IT-94–1, 537 (ICTY, Trial Chamber) <https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-tsj70507JT2-e.pdf> (2021, січень, 17).
[2] Goodwin, J. (2000). Wigmore's Chart Method. *Informal Logic, 20*, 3.
[3] Нефедов, С.Н. (2015). Графические методы в доказывании: сопоставление методов Вигмора и Эйсмана. Вопросы криминологии, криминалистской и судебной экспертизы. *Право и экономика*, *38*.
[4] Там само.

Даний метод, попри те, що він дає можливість повністю візуалізувати логічну структуру між аргументами та доказами, не набув популярності[1]. Професор Університету Суонсі Івонна МакДермот Різ виділяє три основних недоліки даного методу. По-перше, побудова такої діаграми займає доволі багато часу. По-друге, це може призвести до дуже об'ємних, громіздких та важких для розуміння рішень. По-третє, даний метод не дає можливості прокурорам та суддям визначити, яку силу надавати тому чи іншому доказові, у той час, як на практиці докази можуть бути прямими та побічними (непрямими)[2]. З цим важко не погодитися, а враховуючи кількість доказів та об'єм фактичної інформації, які повинні бути проаналізовані в МКС суддями, сторонами обвинувачення та захисту, можна дійти висновку про неможливість застосування методу Вігмора при оцінюванні доказів в МКС. Складання у кожній справі таких діаграм займе дуже багато часу і метод Вігмора сам по собі становитиме собою порушення права підсудних на справедливе судочинство без невиправданої затримки, що є основоположним принципом кожного судового провадження[3].

Наглядною є дискусія, яка виникла між суддями Судової палати МКС після винесення рішення у *справі Катанги*, якого було засуджено до 12 років позбавлення волі за вчинення злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Суддя Ван ден Вінгаерт не погодилася з позицією більшості суддів і зазначила у своїй особливій думці, що винесене рішення базується не на значній кількості фактів, а на розпливчастих та нечітких припущеннях, назвавши це «внутрішніми переконаннями суддів» (intime conviction)[4]. Проте судді Діарра та Котт заперечили їй у своїй думці, що співпадає з позицією більшості суддів, що оцінювання кожного доказу окремо та відособлено від іншої доказової бази призведе до того, що стандарт оцінювання поза розумними сумнівами доведеться застосовувати до абсолютно всіх фактів у справі, навіть до тих, що мають слабку доказову силу для винесення вироку[5]. Іншими словами, таке детальне оцінювання кожного доказу – а це безумовно мало б місце при застосування діаграми Вігмора – призвело б до значної трати часових ресурсів МКС. Крім того, варто зауважити, що про доцільність оцінювання доказів на «внутрішнє переконання суддів» вже зазначалося суддями МТКЮ у *справі Тадича*[6] з посиланням на національні кримінальні процесуальні кодекси, зокрема, ФРН, Італії, Іспанії, Бельгії, Данії[7].

Окремо варто виділити *математичні моделі оцінювання доказів*. До них відносяться метод доказової сили (Evidentiary Value method) та метод імовірності теорії (Theme Probability method). Визначення цих методів було запропоноване професором Стокгольмського університету Марком Кламбергом. Зокрема, метод доказової сили аналізує полягає у встановленні того, чи певний доказовий факт підтверджує певну доказувану теорію. Даний метод відповідає на питання, чи є причинно-наслідковий зв'язок між певним конкретним доказом та доказуваною теорією/доказуваним питання[8]. Практичним прикладом цього методу є надання доказові певного відсотка імовірності, що він підтверджує конкретну теорію. Наприклад, імовірність того, що наявні докази дають підстави стверджувати, що підозрюваний не вжив заходів для покарання підлеглих, які вчинили воєнні злочини, становить 73%. Це і є методом доказової сили.

Метод імовірності теорії полягає в оцінюванні імовірності того, що певна теорія є правдивою, виходячи з наявних доказів. Тобто цей метод відповідає на питання, наскільки імовірною є певна теорія[9]. Відмінність від методу доказової сили полягає у тому, що при застосуванні методу імовірності теорії ще до розгляду та аналізу доказової бази презюмується доведеність теорії, що певні події відбулися. Всі докази розглядаються в сукупності і після їх аналізу дається відповідь,

[1] Wigmore J. (1937). *The Science of Judicial Proof as Given by Logic, Psychology and General Experience and Illustrated in Judicial Trials*. Boston: Little, Brown and Co.
[2] Yvonne, M. (2015). Inferential Reasoning and Proof in International Criminal Trials: The Potentials of Wigmorean Analysis. *Journal of International Criminal Justice*, 507-533.
[3] Unwin, C. (2008). An object model for use in oral and written advocacy. *Artificial Intelligence and Law*, *16*, 389-402.
[4] International Criminal Court (2014). *Prosecutor v. Katanga (Judgment) (n 2) Annex 1, Minority Opinion of Judge Van den Wyngaert*, 172. <https://casebook.icrc.org/case-study/icc-prosecutor-v-germain-katanga> (2021, січень, 17).
[5] Там само.
[6] International Criminal Court (1997). *Prosecutor v. Dusko Tadić* (Opinion and Judgment), IT-94–1, 537 (ICTY, Trial Chamber) <https://www.icty.org/en/case/tadic> (2021, січень, 17).
[7] Heller, K., Mégret, F., Nouwen, S. (2020). *The Oxford Handbook of International Criminal Law*. Oxford: Oxford University, 879.
[8] Klamberg, M. (2015). The Alternative Hypothesis Approach, Robustness and International Criminal Justice – A Plea for a' Combined Approach' to Evaluation of Evidence. *Journal of International Criminal Justice, 13*, 535-553.
[9] Там само.

чи підтверджують ці докази дану теорію, чи навпаки. Основою даного методу є моделювання ситуації за допомогою Баєсової мережі.

Моделювання за допомогою Баєсової мережі повністю базується на теорії імовірності, за допомогою якої можна оцінити вірогідність того, що мала місце певна подія, маючи лише певну кількість доказів, які не є стовідсотково правдивими[1]. Іншими словами, наявний факт певної події, що вже відбулася. Цей факт може бути наслідком кількох різних причин. Ці імовірні причини називаються гіпотезами. Баєсова мережа дає можливість встановити вірогідність того, що факт є результатом саме тієї чи іншої гіпотези. Аналогічно діаграмі Вігмора, Баєсову мережу можливо відобразити графічно. Уявімо, що є дві справи, що розслідуються окремо. У ході розслідування обох справ було виявлено докази, які відносяться до однієї особи (наприклад, однакові сліди), що дає підстави говорити про одного підозрюваного, яким ці справи поєднуються. Крім того, в подальшому були встановлені докази того, що ці справи можна поєднати і не через підозрюваного (наприклад, через відносну близькість місць вчинення злочинів). Докази не є неспростовними, відповідно можна виділити п'ять імовірних сценаріїв. Перший: підозрюваний вчинив обидва злочини. Другий: підозрюваний вчинив перший злочин, другий було вчинено невідомим. Третій: підозрюваний вчинив другий злочин, перший було вчинено невідомим. Четвертий: обидва злочини вчинено одним невідомим. П'ятий: обидва злочини вчинено різними невідомими особами[2].

Схематично це можна зобразити наступним чином:

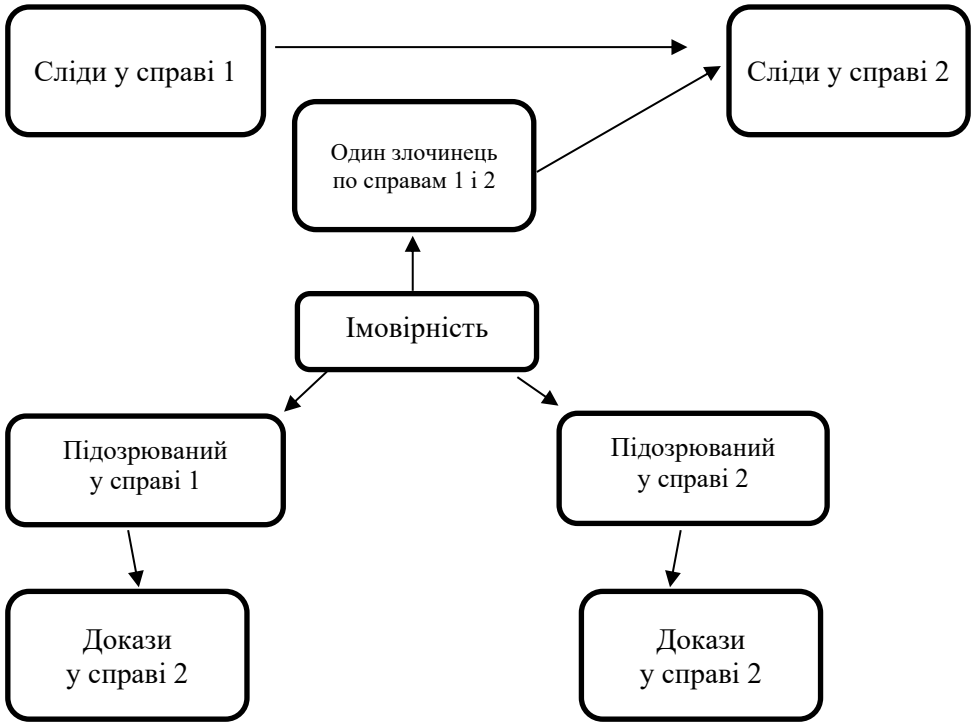

Рис. 2: Схема Баєсової мережі

Джерело:[3]

Далі, надаючи відповідним змінним числові показники, формуються відповідні імовірності. Наприклад, якщо імовірність того, що підозрюваний по обом справам є спільним підозрюваним, становить 1, то імовірність того, що він не є спільним підозрюваним становить 0.

[1] Heller, K., Mégret, F., Nouwen, S. (2020). *The Oxford Handbook of International Criminal Law*. Oxford: Oxford University, 878.

[2] Zoete, J., Sjerps, M., Lagnado, D., Fenton, N. (2014). Modelling crime linkage with Bayesian networks. *Science & Justice*, 209-217. <https://www.researchgate.net/publication/271080746_Modelling_crime_linkage_with_Bayesian_networks> (2021, січень, 17).

[3] Там само.

Якщо імовірність того, що підозрюваний по першій справі є спільним підозрюваним становить 0, то імовірність того, що він не є спільним підозрюваним становить 1 тощо[1]. Це можна відобразити наступним чином:

Таблиця 1

Розрахування імовірності, що злочинець по справам 1 і 2 один

Один злочинець по справам 1 і 2					
Імовірність	Спільний підозрюваний	Підозрюваний по справі 1	Підозрюваний по справі 2	Спільний невідомий	Різні невідомі
Так	1	0	0	1	0
Ні	0	1	1	0	1

Джерело: Розроблено автором на основі[2]

Аналогічним чином можна розраховувати імовірності для різних змінних у Баєсової мережі, надаючи їм кількісних показників.

На практиці аналіз доказів за допомогою Баєсової мережі (і, відповідно, методом імовірності теорії), як і за допомогою діаграми Вігмора, фактично не має жодних перспектив через складність її застосування. Зокрема, для цього необхідно знати дуже велику кількість умовних імовірностей для моделювання всіх можливих комбінацій. Крім того, надання змінним числових показників і формування імовірностей, виражених за допомогою чисел, є надзвичайно складним для розуміння методом. А враховуючи кількість доказів та фактів, з якими МКС має справу при розгляді справ, складання Баєсової мережі, надання числових показників кожній змінній, виокремлення всіх можливих імовірностей та їх аналіз безсумнівно займе надзвичайно значну кількість часу, що є неприпустимим для МКС. Малоймовірним також видається застосування в МКС методу доказової сили, оскільки одразу виникає питання, за яким критерієм судді мають оцінювати кількісним показником той чи інший доказ. Крім того, якщо надати 93% імовірності існування причинно-наслідкового зв'язку між доказом та доказуваним питанням, то в даному випадку можна сказати, що імовірність відповідної теорії доведена «поза розумними сумнівами». У випадку, наприклад, 28% імовірності теорія, без сумніву, не буде вважатися доведеною. Проте якщо судді оцінили імовірність у, наприклад, 74%, виникає питання, чи є 26%, що залишилися, «розумними сумнівами» в імовірності доказуваного питання. Саме тому на практиці ні МКС, ні інші міжнародні кримінальні трибунали не застосовували і, на думку автора, не будуть застосовувати при оцінюванні доказів згадані математичні моделі, що більше підходять для сухої статистики. Єдиним посиланням на метод доказової сили можна вважати лише окрему думку судді МТКЮ Альфонса Оріе у *справі Станишича та Симатовича*. Суддя Оріе, зокрема, зазначив, що навіть якщо у кожному з п'яти різних випадків він був би на 70% переконаний у тому, що обвинувачений мав намір вчинити злочин, це б не означало стовідсоткової переконаності[3]. Іншими словами, він таким чином ставив під сумнів доведеність наявності наміру «поза розумними сумнівами».

Існує також нематематичний метод оцінювання доказів, відомий як *підхід альтернативних гіпотез* (alternative hypothesis approach). Даний метод не пов'язаний з яким би то не було наданням кількісних показників кожному доказові та факту. Також даний метод не передбачає складання складних та об'ємних діаграм та схем. Підхід альтернативних гіпотез передбачає, що з приводу певного питання може бути кілька припущень/гіпотез. Відповідно, аналізуючи наявні докази та факти, необхідно поступово виключати ту гіпотезу, яка не витримує перевірки доказами, поки не залишиться єдина достовірна гіпотеза. В теорії це називається індукція шляхом

[1] Там само.

[2] Zoete, J., Sjerps, M., Lagnado, D., Fenton, N. (2014). Modelling crime linkage with Bayesian networks. *Science & Justice*, 209-217. <https://www.researchgate.net/publication/271080746_Modelling_crime_linkage_with_Bayesian_networks> (2021, січень, 17).

[3] International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (2013). *Prosecutor v. Stanišić & Simatović (Judgment), IT-03-69-T, II*, 2418 <https://www.icty.org/x/cases/stanisic_simatovic/cis/en/cis_stanisic_simatovic_en.pdf> (2021, січень, 17).

виключення[1]. Важливим для застосування даного методу є те, що, моделюючи певну ситуацію, слід передбачати не *абсолютно всі* можливі альтернативні гіпотези, а всі *розумні* альтернативні гіпотези, пам'ятаючи, що стандартом оцінювання доказів є стандарт «поза розумними сумнівами». Виникає питання ідентифікації таких розумних гіпотез. Професор Стокгольмського університету Крістіан Діесен запропонував тест на визначення «розумності» гіпотези. Відповідно, гіпотеза є «розумною», якщо вона, по-перше, відповідає принаймні кільком фактам справи, по-друге, є пропорційною обвинувальному акту, іншими словами, вона, теоретично, може лягти в основу справи[2]. Ключовою відмінністю від вищезгаданих математичних моделей є те, що в підході альтернативних гіпотез докази оцінюються не відособлено один від одного, а навпаки, в сукупності. На думку автора, це є значною перевагою, оскільки кожен доказ у кожній справі має різну доказову силу. І якщо один побічний доказ відособлено не зможе підтвердити жодну гіпотезу, то в сукупності з іншими він зможе як відіграти значну роль у загальному розумінні та баченні ситуації, так і додати переконливої сили іншим доказам сукупно. Крім того, навіть прямий доказ сам по собі відособлено не завжди може означати вину/невинуватість підсудного. Наприклад, відсутність підпису військового начальника на відповідних документах та відсутність конкретних наказів підлеглим ще не означає, що він не буде нести відповідальність за злочини, вчинені його підлеглими, адже можуть бути докази того, що він знав чи, принаймні, мав знати такі злочини. А в такому випадку він також нестиме особисту відповідальність в МКС, відповідно до статті 28 Римського статуту[3].

Імовірною також є ситуація, коли кілька висунених Офісом Прокурора МКС альтернативних розумних гіпотез витримують перевірку всіма можливими доказами та фактами справи і водночас суперечать одна одній. У такому випадку рішення Судової чи Апеляційної палати має прийматися на користь обвинуваченого, оскільки наявність кількох імовірних *розумних* гіпотез з приводу конкретного питання вже свідчить про наявність *розумних* сумнівів у наданні переваги якийсь одній конкретній гіпотезі[4].

Якщо перейти до практики МКС, то вона доволі суперечлива. Перш за все слід згадати *справу аль-Башира*, точніше видачу ордеру на його арешт[5]. Спочатку Судова палата відмовила у видачі ордеру на арешт, результатом чого стала подача Офісом Прокурора апеляційної скарги на дане рішення. Розглядаючи скаргу Апеляційна палата зазначила, що Судова палата, аналізуючи надані Прокурором докази та факти, застосувала стандарт доведення вищий, ніж це вимагається статтею 58 Римського статуту (видача ордеру на арешт). Зокрема, Судова палата вимагала від Прокурора, щоб наявність наміру в підозрюваного аль-Башира вчинити геноцид було єдиним можливим висновком з наданих доказів та фактів[6]. На думку Апеляційної палати такий високий стандарт доведення відповідає судовій стадії, коли справа вже розглядається палатою, а не досудовій[7]. Таким чином, Апеляційна палата фактично визнала, що на судовій стадії має застосовуватися підхід альтернативних гіпотез при оцінюванні доказів, коли з усіх можливих гіпотез має залишатися лише одна, що доводиться доказами та фактами.

У той же час у *справі Катанги* судді Судової палати не передбачали імовірність різних розумних гіпотез, а приймали рішення вже безпосередньо під час аналізу доказів. Як не дивно, рішення Судової палати, яким Катангу було визнано винним, не оскаржувалося ні стороною обвинувачення, ні стороною захисту. З даного приводу варто згадати особливу думку судді Ван ден Вінгарта на рішення Судової палати, яка не погодилася з методом оцінювання доказів у цій справі. Зокрема, вона зазначила, що саме палата, а не сторона захисту, під час розгляду справи повинна

[1] Giannini, A. (2017). *Theories of Evaluation of Evidence and the International Criminal Court Practice*. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3035240.
[2] Heller, K., Mégret, F., Nouwen, S. (2020). *The Oxford Handbook of International Criminal Law*. Oxford: Oxford University, 892.
[3] High Commissioner for Human Rights (1998). *Statute of the International Criminal Court 1998 art. 28. (Rome Statute)*. <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalCriminalCourt.aspx> (2021, січень, 17).
[4] Heller, K., Mégret, F., Nouwen, S. (2020). *The Oxford Handbook of International Criminal Law*. Oxford: Oxford University, 915.
[5] Giannini, A. (2017). Theories of Evaluation of Evidence and the International Criminal Court Practice. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3035240.
[6] International Criminal Court (2009). *The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, *Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, ICC-02/05-01/09, 32-34, 86. <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir> (2021, січень, 17).
[7] *Там само*.

перевірити і переконливо пояснити, чому альтернативні варіанти пояснення тих чи інших подій були відхилені як такі, що не є розумними[1]. Це є не чим іншим, як підходом альтернативних гіпотез.

Якщо говорити про *справу Нгуджоло Чуї*, якого було виправдано Судовою та Апеляційною палатою, то з її аналізу також можна дійти висновку про застосування підходу альтернативних гіпотез. Зокрема, один зі свідків під час слухань справи заявив, що бачив, як Нгуджоло Чуї визнав, що організував напад, хоча сам обвинувачений заявив, що ніколи не бачив цього свідка. Судова палата, попри визнання надійності свідка та його показів, зазначила, що є імовірність того, що Нгуджоло Чуї визнав організування нападу для підвищення своєї репутації серед армії, а доказів протилежного не було надано[2]. Окрім цього, дана справа підняла ще одне важливе і суперечливе питання в контексті оцінювання доказів суддями МКС. Судді Апеляційної палати у своїй особливій думці піддали критиці оцінювання суддями Судової палати доказів відособлено, а не в сукупності з іншими доказами. Вони, зокрема, послались на рішення у *справі Лубанги*, де безпосередньо зазначено, що кожен окремо взятий доказ повинен оцінюватися в світлі всіх інших доказів і лише таким чином можна сформувати об'єктивний матеріал, достатній для прийняття рішення по справі[3]. На думку автора, попри те, що застосування у *справі Нгуджоло Чуї* підходу альтернативних гіпотез видається доцільним, тим не менш, важко не погодитися з думкою суддів про необхідність оцінювання доказів у своїй сукупності, про що зазначалося вище.

Варто зауважити, що різні підходи суддів МКС до того, як оцінювати та аналізувати докази – відособлено чи в сукупності – автор вважає серйозною прогалиною у правові системі МКС. Демонстративним прикладом є *справа Бемби*, де судді Судової та Апеляційної палати продемонстрували кардинально різні підходи. Судовій палаті було надано певну кількість побічних доказів, кожного з яких, якщо його розглядати відособлено, недостатньо для встановлення вини підсудного, проте комплексний аналіз кожного з них у світлі інших доказів могло лягти в основу вироку, що і було зроблено Судовою палатою. Тим не менш, Апеляційна палата зазначила про абсолютну недопустимість обвинувачення особи на підставі побічних доказів, не розглядаючи взагалі різницю між аналізом доказів відособлено та в сукупності[4]. Можна сказати, що Апеляційна палата у справі Бемби застосувала до побічних доказів правило, що в національних судових процесах застосовується до показань з чужих слів, хоча побвчні докази, що стали предметом обговорення, і не були такими.

Саме рішення по справі Бемби демонструє наглядну необхідність у внесенні змін до правової системи МКС, зокрема до Правил процедури і доведення та Регламенту Суду стосовно оцінювання доказів. Без сумніву, судді завжди приймають рішення на основі власних внутрішніх переконань. Тим не менш, ми спостерігаємо потребу у мінімальних правилах чи, принаймні, рекомендаціях стосовно оцінювання доказів. Це необхідно, оскільки у випадку, коли судді Судової та Апеляційної палати будуть застосовувати кардинально різні підходи, це безпосередньо впливатиме на кінцевий результат справи. Крім того, слід пам'ятати, що судді з країн різних систем права мають різний освітній і кваліфікаційний бекграунд і можуть мати протилежні погляди на певні процесуальні моменти, наприклад, стосовно допустимості показань з чужих слів. Таким чином, можна сказати, що імовірність визнання вини/невинуватості підсудного залежатиме не від якості стратегії обвинувачення Прокурора чи захисту адвокатів підсудного, а від того, які судді розглядатимуть справу, що є безпосереднім порушенням права підсудних на справедливе судочинство. Відповідно, на сьогодні ми спостерігаємо необхідність для МКС нормативно врегулювати спірні точкові процесуальні питання, пов'язані з процедурою аналізу доказів, Водночас, варто зауважити, що

[1] International Criminal Court (2014). *Prosecutor v. Katanga (Judgment) (n 2) Annex 2, Concurring Opinion of Judges Diarra and Cotte, 4.* <https://casebook.icrc.org/case-study/icc-prosecutor-v-germain-katanga> (2021, січень, 17).

[2] International Criminal Court (2013). *The Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo Chui*, *Second Public Redacted Version of "Prosecution's Document in Support of Appeal against the 'Jugement rendu en application de l'article 74 du Statut",* ICC-01/04-02/12-39-Conf, 19 March 2013. <https://www.icc-cpi.int/pages/record.aspx?uri=1849435> (2021, січень, 17).

[3] International Criminal Court (2015). *The Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo Chui*. *Joint Dissenting Opinion of Judge Ekaterina Trendafilova and Judge Cuno Tarfusser, ICC-01/04-02/12-271- AnxA, Appeals Chamber Judgment*, 31. <https://www.icc-cpi.int/pages/record.aspx?uri=1918953> (2021, січень, 17).

[4] International Criminal Court (2018). *Prosecutor v. Bemba* (Judgment), *ICC-01/05–01/08, (21 March 2016) paras 676–84 (ICC, Trials Chamber); Prosecutor v. Bemba (Judgment), ICC-01/05–01/08 A,* 11-12. <https://www.icc-cpi.int/car/bemba> (2021, січень, 17).

застосування підходу альтернативних гіпотез для оцінювання доказів є, безумовно, перевагою, оскільки він найповніше відповідає стандарту «поза розумними сумнівами».

References:

1. Giannini, A. (2017). *Theories of Evaluation of Evidence and the International Criminal Court Practice*. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3035240. [in English].
2. Goodwin, J. (2000). Wigmore's Chart Method. *Informal Logic, 20*, 3. [in English].
3. Heller, K. J., Mégret, F., Nouwen, S. M.H. (2020). *The Oxford Handbook of International Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press. Co. 878. [in English].
4. Heller, K., Mégret, F., Nouwen, S. (2020). *The Oxford Handbook of International Criminal Law*. Oxford: Oxford University. [in English].
5. High Commissioner for Human Rights (1998). *Statute of the International Criminal Court 1998 art. 28. (Rome Statute).* <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalCriminalCourt.aspx> (2021, January, 17). [in English].
6. International Criminal Court (1997). *Prosecutor v. Dusko Tadić* (Opinion and Judgment), IT-94–1, 537 (ICTY, Trial Chamber) <https://www.icty.org/en/case/tadic> (2021, January, 17). [in English].
7. International Criminal Court (2009). *The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, *Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, ICC-02/05-01/09, 32-34, 86. <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir> (2021, January, 17). [in English].
8. International Criminal Court (2013). *The Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo Chui*, *Second Public Redacted Version of "Prosecution's Document in Support of Appeal against the 'Jugement rendu en application de l'article 74 du Statut",* ICC-01/04-02/12-39-Conf, 19 March 2013. <https://www.icc-cpi.int/pages/record.aspx?uri=1849435> (2021, January, 17). [in English].
9. International Criminal Court (2014). *Prosecutor v. Katanga (Judgment) (n 2) Annex 1, Minority Opinion of Judge Van den Wyngaert*, 172. <https://casebook.icrc.org/case-study/icc-prosecutor-v-germain-katanga> (2021, January, 17). [in English].
10. International Criminal Court (2015). *The Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo Chui*. *Joint Dissenting Opinion of Judge Ekaterina Trendafilova and Judge Cuno Tarfusser, ICC-01/04-02/12-271- AnxA, Appeals Chamber Judgment*, 31. <https://www.icc-cpi.int/pages/record.aspx?uri=1918953> (2021, January, 17). [in English].
11. International Criminal Court (2018). *Prosecutor v. Bemba* (Judgment), *ICC-01/05–01/08, (21 March 2016) paras 676–84 (ICC, Trials Chamber); Prosecutor v. Bemba (Judgment), ICC-01/05–01/08 A,* 11-12. <https://www.icc-cpi.int/car/bemba> (2021, January, 17). [in English].
12. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (2013). *Prosecutor v. Stanišić & Simatović (Judgment), IT-03-69-T, II*, 2418 <https://www.icty.org/x/cases/stanisic_simatovic/cis/en/cis_stanisic_simatovic_en.pdf> (2021, January, 17). [in English].
13. Klamberg, M. (2015). The Alternative Hypothesis Approach, Robustness and International Criminal Justice – A Plea for a' Combined Approach' to Evaluation of Evidence. *Journal of International Criminal Justice, 13*, 535-553. [in English].
14. UN (1997). *Prosecutor v. Dusko Tadić* (Opinion and Judgment), IT-94–1, 537 (ICTY, Trial Chamber) <https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-tsj70507JT2-e.pdf> (2021, January, 17). [in English].
15. Unwin, C. (2008). An object model for use in oral and written advocacy. *Artificial Intelligence and Law*, *16*, 389-402. [in English].
16. Wigmore J. (1937). *The Science of Judicial Proof as Given by Logic, Psychology and General Experience and Illustrated in Judicial Trials*. Boston: Little, Brown and Co. [in English].
17. Yvonne, M. (2015). Inferential Reasoning and Proof in International Criminal Trials: The Potentials of Wigmorean Analysis. *Journal of International Criminal Justice*, 507-533. [in English].
18. Zoete, J., Sjerps, M., Lagnado, D., Fenton, N. (2014). Modelling crime linkage with Bayesian networks. *Science & Justice*, 209-217. <https://www.researchgate.net/publication/271080746_Modelling_crime_linkage_with_Bayesian_networks> (2021, January, 17). [in English].
19. Nefedov, S.N. (2015). Graficheskiye metody v dokazyvanii: sopostavleniye metodov Vigmora i Eysmana. Voprosy kriminologii, kriminalistskoy i sudebnoy ekspertizy [Graphical Methods in Proofing: Comparison of the Wigmore and Eisman Methods. Questions of criminology, forensic and forensic expertise]. *Pravo i ekonomika* [Law and Economics], *38*. [in Russian].

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.13

Dmytro Yagunov, PhD in Public Administration, MSSc in Criminal Justice
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2822-2268
Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

PRISONERS CLASSIFICATION POLICY AND INTERNATIONAL STANDARDS OF HUMAN RIGHTS

Дмитро Ягунов, к. н. держ. упр., MSSc in Criminal Justice
Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна

ПОЛІТИКА КЛАСИФІКАЦІЇ УВ'ЯЗНЕНИХ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ

The article is focused on topical issues of classification of prisoners in the context of international human rights standards. The article analyzes the classification of prisoners as one of the main components of the correctional process, which affects the orderly operation of the prison. A well-functioning classification system is an indicator of effective and efficient prison management in a safe environment for prisoners, ensuring that prisoners are treated equally and humanely. The article emphasizes that prison administrators must constantly update effective, efficient, transparent and accountable prisoner classification policies and establish appropriate procedures in line with international human rights standards. Classification is fundamental to the protection of human rights, individualized punishment planning and the rational use of the prison system's limited resources. The classification directly affects many aspects of prison management, including the protection and security of prisoners, prison staff and the public, the humane detention of prisoners, and the possibility of applying an individual approach to sentence planning. Special attention in the article is paid to the analysis of the categories "static risk factor" and "dynamic risk factor". Special attention in the article is also focused on the issue of four generations of tools for assessing the risks of criminals. The article emphasizes that trends related to the rethinking of the category of security clearly indicate the actualization of security issues for both prisons and society. In turn, the balance between public and private interests is of particular importance – between the objectives of securing prisons and society as a whole, on the one hand, and the rights, needs and interests of prisoners, on the other hand, which can easily be violated for the purposes of the alleged "security".

Keywords: penitentiary system, penitentiary institution, penitentiary policy, prison, classification of prisoners, generations of classification of prisoners, social control.

Класифікація ув'язнених є одним з основних компонентів виправного процесу, що впливає на контроль та нагляд за ув'язненими та загальну впорядковану роботу в'язниці. Нормально функціонуюча система класифікації є показником результативного та ефективного в'язничного менеджменту у безпечному для ув'язнених середовищі, гарантуючи ув'язненим рівноцінне та гуманне поводження з ними.

У практиці функціонування пенітенціарних установ класифікація піддається частій критиці як з боку адміністрації пенітенціарних установ, так і з боку самих ув'язнених, що негативно впливає на загальний стан «здоров'я в'язниці». Відтак адміністратори пенітенціарної системи мають завдання формувати та постійно оновлювати результативну, ефективну, прозору та підзвітну політику

класифікації ув'язнених та запроваджувати відповідні процедури з огляду на дедалі більш вимогливі міжнародні стандарти прав людини.

Тематика цієї статті є перманентно актуальною упродовж останнього століття з огляду на піднесення, трансформацію та занепад реабілітаційного ідеалу, а відтак – інструментів оцінки ризиків злочинців. Проте особливої актуальності цій статті додає той факт, що у травні 2020 року Управління ООН з наркотиків та злочинності (*UNODC*) у рамках серії довідників з кримінального правосуддя видало новий Довідник з питань класифікації ув'язнених (надалі – *Довідник*), який відображає сучасні узагальнені погляди ООН щодо класифікації ув'язнених стандартів в контексті в'язничного менеджменту.

Невипадково автори Довідника, який ми, серед всього іншого, беремо за основу цієї статті, роблять особливий акцент на важливості питань класифікації ув'язнених[1].

Так, зокрема, зазначається, що продуманий і керований процес класифікації є фундаментом ефективної пенітенціарної системи, який має основоположне значення для захисту прав людини, індивідуалізованого планування відбування покарань та раціонального використання обмежених ресурсів пенітенціарної системи. Класифікація безпосередньо впливає на численні аспекти в'язничного менеджменту, включаючи охорону і безпеку ув'язнених, тюремного персоналу і громадськості, гуманне утримання ув'язнених і можливість застосування індивідуального підходу до планування відбування покарань. На додаток, класифікація підвищує економічну ефективність організації роботи в пенітенціарній системі, зводячи до мінімуму випадки *завищення категорії* та, як наслідок, мінімізує, витрачання коштів на в'язниці суворого режиму, створення обмежуючих умов для ув'язнених та інших заходів, які можуть виявитися невиправданими, непотрібними, а відтак – занадто витратними для цілей в'язничного менеджменту.

Враховуючи актуальність проблематики формування та реалізації політики класифікації ув'язнених, у цій статті ми поставили за мету проаналізувати сучасні погляди на зазначену проблему крізь призму стандартів ООН та Ради Європи щодо в'язничного менеджменту, наукових розробок європейських та американських вчених в їх динаміці, а головне – крізь призму стандартів Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (надалі – *КЗК*).

Історія питання класифікації ув'язнених не є тривалою, особливо враховуючи зміну пріоритетів науки кримінології у XX столітті та її відхід від клінічного спрямування у другій половині цього століття.

В американській теорії та практиці в'язничного менеджменту проблематика класифікації ув'язнених почала актуалізуватися, починаючи з 1940-х років. Так, у дослідженні Е. Акерса (1943), класифікація розглядалася як вироблення індивідуальної програми для ув'язненим як способу поводження з ним на основі фізичних, інтелектуальних, професійних та інших індивідуальних характеристик з метою аналізу та розуміння ширшого класу схожих випадків»[2].

У 1970 році *US District Court for the District of Rhode Island* у справі *Morris v. Travisono* ухвалив рішення, в якому детально висвітлив питання класифікації ув'язнених: «Класифікація сприяє плавному, гнучкому та ефективному виконанню виправних програм за допомогою: 1) накопичення всієї інформації, що стосується злочинця; 2) спрямування [*виправної*] програми на потреби конкретного злочинця на основі зібраної інформації; 3) реалістичного дотримання [*виправної*] програми відповідно до потреб злочинця. Класифікація надає адміністрації пенітенціарної установи *впорядкований метод*, за допомогою якого різноманітні потреби та вимоги ув'язненого можуть задовольнятися – з моменту доставлення до установи і до моменту звільнення. Завдяки своїм діагностичним та координуючим функціям класифікація не тільки сприяє реабілітації злочинців, проте й на додаток сприяє забезпеченню виконання покарання, дисципліні, робочим завданням, моральному стану персоналу та ув'язнених, а також ефективному використанню навчальних можливостей. За допомогою даних, які розробляє класифікація, вона сприяє довгостроковому плануванню та розвитку як виправної системи в цілому, так і окремої установи»[3].

[1] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*.

[2] Akers, E. (1943). Classification in the State Prison. *Journal of Criminal Law and Criminology*, *34, 1, 4*, 16-25.

[3] US District Court for the District of Rhode Island (1970). *Morris v. Travisono*, *310 F. Supp.* <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/310/857/1382115/> (2021, січень, 13).

«*Класифікація*» у Довіднику означає розподіл ув'язнених на один з декількох рівнів ув'язнення або нагляду з метою співвіднесення індивідуальних ризиків/потреб ув'язнених з ресурсами виправної системи та відповідним режимом нагляду. Класифікація передбачає структуровану та індивідуалізовану оцінку ризиків/потреб кожного ув'язненого з метою сприяння ухваленню рішень щодо найбільш доцільного розміщення та заходів впливу[1].

Водночас у Довіднику під «*оцінкою*» розуміється «систематичний аналіз ув'язненого за допомогою таких методів, як застосування структурованих інструментів, аналіз документації, бесіди і спостереження для прийняття рішень з різних питань, включаючи класифікацію, поміщення до установи, участь у програмах і заходах, готовність до звільнення та повернення до громади».

Відповідно до правила 51.3 Європейських пенітенціарних правил (надалі – *ЄПП*), одразу після надходження ув'язнених до установи мусить провадитися їх оцінка з метою визначення: 1) небезпеки, яку вони становитимуть для суспільства у випадку втечі; 2) ризику того, що вони спробують втекти або самостійно, або за сприяння ззовні. Відповідно до правила 52 ЄПП, якомога швидше після надходження до установи на додаток мусить провадитися оцінка ув'язнених з огляду на те, чи становлять вони загрозу для безпеки інших ув'язнених або в'язничного персоналу чи відвідувачів цих установ, та чи є ймовірність того, що вони самі можуть заподіяти собі шкоду. Мають бути розроблені процедури, які забезпечують безпеку ув'язнених, персоналу пенітенціарної установи та всіх відвідувачів, та які зменшують до мінімуму ризик насильства та інших подій, які несуть загрозу безпеці (*рис. 1*).

Рис. 1. Орієнтири для оцінки ризиків за Європейськими пенітенціарними правилами

У довіднику *Bureau of Prisons* США класифікація визначена як «систематичний розподіл ув'язнених на групи на підставі їх критеріїв безпеки та програмних потреб»[2].

У згаданій вище справі *Morris v. Travisono* наголошено, що «класифікація ув'язнених – це *організовані процедури*, за допомогою яких діагностика, планування поводження та реалізація складових частин загальної програми поводження координуються та зосереджуються на індивідуальному ув'язненому та його умовно-достроковому звільненні»[3]. «Основними цілями класифікації є належне розміщення ув'язнених, щоб забезпечити безпеку ув'язнених, персоналу та громадську безпеку, а також полегшити відповідне поводження та участь ув'язненого у виправних програмах»[4].

Відповідно до законодавства австралійського штату Тасманія, класифікація – це процес розміщення ув'язнених до різних категорій безпеки відповідно до їх індивідуально оцінених ризиків,

[1] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*.
[2] Sawyer, K. H. (ed.) (2019). *Inmate Security Designation and Custody Classification*. U.S. Department of Justice: Federal Bureau of Prisons.
[3] US District Court for the District of Rhode Island (1970). *Morris v. Travisono*, *310 F. Supp. 857 (D.R.I. 1970).,* March 11. <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/310/857/1382115/> (2021, січень, 13).
[4] Там само.

де ув'язнені розміщуються з мінімальними [*режимними*] обмеженнями з метою створення максимальних можливостей для їх реабілітації[1].

Американські вчені П. Хардіман, Дж. Остін і Д. Пейтон додатково наголошують на важливій тезі, що система класифікації – це інструмент не лише для адміністрації пенітенціарних установ. На додаток це також інструмент, призначений для надання допомоги *самим ув'язненим* з метою розуміння ув'язненими того, як їх інституційна поведінка та зусилля щодо участі у виправних програмах впливатимуть на визначення конкретної установи та подальший розподіл у самій установі[2].

Говорячи про цілі класифікації, американська дослідниця М. Айрес формулює важливий висновок: класифікація є *основним інструментом управління*, який допомагає забезпечити відповідну реакцію на різноманітну кількість ув'язнених у пенітенціарній установі. Класифікація визначає *ступінь (концентрацію) нагляду*, необхідного для контролю кожного ув'язненого з метою убезпечення установи та громади. Класифікація також забезпечує *діагностичний процес*, за допомогою якого можуть бути визначені освітні, соціальні, медичні та психологічні потреби новоприбулих ув'язнених[3].

Окреслюючи термінологічні питання, варто наголосити, що поняття «*класифікація*» не є тотожнім поняттю «*поділ*» та «*розподіл*» ув'язнених, на чому в Довіднику робиться особливий акцент: «*Класифікація*» відрізняється від «*поділу*» ув'язнених в залежності від таких ключових факторів, як вік, гендерна приналежність і правові підстави для їх тримання під вартою. *Поділ* на зазначені групи сам по собі не є процесом класифікації.

Якщо говорити більш конкретно, то *поділ* ув'язнених заснований на легко ідентифікованих *статичних ознаках*, які змінюються тільки тоді, коли ув'язнений отримує вирок або, наприклад, коли дитина набуває повноліття. Категорія «*поділ*» розглядається як акт поміщення різних категорій ув'язнених до різних умов з урахуванням базових характеристик статі, віку, кримінального минулого та правових підстав для тримання під вартою.

На противагу цьому *класифікація* передбачає *структуровану оцінку ризиків і потреб*, що являє собою більш складний процес, що спирається на наукові дані та статистику, а головне – здійснюється відповідно до міжнародних стандартів. І поділ, і класифікація є надзвичайно важливими елементами результативного та ефективного *в'язничного менеджменту*, проте вони не є ідентичними. Будучи основною формальною вимогою, поділ жінок і чоловіків, дорослих і дітей, а також «довирокових» та «післявирокових» ув'язнених сам по собі не формує режим класифікації[4].

Те, що, передбачено у правилі 11 Правил Мандели, здебільшого має відношення саме до «*поділу*» (у Правилах Мандели використано поняття «*розбивка по категоріях*»: «Різні категорії ув'язнених утримуються в установах або в різних частинах однієї й тієї ж установи, з урахуванням їх статі, віку, попередньої судимості, юридичних причин їх ув'язнення та визначеного виду режиму», де акцент робиться на відділенні чоловіків від жінок, дітей від дорослих, «довирокових» ув'язнених від засуджених.

Аналогічна вимога відображено також у правилі 18.8 ЄПП.

У стандартах КЗК також наголошується, що неповнолітні повинні, як правило, утримуватися не в установах для дорослих, а натомість в місцях, спеціально призначених для їхньої вікової групи. Коли у виняткових випадках вони утримуються у в'язницях для дорослих, неповнолітні повинні завжди розміщуватися окремо від них, у спеціальному блоці (*CPT/Inf(2015)1-part, n. 102*)[5].

Водночас КЗК у своїй доповіді, присвяченій жінкам в ув'язненні наголосив, що деякі держави почали забезпечувати спільне утримання подружжя (у випадках, коли обох його членів позбавлено

[1] Tasmania Prison Service (2017). *DSO – 2.04 Classification and Placement. Director's Standing Order* <www.justice.tas.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/447328/2.04-Classification-and-Placement-DSO_VER-5.0-For-Internet.pdf> (2021, січень, 13).

[2] Hardyman, P., Austin, J., Peyton, J. (2004). *Prisoner Intake Systems: Assessing Needs and Classifying Prisoners.* Washington. DC: The George Washington University, the Institute on Crime, Justice, and Corrections, 28.

[3] Ayres, M. (1988). *Jail Classification and Discipline*. Alexandria, VA: The National Sheriffs' Association.

[4] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 13.

[5] Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (2015). *Неповнолітні, позбавлені волі відповідно до кримінального законодавства. Витяг з 24-ої Загальної доповіді* <https://rm.coe.int/16806ccb95> (2021, січень, 13).

волі) і/ або, певну міру спілкування осіб різної статі, які утримуються у в'язницях. Комітет привітав так прогресивні зрушення, але за умови, що ув'язнені погоджуватимуться брати участь у таких заходах і що їх ретельно відбиратимуть та адекватно наглядатимуть (*CPT/Inf(2000)13-part, n. 24*)[1].

Те, що стосується класифікації, у Правилах Мандели відображено у правилі 89: «Реалізація принципів [*повернення ув'язнених до життя у суспільстві*] потребує індивідуального підходу до ув'язнених, а отже, і наявності *гнучкої системи класифікації* їх по групах. Тому бажано, щоб такі групи розміщувались в окремих тюремних установах, придатних для роботи з кожною з них. У таких тюремних установах необов'язково вживати такі ж заходи охорони для кожної групи. Бажано також градувати суворість цих заходів залежно від групи. Найбільш сприятливі умови перевиховання ретельно вибраних ув'язнених існують у відкритих тюремних установах, де наголос робиться не на фізичних засобах попередження втеч, а на самодисципліні».

Так само, на питаннях класифікації ув'язнених зосереджені правило 93 та правило 94 Правил Мандели.

Так, відповідно до правила 93 Правил Мандели, метою класифікації є: 1) відокремлення ув'язнених від тих, хто в силу свого злочинного минулого або своїх рис характеру може погано на них впливати; 2) розподіл ув'язнених за категоріями, що полегшує роботу з ними, спрямовану на повернення до життя в суспільстві. Роботу з різними категоріями ув'язнених потрібно проводити по мірі можливості в різних тюремних установах або ж у різних відділеннях однієї й тієї саме тюремної установи. У найкоротший термін після прийняття [*до установи*] кожного ув'язненого, засудженого на досить тривалий термін, і на основі вивчення його характеру потрібно розробити програму роботи з ним, виходячи з отриманих відомостей про його індивідуальні потреби, здібності та схильності.

Хоча, важливо наголосити, питання класифікації ув'язнених крізь призму ризиків частково відображено вже у правилі 1 Правил Мандели: повинна постійно забезпечуватися охорона і безпека ув'язнених, персоналу та відвідувачів.

Водночас категорія «*розподіл*» в Довіднику означає поміщення ув'язненого до певної в'язницю або певної житлової зони і під певний режим всередині в'язниці *(рис. 2)*.

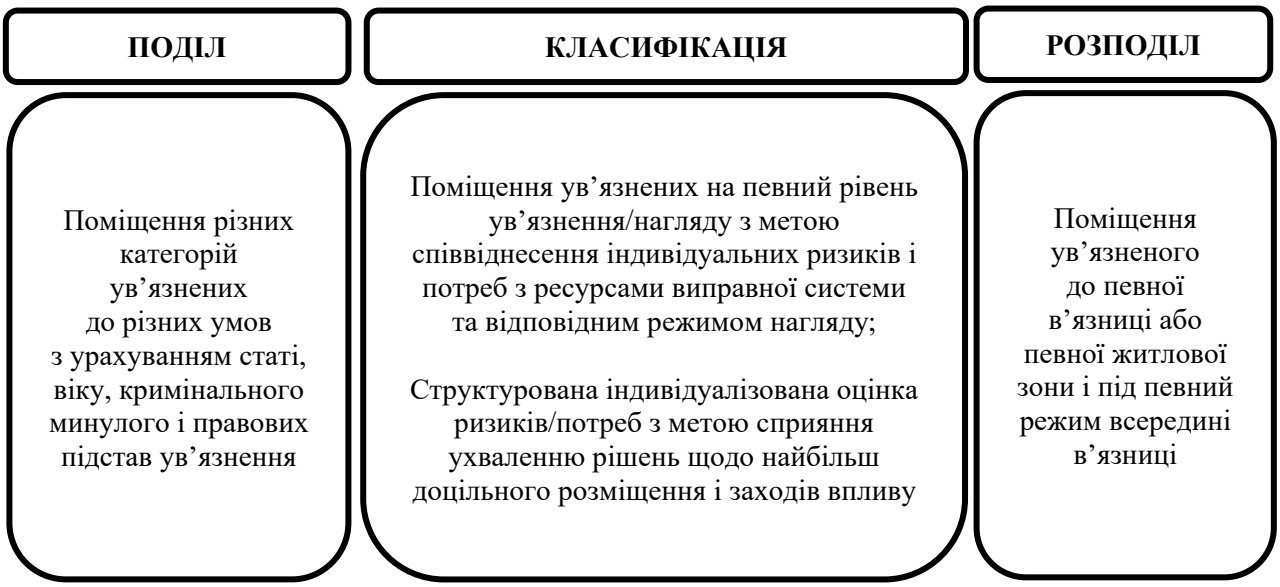

Рис. 2. Категорії «поділ», «класифікація» та «розподіл»

Відповідно до правила 17.2 ЄПП, при *розподілі* варто враховувати вимоги, пов'язані із продовженням кримінального розслідування та убезпеченням, а також потребу створення відповідного режиму для всіх ув'язнених.

[1] Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (2000). *Позбавлені волі жінки. Витяг з Десятої Загальної доповіді* <https://rm.coe.int/16806cd37f> (2021, січень, 13).

Відповідно до класифікатора *Bureau of Prisons* США, ув'язнені класифікуються на основі наступних факторів: 1) рівень безпеки та нагляду, якого вимагає ув'язнений; 2) потреби ув'язненого у конкретних програмах (напр., зловживання наркотиками, потреби освітнього/професійного навчання, необхідність індивідуального або групового консультування, необхідність у медичному/психіатричному лікуванні тощо[1].

Відповідно, «*рекласифікація*» – це процес віднесення ув'язненого до іншої категорії за режимом утримання в установі в результаті переоцінки його ризиків і потреб після певного часу перебування в установі.

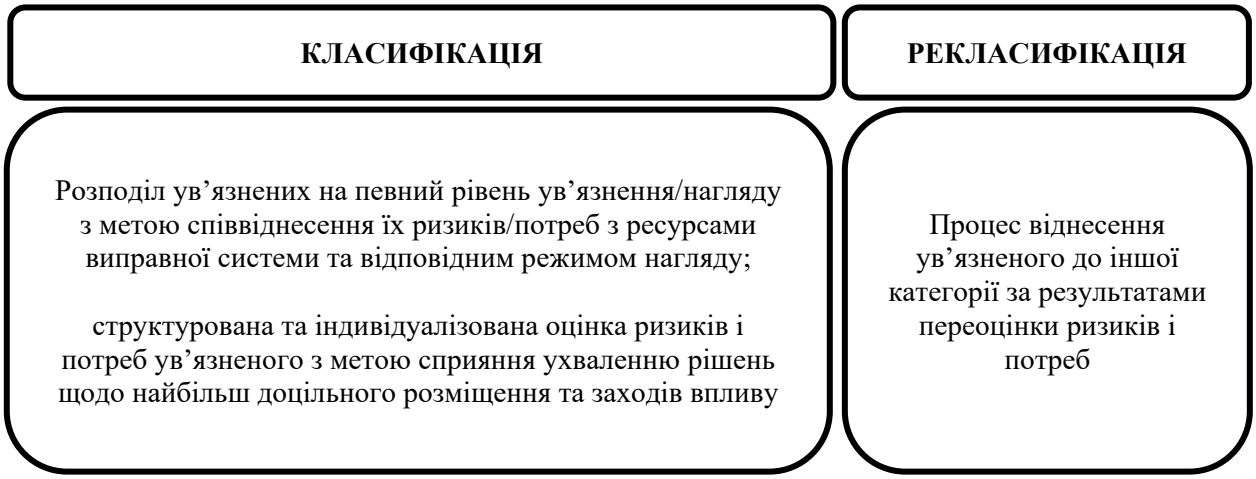

Рис. 3. Класифікація та рекласифікація

Ризики і потреби ув'язнених не є статичними і змінюються з часом. Відповідно, мета *переоцінки* полягає у створенні умов для просування через пенітенціарну систему до *режиму менших обмежень в* інтересах сприяння реабілітації. Відсутність процесу рекласифікації або процес рекласифікації, який не дозволяє ув'язненим домогтися пом'якшення умов утримання під вартою, зазвичай має наслідком віднесення багатьох ув'язнених до категорій, які вимагають більш ретельного нагляду (*завищення категорії*), і створює серйозні перешкоди для соціальній реабілітації.

Довідник встановлює загальні принципи та компоненти системи класифікації ув'язнених, яка повинна передбачати таку послідовність дій та елементи.

Крок 1. Першочергова оцінка потреб і надання інформації ув'язненому.

Цей крок повинен бути зроблений як можна швидше після надходження відповідної особи (упродовж 24 годин) до її направлення до камери або розміщення з іншими ув'язненими. Мета полягає у виявленні очевидних нагальних проблем, пов'язаних з охороною та безпекою, і потреб у галузі фізичного й психічного здоров'я. На цьому етапі особливої ваги набуває питання встановлення контакту з ув'язненим та налагодження з ним діалогу для подальших етапів класифікаційного процесу.

Крок 2. Збір інформації.

Цей крок передбачає збір інформації про злочин, кримінальне минуле ув'язненого та його особу з метою здійснення повнішої та глибшої оцінки ризиків і потреб для цілей класифікації. За можливості, це включає отримання документів, пов'язаних з підтвердженням особи, стверджуваним злочином, кримінальним минулим та попередніми випадками позбавлення волі, а також бесіду з ув'язненим. Також можуть мати місце бесіди з членами сім'ї та іншими особами, пов'язаними з ув'язненим, в тому числі, з неурядовими організаціями, та отримання інформації від тюремних спецслужб, зокрема, щодо ймовірної належності ув'язненого до групи, що являє загрозу безпеці (наприклад, до організованої злочинної групи, в'язничної банди або терористичної організації).

[1] Sawyer, K. H. (ed.). (2019). *Inmate Security Designation and Custody Classification*. U.S. Department of Justice: Federal Bureau of Prisons.

Крок 3. Визначення необхідного рівня нагляду на початковому етапі: оцінка факторів ризиків, потреб і реагування.

Цей крок, як правило, здійснюється за допомогою застосування інструментів (переважно актуарних професійних суджень):

– оцінка ризику повинна бути орієнтована на фактори, пов'язані з охороною і безпекою ув'язнених та персоналу в'язниці, ризиком втечі і небезпекою для громади у разі втечі;

– при оцінці потреб основну увагу слід приділяти сферам, що стосуються *криміногенних потреб*, зокрема тим з них, які пов'язані зі злочинною поведінкою і допускають можливість настання змін у разі прийняття відповідних заходів;

– до числа проблем реагування відносяться проблеми, які можуть впливати на участь ув'язненого у заходах, а також на загальну адаптацію до життя у в'язниці (мовні бар'єри, громадянство, неграмотність, психічні або фізичні вади тощо). Поряд з цим слід оцінювати такі фактори, як мотивація ув'язненого та його готовність брати участь в організованих заходах.

Крок 4. Використання результатів оцінки для ухвалення рішень про розміщення і складання плану відбування покарання.

Результати оцінки ризиків/потреб повинні використовуватися для розробки плану виконання покарання щодо кожного ув'язненого. Результати оцінки повинні обговорюватися з ув'язненим, який повинен мати можливість брати участь в розробці плану у своїй власній справі. Цілі, визначені в плані, повинні бути конкретними, вимірними, досяжними, реалістичними і прив'язаними до конкретних строків. Заходи з переоцінки та рекласифікації мають підкріплюватися чітким й добре структурованим планом відбування покарання *(рис. 4)*.

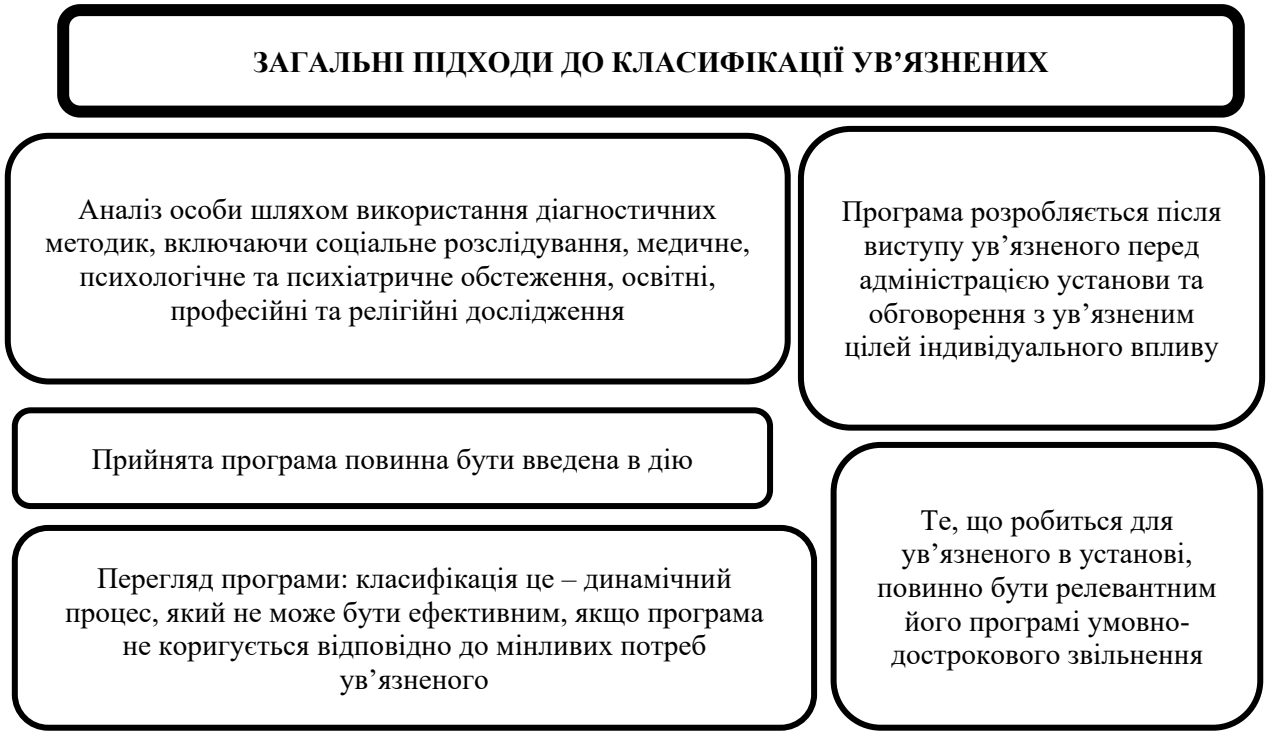

Рис. 4. Загальні підходи до класифікації ув'язнених

У згаданій вище справі *Morris v. Travisono* було встановлено основні принципи здійснення класифікації та рекласифікації ув'язнених: 1) перегляд класифікації певних ув'язнених кожні 90 днів; 2) автоматичний перегляд тих, хто має найнижчу класифікацію, кожні 30 днів; 3) право ув'язненого бути присутнім при проведенні класифікаційного слухання; 4) право ув'язненого оскаржувати несприятливі звіти, що впливають на його класифікацію; 5) запис усіх класифікаційних проваджень[1].

[1] US District Court for the District of Rhode Island (1970). *Morris v. Travisono, 310 F. Supp. 857 (D.R.I. 1970). March 11* <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/310/857/1382115/> (2021, січень, 13).

Відповідно до довідника американського *Bureau of Prisons*, первинна оцінка та розподіл ув'язненого до певної установи базується, головним чином, на таких факторах: 1) рівень безпеки/нагляду, якого вимагає ув'язнений; 2) рівень безпеки/нагляду, який може забезпечити заклад; 3) потреби програми ув'язненого.

Додатковими факторами, які також враховуються при направленні ув'язненого до пенітенціарної установи, включають: 1) місце проживання ув'язненого після звільнення; 2) рівень переповненості в установі; 3) будь-які рекомендації суду щодо безпеки, місця розташування чи програми; 4) додаткові заходи убезпечення жертв, свідків та громади; 5) будь-які інші фактори, які можуть впливати на захист суспільства та/або безпечний та впорядкований менеджмент конкретною установою[1].

Відповідно, *Bureau of Prisons* визначає для засудженого місце ув'язнення залежно від: 1) наявності місця в установі, яка відповідає рівню безпеки ув'язненого; 2) програмних потреб ув'язненого; 3) потреб психічного та медичного здоров'я ув'язненого; 4) потреб ув'язненого, пов'язаних зі свободою віросповідання; 5) рекомендацій суду при постановленні винесення вироку; 6) інших питань безпеки; 7) розташування місця проживання ув'язненого.

Відповідно до законодавства австралійського штату Тасманія, рішення щодо класифікації базуються на об'єктивній оцінці ризиків особи та враховують її вік, особу, тривалість покарання, характер вчиненого злочину, ризик для громади, ризик втечі, поведінку під вартою та інші відповідні фактори (де це можливо)[2]. Визначаючи або змінюючи категорію безпеки ув'язненого, враховуються конкретні критерії: 1) вік та особа ув'язненого; 2) тривалість покарання (не застосовується до «довирокових» ув'язнених); 3) характер злочину; 4) поведінка під час поточного та будь-якого попереднього ув'язнення; 5) історія втеч; 6) будь-які інші відповідні фактори (фізичне або сексуальне насильство, сімейний стан, зловживання наркотиками тощо). Додатковими факторами є: 1) умови безпечного та надійного утримання ув'язненого та інших ув'язнених в установі; 2) безпека персоналу та відвідувачів в установі; 3) належний порядок роботи установи; 4) безпека громади; 5) можливості для реабілітації та реінтеграції; 6) будь-які пом'якшувальні обставини, які можуть вплинути на категорію безпеки або розміщення в установі[3].

Класифікація: загальні положення

Одним з основних обов'язків всіх в'язниць є убезпечення та охорона ув'язнених, тюремного персоналу, інших осіб, які перебувають в пенітенціарних установах, і громади. Відповідно, класифікація ув'язнених має важливе значення для убезпечення всіх зазначених суб'єктів.

З огляду на різноманіття осіб, які утримуються у в'язницях, це є надзвичайно складним завданням. Відтак об'єктивна оцінка та класифікація ув'язнених дозволяють належним чином згрупувати відповідних осіб для цілей нагляду та здійснення заходів впливу. Тому автори Довідника наголошують, що це – ключовий елемент зниження ймовірності таких інцидентів, як напади на ув'язнених і персонал, втечі і спроби втечі, а також підтримання належного порядку в пенітенціарній установі в цілому, що має найважливіше значення для зусиль із соціальній інтеграції.

Крім того, оцінка та класифікація служать для виявлення та захисту окремих вразливих категорій ув'язнених. Так**,** загальновизнаним є те, що особи, які належать до маргіналізованих груп (етнічні меншини, іммігранти, шукачі притулку, жінки, лесбіянки, геї, бісексуали, трансгендери та інтерсексуали) мають особливий ризик стати жертвою катувань та нелюдського поводження**[4]**. Зазначене положення знайшло своє відображення у правилі 2.2 Правил Мандели: «З метою практичного застосування принципу недискримінації тюремна адміністрація має враховувати індивідуальні потреби ув'язнених, зокрема найбільш вразливих категорій ув'язнених. Необхідно вживати заходів для захисту й заохочення прав ув'язнених з особливими потребами, і такі заходи не повинні вважатися дискримінаційними».

[1] Sawyer, K. H. (ed.). (2019). *Inmate Security Designation and Custody Classification*. U.S. Department of Justice: Federal Bureau of Prisons.

[2] Tasmania Prison Service (2017). *DSO – 2.04 Classification and Placement. Director's Standing Order* <www.justice.tas.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/447328/2.04-Classification-and-Placement-DSO_VER-5.0-For-Internet.pdf> (2021, січень, 13).

[3] Там само.

[4] Torture in Europe: The Law and Practice. (2012). *Regional Conference Report*. London: Redress Trust, 6.

Принцип природної справедливості та процедурної справедливості

У законодавстві англосаксонських країн щодо класифікації ув'язнених наголошується на важливих принципах класифікації ув'язнених, які окремо не виділяються Довідником.

Так, наголошується, що ухвалення рішень у процесі класифікації ув'язнених повинно здійснюватися на принципах природної справедливості (*natural justice*) та процедурної справедливості (*procedural fairness*)[1].

Відповідно до *common law*, з природної справедливості випливають два важливих принципи: 1) *Nemo judex in causa sua* (*правило проти упередженості*); 2) *Audi alteram partem* (*обов'язок вислухати іншу сторону*).

Якщо дуже стисло, принцип природньої справедливості – це наявність запобіжників, які забезпечують ухвалення рішення незалежним, неупередженим та добросовісним суб'єктом, де водночас кожна сторона має рівний доступ до суду, а також доступ до аргументів, наведених іншою стороною, та знає такі аргументи.

Вважається, що використання терміну *procedural fairness* є більш доцільним, коли йдеться про ухвалення адміністративних рішень, оскільки термін *natural justice* здебільшого асоціюється із судочинством. Однак зазначені терміни мають подібне значення та нерідко використовуються як взаємозамінні[2].

Говорячи узагальнено, обидва зазначені принципи вимагають, щоб будь-яке рішення в процесі класифікації ув'язнених відповідало наступним правилам: 1) правило неупередженості (*the bias rule*); 2) правило доказів (*the evidence rule*); 3) правило заслуховування (*the hearing rule*).

На зазначеному принципі наголошується у відповідних звітах Ради Європи: «Ув'язнені повинні мати можливість оскаржити результат *класифікаційної оцінки*, особливо якщо частка покарання, яку ще належить відбути, залежить від *класифікаційного рівня безпеки*»[3].

Гуманність та класифікація

Гуманність є запорукою більш успішної соціальної реабілітації та реінтеграції ув'язнених. Застосування суб'єктивних підходів до класифікації ув'язнених нерідко призводить до так званого *завищення категорії*, яке має наслідком розміщення ув'язнених до жорсткіших умов, ніж це необхідно для цілей убезпечення, що явно перешкоджатиме реінтеграційним зусиллям.

Відповідно до правила 1 Правил Мандели, усі ув'язнені повинні користуватися шанобливим ставленням внаслідок властивого їм гідності та їх цінності як людської особистості. Відповідно до правила 5 Правил Мандели, в'язничний режим повинен прагнути зводити до мінімуму ту різницю між життям у в'язниці й життям на волі, яка послаблює почуття відповідальності ув'язнених.

Відповідно до правила 18.10 ЄПП, заходи безпеки при розміщенні всіх ув'язнених повинні бути *мінімально обмежуючими* з урахуванням небезпеки втечі або заподіяння ув'язненими шкоди собі або іншим. Так само, правило 51.1 ЄПП наголошують, що заходи безпеки повинні бути *мінімально необхідними* для забезпечення їхнього надійного утримання ув'язнених.

Можна навести приклад з національної юрисдикції. Так відповідно до законодавства штату Тасманія, ув'язнені розміщуються на *найнижчому рівні безпеки* відповідно до обставин та їх персональних характеристик, щоб максимізувати можливості для реабілітації[4].

Говорячи про одиночне ув'язнення як *результат завищення категорії*, КЗК особливо наголошує, що *одиночне ув'язнення само по собі потенційно створює проблеми*, пов'язані із забороною катувань і нелюдського поводження чи покарання. Крім того, воно може створювати

[1] Tasmania Prison Service (2017). *DSO – 2.04 Classification and Placement. Director's Standing Order* <www.justice.tas.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/447328/2.04-Classification-and-Placement-DSO_VER-5.0-For-Internet.pdf> (2021, січень, 13).

[2] Procedural fairness (natural justice) guidelines. (2019). Ombudsman Western Australia. URL: www.ombudsman.wa.gov.au/Publications/Documents/guidelines/Procedural-fairness-guidelines.pdf> (2021, січень, 13).

[3] Padfield, N. (2010). *The Sentencing, Management and Treatment of 'Dangerous' Offenders. Final Report.* Strasbourg: European Committee on Crime Problems, Council for Penological Co-Operation.

[4] Tasmania Prison Service (2017). *DSO – 2.04 Classification and Placement. Director's Standing Order* <www.justice.tas.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/447328/2.04-Classification-and-Placement-DSO_VER-5.0-For-Internet.pdf> (2021, січень, 13).

умови для навмисного жорстокого поводження з ув'язненими поза увагою інших ув'язнених і персоналу в'язниці (*CPT/Inf(2011)28-part2, n. 53*)[1].

При цьому «*одиночне ув'язнення*» розуміється як утримання ув'язненого окремо від інших ув'язнених, наприклад, у результаті рішення суду, як дисциплінарна санкція, передбачена в рамках пенітенціарної системи, як адміністративний превентивний захід або захід для захисту самого ув'язненого (*CPT/Inf(2011)28-part2, n. 54*).

Як приклад можна навести рішення ЄСПЛ у справі «*Ramirez Sanchez v. France*» (п. 54), де ЄСПЛ цитує рішення національного органу влади: «[*Нами*] було враховано Вашу особистість, *Вашу класифікацію як high-security prisoner*, тривалість Вашого вироку, характер вчинених Вами злочинів та Вашу участь у міжнародній терористичній мережі. Усі ці *об'єктивні показники небезпеки* роблять Ваше одиночне ув'язнення необхідним з міркувань *безпеки*»[2].

Щодо одичного ув'язнення, яке може аналізуватися у контексті класифікаційних процедур, то КЗК наголошує, що закон у більшості європейських країн дозволяє приймати в адміністративному порядку рішення про поміщення до одиночної камери ув'язнених, які заподіяли або, як вважається, можуть заподіяти серйозну шкоду іншим особам, або які являють собою дуже серйозну загрозу для порядку або безпеки у в'язниці. Такий захід може застосовуватися протягом кількох годин, у випадку одиничного інциденту, або протягом кількох років, якщо йдеться про ув'язнених, які вважаються *особливо небезпечними* і продовжують являти собою *безпосередню загрозу*. Це той тип одиночного ув'язнення, що може тривати найдовше і що часто супроводжується найменшою кількістю процесуальних гарантій. Тому дуже важливо, щоб існували правила, які не дозволяли би застосовувати цей захід занадто легко, занадто широко або упродовж занадто тривалого часу (*CPT/Inf(2011)28-part2, n. 56*).

Класифікація та запобігання корупції

Класифікація ув'язнених, заснована на гуманності, – це водночас *запобігання корупції у пенітенціарній системі*. Так, відсутність послідовного і чітко сформульованого підходу до класифікації може призводити до недобросовісної та/або корупційної практики при визначенні рівня безпеки. Навіть з цієї причини об'єктивна система класифікації ув'язнених з чіткими процедурами є важливим фактором забезпечення прозорого і підзвітного в'язничного менеджменту в цілому.

Класифікація та цілі покарання

Цілями ув'язнення є захист суспільства від злочинців та зниження рецидивізму, де на першому місці перебуває «*захист суспільства від злочинців*».

Проте перша мета може бути досягнута тільки в тому випадку, якщо ув'язнення використовується, наскільки це можливо, для забезпечення реінтеграції злочинців до суспільства після їх звільнення.

У правилі 4 Правил Мандели на зазначеному аспекті робиться наголос: «Цілями вироку до … позбавлення волі є *насамперед* захист суспільства від злочинців і зниження випадків рецидивізму. Зазначені цілі можуть бути досягнуті лише в тому випадку, якщо ув'язнення використовується, наскільки це можливо, для забезпечення реінтеграції таких осіб до суспільства після їх звільнення, з тим, щоб вони могли вести законослухняний і автономний спосіб життя».

Класифікація та вартість ув'язнення

У контексті тенденції «*заощаджувати гроші платників податків*» у пенітенціарній системи та в цілому в системі кримінальної юстиції, на окрему увагу заслуговує теза авторів Довідника, що *інвестиції до системи класифікації* можуть привести до значної економії коштів для пенітенціарних систем за рахунок розширення можливостей для реабілітації[3]. Згадане вище *завищення категорії* має наслідком вищі витрати на забезпечення функціонування пенітенціарних систем.

---

[1] Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (2011). *Одиночне ув'язнення. Витяг з 21-ої Загальної доповіді* <https://rm.coe.int/16806cccc5> (2021, січень, 13).

[2] European Court of Human Rights (2006). *Ramirez Sanchez v. France, application № 59450/00* <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:ihrl/2864echr06.case.1/law-ihrl-2864echr06> (2021, січень, 13).

[3] Ягунов, Д. (2011). Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період після 1990-х років). *Актуальні проблеми політики, 41,* 198-207.

Американські вчені Д. Александер та Дж. Остін слушно підкреслюють що «оскільки на класифікаційну діяльність виділяються гроші, персонал та час, є природною подальша оцінка того, чи дає такий розподіл *ресурсів* бажаний результат за відповідну ціну»[1].

Так само, Дж. Остін та К. МакГінніс зазначають, що «судова тяганина та переповнення пенітенціарних установ призвели до того, що систем класифікації розглядається як *головний інструмент управління для цілей ефективного розподілу обмежених тюремних ресурсів* та мінімізації потенціалу насильства чи втеч»[2].

Класифікація та вимоги до інфраструктури

Успіх у створенні та впровадженні системи класифікації ув'язнених та управлінні цією системою залежить від інфраструктури, зокрема що стосуються фізичної інфраструктури (тобто пенітенціарних установ, у тому числі можливості для окремого розміщення різних категорій ув'язнених), стратегій та керівних принципів, кадрових ресурсів, системи документації і обліку[3]. При цьому, як наголошує правило 4 ЄПП (а разом з цим і ЄСПЛ у свої численних рішеннях), утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів.

Класифікація та персонал пенітенціарних установ

Успіх у створенні та впровадженні системи класифікації ув'язнених і управлінні цією системою залежить від *взаємовідносин між персоналом пенітенціарних установ та ув'язненими*. Міжнародні стандарти наголошують на особливій важливості та значущості проведення регулярних співбесід з ув'язненими у процесі їх класифікації та рекласифікації.

На жаль, як зазначає КЗК, нерідко взаємовідносини між персоналом і ув'язненими мають формальний і віддалений характер: персонал не розрізняє, а уніфікує ув'язнених та вважає вербальне спілкування із ними *маргінальним аспектом* своїх функцій (*CPT/Inf(2001)16-part, n. 26*)[4].

Відтак, наголошує КЗК, справжній професіоналізм тюремного персоналу означає вміння гуманно і порядно ставитись до ув'язнених, не забуваючи при цьому про безпеку і порядок. У цьому сенсі керівництво пенітенціарних установ має заохочувати персонал у розумній мірі довіряти ув'язненим і сподіватись, що ув'язнені готові поводитись належним чином. Розбудова конструктивних і позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими не лише зменшить ризик жорстокого поводження, але й сприятиме кращим контролю та безпеці (*CPT/Inf(2001)16-part, n. 26*).

Зовнішня і внутрішня класифікація

У Довіднику наголошується на відмінності між *зовнішньою* і *внутрішньою* класифікацією.

Так, *зовнішня класифікація* орієнтована на визначення режиму утримання або рівня охорони ув'язненого і його скерування до установи, яка відповідає потребам, пов'язаним із забезпеченням його охорони, розробкою програм і заходами впливу.

Під *внутрішньої класифікацією* розуміються рішення, що приймаються на рівні установи, в тому числі про те, в якій частині в'язниці і з якими особами будуть розміщені ув'язнені, про конкретні види і послідовність програм і заходів, до яких вони будуть залучатися, а також про форми зайнятості та дозвілля, які можуть їм підійти (*рис. 5)*[5].

Дж. Остін і К. МакГінніс наголошують: «Процес *зовнішньої* класифікації включає *два рішення*: 1) чи взагалі розміщувати ув'язненого серед загальної маси ув'язнених; 2) який рівень режиму (мінімальний, середній, максимальний) необхідно визначити для ув'язненого. Водночас *внутрішня*

[1] Alexander, J., Austin, J. (1992). *Handbook for Evaluating Objective Prison Classification Systems*. U.S. Department of Justice: National Institute of Corrections.

[2] Austin, J., McGinnis, K. (2004) *Classification of High-Risk and Special Management Prisoners. A National Assessment of Current Practices.* U.S. Department of Justice: National Institute of Corrections, 9.

[3] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 17.

[4] Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (2001). *Розвиток стандартів КЗК щодо тюремного ув'язнення. Витяг з Одинадцятої Загальної доповіді* <https://rm.coe.int/16806cd24b > (2021, січень, 13).

[5] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 27.

Рис. 5. Зовнішня та внутрішня класифікація

класифікація передбачає вирішення питань, що стосуються особи, де й з ким буде утримуватися ув'язнений, а також програм, послуг та робочих завдань, які відповідають потребам ув'язненого[1].

Внутрішня класифікація повинна доповнювати зовнішню класифікацію, визначаючи відповідні приміщення та заходи в конкретному закладі для ув'язнених з однаковим режимом утримання[2].

Первинна класифікація

У контексті здійснення первинної класифікації важливо пам'ятати, що насильство серед ув'язнених нерідко трапляється в усіх пенітенціарних системах і набуває різноманітних форм – від малопомітного цькування до відвертого приниження із застосуванням фізичної сили (*CPT/Inf(2001)16-part, n. 27*)[3]. Відтак, не є дивним, що *небезпека інституційного насильства* покладається в основу класифікаційного процесу.

Так, з огляду на практику пенітенціарних установ різних штатів, американські вчені П. Хардіман, Дж. Остін та Д. Пейтон зазначають, що первинна класифікація базується на 9 дискретних факторах ризику.

Так, *чотири [базові] фактори ризику* (історія інституційного насильства, тяжкість останнього злочину, особливості судимості та історія втеч) вимірюються та підраховуються, щоб визначити, чи потрібно обирати для ув'язненого певний режим у конкретному закладі без урахування інших факторів[4].

У подальшому ув'язнені оцінюються за *п'ятьма [факультативними] факторами ризику*: зловживання алкоголем/наркотиками, перебування особи перед виконанням вироку на свободі або під вартою, минулі кримінальні рекорди та судимості, так звані «*фактори стабільності*» (наприклад, вік, освіта та працевлаштуванням під час взяття під варту) та дата можливого умовно-дострокового звільнення.

Все це враховується для визначення попереднього режиму (*preliminary custody level*). Процес класифікації також оцінює потреби медичного та психічного здоров'я ув'язнених та реабілітації злочинців, які вчинили сексуальні злочини. Ці бали мають пряме відношення до типу закладу, до якого ув'язнений може бути направлений.

П. Хардіман, Дж. Остін та Д. Пейтон наголошують, що первинна класифікація приводить до *4-х результатів*: 1) визначення режиму ув'язнення; 2) визначення конкретної установи; 3) оцінка потреб ув'язненого; 4) основа для подальшого перегляду індивідуального плану ув'язненого.

---

[1] Austin, J., McGinnis, K. (2004). *Classification of High-Risk and Special Management Prisoners. A National Assessment of Current Practices*. U.S. Department of Justice: National Institute of Corrections, 11.

[2] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 27.

[3] Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (2001). *Розвиток стандартів КЗК щодо тюремного ув'язнення. Витяг з Одинадцятої Загальної доповіді* <https://rm.coe.int/16806cd24b > (2021, січень, 13).

[4] Hardyman, P., Austin, J., Peyton, J. (2004). *Prisoner Intake Systems: Assessing Needs and Classifying Prisoners.* Washington. DC: The George Washington University, the Institute on Crime, Justice and Corrections, 20.

Вибір режиму ув'язнення базується на *5-ти дискретних пунктах оцінки*: 1) тяжкість останнього злочину; 2) історія насильства ув'язненого (інституційне та в громаді); 3) перебування особи під вартою або на волі; 4) історія втеч; 5) вік.

Інституційні рекомендації щодо розміщення також стосуються режиму, програм, медичного та психічного здоров'я стоматологічних потреб, індивідуального планування та інших конкретних потреб ув'язненого[1].

Переоцінка і рекласифікація

Відповідно до правила 87 Правил Мандели, бажано, щоб перед завершенням відбуття терміну покарання вживались заходи до поступового повернення ув'язненого до життя в суспільстві. Цієї мети можна досягти з урахуванням особливих потреб кожного злочинця, вводячи *особливий режим* для ув'язнених в самій установі, або в якому-небудь іншому закладі, чи звільняючи ув'язнених на випробувальний термін, протягом якого вони все ж залишаються під наглядом, за умови що такий нагляд поєднується з ефективною соціальною допомогою та *не* покладається на поліцейські влади.

Так само, відповідно до правила 51.4 ЄПП, рівень необхідних режимних заходів регулярно переглядається упродовж усього періоду перебування особи в ув'язненні.

У згаданій справі *Morris v. Travisono* слушно зазначено, що основною метою класифікації як систематичного процесу є розробка та адміністрування інтегрованої та реалістичної програми поводження з ув'язненим з можливостями *внесенням змін до програми*, *коли це потрібно*[2].

Відтак, перегляд класифікації у пенітенціарних установах повинен здійснюватися упродовж всього терміну ув'язнення або у випадках, коли відбувається значуща подія, здатна вплинути на рівень охорони і розміщення (наприклад, серйозне порушення дисципліни, вчинення злочину, встановлення факту належності до в'язничної банди або організованого злочинного угруповання на волі, проблеми безпеки або ж, навпаки, успішне завершення програми або інші просоціальні маркери).

Мета повинна полягати у поступовому *зниженні класифікаційного рівня*, а також у забезпеченні переходу до менш суворого режиму утримання в інтересах більш результативної підготовки ув'язненого до звільнення. Перегляд і переоцінка є важливими елементами будь-якої гуманної системи класифікації, спрямованої на створення балансу між убезпеченням та реабілітацією[3].

Наголосимо, що процедури, методи та інструменти *переоцінки* і *рекласифікації* також повинні відрізнятися від процедур, методів та інструментів *первинної класифікації*.

Зокрема, фактори, що визначають *первинну класифікацію*, не обов'язково збігаються з факторами, що враховуються при проведенні *рекласифікації* – після того як ув'язнений провів деякий час у пенітенціарній установі.

Так, на момент надходження до установи інформація про поведінку ув'язненого, зокрема про відсутність у нього досвіду перебування в тюрмі, може носити обмежений характер. У зв'язку з цим інструменти первинної класифікації більшою мірою акцентують увагу на вчиненому злочині, попередніх контактах з системою кримінального правосуддя, первинних потребах та інших вихідних характеристиках.

Водночас у методах *переоцінки* і *рекласифікації* більше значення надається поведінці та змінюваним потребам особи у *період ув'язнення*. Це передбачає врахування проявів та характеристик неналежної (антисоціальної) поведінки та участі в програмах. Деякі з факторів, що оцінюються на момент надходження, можуть бути усунені або стати менш значущими.

Так, П. Хардіман, Дж. Остін і Д. Пейтон зазначають, що при *рекласифікації* до уваги беруться такі фактори ризику, як історія інституційного насильства конкретного ув'язненого, недавні прояви інституційного насильства, тяжкість останнього злочину та тяжкість попередніх судимостей. Додаткові фактори ризику для цілей рекласифікації включають попередні судимості за тяжкі злочини, історію втеч, дисциплінарні звіти за останні 24 місяці, випадки притягнення до дисциплінарної відповідальності та дата можливого умовно-дострокового звільнення[4].

---

[1] Hardyman, P., Austin, J., Peyton, J. (2004). Prisoner Intake Systems: Assessing Needs and Classifying Prisoners. Washington. DC: The George Washington University, the Institute on Crime, Justice, and Corrections, 28.

[2] US District Court for the District of Rhode Island (1970). *Morris v. Travisono*, *310 F. Supp. 857 (D.R.I. 1970). March 11* <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/310/857/1382115/> (2021, січень, 13).

[3] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 28.

[4] Hardyman, P., Austin, J., Peyton, J. (2004). *Prisoner Intake Systems: Assessing Needs and Classifying Prisoners.* Washington. DC: The George Washington University, the Institute on Crime, Justice, and Corrections, 28.

Таким чином, хоча оцінки, що проводяться в рамках *рекласифікації*, містять елементи інструментів *первинної класифікації*, вони на додаток враховують поведінку ув'язнених за вже встановленого режиму та прогрес (або його відсутність) у виконанні індивідуального плану управління виконанням покарання[1].

Ризики і потреби ув'язненого не є статичними. Відтак, надійна система переоцінки і рекласифікації дозволяє враховувати належну поведінку і прогрес у досягненні цілей, надаючи ув'язненим можливість згодом домогтися переведення до умови утримання під вартою, пов'язаних з меншими обмеженнями. Процес рекласифікації, який не дозволяє ув'язненим домагатися пом'якшення умов утримання, може призводити до *завищення категорії* для ув'язнених, які могли бути поміщені спочатку до умов *суворого режиму*. Зазначені ув'язнені можуть демонструвати явно просоціальну поведінку в установі та брати участь у запланованих заходах, проте за відсутності процесу рекласифікації вони можуть бути залишені в тих само умовах утримання, які були передбачені для них із самого спочатку, що негативно впливатиме на процес соціальної реінтеграції. Крім того, відсутність належного організованого процесу рекласифікації в установі може призводити до повернення ув'язнених, які відбули термін покарання, до громади з місць суворого режиму без транзитивного перебування в умовах більш м'якого режиму, що передує звільненню, який готує їх до соціальної реінтеграції.

Відповідно, підкреслюючи важливість наявності добре відпрацьованої системи рекласифікації ув'язнених, варто підсумувати, що «ув'язнені повинні мати [*практичну*] можливість за наявності на то підстав швидко перейти до нижчого класифікаційного рівня»[2].

Відповідна схема подана нижче *(рис. 6)*[3]*:*

Рис. 6. Процес класифікації та рекласифікації

[1] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 29.

[2] Padfield, N., (2010). *The Sentencing, Management and Treatment of 'Dangerous' Offenders. Final Report.* Strasbourg: European Committee on Crime Problems, Council for Penological Co-Operation. 42 p.

[3] Hardyman, P. and others (2002). *Internal Prison Classification Systems: Case Studies in Their Development and Implementation*. Washington D.C., Department of Justice of the United States, National Institute of Corrections). Цит. за: Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 27.

Гендер, вік і культурні особливості у класифікаційних процедурах

Системи класифікації повинні спиратися на міжнародні стандарти і на фактичні дані, отримані з урахуванням таких факторів, як гендерна приналежність, вік та культурна специфіка для оцінки ризиків і потреб та ухвалення відповідних заходів[1]. При створенні та запровадженні системи класифікації вкрай важливо спиратися на результати досліджень щодо основних чинників, що впливають на ув'язнених-чоловіків і на ув'язнених-жінок, і розробити підхід та інструменти, що відображають ці відмінності, щоб забезпечити належну класифікацію з визначенням мінімального необхідного рівня охорони.

Класифікація та ув'язнені жінки

Відповідно до правила 40 Бангкокських правил, тюремна адміністрація розробляє та впроваджує методи класифікації з урахуванням особливих потреб і обставин жінок-ув'язнених, обумовлених гендерними факторами, з тим, щоб забезпечити відповідне індивідуальне планування та здійснення роботи з якнайшвидшої реабілітації, виправлення і реінтеграції цих ув'язнених до життя в суспільстві.

Класифікація та неповнолітні ув'язнені

Щодо вікових аспектів, то відносно молоді (від 18 до 24 років) дослідження сукупного впливу біології мозку, психології дорослішання і впливу соціального оточення дозволяють припустити, що підлітковий вік не закінчується після досягнення 18 років, що у багатьох юрисдикціях є віком настання повноліття. Відтак, Довідник наголошує, що мозок дорослої людини, зокрема область лобної ділянки, що відповідає за прийняття рішень і контроль спонукань, повністю розвивається лише у віці 24 – 26 років.

Саме на цьому зроблено особливий наголос у стандартах КЗК: «В Європейських правилах для неповнолітніх правопорушників зазначається, що молоді повнолітні правопорушники можуть, при необхідності, розглядатися як *неповнолітні* та утримуватися відповідним чином. Ця практика може бути корисною для молодих людей, але вимагає ретельного управління, щоб запобігти появі негативної поведінки. У зв'язку з цим КЗК вважає, що необхідно проводити *оцінку* кожного окремого випадку для того, щоб вирішити, чи є доцільним перевести затриманого до дорослої установи після досягнення повноліття (тобто 18 років), беручи до уваги термін, який залишився до кінця строку ув'язнення, його/її зрілість, його/її вплив на інших неповнолітніх та інші відповідні фактори» (*CPT/Inf(2015)1-part, n. 102*)[2].

Для цілей класифікаційного процесу КЗК наголошує, що при надходженні, повинен складатися індивідуалізований план для кожного неповнолітнього із зазначенням мети, терміну та засобів, за допомогою яких повинні бути досягнуті цілі, для того, щоб найкращим чином використовувати час, який неповнолітній проводитиме у закладі тримання, розвивати навички та компетенції, які допоможуть йому/їй повернутися до нормального життя (*CPT/Inf(2015)1-part, n. 109*).

Щодо неповнолітніх, то в міжнародних стандартах прав людини постійно наголошується, що в основі поводження з ув'язненими неповнолітніми у пенітенціарних установах має перебувати ідея, що *відновлювальне вирішення конфлікту* повинно мати пріоритет над формальними дисциплінарними процедурами і санкціями (*CPT/Inf(2015)1-part, n. 126*).

Будь-яка форма ізоляції неповнолітніх є заходом, що може поставити під загрозу їх фізичне та/або психічне благополуччя і, отже, повинна застосовуватися тільки у крайньому разі (*CPT/Inf(2015)1-part, n. 128*).

Водночас КЗК визнає, що такий захід, як одиночне ув'язнення для захисту або у превентивних цілях, може в дуже рідкісних випадках бути *потрібним* для того, щоб захистити особливо вразливих неповнолітніх або запобігти серйозним ризикам заради безпеки інших або безпеки в'язниці, за умови, що не може бути знайдено абсолютно жодного іншого рішення (*CPT/Inf(2015)1-part, n. 129*).

[1] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII,* 30.

[2] Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (2015). *Неповнолітні, позбавлені волі відповідно до кримінального законодавства. Витяг з 24-ої Загальної доповіді* <https://rm.coe.int/16806ccb95> (2021, січень, 13).

Класифікація та літні ув'язнені

Літні ув'язнені також вимагають особливої уваги. Крім того, фізіологічний вік багатьох ув'язнених на 10 – 15 років перевищує їх фактичний вік через більш високу поширеність факторів ризику для здоров'я, таких як розлади, викликані вживанням психоактивних речовин, черепно-мозкові травми та низький соціально-економічний статус. Літні ув'язнені можуть мати особливі потреби, що створюють складні завдання для в'язничного менеджменту, в тому числі що стосуються мобільності, слухових і когнітивних функцій. Ці потреби можуть серйозно обмежувати участь літніх ув'язнених в тюремному житті і робити їх уразливими для можливих зловживань з боку інших ув'язнених[1].

Класифікація та культурний фактор

При розробці системи класифікації важливим моментом є питання культурного характеру. Культурне походження ув'язненого може відігравати значну роль у демонструванні ризиків, оскільки воно пов'язане з поведінковими нормами та очікуваннями, продемонстрованими реакціями на загрозу, виразом емоцій, способами спілкування, цілями і мотивами.

Класифікація та ув'язнені з психічними розладами

Значна частка ув'язнених страждає на серйозні психічні розлади. За інформацією ВООЗ, дослідження поширеності в багатьох країнах показали, що 10–15% тюремного контингенту страждають на важкі і стійкі психічні захворювання, включаючи такі психічні розлади, як шизофренія і біполярний розлад, на що неодноразово вказував Європейський суд з прав людини *(«Kudła v. Poland» [GC][2]; «Rivière v. France»[3]; «Jeanty v. Belgium»[4]; «Novak v. Croatia»[5]; «Dybeku v. Albania»[6]; «Renolde v. France»[7]; «Kaprykowski v. Poland»[8]; «Raffray Taddei v. France»[9]; «Claes v. Belgium»[10])*. Найчастіше психічні розлади поєднуються з іншими проблемами зі здоров'ям, такими як зловживання психоактивними речовинами. Проблеми, пов'язані з психічним здоров'ям і розладами на підґрунті вживання наркотиків, ще більш очевидні серед жінок-ув'язнених: наявні дані свідчать про те, що показники їх поширеність куріння серед цієї групи принаймні в 4 рази перевищують відповідні показники для населення в цілому.

Робота з ув'язненими, які страждають на психічні розлади, є складним завданням для будь-якої пенітенціарної системи. Проте раннє виявлення і надання відповідних послуг з охорони психічного здоров'я мають ключове значення для задоволення особливих потреб таких осіб.

З цієї причини оцінка і класифікація ув'язнених повинні передбачати як мінімум процес обстеження та виявлення осіб, які мають серйозні проблеми з психічним здоров'ям, і осіб, схильних до самогубства і членоушкодження, що необхідно здійснити якомога швидше після їх надходження до відповідної установи. Ці ув'язнені можуть бути особливо уразливими в плані віктимізації у звичайних тюремних умовах або, навпаки, являти ризики для тюремного персоналу та інших ув'язнених через поведінку, пов'язану з їх станом.

---

[1] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII,* 32.

[2] European Court of Human Rights (2020). *Kudła v. Poland [GC], application № 30210/96* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-58920"]}> (2021, січень, 13).

[3] European Court of Human Rights (2006). *Rivière v. France, application № 33834/03* <https://swarb.co.uk/riviere-v-france-echr-25-jul-2013/> (2021, січень, 13).

[4] European Court of Human Rights (2020). *Jeanty v. Belgium, application № 82284/17* <https://academic.oup.com/hrlr/article-abstract/21/1/221/6069211> (2021, січень, 13).

[5] European Court of Human Rights (2007). *Novak v. Croatia, application № 8883/04* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-150298"]}> (2021, січень, 13).

[6] European Court of Human Rights (2007). *Dybeku v. Albania, application № 41153/06* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["003-2216317-2368755"]}> (2021, січень, 13).

[7] European Court of Human Rights (2008). *Renolde v. France, application № 5608/05* <https://policehumanrightsresources.org/renolde-v-france-application-no-5608-05> (2021, січень, 13).

[8] European Court of Human Rights (2009). *Kaprykowski v. Poland, application № 23052/05* https://www.womenslinkworldwide.org/en/files/1155/fact-sheet-case-tysyac-v-poland.pdf> (2021, січень, 13).

[9] European Court of Human Rights (2010). *Raffray Taddei v. France, application № 36435/07* <https://strasbourgobservers.com/category/cases/raffray-taddei-v-france/> (2021, січень, 13).

[10] European Court of Human Rights (2013). *Claes v. Belgium, application № 43418/09* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-115981"]}> (2021, січень, 13).

З урахуванням висловленого вище, зокрема, в разі серйозних психічних розладів, потреби цих осіб повинні за можливості задовольнятися у спеціалізованих психіатричних або медичних відділеннях або установах, де кваліфіковані лікарі можуть провести обстеження, оцінити ситуацію та забезпечити лікування[1].

Класифікація та ув'язнені з вадами здоров'я

Відповідно до правила 5 Правил Мандели, тюремна адміністрація вживає усіх можливих заходів з розміщення та адаптації для забезпечення того, щоб ув'язнені з фізичними, психічними чи іншими вадами мали повний і ефективний доступ до життя у в'язниці на рівноправній основі.

Проблеми, з якими інваліди стикаються в суспільстві, посилюються у пенітенціарних установах через закритість пенітенціарних установ та більшу концентрацію насильства, що нерідко є результатом переповненості установ і відсутності належної диференціації ув'язнених і належного нагляду за ними. Отже, будь-які фізичні або інші вади ув'язнених повинні аналізуватися і враховуватися в процесі оцінки та класифікації, а також в контексті загального розгляду справи ув'язненого. Що стосується оцінки, то при прийомі до установи, де це можливо, повинні бути виявлені та враховані перешкоди для повноцінної участі ув'язненого в процесі її проведення. Виявлення відповідних проблем має бути частиною оцінки нагальних потреб[2].

Класифікація та ув'язнені з високим рівнем віктимізації

У в'язницях – з огляду на субкультурні фактори та чинники – особи з числа ЛГБТІ є *особливо вразливою групою* через більші ризики віктимізації. У пенітенціарних системах, де відсутня належна класифікація, а переповненість установ є нормою, ув'язнені з числа ЛГБТІ можуть розміщуватися у спальних приміщеннях або камерах разом з ув'язненими, які вчиняли дії насильницького характеру, включаючи сексуальні злочини. З цієї причини слід з належною повагою розглядати будь-які конкретні потреби або фактори уразливості, пов'язані з сексуальною або гендерною орієнтацією, та ухвалювати рішення про розподіл без будь-якої упередженості з метою забезпечення охорони та безпеки ув'язненого. Необхідно враховувати їх особливі потреби і приймати рішення про їхнє розміщення і захист під час утримання під вартою за їх усвідомленої згоди, отриманої до розподілу[3].

Зазначені питання знайшли своє відображення як у численних рішеннях ЄСПЛ, так і в стандартах КЗК.

Так, як наголошує КЗК, ув'язнені, яких підозрюють у вчиненні злочинів на сексуальному ґрунті чи які засуджені за такі злочини, становлять найбільшу групу ризику з точки зору застосовування іншими ув'язненими насильства над ними. Відвернення подібних насильницьких дій завжди становить непросте завдання.

Часто таких ув'язнених тримають окремо від інших, але за таких умов вони за свою – до того ж відносну – безпеку платять завелику ціну, бо позбавляються тих видів діяльності, які доступні ув'язненим при звичайному тюремному режимі (*CPT/Inf(2001)16-part, n. 27*)[4].

Іншим можливим рішенням є розподіл таких ув'язнених по всьому закладу, але в цьому разі треба серйозно подбати про забезпечення умов їхньої інтеграції в середовище спецконтингенту і, зокрема, рішуче класти край будь-яким виявам ворожого ставлення чи переслідування щодо таких осіб (*CPT/Inf(2001)16-part, n. 27*).

Третім варіантом є переведення таких ув'язнених до іншого закладу, із ужиттям заходів для нерозголошення характеру вчинених ними злочинів (*CPT/Inf(2001)16-part, n. 27*).

Кожний із цих підходів має свої переваги і свої недоліки, і Комітет не прагне пропагувати якийсь можливий підхід на відміну від інших. Рішення щодо того шляху, який слід обрати, завжди залежатиме від кожного конкретного випадку та обставин відповідної справи (*CPT/Inf(2001)16-part, n. 27*).

У своєму рішенні у справі «*D.F. v. Latvia*» ЄСПЛ наголосив, що ув'язнені, яких підозрюють або які засуджені за сексуальні злочини, та ув'язнені, які раніше співпрацювали з правоохоронними

[1] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 34.
[2] Там само, 35.
[3] Там само, 37.
[4] Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (2001). *Розвиток стандартів КЗК щодо тюремного ув'язнення. Витяг з Одинадцятої Загальної доповіді* <https://rm.coe.int/16806cd24b> (2021, січень, 13).

органами, зазнають особливого ризику насильства між ув'язненими в латвійських тюрмах. Зв'язок між звинуваченнями у сексуальних правопорушеннях та ризиком стати жертвою насильства з боку ув'язнених також підтверджений КЗК.

ЄСПЛ постійно доводив, що зобов'язання держав за статтею 1 Конвенції про захист прав людини забезпечувати кожному, хто знаходиться під їх юрисдикцією, права та свободи, визначені Конвенцією, разом із статтею 3 Конвенції, вимагає від держав вжити заходів, спрямованих на те, щоб особи, які перебувають під їхньою юрисдикцією, не зазнавали тортур або нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, включаючи таке жорстоке поводження, яке здійснюється приватними особами. Ці заходи повинні забезпечувати ефективний захист, зокрема, вразливих осіб, які перебувають під вартою під виключним контролем влади, а також повинні включати розумні заходи щодо запобігання жорстокому поводженню, про яке влада мала або мала знати (*«D.F. v. Latvia», n. 83*).

Обсяг цього обов'язку щодо захисту залежить від конкретних обставин кожної справи. ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці щодо захисту вразливих ув'язнених пояснив, що національні органи влади зобов'язані вжити всіх розумно прийнятих заходів для запобігання реальним і безпосереднім ризикам для фізичної цілісності ув'язнених, яких влада мала або повинні були мати знання. КЗК вже вказував, що адміністрація в'язниць повинні вжити конкретних заходів безпеки для боротьби з явищем насильства між ув'язненими. Цей обов'язок тим більше справедливий у випадках, коли існує ризик жорстокого поводження з боку своїх ув'язнених, наприклад, щодо сексуальних злочинців та співробітників міліції (*«D.F. v. Latvia», n. 84)*[1].

Класифікація та іноземці

Іноземці також є особливо вразливою групою, представники якої можуть опинитися у вкрай несприятливому становищі при взаємодії з національною системою кримінального правосуддя як через мовні бар'єри, так і через незнання того, як здійснюється правосуддя та/або працює пенітенціарна система. На додаток, ці особи, як правило, відрізані від своєї сім'ї та громади. Класифікація ув'язнених-іноземців та їх розподіл за відповідними рівнями охорони і режимами повинні здійснюватися на основі оцінки ризиків та потреб, аналогічній оцінці щодо всіх інших ув'язнених. Для проведення оцінки за наявності мовних бар'єрів можуть знадобитися послуги перекладача; поряд з цим має бути надана можливість контактувати з відповідною консульською службою. Що стосується розподілу, то вибір пенітенціарної установи для ув'язнених-іноземців повинен здійснюватися не тільки на підставі їхнього громадянства; слід враховувати їх особливі потреби, що стосуються їх убезпечення, зменшення відчуття ізольованості, сприяння у проведенні зустрічей та відвідувань консульськими представниками і членами сім'ї, які можуть приїхати в країну з-за кордону[2].

Класифікація та небезпечні злочинці

Враховуючи, що класифікація призначена насамперед для цілей убезпечення самих ув'язнених, персоналу та суспільства, в основі класифікаційних процедур лежить ідея виявлення ув'язнених, які потребують більшої уваги – *небезпечних злочинців*. Як ми наголошувалися у наших працях, повернення до категорії *небезпечного злочинця*, що є характерним для сучасних держав, свідчить про реактуалізацію концепції *небезпечного стану особи (pericolosita)*, що не може не впливати на політику класифікації ув'язнених у пенітенціарних системах сучасних країн[3].

Так, на рівні Ради Європи про це свідчать відповідні документи, ухвалені як Комітетом Міністрів, так і Парламентською Асамблеєю[4].

---

[1] European Court of Human Rights (2013). *D.F. v. Latvia, application № 11160/07* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-127393"]}> (2021, січень, 13).

[2] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 37.

[3] Ягунов, Д. (2010). Категорія «небезпечний злочинець» у сучасному кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Актуальні проблеми політики*, *39,* 352-361; Ягунов, Д., (2020). Sex offenders у політиці соціального контроля: до питання про реактуалізацію концепції небезпечного стану особи. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, *3(13),* 115-129.

[4] *Recommendation CM/Rec(2014)3 to member States concerning dangerous offenders, 2014* (Parliamentary Assembly). *Council of Europe* <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17868&lang=en> (2021, січень, 13).

У відповідній доповіді Ради пенологічної співпраці Ради Європи поняття «*небезпечний злочинець*» було визначене як «злочинець, який завдав дуже серйозної фізичної або моральної шкоди і має високу ймовірність скоєння повторного подібного правопорушення із завданням дуже серйозної фізичної або моральної шкоди[1].

У Рекомендації CM/Rec(2014)3 Комітету Міністрів від 19.02.2014 державам-членам стосовно небезпечних злочинців (ухвалена Комітетом Міністрів на 1192-ій зустрічі Заступників Міністрів) під «*небезпечним злочинцем*» розуміється особа, яка була визнана винною у вчиненні особливо тяжкого (*very serious*) сексуального або особливо тяжкого (*very serious*) насильницького злочину, яка демонструє серйозну ймовірність повторного вчинення особливо тяжкого сексуального або особливо тяжкого насильницького злочину[2].

Підкреслюючи актуальність питань класифікації злочинців, які мають підстави вважатися *небезпечними* (не кажучи вже про наявність *формального статусу* «небезпечного злочинця»), Дж. Остін та К. МакГінніс слушно зазначають, що такі особи «становлять різноманітну популяцію, починаючи від вкрай агресивних ув'язнених, статевих хижаків (*sexual predators*) та членів банд, закінчуючи психічно хворими та особами з медичними проблемами»[3].

Крім того, навіть у загальній масі ув'язнених існують ув'язнені, яких класифікують як «*максимально близьких*» до категорії небезпечних злочинців через деструктивну модель поведінки або підозру, що вони на майбутнє можуть брати участь у такій поведінці.

Відтак, зазначені особи з числа загального в'язничного населення також повинні розглядатися як *групи високого ризику*, і вони можуть вимагати додаткового та/або спеціального спостереження, моніторингу, розміщення та програмування.

Чотири покоління інструментів оцінки ризиків ув'язнених

Західна пенологія та в'язничний менеджмент пройшли великий шлях у розборці та розвитку методів оцінювання ризиків ув'язнених, які тісно пов'язані з трансформацією поглядів на реабілітаційний ідеал та методи (або, краще, можливості та ресурси) досягнення реабілітаційного ідеалу[4].

Історія прогнозування ризиків з боку ув'язнених сягає початку XX століття, коли персонал пенітенціарних установ почав спиратися переважно (якщо не виключно) на власні професійні (експертні) судження[5].

Тому в контексті цього дослідження необхідно додатково розкрити питання *чотирьох поколінь інструментів оцінки*.

Для аналізу цього питання необхідно звернути увагу на те, що Довідник містить визначення двох важливих категорій: «*статичний фактор ризику*» та «*динамічний фактор ризику*», адже саме категорії статики і динаміки покладаються в основу наведених нижче поколінь інструментів оцінки ризиків *(рис. 7)*.

Інструменти оцінки ризиків першого покоління мали *неактуарну* природу та базувалися виключно на професійних (експертних) висновках медичного або пенітенціарного персоналу. За відсутності структурованих критеріїв фахівці вивчали характеристики чи поведінку кожного окремого злочинця та оцінювали ймовірність повторного вчинення злочинів або недотримання процесуальних обов'язків (наприклад, неявка до суду).

---

[1] Padfield, N., (2010). *The Sentencing, Management and Treatment of 'Dangerous' Offenders. Final Report.* Strasbourg: European Committee on Crime Problems, Council for Penological Co-Operation.

[2] *Recommendation CM/Rec(2014)3 to member States concerning dangerous offenders, 2014* (Parliamentary Assembly). *Council of Europe* <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17868&lang=en> (2021, січень, 13).

[3] Austin, J., McGinnis, K. (2004). *Classification of High-Risk and Special Management Prisoners. A National Assessment of Current Practices*. U.S. Department of Justice: National Institute of Corrections, 9.

[4] Ягунов, Д. (2010). «Криза реабілітаційного ідеалу» в наукових працях Роберта Мартінсона та їх значення для формування сучасної пенальної політики. *Південноукраїнський правничий часопис*, *4*, 28-30; Ягунов, Д. (2010). Глобалізація та «криза покарання» трансформація пріоритетів пенальної політики сучасних країн. *Актуальні проблеми держави і права*, *55*, 550-554.

[5] The Bureau of Justice Assistance (2021). *History of Risk Assessment* <https://bja.ojp.gov/program/psrac/basics/history-risk-assessment#first-generation-professional-judgments> (2021, січень, 13).

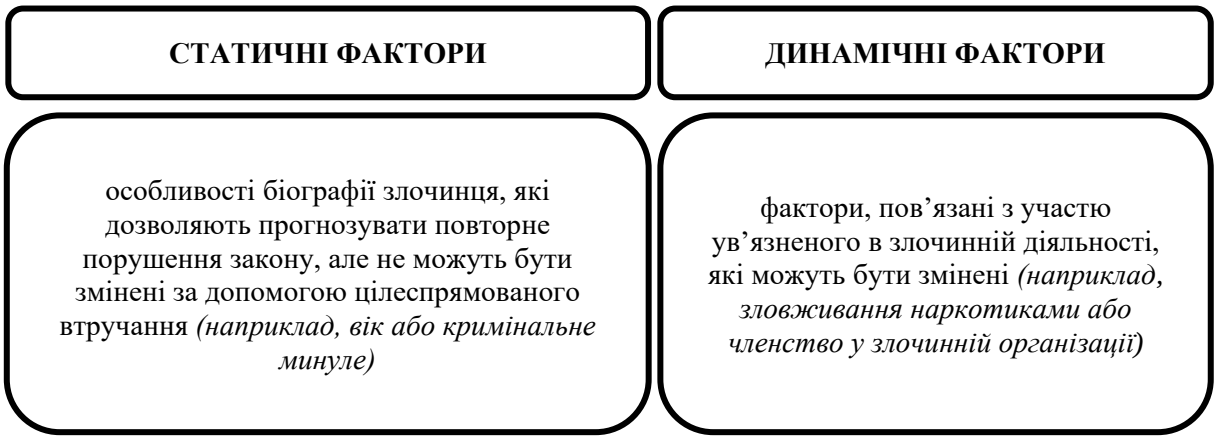

Рис. 7. Статичні та динамічні фактори ризику

Перше покоління інструментів оцінки: експертні висновки

Перевага цього методу, який називають *оцінкою ризиків першого покоління*, полягала в тому, що він не вимагав детального процесу оцінки та інфраструктури для навчання персоналу. Для проведення оцінки була необхідна лише наявність «*експертів*» – соціальних працівників, лікарів, психіатрів й капеланів, які мали відповідний практичний досвід.

Як зазначають американські дослідники Дж. Бірн і А. Паттавіна, «інструменти оцінки першого покоління спиралися на *клінічну оцінку*, що базувалася переважно на поєднанні кримінальної історії злочинця та оцінці особистих характеристик компетентним *професіоналом*, які, як на професійне судження професіонала, були пов'язані з ризиком повторного вчинення злочину»[1].

Використання інструментів першого покоління демонструється у дослідженні Е. Акерса (1943): «Метою цих інтерв'ю соціологів, медиків, психологів, директора з питань освіти, капелана та інших є: 1) отримати детальне та чітко визначене уявлення про ув'язненого, проблеми й здібності, які він демонструє; 2) створити основу для підготовки *класифікаційним комітетом* програми, що включає різні навчальні та лікувальні можливості установи; 3) надати керівнику установи та [*регіональному*] директору виправних установ масив даних, що можуть бути використано *класифікаційним комітетом* при рекомендації конкретної установи для ув'язненого; 4) надати інформацію, яка буде корисною посадовим особам відповідної Ради з питань умовно-дострокового звільнення ув'язненого»[2].

Цей метод оцінки широко використовувався десятиліттями до розробки структурованих інструментів оцінки ризиків у 1970-х. Сьогодні він використовується рідше, але, тим не менш, залишається помітною стратегією оцінки ризику, незважаючи на докази того, що коректність неструктурованих оцінок є менш точною. Так, оцінка коректності суб'єктивних професійних (експертних) висновків продемонструвала, що їх використання у відриві від інших інструментів не забезпечувало надійних прогнозів щодо поведінки злочинців та було найменш точним методом оцінки ризиків і потреб ув'язнених. Відтак, цей підхід міг бути необ'єктивним і призводити до прийняття непослідовних рішень.

Роль відповідних «*експертів-професіоналів*» та значення їхніх «*професійних суджень*» знайшли своє відображення не лише у кримінології та пенології в частині, що стосується *кризи реабілітаційного ідеалу* та занепаду *клінічної кримінології*. Ці ж питання знайшли своє відображення у працях науковців щодо поширення соціального контролю у капіталістичному суспільстві та збільшення об'єктів соціального контролю, де зростаюча диференціація та класифікація девіантних та інших цільових груп на окремі типи та категорії супроводжувалися накопиченням наукових знань та відповідних акредитованих «експертів»[3].

[1] Byrne, J., Pattavina, A. (2017). Next generation assessment technology: The potential and pitfalls of integrating individual and community risk assessment. *Probation Journal (The Journal of Community and Criminal Justice),* 1-14.
[2] Akers, E. (1943). Classification in the State Prison. *Journal of Criminal Law and Criminology*, *34, 1, 4*, 16-25.
[3] Cohen, S. (1985). Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification. *Polity Press in association with BlackweU Publishers Ltd,* 13-14.

Перше покоління інструментів оцінки ризиків було вироблено у рамках спадщини так званої *ідеалістичної моделі в'язниці*, відповідно до якої рушійною силою, яка привела до появи *сучасної (виправної) в'язниці*, був ідейний прогрес, розвиток ідеалів та науки. Символ цієї моделі – перемога гуманізму над варварським жорстоким правосуддям, перемога наукового знання над ірраціоналізмом й забобонами. До цього покарання було засноване на помсті та жорстокості. Після цього – на гуманізмі та науковому прогресі. Саме цю мету має вирішувати «виправна» в'язниця, де «виправлення» одразу ж стало невід'ємною частиною «ув'язнення»[1]. Відповідно до цієї моделі, в'язниця, яка накопить достатньо знань, технік, методів, кваліфікованого персоналу, «експертів» та матеріальних ресурсів, зможе нарешті вирішити проблему виправлення злочинців[2].

Експертно-професійна «монополія» у сфері оцінки ризиків існувала достатнього тривалий час, допоки в період між 1970-ми і 1980-ми роками не відбувся перехід до інструментів оцінки другого покоління.

Друге покоління інструментів оцінки: актуарна оцінка статичних факторів

Первістки актуарної оцінки почали зароджуватися у 1920-х роках, набувши бурхливого розвитку упродовж 1970-х та 1980-х років. Побоювання щодо надійності неструктурованих професійних (переважно клінічних) суджень привели до створення *актуарних інструментів*, тобто інструментів, заснованих на *фактичних даних*, які наразі широко застосовуються в пенітенціарних установах, де категорія «*актуарний*» відноситься до статистичного методу оцінки ймовірності настання певної події, наприклад, ризику вчинення ув'язненим злочину в майбутньому.

Перший актуарний інструмент оцінки ризиків був розроблений для цілей системи умовно-дострокового звільнення в американському штаті Іллінойс та використовував сімейний стан, кримінальні рекорди, історію працевлаштування та негативну поведінку ув'язненого під час перебування у пенітенціарній установі для оцінки ймовірності вчинення рецидивного злочину (розрахунки базувалися на аналізі даних для 3 тис. осіб, звільнених умовно-достроково у м. Чикаго)[3].

Інструменти оцінки ризиків другого покоління покладались на *аналіз статистичних або історичних показників ризиків*, а не на суб'єктивні (здебільшого медичко-психіатричні) висновки фахівців (експертів).

Інструменти другого покоління було доволі нескладно оцінити за допомогою невеликої кількості змінних, які дослідники демонстрували, базуючись на узагальненнях, що охоплювали понад 90 років досліджень, пов'язаних з рецидивними злочинами. Ці змінні включали затримання підозрюваних, взяття під варту, статичні події під час попереднього ув'язнення, стать, вік на момент вчинення першого злочину, наявність працевлаштування, зловживання наркотичними речовинами та інші критерії. Інструменти другого покоління отримали підтримку за результатами досліджень, які виявили, що актуарні моделі в середньому приблизно на 10% точніші за моделі, засновані виключно на професійних (експертних) судженнях.

Інструменти другого покоління здебільшого складалися зі статичних факторів ризику (наприклад, вік, статичні показники історії кримінальних рекордів та інституційної поведінки): *якщо у злочинця є статичний фактор ризику, останній завжди залишиться фактором ризику*[4]. Тим не менш, інструменти другого покоління надавали доволі обмежену інформацію щодо того, що потрібно зробити, щоб зменшити зазначені ризики.

Порівняно з інструментами оцінки ризиків першого покоління, основною перевагою інструментів другого покоління було включення структурованих, об'єктивних та обґрунтованих на фактичних (статистичних) даних критеріїв оцінки ризику повторного вчинення злочину, що було більш точним та надійним, аніж суб'єктивні професійні (експертні) висновки.

Інструменти, в основу яких покладався цей підхід, були розроблені в рамках досліджень за великими *вибірками* ув'язнених, які проводилися з метою виявлення чинників, пов'язаних з майбутніми неправомірними діями, втечами і рецидивами. У подальшому дані, отримані за допомогою таких вибірок, зазвичай використовувалися для створення *бальної системи*. Згодом

[1] Mathiesen, T. (2000). *Prison on Trial. Second Edition.* Winchester: Waterside Press, 53.
[2] Ягунов, Д. (2020). *Пенітенціарна політика як складова соціального контролю*. Одеса, 42.
[3] The Bureau of Justice Assistance (2021). *History of Risk Assessment* <https://bja.ojp.gov/program/psrac/basics/history-risk-assessment#first-generation-professional-judgments> (2021, січень, 13).
[4] Goverment of Canada (2008). *Advances in Offender Risk Assessment. Research Summary, 13, 2.* <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/pblctns/dvcs-ssmnt/index-en.aspx> (2021, січень, 13).

бальні оцінки ув'язнених на основі їх характеристик і минулої поведінки можна було використовувати для визначення категорії ризику з боку конкретного ув'язненого.

Проте з часом було виявлено певні недоліки актуарного підходу.

Зокрема, перші інструменти, розроблені на основі цієї моделі, як правило, враховували лише кримінальне минуле або фактори, не пов'язані зі злочинною діяльністю, які були *статичними* і не піддавалися змінам (наприклад, вік на момент здійснення першого злочину або відомості про інші попередні правопорушення).

З цієї причини *індивідуальні проблеми/потреби*, які могли мати велике значення для прогнозування подальшої поведінки, зазвичай залишалися без уваги.

Крім того, був відсутній механізм виявлення змін в ступені ризику з боку ув'язнених, зокрема, у тому, що стосується прогресу, якого вони могли досягти у вирішенні проблем, пов'язаних з їх злочинною поведінкою.

Третє покоління інструментів оцінки: актуарна оцінка статичних і динамічних факторів

Третє покоління інструментів оцінки ризику включало *динамічні фактори*, безпосередньо пов'язані із злочинною поведінкою *(криміногенні потреби)*. Оскільки криміногенні потреби є *мінливими*, їх включення до оцінок ризиків допомагало практичним працівникам систем кримінальної юстиції координувати та спрямовувати зусилля щодо зменшення таких ризиків.

На відміну від інструментів оцінки ризиків другого покоління, які зосереджувались на класифікації рівня ризику з використанням невеликої кількості *статичних змінних*, інструменти третього покоління були розроблені для інтеграції оцінки ризиків/потреб в єдиному *статично-динамічному* інструменті оцінки ризику.

Інструменти оцінки ризиків третього покоління, які часто називають *інструментами врахуванням потреб*, за основу беруть як *статичні,* так і *динамічні* фактори ризику. Динамічні фактори ризику (*криміногенні потреби*) можуть змінюватися. Наявність динамічного фактору ризику скеровує до того, що потрібно брати до уваги, щоб зменшити ризики з боку злочинця.

Наприклад, якщо злочинець є безробітним (*динамічний фактор ризику*), необхідно докласти зусиль, щоб допомогти йому знайти роботу. Якщо злочинець має певну залежність, потрібно сприяти зниженню такої залежності.

Це привело до розробки інструментів, які, продовжуючи враховувати статичні елементи кримінального та особистого минулого, пов'язані з ризиками, на додаток включали *динамічні прогностичні параметри*, які не тільки були чутливими до змін у справі конкретного злочинця, проте й надавали співробітникам пенітенціарних установ інформацію про *потреби злочинця*, з якими слід було проводити роботу в рамках індивідуальних заходів.

Інструменти оцінки ризиків третього покоління були розроблені на підтримку принципів реагування на ризики та потреби, які базувалися на ідеї, що зусилля з реабілітації злочинця будуть ефективними, коли вони відповідають рівню ризику, типу криміногенної потреби та стилю навчання і мотивації (реагування) злочинця. Іншими словами, щодо злочинців з високими ризиками з багатьма потенційно мінливими криміногенними потребами повинні бути спрямовані найбільші зусилля з реабілітації. На відміну від цього, мінімальні зусилля мають бути зарезервовані для злочинців із низьким рівнем ризику та тих, хто характеризується малою кількістю криміногенних потреб.

Четверте покоління інструментів оцінки: *case management*

Інструменти четвертого покоління не лише включають оцінку потреб та ризиків, але також інтегрують оцінку до *плану управління справами*. Вони відносно недавно почали реалізовуватися на практиці у сучасних системах кримінальної юстиції та піддаватися критичному аналізу.

Інструменти четвертого покоління розширили акценти на динамічних факторах ризиків/потреб, надавши адміністрації пенітенціарних установ додаткові інструменти управління індивідуальними справами, які відповідають унікальному профілю кожного злочинця відповідно до ідентифікованого плану на основі фактичних даних[1].

Інструменти четвертого покоління сприяють плануванню й наданню послуг, які використовуються для ведення індивідуальних справ, з початку періоду тримання під вартою або нагляду й до завершення відбування покарання з регулярним проведенням повторних оцінок

[1] Byrne, J., Pattavina, A. (2017). Next generation assessment technology: The potential and pitfalls of integrating individual and community risk assessment. *Probation Journal (The Journal of Community and Criminal Justice),* 1-14.

протягом усього зазначеного терміну. Ці інструменти також передбачають визначення ключових індивідуальних чинників з метою більш точного вибору заходів впливу на ув'язнених *(рис. 8).*

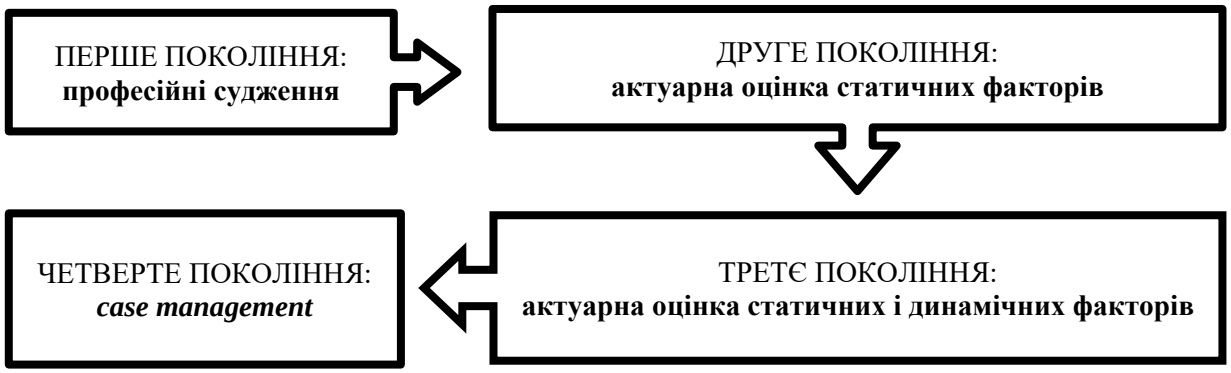

Рис. 8. Трансформація поколінь інструментів оцінки ризиків

Модель «ризик – потреби – реагування» (RNR)

На еволюцію інструментів оцінки ризику ув'язнених з переходом від первісної орієнтації на неактуарні професійні та клінічні судження до сучасної моделі комплексної актуарної оцінки ризику/потреб та їх аналізу на основі структурованих професійних суджень суттєво вплинула модель оцінки і реабілітації ув'язнених «*ризик – потреби – реагування*» (*Risk Need Responsivity*), розроблена Д. Ендрюсом, Дж. Бонта і Д. Хоге[1].

Розроблена у 1980-х роках та вперше формалізована у 1990 році, модель *RNR* використовувалася у західних державах з суттєвим успіхом для оцінки та реабілітації злочинців, базуючись на трьох принципах: 1) злочинну поведінку можливо достатньо надійно передбачити, де відповідне поводження зі злочинцями повинно бути зосереджене на злочинцях з більшими ризиками (*принцип ризику*); 2) у розробці та реалізації програм головне значення мають криміногенні потреби (*принцип потреб*); 3) робота зі злочинцями має бути адаптована до індивідуальних характеристик кожного злочинця (*принцип реагування*).

Схематично зазначені три принципи представлено на *рис. 9*[2]:

Рис. 9. Принципи моделі «ризик – потреби – реагування» (RNR)

[1] Andrews, D., Bonta, J., Hoge, D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, *17,* 19-52.

[2] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 47.

При цьому, як наголошують автори Довідника, модель *RNR* стосується, передусім, ризиків для громадської безпеки, а не ризиків для охорони й безпеки пенітенціарних установ.

Зокрема, оцінки ризику для громадської безпеки пов'язані з прогнозуванням ймовірності злочинної поведінки у *громаді*, в той час як інструменти тюремної класифікації орієнтовані на виявлення ув'язнених, які можуть створювати проблеми в області безпеки й управління в *умовах в'язниці*, або демонструвати ризик втечі та становити небезпеку для суспільства у випадку втечі. Звідси випливає, що інструменти оцінки ризику для громадської безпеки (чи то актуарні або засновані на структурованому професійному судженні) створені для осіб, які повернулися до громади і успішно реінтегрувалися, або які порушили умови звільнення/нагляду, або вчинили повторні правопорушення[1].

Модель *RNR* стала домінуючою моделлю для професіоналів систем кримінальної юстиції в США, Канаді та Великій Британії, не зважаючи на доволі гостру критику, що в моделі *RNR* відсутнє чітке спрямування на повну реінтеграцію злочинців до громади та налагоджену участь громади у сфері реабілітації.

Модель гідного життя (GLM)

В останнє десятиліття все більшу популярність, зокрема в сфері роботи зі злочинцями (зокрема, з *sex offenders*) набуває ще один реабілітаційний підхід, званий *моделлю гідного життя (Good Lives Model).*

На відміну від моделі *RNR*, модель гідного життя (*GLM*) використовує позитивні психологічні принципи для створення втручань (інтервенцій), заснованих на сильних сторонах характеру злочинця, що робить головною метою досягнення осмисленого, щасливого та соціально налаштованого життя[2].

Так, у 2003 році Т. Уорд і С. Стюарт піддали критиці концепцію криміногенних потреб (*RNR*) за ігнорування базових та основних людських потреб, які лежать в основі оптимального існування особистості. Вчені стверджували, що досягнення основних благ від дружби, приємної роботи, особистих стосунків, творчих занять, сексуального задоволення, позитивної самооцінки та інтелектуально мотивуючого середовища мають бути головними цілями реабілітації злочинців. Відповідно, досягнення цих цілей матиме наслідком зменшення криміногенних потреб.

Згодом Т. Уорд та його колеги розширили те, що вони називають *моделлю гідного життя* (*GLM*)[3]. *GLM* було подано як позитивну, засновану на сильних сторонах та *більш ресторативну* альтернативу моделі *RNR*[4].

Вважається, що *GLM* відрізняється від *RNR* своїм більшим реабілітаційним спрямуванням. *GLM* висуває гіпотезу, що підвищення рівня особистої самореалізації *природним чином* призведе до зменшення криміногенних потреб, тоді як *RNR* має зворотний напрямок[5].

У рамках моделі *GLM* виділяються наступні блага (*human goods*): 1) життя (включаючи здоровий спосіб життя та оптимальне фізичне існування, сексуальне задоволення); 2) знання; 3) досконаліть у роботі (включаючи досягнення рівня майстерності); 4) досконаліть у соціальних іграх (включаючи досягнення рівня майстерності); 5) досконаліть у професійних та інших асоціаціях (автономність і самокерованість); 6) внутрішній спокій (позбавлення від зайвих емоційних навантажень і стресів); 7) родинність (включаючи інтимні, романтичні та сімейні стосунки); 8) громада; 9) духовність (у широкому розумінні пошуку сенсу та мети у житті); 10)\ щастя; 11) творчість[6].

[1] Там само.

[2] George, B. (2016). *Models of Offender Rehabilitation: A Comparison of the Risk, Need, Responsivity Model and the Good Lives Model.* A Thesis Submitted to the Department of Psychology of the State University of New York at New Paltz in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Psychology.

[3] Ward, T., Gannon, T. (2008). Goods and Risks: Misconceptions about the Good Lives Model. *Correctional Psychologist*, *30*, 4-5.

[4] Ward, T., Stewart, C. (2003). Criminogenic Needs and Human Needs: A theoretical model. *Psychology, Crime & Law*, *9*, 125-143

[5] Andrews, D., Bonta, J., Wormith, S. (2011). The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? *Criminal Justice and Behavior, 28*, 735-755.

[6] Looman, J., Abracen, J. (2013). The Risk Need Responsivity Model of Offender Rehabilitation: Is There Really a Need For a Paradigm Shift? *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy, 8, 3-4,* 30-36.

Модель *GLM* являє собою підхід, спрямований на зміцнення принципів ефективного реабілітаційного впливу за допомогою акцентування уваги на наданні клієнтам допомоги в розробці й реалізації *значущих життєвих планів, несумісних з правопорушеннями*. Ключовим аспектом *GLM* є те, яким чином криміногенні потреби розуміються, враховуються та усуваються у рамках проведених заходів, а також робиться акцент на просоціальних цілях самого злочинця. Зокрема, основна увага приділяється відмові від кримінальної діяльності, завдяки якому злочинці припиняють вчиняти протиправні дії[1].

Принципи моделі *GLM* подано нижче[2]: 1) злочинці – це люди з прагненнями, подібними до прагнень законослухняних громадян; 2) поведінка людини зумовлена природними інстинктами, а тому не є відображенням раціонального вибору непередбачуваних обставин системи «*дія – винагорода*»; 3) *поведінка* відображає генетичні схильності у поєднанні з особистими наративами та ідентичностями, асоційованими з досягненням прагнень; 4) люди вчиняють злочини, оскільки їм не вистачає можливостей здобувати важливі для них блага у соціально прийнятний спосіб; 5) викривлення методів досягнення людських благ призводить до вчинення злочинів; 6) внутрішні та/або зовнішні умови заважають досягненню благ некримінальним шляхом; 7) зменшення некриміногенних потреб автоматично зменшує криміногенні потреби; 8) створення умов для максимально насиченого життя та просоціальний спосіб життя – це одне і те ж саме; 9) є важливим запровадження надання злочинцям клінічних послуг; 10) проміжними цілями реабілітації є сприяння досягненню людських благ у просоціальний спосіб та зменшення криміногенних потреб; 11) некриміногенні потреби є важливими проміжними цілями змін; 12) є важливим сприяння у створенні максимально повноцінного життя; 13) є важливим використання когнітивно-біхевіористського втручання; 14) індивідуальна програма гідного життя розробляється у тісній співпраці зі злочинцем; 15) оцінки базуються на відкритих співбесідах, які дають зрозуміти проблеми злочинця, криміногенні потреби, сильні сторони, життєві цілі та пріоритети злочинця, а також визначення того, що злочинець отримує внаслідок вчинення злочину; 16) криміногенні потреби становлять викривлення внутрішніх та зовнішніх умов, необхідних для «гідного життя»; 17) «блага» не можна розглядати як щось однакове для усіх; 18) особисті наративи та ідентичності можуть бути сприятливими для вчинення злочину; 19) індивідуальний план поводження повинен включати всі психологічні блага, необхідні для добробуту; 20) існує необхідність залучення сертифікованих клінічних експертів; 21) є важливим виявлення глибокої поваги до злочинців з одночасним визнанням шкоди, заподіяної їх діями; 22) реабілітація – це *цінність*, яка відображає інтереси злочинців і громади та реалізацію практики, що ґрунтується на відповідних доказах успіху; 23) надання послуг злочинцям клінічними експертами – це *мистецтво* та водночас *прикладна наука*[3].

Основна різниця між *RNR* та *GLM* полягає в орієнтації: *RNR* підкреслює слабкі сторони злочинця (*криміногенні потреби*), а *GLM* – сильні сторони (*первинні цінності*).

Проте, з іншого боку, в сучасній літературі існують достатньо критичні зауваження щодо заявленої унікальності *GLM*.

Так, окремими авторами стверджується, що в даний час у *GLM* немає нічого унікального, крім заохочення до використання вельми сумнівних підходів до оцінки та повернення до неструктурованих професійних суджень[4]. Автори вказують, що зайва теоретизація *GLM* призвела до плутанини у плануванні реабілітаційних послуг для злочинців[5]. Як зазначають Т. Уорд, П. Йейтс та Г. Вілліс, хоча існує чимало теорій причин злочинності або конкретних видів злочинної поведінки, станом на сьогодні *відсутня узгоджена теорія реабілітації злочинців*. Це є суттєвою проблемою, оскільки майже неможливо критично порівняти чи оцінити різні авторські теорії та концепції

[1] Серия справочников по уголовному правосудию (2020). *Справочник по классификации заключенных*. Вена: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, *VII*, 47.
[2] Andrews, D., Bonta, J., Wormith, S. (2011). The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? *Criminal Justice and Behavior, 38,* 735-755.
[3] Andrews, D., Bonta, J., Wormith, S. (2011). The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? *Criminal Justice and Behavior, 38,* 735-755.
[4] Ward, T., Maruna, S. (2007). *Rehabilitation: Beyond the risk assessment paradigm*. London, UK: Routledge, 122-123.
[5] Ward, T., Yates, P., Willis, G. (2012). The Good Lives Model and the Risk Need Responsivity Model: A Critical Response to Andrews, Bonta, and Wormith. *Criminal Justice and Behavior*, 94-110.

реабілітації[1]. Як на нашу думку, це є відображенням й ще одним доказом *кризи реабілітаційного ідеалу*, з якого, здається, західна кримінологія та пенологія не вийшли до цього часу[2].

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, ми б хотіли сформулювати наступні висновки:

1. Тенденції, пов'язані з переосмисленням категорії безпеки у сучасній політичній науці, соціології, кримінології та пенології, наочно свідчать про актуалізацію питань *убезпечення* як пенітенціарних установ, так і суспільства в цілому (у тому числі у зв'язку з діяльністю пенітенціарних установ).

2. У свою чергу, особливої ваги набувають питання *створення балансу* між публічними та приватними інтересами – між убезпеченням пенітенціарних установ та суспільства в цілому, з одного боку, та, з іншого боку, правами, потребами та інтересами ув'язнених, які легко можуть бути порушені для цілей стверджуваного «убезпечення» та під час такого «убезпечення».

3. На додаток, *завищення категорії безпеки*, що дедалі більше має місце у світовій практиці в процесі класифікації ув'язнених, все більше аналізується в економічних категоріях як приклад занадто витратної *політики*.

4. Зазначені обставини надають підстави аналізувати класифікацію ув'язнених як *напрямок публічної політики (складову пенітенціарної політики)* та піддавати аналізу різні системи класифікації ув'язнених крізь призму інструментів *public policy analysis*.

5. Дослідження проблематики класифікації ув'язнених наочно демонструє відмінність між американським та європейським підходами до класифікації. Американська школа, безумовно, напрацювала вочевидь більший доробок із зазначених питань, починаючи ще з початку минулого століття. У рамках американського підходу класифікація ув'язнених розглядається більш широко та гнучко, у той час коли європейський підхід є більш формалістичним. Проте амальгамація двох підходів сформувала сучасну основу для суттєвого переосмислення важливості питань класифікації ув'язнених крізь призму міжнародних стандартів прав людини в контексті *окремого напрямку пенітенціарної політики*.

6. Піддаючи аналізу проблематику класифікації ув'язнених в контексті теорії та відповідних концепцій соціального контролю, не можна не відзначити, що подальший розвиток інструментів оцінки ризиків містить певну небезпеку поширення ще більшого соціального контролю, який у рамках концепції «поширення мереж» (*net widening*) може сприяти порушенню балансу між «свободою» та «убезпеченням суспільства».

References:

1. Akers, E. (1943). Classification in the State Prison. *Journal of Criminal Law and Criminology*, *34, 1, 4*, 16-25. [in English].
2. Alexander, J., Austin, J. (1992). *Handbook for Evaluating Objective Prison Classification Systems*. U.S. Department of Justice: National Institute of Corrections. [in English].
3. Andrews, D., Bonta, J., Hoge, D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, *17,* 19-52. [in English].
4. Andrews, D., Bonta, J., Wormith, S. (2011). The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? *Criminal Justice and Behavior, 28*, 735-755. [in English].
5. Austin, J., McGinnis, K. (2004) *Classification of High-Risk and Special Management Prisoners. A National Assessment of Current Practices.* U.S. Department of Justice: National Institute of Corrections. [in English].
6. Ayres, M. (1988). *Jail Classification and Discipline*. Alexandria, VA: The National Sheriffs' Association. [in English].
7. Byrne, J., Pattavina, A. (2017). Next generation assessment technology: The potential and pitfalls of integrating individual and community risk assessment. *Probation Journal (The Journal of Community and Criminal Justice),* 1-14. [in English].

[1] Ward, T., Yates, P., Willis, G. (2012). The Good Lives Model and the Risk Need Responsivity Model: A Critical Response to Andrews, Bonta, and Wormith. *Criminal Justice and Behavior*, 94-110.

[2] Ягунов, Д. (2010). «Криза реабілітаційного ідеалу» в наукових працях Роберта Мартінсона та їх значення для формування сучасної пенальної політики. *Південноукраїнський правничий часопис, 4*, 28-30; Ягунов, Д. (ред.). (2011). Реабілітаційна парадигма в XXI столітті: чи варто залишати виправлення злочинців метою кримінального покарання? *Актуальні проблеми європейської інтеграції. Збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права.* Суми: Н.Кочубей, 7.

8. Cohen, S. (1985). Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification. *Polity Press in association with BlackweU Publishers Ltd,* 13-14. [in English].
9. European Court of Human Rights (2006). *Ramirez Sanchez v. France, application № 59450/00* <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:ihrl/2864echr06.case.1/law-ihrl-2864echr06> (2021, January, 13). [in English].
10. European Court of Human Rights (2006). *Rivière v. France, application № 33834/03* <https://swarb.co.uk/riviere-v-france-echr-25-jul-2013/> (2021, January, 13). [in English].
11. European Court of Human Rights (2007). *Dybeku v. Albania, application № 41153/06* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["003-2216317-2368755"]}> (2021, January, 13). [in English].
12. European Court of Human Rights (2007). *Novak v. Croatia, application № 8883/04* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-150298"]}> (2021, January, 13). [in English].
13. European Court of Human Rights (2008). *Renolde v. France, application № 5608/05* <https://policehumanrightsresources.org/renolde-v-france-application-no-5608-05> (2021, January, 13). [in English].
14. European Court of Human Rights (2009). *Kaprykowski v. Poland, application № 23052/05* https://www.womenslinkworldwide.org/en/files/1155/fact-sheet-case-tysyac-v-poland.pdf> (2021, January, 13). [in English].
15. European Court of Human Rights (2010). *Raffray Taddei v. France, application № 36435/07* <https://strasbourgobservers.com/category/cases/raffray-taddei-v-france/> (2021, January, 13). [in English].
16. European Court of Human Rights (2013). *Claes v. Belgium, application № 43418/09* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-115981"]}> (2021, January, 13). [in English].
17. European Court of Human Rights (2013). *D.F. v. Latvia, application № 11160/07* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-127393"]}> (2021, January, 13). [in English].
18. European Court of Human Rights (2020). *Jeanty v. Belgium, application № 82284/17* <https://academic.oup.com/hrlr/article-abstract/21/1/221/6069211> (2021, January, 13). [in English].
19. European Court of Human Rights (2020). *Kudła v. Poland [GC], application № 30210/96* <https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":["001-58920"]}> (2021, January, 13). [in English].
20. George, B. (2016). *Models of Offender Rehabilitation: A Comparison of the Risk, Need, Responsivity Model and the Good Lives Model.* A Thesis Submitted to the Department of Psychology of the State University of New York at New Paltz in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Psychology. [in English].
21. Goverment of Canada (2008). *Advances in Offender Risk Assessment. Research Summary, 13, 2.* <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/pblctns/dvcs-ssmnt/index-en.aspx> (2021, January, 13). [in English].
22. Hardyman, P. and others (2002). *Internal Prison Classification Systems: Case Studies in Their Development and Implementation*. Washington D.C., Department of Justice of the United States, National Institute of Corrections). [in English].
23. Hardyman, P., Austin, J., Peyton, J. (2004). *Prisoner Intake Systems: Assessing Needs and Classifying Prisoners.* Washington. DC: The George Washington University, the Institute on Crime, Justice, and Corrections. [in English].
24. Looman, J., Abracen, J. (2013). The Risk Need Responsivity Model of Offender Rehabilitation: Is There Really a Need For a Paradigm Shift? *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy, 8, 3-4,* 30-36. [in English].
25. Mathiesen, T. (2000). *Prison on Trial. Second Edition.* Winchester: Waterside Press. [in English].
26. Padfield, N. (2010). The Sentencing, Management and Treatment of 'Dangerous' Offenders. Final Report. Strasbourg: European Committee on Crime Problems, Council for Penological Co-Operation. [in English].
27. Ombudsman Western Australia (2019). *Procedural fairness (natural justice) guidelines*. <www.ombudsman.wa.gov.au/Publications/Documents/guidelines/Procedural-fairness-guidelines.pdf> (2021, January, 13). [in English].
28. *Recommendation CM/Rec(2014)3 to member States concerning dangerous offenders, 2014* (Parliamentary Assembly). *Council of Europe* <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17868&lang=en> (2021, January, 13). [in English].
29. Sawyer, K. H. (ed.). (2019). *Inmate Security Designation and Custody Classification*. U.S. Department of Justice: Federal Bureau of Prisons. [in English].
30. Tasmania Prison Service (2017). *DSO – 2.04 Classification and Placement. Director's Standing Order* <www.justice.tas.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/447328/2.04-Classification-and-Placement-DSO_VER-5.0-For-Internet.pdf> (2021, January, 13). [in English].
31. The Bureau of Justice Assistance (2021). *History of Risk Assessment* <https://bja.ojp.gov/program/psrac/basics/history-risk-assessment#first-generation-professional-judgments> (2021, January, 13). [in English].
32. Torture in Europe: The Law and Practice. (2012). Regional Conference Report. London: Redress Trust, 6. [in English].
33. US District Court for the District of Rhode Island (1970). *Morris v. Travisono*, *310 F. Supp.* <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/310/857/1382115/> (2021, January, 13). [in English].
34. Ward, T., Gannon, T. (2008). Goods and Risks: Misconceptions about the Good Lives Model. *Correctional Psychologist*, *30*, 4-5. [in English].

35. Ward, T., Maruna, S. (2007). *Rehabilitation: Beyond the risk assessment paradigm*. London, UK: Routledge, 122-123. [in English].
36. Ward, T., Stewart, C. (2003). Criminogenic Needs and Human Needs: A theoretical model. *Psychology, Crime & Law*, *9*, 125-143. [in English].
37. Ward, T., Yates, P., Willis, G. (2012). The Good Lives Model and the Risk Need Responsivity Model: A Critical Response to Andrews, Bonta, and Wormith. *Criminal Justice and Behavior*, 94-110. [in English].
38. Yevropeyskyy komitet z pytan zapobihannya katuvannyam chy nelyudskomu abo takomu, shcho prynyzhuye hidnist, povodzhennyu chy pokarannyu (2015) [European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2015)]. Nepovnolitni, pozbavleni voli vidpovidno do kryminalnoho zakonodavstva [Juveniles deprived of liberty in accordance with criminal law]. *Vytyah z 24-oyi Zahalnoyi dopovidi* [Excerpt from the 24th General Report] <https://rm.coe.int/16806ccb95> (2021, January, 13). [in Ukrainian].
39. Seriya spravochnikov po ugolovnomu pravosudiyu (2020) [Criminal Justice Handbook Series (2020)]. *Spravochnik po klassifikatsii zaklyuchennykh* [Guide to the classification of prisoners]. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, *VII*. [in Russiun].
40. Yahunov, D. (2010). «Kryza reabilitatsiynoho idealu» v naukovykh pratsyakh Roberta Martinsona ta yikh znachennya dlya formuvannya suchasnoyi penalnoyi polityky ["Crisis of the rehabilitation ideal" in the scientific works of Robert Martinson and their significance for the formation of modern penalty policy]. *Pivdennoukrayinskyy pravnychyy chasopys* [South Ukrainian Law Journal], *4*, 28-30. [in Ukrainian].
41. Yahunov, D. (2010). Hlobalizatsiya ta «kryza pokarannya» transformatsiya priorytetiv penalnoyi polityky suchasnykh krayin [Globalization and the "crisis of punishment" are the transformation of the priorities of the penal policy of modern countries]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Current issues of state and law], *55*, 550-554. [in Ukrainian].
42. Yahunov, D. (2010). Katehoriya «nebezpechnyy zlochynets» u suchasnomu kryminalnomu zakonodavstvi zarubizhnykh krayin [The category of "dangerous criminal" in modern criminal law of foreign countries]. *Aktualni problemy polityky* [Current policy issues], *39,* 352-361. [in Ukrainian].
43. Yahunov, D. (2011). Filosofiya probatsiyi: transformatsiya pohlyadiv na sutnist ta tsili povodzhennya zi zlochyntsyamy (period pislya 1990-kh rokiv) [Philosophy of probation: transformation of views on the essence and goals of dealing with criminals (period after the 1990s)]. *Aktualni problemy polityky* [Current policy issues], *41,* 198-207. [in Ukrainian].
44. Yahunov, D. (2020). *Penitentsiarna polityka yak skladova sotsialnoho kontrolyu* [Penitentiary policy as a component of social control]. Odesa. [in Ukrainian].
45. Yahunov, D. (ed.). (2011). Reabilitatsiyna paradyhma v XXI stolitti: chy varto zalyshaty vypravlennya zlochyntsiv metoyu kryminalnoho pokarannya? [Rehabilitation paradigm in the XXI century: should the correction of criminals be left as the goal of criminal punishment?] *Aktualni problemy yevropeyskoyi intehratsiyi. Zbirnyk naukovykh prats z pytan yevropeyskoyi intehratsiyi ta prava* [Current issues of European integration. Collection of scientific works on European integration and law]. Sumy: N.Kochubey. [in Ukrainian].
46. Yahunov, D. (2020). Sex offenders u politytsi sotsial′noho kontrolya: do pytannya pro reaktualizatsiyu kontseptsiyi nebezpechnoho stanu osoby [Sex offenders in the policy of social control: to the question of re-actualization of the concept of dangerous state of the person]. *Visnyk Penitentsiarnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny* [Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine], *3(13),* 115-129. [in Ukrainian].
47. Yevropeyskyy komitet z pytan zapobihannya katuvannyam chy nelyudskomu abo takomu, shcho prynyzhuye hidnist, povodzhennyu chy pokarannyu (2000) [European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2000)]. *Pozbavleni voli zhinky. Vytyah z Desyatoyi Zahalnoyi dopovidi* [Imprisoned women. Excerpt from the Tenth General Report] <https://rm.coe.int/16806cd37f> (2021, January, 13). [in Ukrainian].
48. Yevropeyskyy komitet z pytan zapobihannya katuvannyam chy nelyudskomu abo takomu, shcho prynyzhuye hidnist, povodzhennyu chy pokarannyu (2000) [European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2000)]. *Odynochne uvyaznennya. Vytyah z 21-oyi Zahalnoyi dopovidi* [Single imprisonment. Excerpt from the 21st General Report] <https://rm.coe.int/16806cccc5> (2021, January, 13). [in Ukrainian].
49. Yevropeyskyy komitet z pytan zapobihannya katuvannyam chy nelyudskomu abo takomu, shcho prynyzhuye hidnist, povodzhennyu chy pokarannyu (2001) [European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2001)]. *Rozvytok standartiv KZK shchodo tyuremnoho uvyaznennya. Vytyah z Odynadtsyatoyi Zahalnoyi dopovidi* [Development of CPT standards for imprisonment. Excerpt from the Eleventh General Report] <https://rm.coe.int/16806cd24b> (2021, January, 13). [in Ukrainian].
50. Yevropeyskyy komitet z pytan zapobihannya katuvannyam chy nelyudskomu abo takomu, shcho prynyzhuye hidnist, povodzhennyu chy pokarannyu (2015) [European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2015)]. *Nepovnolitni, pozbavleni voli vidpovidno do kryminalnoho zakonodavstva. Vytyah z 24-oyi Zahalnoyi dopovidi* [Juveniles deprived of liberty in accordance with criminal law. Excerpt from the 24th General Report] <https://rm.coe.int/16806ccb95> (2021, January, 13). [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.14

Vazha Shubitidze, Doctor of Politicial Sciences
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1928-8310
Edisher Japharidze, Doctor of Politicial Sciences
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9239-4785
Georgian Technical University, Georgia

EUROPEAN VALUES AND GEORGIAN POLITICAL THINKING

Today Georgia is pursuing thoroughly the path of western orientation. From the beginning of European History, Georgia has participated in the development of spiritual, cultural, political and economic formations, which now constitute the essence of European life. Georgian writers, political leaders and thinkers have invested their knowledge and experience in those principles of law and political order, which now compose the basic principles of functioning of European Union. Analysis of historical preconditions has shown that those, among others, include the separation of power, social policy aimed at supporting the unprotected categories of population, elections, and some areas of criminal and civil proceedings. The important political challenge of the 21st century remains in the geopolitical area of the modern world. In these processes, Georgia is actively participating today too, as an agreement of the association between Georgia and the European Union was signed in summer 2014. This fact was a landmark of the greatest historical importance for Georgian people. It means returning of the Georgian people to its initial homeland-Europe, who always struggled and strived for it.

It must be noted that we are not entering the Europe with “empty hands”, but are widely credited with the propaganda of European qualities and bringing them to Georgia. It is still not widely known to the public that famous Georgian scientists and public figures. M. Muskhelishvili and A. Nikuradze were standing at the starting point of uniting the European Union (European Confederation). While Robert Schuman and Jean Monnet talked about the idea of uniting Europe, M. Muskhelishvili and A. Nikuradze were publishing articles on the same subject in the leading newspapers and magazines and were actively participating in the processes of creating the European Union. Therefore, it is proposed to consider this background while planning Georgian routes further towards Europeanity and back from the “forced” image of Asian state.

Keywords: Europe; Georgia; Byzantium; Russia; Science; History; government.

What does Europe really mean, what does Europe represent, what nations do Europe mean? Paul Valerie, the great French poet and thinker, a true European, expressed a very interesting opinion on this matter: "All races, all lands which were sequentially romanticized, Christianized, are subject to the Greek discipline and are absolutely European" (Mikhail Muskhelishvili, "Georgia and Europe"). According to this formula by Paul Valerie, Georgia is as European as Poland, Hungary or any other country. If we do not take into account the remains of the oldest human in Europe (1.8 million years ago) found in the territory of Dmanisi, twice the age of the ancient analogues found in Spain and Italy (Atapuero and Ceprano, 800,000 years old), then Georgians’ relations with European civilization, Medea, the "Golden Fleece" and the Greek expedition to Jason Ebony in Colchis counts for more than 30 centuries.

Yes, Georgia is a European country. According to prominent archaeologists, this is where Europe begins. According to the well-known scientist Varaniak, the first great wave of Iberian-Caucasian tribal emigration to Europe was actually initiated from Georgia, which created the first great civilization. This civilization is shared by Indo-Europeans who came to Europe several thousand years ago. Later, close relations were established between Georgia and Greece (the establishment of trade emphorions by the Greeks on the Georgian Black Sea coasts and trade-cultural relations). According to prominent Georgian immigrant scientist Professor Mikheil Muskhelishvili, “There was a time when Georgians learned that they belonged to Europe. Europe is now (meaning the beginning of the 1950s) making this conclusion.

It is also necessary for Georgians to prove their existence in Europe and for Georgia to be accepted in the family of Western nations"[1]. Thus, Europe is determined not by geography, race, language, or morality, but by the undeniable qualities of its soul, the soul which is the successor of the three influences defined by Paul Valerie. There are many factors that prove the Europeanity of Georgians. We mention only some and essentials. According to Ivane Javakhishvili's study, Georgian feudalism and patriarchal system resemble strikingly similar to the feudal order of medieval Western Europe ... patriotism gave a prominent tone to all of ancient Georgia: it reigned both in social and in state order ... Even a mortal if they had their ears. "Servitude" also meant submission to the servant and commitment to servitude and devotion to the patron. Almost then all of Georgia, from the king to the mere picture of the king, was covered with the yoke of patriotism ... During the war Georgia's eyesight was patriarchally affected"[2].

This patronage system is reflected in the masterpiece of the great Georgian poet Shota Rustaveli in "The Panther's Skin". The right to inherit the throne, the equality of men and women, the assignment of certain rights and duties to each rank of feudal society, the right to war and rebellion – these are the main issues of the author. They give us an idea of Rustaveli's legal and political views, which he is determined to address according to "righteous law" ("the tree of righteousness is created by the cruelty of the earth"), which was later founded by European civilization. It is no coincidence that Rustaveli's ideal is a king of self-control, reformer, and tolerant; the king of love and subjection to the king, caring for the widows and the needy, adhering to the later European social ideal: "Give up the armor of the gods, free the slaves!" It is such a king (Tamar in the 12th century) that cancels letters, stops capital punishment, develops charity – subsequently purely European ideals and principles, upholds the tradition of government service and not empty surname, preferences for non-aboriginals, and their culture, religion, private property (David IV). Religious peace, respect for and support for all religions were the state policy of Georgia, which strongly supports European ideas. We must attribute to a series of purely European events such as the Qutl-Arslanian view of the reign of power and the division of power in XII century in 1184. The legal basis for the transformation of the whole feudal Georgian state order into the Kutlu-Arslan troupe is the secular dedication of the separation of powers (the classical foundations of which Locke and Montesquieu established in the 18th century).

There were two major points in this program: a) the creation of a two-chambered parliament (lower chamber – hall, upper chamber – caravans), which was actually equivalent to a constitutional monarchy; b) the separation of state authorities and their implementation by different bodies[3]. This event, as Ivane Javakhishvili wrote, can only be found in the world history of that era only in the Great Charter of Liberties in England (1215), which points to the world-historical significance of the Kutlu-Arslan troupe[4]. This great political-legal event of the twelfth century was made up of the legacy of the great thinkers of the previous era, especially the great thinker George of Mt. Elections: "It is enough for the 11th century amdegs Georgian monastic system, the change in the recall, when the old foreman from the appointment of the monarchical rule of Republican rule has been changed and monasteries in all the members' support and ertnebobit." Elections were introduced to Tamar at the group of Qutlu Arslan political movement as a result of the state. The ideal origin of the changes in the order of things has become clear[5]. Georgian traditions of child rearing, education and science development were very close to the European one. It is well known that there was still a rhetorical academy in western Georgia in Phase IV of Phase. At the turn of the XI-XII centuries, David Agmashenebeli equated the Georgian high school with the advanced European level with the establishment of Gelati and Ikalto Academies. Georgian law at the time was one of the most humane and democratic in the world. By stopping the death penalty and banning torture, Tamar's Georgia has gone far beyond European countries: "Georgia has made remarkable progress in that field of law too. Alongside the great achievements of criminal justice theory, the wonderful examples of which are the killing and wounds in the doctrine of Ekvtime Athonite, a number of activities were practiced in Georgia – a special institution was established that would handle only criminal cases"... The areas of criminal and civil proceedings were amalgamated.

Subsequently, David Agmashenebeli removed the functions of the supreme authority from the cassation complaints (ie, the court separated the executive from acting as independent authorities).

[1] Muskhelishvili, M. (1995). *Georgia and Europe, Georgia's Relations with European and American Countries*, Tbilisi, *II,* 182.
[2] Javakhishvili, I. (1981). *Collection works in 12 volumes.* Tbilisi, *VI,* 448-452.
[3] Shubitidze, V. (2006). *Political Science*. Tbilisi, 76.
[4] Javakhishvili, I. (1981). *Collection works in 12 volumes.* Tbilisi, *II,* 374.
[5] Ibid, 376.

And, instead, the Supreme Cassation Board[1] was created. It was also a reflection of the high social responsibility of the Georgian authorities that 10% of the state income was used for charity and for the poor, which is the social norm and rule of the modern European states. This was what led to social peace in a country where "the goats and the wolves of their warriors fear one another." With its fierce battles against the Turkish-Seljuks and Mongols, Georgia slowed down the offensive waves of these savage invaders to European countries, though it itself became a victim of endless and exhilarating attacks by the Ottomans and Persians. In 1453, the Ottomans conquered Byzantium and Constantinople, Georgia broke Europe and European values for a long time, and it was among the barbarians. Even under these most difficult conditions, Georgians have not stopped aspiring to European ideals (Simon King, Teimuraz I, Vakhtang VI, Sulkhan-Saba Orbeliani, Antimoz Iverieli, Erekle II, etc.). Georgian devotion to Christianity (Ketevan Martyred – 1624) has been practiced throughout Europe and exemplified by European missionaries and clergy. If Georgia had been following the European countries before, and in many respects even surpassing them, the country that had fallen into the hands of Iran, the Ottomans and Russia was far behind and was now receiving vital ideas and technologies for development from Europe. Despite the cruel colonial rule of all these invaders, the Georgians never gave up on the most important European values – freedom of nation and person, incompatibility with the enemy, establishment of civilized rule. For example, during the conspiracy against Russia in 1832, the main idea of the Georgian aristocracy was to establish a state-like government as in England. Even after the death of Erekle II (1798), the idea of a constitutional monarchy found great support in the outlook of Georgian figures – Solomon Dodashvili, Alexander Amilakhvari, Chabua Orbeliani and others. Alexander Amilakhvari also demanded the introduction of the principle of electing the king himself instead of the inheritance rule[2]. The great Georgians (Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Niko Nikoladze, Vazha-Pshavela, Archil Jorjadze, Ivane Machabeli, Ivane Javakhishvili, etc.), who were involved in the cruel and barbaric Russian affairs, were fascinated by European socio-political values. One of the key principles of European rule is to take responsibility for yourself – when you solve your own problems and don't look after others.

Georgia of David Agmashenebeli and Tamar era was such a country. Georgia was an economically and socially sound state. According to Persian geographer Hamdala Kazvini, the annual cash flow of Georgia's own state treasury equaled 3 million 750 thousand gold rubles (excluding godfather countries, of which perhaps 1.5-2 million rubles was a tribute – eg). In Western Europe itself, according to the famous scientist Zambart, the king of England's income was not more than 4 million francs in 1300, and France's in 1311 – not more than 3 million francs. The aforementioned amount of Georgia's income is only the amount of cash income. In addition, he had separate taxable income[3]. Asian inertia and the persistence of others reigned in colonial Georgia was the issue against which our national figures fought. The names of Ilia Chavchavadze, Niko Nikoladze and Archil Jorjadze are related to bringing European values back to Georgia. It is the Europeanisation of Georgian thought and political culture, the Europeanization of science and art, the preparation of Georgian soil for European progressive thinking and the creation of landmark democratic values, and the attempt to lock the nation in a narrow niche. In Ilia's view, the spiritual and fleshly revival of the nation is first and foremost possible only by internal forces and not by "foreign aid": "Gentlemen, our present and future destiny will be lost. We had to be masters of our hardship and grief. This yoke is heavy, but the more prominent it is, the more faithful it is. It is hard, but it is not without mercy for the good and hard work of the people of this country, there is no other way, we must forfeit our livelihood, we must control our destiny and misery".

It was Ilia Chavchavadze who laid the groundwork for the "common ground" theory of Europe (Ilia called it the reconciliation of rank), developed and deepened by Archil Jorjadze (which he called the theory of "common action"). Ilia thought that as long as the nation is whole and united, it will be invincible when the nation begins to "starve", and it will face the inevitable demise: "Woe to the people, who have suffered a common spoil; Woe to a country that spilled blood into a common bloodbath, not everybody in everybody, everybody doesn't think about everybody, and everybody like me, often "we" – is rare ... everybody together and every single person. One must know separately that he is an integral part of the whole nation and that is why he should seek his own good only for the good of the whole nation and not separately"[4]. According to Jorjadze, the theory of "common action" guarantees a fair resolution of fundamental issues facing the nation

[1] Ibid, 409.
[2] Batiashvili, E. (1998). Ilia and Georgia. Tbilisi, 33.
[3] Javakhishvili, I. (1981). *Collection works in 12 volumes.* Tbilisi, *II,* 372.
[4] Shubitidze, V. (2006). *Political Science*. Tbilisi, 80.

and the prism of national interests: "Undoubtedly," he wrote, "in Europe the staunchest people stand on the ground of common action. This circumstance should not surprise us. Creating democratic institutions requires the united strength of all progressive parties, and to this end it is often necessary to weaken the intensity of class struggle"[1].

Ilia Chavchavadze called on Georgians to implement the principles of a modern market economy, whose homeland is Europe: "Now either we have to grab our hands, or a plow, or a machine shop, or a valid car. Now the bravery of war is not to shed blood; bravery must be labored to sweat. We will say again that the country is now full of people who know the rules and the way, who take care of the work, who take care of the balance; today, the only one who is a guardian and good in spirit and flesh, in knowledge and on the right, is all about war, and not bloodthirsty, sweatshed, bloodless, peaceful, quiet – this is a war of labor and as labor is honest, honorable, and just as humble self-promotion, as it was before the gun and sword war. Bravery in this war is far ahead of the bravery of the bloody war" (V. Shubitidze, Political Science, pp. 82-83). The destruction of this idea has killed the country, and now it does: "The sword-foe could not harm us, could not take our land and our water. The sword cannot fail us; with labor and diligence, knowledge and skill, he will bring us together, replace us with earth, shatter our name, and cut us off. The Georgians will be mentioned, and others will be taken over by our beautiful country as a homeless haven" (Ibid, p. 82). The new generation of Tergdaleites (N. Nikoladze, G. Tsereteli, K. Lortkhi-Fanidze, S. Meskhi, etc.) managed to dig new paths in the history of the Georgian nation: The Road is the Road to Western Europe[2] (). This must be said about Dr. Niko Nikoladze. Niko Nikoladze was one of the first to preach Western views in the 1870s. He was the instigator of European pragmatism and activity, European political realism, European education and technology, and culture in Georgia. He embraced the progressive thinking of Western Europe and created a profound national outlook, his own socio-political concept: "None of our figures at that time felt the spirit of the era as much as N.J. Nikoladze felt – wrote Simon Khundadze – no one has brought us as much progressive and European (in the cultural sense of this word) as Nikoladze has brought"[3].

Geronti Kikodze considers Niko Nikoladze to be the first representative of European thinking in Georgia[4]. Niko Nikoladze was the first Georgian to defend his doctoral thesis abroad in Zurich in 1868 on the highly relevant topic "Disarmament and its Socio-Economic Consequences", published in French in Geneva. Niko Nikoladze advocated the creation of a national model of European development with a view to using positive foreign experience, believing that it was impossible for a foreigner to understand Georgian specificity and reality, to develop a precisely tailored recipe for the country: "He also often makes us goat milk, not a human being ... A foreign nanny, as she is healthy, your mother cannot teach you the language, she cannot understand the nature and need of your country"[5]. The most important condition for the revival of the country was Niko Nikoladze's hard work, self-development and learning of local self-government. At the same time, he thought, "Unless the inactive part of our society gets used to its work and its survival until our people are out of the condition of the beef cattle, it is impossible for us to have true unity or a sincere brotherhood or a different attitude"[6].

Nikoladze focused primarily on the need to develop the country with his own resources and labor, and not just on financial and economic aid to foreigners, which is never disingenuous: "Nowhere in any country has anyone seen an example of any people or society being raised with the help of others, if not their own. With labor and genius. Easily available, found, or gifted will not hurt the private man or the public at large. For man and for the country alone he is useful and precious, which he has accomplished through his own sweat and labor"[7]. Niko Nikoladze was resolutely rejecting any radicalism in resolving national affairs and believed that "Georgia's goals can only be achieved through moderation." He considered the golden rule of European generational inheritance as a model for Georgians when the new generation treasuredly inherited the legacy left behind and added its own treasure. N. Nikoladze was one of the first Georgian figures to put forward practical and pragmatic issues that were fully in line with the country's development requirements.

This is how he was praised by the journal Rock in 1913: "Nikoladze and the intelligentsia taught in Russia are two antipodes, completely different types. N. Nikoladze is a European by heart, a European-educated, man

[1] Jorjadze, A. (1911). *Narrations*. Tbilisi, *IV,* 23.
[2] Khundadze, S. (1927). *For the History of Socialism in Georgia, 1*, 182.
[3] Khundadze, S. (1927). *For the History of Socialism in Georgia*. Tbilisi, *I*, 182.
[4] Jijeishvili, K. (2002). *At the Head of Georgian Democracy (Niko Nikoladze and Archil Jorjadze)*. Tbilisi, 81.
[5] Shubitidze, V. (2006). *Political Science*. Tbilisi, 85.
[6] Ibid, 86.
[7] Ibid.

of European ideas, a man of European technology-industry knowledgeable initiative, practical and business. And our intelligentsia is mainly brought up in a Russian school, infused with this slave spirit, bureaucratic routine, and socialism. That is why our intellectuals are primarily theorists, dreamers, people of academic reasoning. Such areas include a warm cabinet, a soft chair, unaddressed theoretical reasoning, metaphysical morality and various party-political dreams, fantasies. Nikoladze is, first and foremost, a workman with hands-on work, a life technician and a laboratory assistant. He is a realist, a real policy maker. A knowledgeable man of life, fallen into his abyss"[1]. Niko Nikoladze is a major contributor to the reconstruction, electrification and mechanization of Poti. With the launch of the port of Poti, he cut Georgia's window to Europe. He was head of the city of Poti for 20 years. During this time, the city budget has increased 10 times. He has done a great deal of work in extracting Tkibuli coal ore and expanding the production of Chiatura manganese. He pulled up the Shorapan-Chiatura Railway, resolving the manganese shipment and lowering it.

He was actively involved in the construction of the Tbilisi Water Pipeline, in the building process of the Kakheti Railway and the Surami Tunnel, and even the Trans-Siberian Railway. He invited the French billionaire Rothschild to the Caucasus and had a business relation with the Nobel brothers. He founded a modern bank in Poti. For the first time in Georgian reality, Niko Nikoladze printed bonds, lottery tickets, and all the incomes he spent to improve the city, which at that time was an unprecedentedly innovative European move. Niko Nikoladze, in an official conversation with German diplomats in 1918, put forward the idea to pass a trade route which would connect Europe with Asia and the Far East through the city Poti (Berlin-Poti-Beijing). This idea today is practically fleshed out under the name of the Eurasian Corridor – the Silk Road. In 1874, Niko Nikoladze, while in Paris, wrote and published the work "The Decadence of the French Press" in French, which was highly endorsed by prominent French thinkers and journalists. Niko Nikoladze had a personal encounter with famous Europeans – Victor Hugo, Emil Zola, Alphonse Dodd, Marcel Depress, Karl Marx and others. He studied the rich experience of European countries and Japan in building a national state and thoroughly analyzed it for Georgian people. He pointed out that the crucial importance has not the size and population of the country, but scientific and technical progress, the introduction of new technologies and the discipline of the performing arts. "Power and strength are not about numbers and space," he wrote, "but about knowledge, organization, weapons, order and discipline." And today, there are really small and far richer countries than Russia, which are huge and rich in raw materials – Switzerland, Belgium, the Netherlands. They developed the productive forces, increased their knowledge, managed a reasonable labor organization. Georgia should imitate them. Noah Jordania was one of the first Georgian political figures, who after studying in Europe realized that Europe was "not our enemy, on the contrary, it is our blood and flesh. We become Europeans ourselves, and therefore we must live with it, in union with it"[2]. And that "Europeanization is taking place on Georgian soil, on Georgian culture"[3]. During the forced emigration from King's Russia to Europe and after many years spending there, Noah Jordania became even more convinced that "Europe's way is a world way, now history has not invented another way, and it is easy to guess why we follow this path"[4]. If David was a purely Georgian industrialist, he would have end up like Georgian long time ago – nothing would be left of his property. Only the European man could have everyone grateful for him and at the same time be able not to embezzle his property. Connect Georgian kindness and food and drink with European activities and you will get David Sarajishvili. This person is ideal example of Georgian and European mixture, and I think that the Europeanization of Georgians should be precisely this way. When each of us will learn about European's working style, European activities, and not losing our national character – our Europeanization will be a fact. David Sarajishvili was a Georgian European"[5].

According to Noah Jordania, Georgia should join Europe, not Russia, but as an independent, free country. According to him, Russia has twice turned its back on Europe (after Peter the First and since 1917), and Georgia has always been on its way to Europe ... Georgia, with its historical and social core, is a piece of Europe, Western culture, and to stop it on the mid-way through foreign power strikes and to come up with a non-European relationship would be the death of the people, the extinction of the nation. Russia does not expect such extinction as it stands on its historical basis; Asianity, after all, should be turn into Europeanism. It is a natural procession, but it is a complete mess of the natural procession of the European nation – Georgia – by force turn into Asian State. It is a deadly leap ... Tying our future with Russia's future means

[1] Nikoladze, N. (1996). *150 Anniversary Collection*. Tbilisi, 10.
[2] Jordania, N. (1920). *Selected Writings*. Tiflis, *II*, 196.
[3] Jordania, N. (1911). *Selected Writings*. Tiflis, 114.
[4] Jordania, N. (1990). *Europe and Humanity. Selected Writings*. Tbilisi, 154.
[5] Shubitidze, V. (2008). *100 Greatest Georgians of All Time*. Tbilisi, 345.

our complete destruction not only politically and nationally but also physically... Democracy cannot fall from the tree of Bolshevism. This is a distant stage. That is why we want Georgia to break away from these Russian asperities in a timely manner, restore its sovereignty and move forward in its own way… the Georgian nation must eventually join the European family"[1].

The government of independent Georgia occupied by Soviet Russia under the leadership of Noah Jordania in 1921 emigrated not to Iran-Turkey, where our authorities used to go, but to Europe. While still in government, they laid the practical groundwork for Georgia's European orientation and modern European socio-democratic ideas and direction in Europe since 1918. Two prominent Georgian immigrant researchers, professors Mikheil Muskhelishvili [1903-1964] and Alexander Nikuradze (1901-1981) are among the prominent European scholars and politicians known for developing and implementing the idea of modern European integration. Georgia started returning to Europe when we received Christianity and became part of the Hellenistic world, a participant of Roman and Greek civilization. Georgia has never stopped moving towards Europe. It was following the course of the civilization of European countries and was ahead of them in many respects. One of these exceptions is United Europe's Apologist, President of the Congress of European Peoples, Member of the Central Committee of the "Federal European Movement", Vice-President of the Bureau of the International Center for the Formation of Europe, Founder and Secretary General of the European University Association, well-known European politician Mikheil Muskhelishvili (known in Europe as Michelle Mouskhely) and Professor of the University of Berlin, Alexander Nikuradze, founder of the first Continental European Research Institute in Europe. The first worked in France, and the second in Germany. They actively participated in the implementation of the idea of united Europe and creation of Federation. According to Mouskhely, European federalism – this is not only a vital necessity for the European nations, but also a guarantee of peace and the guarantee of common prosperity, freedom and dignity in Europe, he wrote in the paper "The Structure of European Federalism". The first Idealist of the European Community and the European Union concept was Michelle Mouskhely, a leading professor of the Department of International Public Law, Political and Economic Sciences at the University of Strasbourg, who at a time when Jean Monnet and Robert Schumann were talking about the idea of European unification, already put forward significant initiatives both for the idea of institutionalizing Europe and creating the legal basis for Europeanization. However, before moving on to legal initiatives, it is very important to focus on the three most important aspects of his work. They relate to the establishment of important institutions in Europe, which later have begun to facilitate the European institutional development and Europeanization process. The first – it was the creation of a research center that covered all of Europe.

M. Muskhel in 1948-1949 founded the Scientific Research Center of the USSR and Eastern Europe (the so-called Socialist). He has been in charge of this center for 18 years. It was later called the Mouskhely Center (it is still called this way today). The center was one of the most important hearth of political science and international law in the field of sociology in France, where the idea of European integration and the removal of borders was being worked out. He was one of the first political figures in the world to propose and defend the idea of taking over the European Union and European borders[2]. Secondly, he was involved in the creation and establishment of the Council of Europe (1949) from the beginning. This Council laid the groundwork for the guarantee of human rights in Europe. Since 1952, Michel Mouskhely has been in possession of „the mandate of the Council of Europe's Advisory Assembly" and has been actively involved in the work of the Council of Europe. The third direction of the politician's work is as follows: he formed „the Georgian-European Movement" – the first apolitical union focused on democratic values and liberal values. On August 10, 1953, the first "Georgian-European Movement" was officially founded in Strasbourg, inspired and initiated by Mikheil Muskhelishvili.

The "Georgian-European Movement" had a charter, which was drawn up and approved by the Constituent Assembly of Munich, gathered on April 7, 1953 in St. Petersburg. The charter claims: 1) Spreading the idea among the Georgians of the European Union and the need for Georgia to join this Union as a sovereign and democratic State. 2) To inform foreigners that Georgia has always been a part of Europe spiritually and culturally and wants to become a member of it. To achieve these goals, he contacts with the Caucasian Neighbors and other European nations. The Charter of the Movement states that „the Georgian-European Movement" was not belonging to any party or group. Any Georgian, regardless of religious and political beliefs, who recognized Georgia's sovereignty and shared the idea of European integrity could

[1] Jordania, N. (1923). *Issues of Struggle*. Paris, 25.
[2] The Newspaper Figaro (1965). *2 (III)*.

participate in it[1]. When it goes to the legal side of Europeanization process, the following initiatives are particularly important from Mouskhely works. In 1948, M. Mouskhely, together with French constitutionalist Gaston Stefan, create a draft project of the European Federal Constitution, "Michel Mouskhely, Gaston Stefani, Draft of a European Federal Constitution 1948", detailing the principles of political and social democracy. It is based on peace and social justice in the context of the unity of the federation and the diversity of the federal states. It is noteworthy that modern European law is richly nourished by the principles of law initiated by Muskhelishvili (most notably his fundamental papers on fundamental human rights and freedoms). On August 6, 1950, the day before the opening of the European Conference in Strasbourg, more than 300 students from 8 European states, led by passionate European Union initiator Michel Mouskhely and three other professors, dismantled the French-German border infrastructure and raised the united Europe's flag, "We just light a small fire, big bonfires now need to be lit up in Strasbourg so that European hearts can be lighten," said Michelle Mouskhely[2]. In September, 1955, at the World Congress which took place in city of Trieste, attended by 120 participants from 18 countries, the keynote speaker Michelle Mouskhely addressed the representatives of Civilized World's countries: now the time has come for the intellectual and cultural unification of Europeans, which, in the first place, meant the modernization of the unified European education system, the project approaching the present-day Bologna process, the prospects for European intellectual mass mobility and convergence, Europe Harmonization of educational programs. Michel Mouskhely was at the time initiating the development of unified teaching methods in the higher education institutions of European countries, the mobility of professors and students of European higher education institutions and the development of good relations[3].

M. Mouskhely was initiating the creation of a common European market in Brussels and in the international tribunes of Europe. On April 23-27, 1958, at the Pavilion of the World Exhibition C.E.C.A in Brussels, the next meeting of the European Professors' Association was held. M. Muskhelishvili gave an extensive report here on the creation of the European common market, its integration and its legal aspects. He believed that the European market should be united after the European Union, which would facilitate trade between the countries and create a single market system on the European continent. The creation of a common market system would promote the consolidation of European countries and strengthening of this process[4]. In addition to Mikheil Muskhelishvili's initiatives, the contribution of Alexander Nikuradze, a professor at the University of Berlin, to the development of Europe as an interdisciplinary field is also interesting. On the initiative of Alexander Nikuradze in September 1952 in France, a congress of European scientists was held near the city Compienne in the Labrévier Palace. The subject was discussed, in particular, among other proposals, the Congress adopted in order to introduce the notion of the term "European Studies", which originally meant to bring together European scientific disciplines and to form one field of study. Also, the initiative was to create and develop a separate branch of the "Volkswirtschaft" economy, which would deal only with economical study issues. Since then, the use of such terms as "European Studies" and "the Volkswirtschaft" economics in science and their placement in European higher education institutions is connected with the name of Professor Alexander Nikuradze[5].

Realization of Mikheil Muskhelishvili's idea in Georgia, 25 years after its independence was implemented in the form of "visa liberalization". On February 2, 2017 Georgia received the right to visa-free travel (visa liberalization) in the Schengen Member States. This is a result of the successful reforms implemented by the democratic government of Georgia in the country; and we hope this will be another step forward for Georgia's EU integration. Therefore, the political and legal initiatives presented here testify that one of the first apologists for the idea of a European Union was Michel Mouskhely.

Thus, adopting today's visa liberalization is one way in which Michel Muskhelishil's four key concepts are implemented. This concept originally meant: the unification of European countries (European Union, Confederation), the creation of a common European market, the demarcation of borders between European countries, the creation and harmonization of the European single education system. Georgia has been actively involved in the last two concepts, and the rest remains the country's main challenge.

We hope that by taking successful measures, Georgia will soon join the European common market and at the same time eventually return to the European family where it will take its own place.

[1] The Journal of the Fate of Kartli (1953), 15, September.
[2] Spiegel der Sudpfalz (2006). *Thema am Samstag, revolution fur Europain St. Germanshof, Samstag*, August, 5.
[3] The Journal of the Fate of Kartli (1956), 21-22.
[4] The Journal of the Fate of Kartli (1958). *Congress of the European Professors' Association*, June, 43-44.
[5] The Journal of the Fate of Kartli (1951). *Professor Al. Nikuradze in Paris*, 10.

References:

1. Muskhelishvili, M. (1952). *Publication of the Georgian-European Movement*. Paris. [in English].
2. The Newspaper Figaro (1965). *2 (III)*. [in English].
3. Mouskhely, M. (1952). *"Mandate of the Representative of the Consultative Assembly of the Council of Europe".* Strasbourg: Archive. [in English].
4. The Journal of the Fate of Kartli (1953), 15, September. [in English].
5. Spiegel der Sudpfalz (2006). *Thema am Samstag, revolution fur Europain St. Germanshof, Samstag*, August, 5. [in English].
6. The Journal of the Fate of Kartli (1956), 21-22. [in English].
7. The Journal of the Fate of Kartli (1958). *Congress of the European Professors' Association*, June, 28-29. [in English].
8. The Journal of the Fate of Kartli (1951). *Professor Al. Nikuradze in Paris*, 10. [in English].
9. Sharadze, G. (1991). *Overseas Sky*. Book N. [in English].
10. Shubitidze, V. (2013). *Europeanization and Georgian Political Thought*. Tbilisi. [in English].
11. Japharidze, E. (2019). *At the Outset of European integration*. [in English].
12. Sanders, A. (1942). *Kaukasien, Nordkaukasien, Aserbeidschan, Armenia, Georgien Geschichtlicher Umriss*. München. Hoheneichen-Verlag. [in German].
13. Muskhelishvili, M. (1995). *Georgia and Europe, Georgia's Relations with European and American Countries*, Tbilisi, *II*. [in English].
14. Javakhishvili, I. (1981). *Collection works in 12 volumes.* Tbilisi, *VI*. [in English].
15. Shubitidze, V. (2006). *Political Science*. Tbilisi. [in English].
16. Javakhishvili, I. (1981). *Collection works in 12 volumes.* Tbilisi, *II*. [in English].
17. Batiashvili, E. (1998). *Ilia and Georgia*. Tbilisi. [in English].
18. Chavchavadze, I. (1987). *Writings.* Tbilisi, *IV*. [in English].
19. Jorjadze, A. (1911). *Narrations*. Tbilisi, *IV*. [in English].
20. Meskhi, S. (1903). *Writings*. Tbilisi, *I*. [in English].
21. Khundadze, S. (1927). *For the History of Socialism in Georgia*. Tbilisi, *I*. [in English].
22. Jijeishvili, K. (2002). *At the Head of Georgian Democracy (Niko Nikoladze and Archil Jorjadze)*. Tbilisi. [in English].
23. Nikoladze, N. (1996). *150 Anniversary Collection*. Tbilisi. [in English].
24. Jordania, N. (1920). *Selected Writings*. Tiflis, *II*. [in English].
25. Jordania, N. (1911). *Selected Writings*. Tiflis. [in English].
26. Jordania, N. (1990). *Europe and Humanity. Selected Writings*. Tbilisi. [in English].
27. Shubitidze, V. (2008). *100 Greatest Georgians of All Time*. Tbilisi. [in English].
28. Jordania, N. (1923). *Issues of Struggle*. Paris. [in English].
29. Sharadze, G. (1991). *Under the Foreign Sky*. Tbilisi, *I*. [in English].
30. Khundadze, S. (1927). *For the History of Socialism in Georgia, 1*, 182. [in English].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.15

Olena Chaltseva, ScD in Political Science
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3922-7619
Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

A SYSTEMATIC APPROACH TO PUBLIC POLICY RESEARCH

Олена Чальцева, д. політ. н.
Донецкий национальний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

The theory of political systems allows us to consider public policy as a response of the system to the demands that come from the external environment. The use of system-structural, system-functional and system-dynamic types of analysis within the systematic approach will bring us closer to understanding how the public space is arranged, what functional capabilities of public institutions will determine the system dynamics and effectiveness of systemic changes in the process of interaction of policy actors.

The systematic approach allows us to review public policy as an integral system that is dynamically self-developing, striving for referentiality and efficiency, where each element, while interacting, functionally ensures its existence.

The functional aspect of the system analysis of public policy is related to the study of stable, organizationally and institutionally formed types of activity of the subjects. Optimal functioning of the system ensures the maximization of its functions, which are performed by multiple actors.

Based on the works of N. Luman, A. Giddens, Y. Reznik, A. Galkin and others, the main power of the holistic system lies in the ability to synthesize and construct its elements, reformat its structure in response to the internal and external influences of the environment. It has been established that public policy, as a system that self-organizes, is able to create and maintain both internal equilibrium, i.e. social stability, and external one (equilibrium with the environment). At the same time, it is a dynamic system, which determines the direction and limits of its own development by means of subject-object interactions.

The level of development of coordination links determines the path of public policy "from bottom to top". If the community is institutionally ready to take part in the decision-making process, consequently, the coordination links will have an intensive character and, therefore, the effect of the public "from bottom to top" will be productive.

Keywords: system, systematic approach, analysis, equilibrium, interaction, function.

Публічна політика представлена в політичній науці як полікомпонентна й багаторівнева категорія, тому в науковій літературі не існує одновимірного та універсального пояснення її сутнісної характеристики. Починаючи з 50-х рр. XX ст., дослідники знаходяться в методологічному пошуку, вибираючи все нові й нові теми для аналізу публічної політики, включаючи інноваційні методи дослідження, формуючи нові теорії відповідно до сучасних парадигмальних тенденцій у науці й подій, які є одним із головних каталізаторів наукових змін. Величезне значення для дослідницької стратегії при вивченні публічної політики має системний підхід, який надає можливість комплексно підійти до проблеми.

Системний підхід, завдяки якому публічна політика представлена як цілісна система, що динамічно саморозвивається, прагне до референтності й ефективності, де кожен елемент, взаємодіючи, функціонально забезпечує її існування. На підставі робіт Д.Істона, Г.Алмонда, Н.Лумана, Е.Гідденса, Ю.М.Резніка, А.Н.Галкіна та ін. з'ясовано, що головна властивість цілісної системи полягає в здатності синтезувати, конструювати свої елементи, переформатувати свою структуру у відповідь на внутрішні й

зовнішні впливи середовища. Публічна політика, як система, що самоорганізується, здатна створювати й підтримувати як внутрішню рівновагу, тобто соціальний порядок, так і зовнішню (рівновагу з навколишнім середовищем). У той же час, вона є динамічною системою, яка за допомогою суб'єкт-об'єктних взаємодій визначає спрямованість і межі власного розвитку.

Системне визначення публічної політики призвело до необхідності використання в дослідженні системно-структурного, системно-функціонального та системно-динамічного видів аналізу.

Системно-структурний аналіз акцентує нашу увагу на структурній складовій публічної політики як системи, що включає в себе процес взаємодії акторів в рамках єдиного простору. Він фокусує увагу на структурних змінах, що ведуть до узгодженої взаємодії суб'єктів, утворення структур та проблеми розподілу ресурсів в умовах зовнішньої невизначеності[1].

Конкретний зміст і типи суспільних відносин визначаються факторами об'єктивного й суб'єктивного порядку. До об'єктивних чинників щодо публічної політики ми можемо віднести: характер режимного середовища, економічні фактори, рівень розвитку інституцій, тип політичної культури. Суб'єктивні чинники пов'язані з індивідуальними уявленнями, ідентичністю, культурно-ціннісним змістом, потребами та інтересами людей.

У системному підході для характеристики стійких аспектів структури систем використовується поняття «інститути». Так, автор теорії структурації Е. Гідденс вважає, що вони є найбільш стабільними рисами соціальних систем, покликаними упорядковувати й регулювати соціальні практики[2].

Включення в системну теорію інституціональної складової дозволяє представити публічну політику як особливу цілісну інституціональну систему, що складається із сукупності інститутів, які знаходяться між собою у взаємозв'язках.

У різних типах систем характер інституціоналізованих практик форматується в залежності від наступних показників: тип зв'язків і відносин між акторами системи (превалювання горизонтальних або вертикальних зв'язків); спосіб регуляції соціокультурної системи (переважно нормативно-правова, морально-психологічна, «змішана» (ціннісно-нормативна, морально-правова)); ступінь формалізації зв'язків усередині системи (жорстко-ієрархізований, неієрархізований вид зв'язків); характер виникнення й розвитку системи (природний, інстальований, імітаційний тощо); ступінь відкритості системи (відкрита, закрита, напівзакрита); тип членства в системі (приписаний, інсталяційний, природно-обумовлений, добровільний тощо); рівень виконуваних функцій[3].

Публічні інститути, що розглядаються крізь призму системного підходу, умовно діляться на громадського й негромадянського типу (за Н. Луманом, що належать до життєвого й системного світів)[4], які характеризуються горизонтальними (громадські інститути) й вертикальними (державні інститути) практиками взаємодії[5].

Громадські інститути – це історично певний різновид соціокультурних систем, які характеризуються в цілому горизонтальними й неформальними зв'язками, добровільним типом членства, відкритістю, що встановлює й підтримує організаційні, ціннісно-нормативні та інші межі автономної діяльності й конвенційної взаємодії людей, а також спрямовує їх активність у бік більш ефективної та всебічної актуалізації діяльності відповідно до критеріїв громадянськості (цілісність, свобода і самодіяльність).

Такий тип інститутів забезпечує горизонтальну взаємодію акторів (зв'язок координації) при домінуючій ролі громадянського суспільства в публічній політиці. Рівень розвитку координаційних зв'язків визначає траєкторію публічної політики «знизу – вгору». Якщо громадянське суспільство інституціонально готове брати участь у процесі прийняття рішень, відповідно, зв'язки координації матимуть інтенсивний характер, а значить, і вплив «публіки» «знизу – вгору» буде продуктивним.

Вертикальні практики суспільно-політичної взаємодії політичних акторів являються традиційним типом відносин, де ключовими суб'єктами є держава та інші інституції, що забезпечують ієрархічний зв'язок між учасниками суспільного процесу за траєкторією «згори – вниз» (зв'язок субординації).

---

[1] Резник Ю. М. (2003). *Введение в социальную теорию: социальная системологии.* Москва: Наука.

[2] Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структурации.* Москва: Академический Проект.

[3] Резник, Ю. М. (2003). *Введение в социальную теорию: социальная системология.* Москва: Наука, 281.

[4] Луман, Н. Л. (2004). *Общество как социальная система.* Москва: Логос.

[5] Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания.* Москва: Наука.

Обидва види практик взаємодії (взаємозв'язку) відзначаються зворотним зв'язком, який забезпечує розвиток системи, її зміну, відтворення й реакцію на передачу імпульсів як згори – вниз, так і знизу – вгору. Основні принципи функціонування зворотного зв'язку в громадських системах носять універсальний характер. Так, в усіх випадках стійкий дефіцит такого зв'язку загрожує кризою, а в кінцевому рахунку навіть розпадом системи[1].

У відносинах між громадянським суспільством і державою зворотний зв'язок є показником розвитку системи. Вертикальна структуризація суспільства зазвичай призводить до того, що канали зворотного зв'язку працюють не на повну потужність (або взагалі перестають працювати). Політична система, замикаючись на собі, перестає відстоювати загальний інтерес, громадянське суспільство набуває корпоративних рис, перестає впливати на суспільно-політичний процес, у суспільстві спостерігається відчуження[2].

Співвідношення вертикальних і горизонтальних практик взаємодії публічних акторів, що виявляється або в зв'язках кооперації, або в конфліктних зв'язках, є показником функціонування системи та її динамічної рівноваги.

Функціональний аспект системного аналізу публічної політики пов'язаний із вивченням стійких, організаційно й інституціонально оформлених видів діяльності суб'єктів. Оптимальне функціонування системи забезпечує досягнення максимізації її функцій, які виконуються множинними акторами.

Системно-функціональний аналіз спрямований на вивчення функціональної складової публічної політики, яка може бути представлена як система інститутів та інших інституціональних утворень, що встановлюють і підтримують стійкі форми діяльності акторів. Системно-функціональний аналіз також орієнтований на вивчення причин і факторів оптимізації (гармонізації або дисгармонізації) відносин між різнорівневими суб'єктами політики, на виявлення кооперативної готовності й конвенціональних можливостей суб'єктів, що реалізуються в процесі їх спільної діяльності з виробництва, розподілу та використання ресурсів.

Публічні інститути забезпечують реалізацію таких функцій у системі, як соціально-продуктивна, управлінська, дистрибутивна, соціалізуюча, комунікативна, інформаційна, медіативна, нормативно-правова тощо. Настільки різнобічна участь (за видами функцій) у публічному процесі має відповідати такій умові, як функціональна сумісність акторів публічної політики, яка виражається в загальній взаємозалежності їх дій з точки зору ефективного та оптимального функціонування цілого системного організму.

Основна функція публічної політики як системи – це інтеграційна, яка орієнтована на солідаризацію й соціальну злагоду інституціоналізованих і неінституціоналізованих акторів, що досягається в процесі дискурсивних практик і конвенційної взаємодії. Публічні інститути несуть на собі основне навантаження у справі інтеграції суспільства. Вони володіють більшою організаційною можливістю системно брати участь у виробництві й реалізації політичних рішень.

Функціональний аналіз публічної політики досить широко й різнопланово представлений в роботах дослідників, які пов'язують його з процесом прийняття рішень і політико-управлінськими процесами. Управлінський вимір публічної політики дозволяє визначити інституціональні та технологічні можливості акторів політичного процесу у виробництві публічних рішень. У системі публічного управління існують політична й адміністративна підсистеми, що задають інституціональний коридор для участі громадянського суспільства в процесі формування порядку денного, прийняття рішень і контролю за їх виконанням. Політична підсистема публічного управління результує дискурсивність публічної сфери за допомогою системи політичного представництва й практик взаємодії, формуючи стратегію розвитку системи.

Змістове наповнення будь-якої національної моделі публічної політики залежить від наступних системних характеристик: ***1) політичного режиму держави***, що розглядається, який визначає інституціональний каркас розвитку системи; ***2) рівня стабільності системи***, тобто наскільки досліджувана система стабільна або знаходиться в стані трансформації, остання обставина має особливе значення для аналізу публічної політики держав, які знаходяться в процесі переходу до нової моделі свого політичного розвитку; ***3) ступеня розвиненості публічних інститутів***, їх

[1] Галкин, А. А. (2012). Обратная связь и публичная сфера. *Публичная политика в контексте задач модернизации России: конструктивный потенциал и формы использования.* Москва: Российская ассоциация политической науки, 39-53.

[2] Там само.

законодавче оформлення і практична діяльність в політичному просторі; ***4) системи публічного управління***, в якій формується курс розвитку системи і існує інституціоналізований комплекс каналів взаємодії між акторами політичного процесу, що впливають на прийняття політичних рішень. Від заданих характеристик буде залежати те, наскільки публічна політика відповідає сучасним глобальним трендам і практиці адміністрування та управління з якісно новим рівнем громадянської участі в здійсненні функцій співуправління державою.

Кожна політична система має свій набір національних складових владних відносин, інститутів, особливостей формування стратегії розвитку і політико-ідеологічних цінностей. Проте, загальною обставиною для всіх держав є зв'язок між режимом політичної системи і характером публічної політики. Політична система з притаманним їй режимом визначає характер і направленість публічної політики, а остання змушує проводити модифікацію структурних компонентів системи.

Публічна система, будучи «живим організмом» і постійно саморозвиваючись, знаходиться в стані динамічного розвитку (динамічного процесу) всіх своїх структурних елементів. Динамічні процеси – це процеси взаємоузгодженого й взаємопов'язаного розвитку суб'єктів, за яким недостатні здатності одних суб'єктів компенсуються за рахунок переваг (ресурсів) інших. В умовах контрольованого суперництва програм діяльності суб'єктів більше можливостей для самореалізації отримує той суб'єкт, програма якого виявляється більш ефективною з точки зору оптимального використання ресурсів[1].

Системно-динамічний аналіз динамічних процесів публічної політики орієнтований на:

– вивчення причин, чинників та механізмів публічної політики, що розглядається в єдності її структурних і функціональних змін;

– огляд і визначення логіки змін кількісних і якісних характеристик в межах певного публічного простору та протягом певного часу;

– поетапне вивчення різних типів системної динаміки процесуальних характеристик публічної політики;

– виявлення чинників, тенденцій і результатів діяльності суб'єктів, які в умовах конфлікту та конкуренції прагнуть до власного коеволюційного й синхронного саморозвитку.

Взаємодіючи між собою в динамічному просторі, актори публічної політики в певний момент можуть досягати точки біфуркації у виборі варіантів рішень. Головним джерелом їх розвитку є соціальні інновації, тобто організовані дії людей, спрямовані на оновлення їх якісного змісту й структурного розмаїття. Ще одним джерелом служать комунікаційне середовище та дискурсні практики, які формують інформаційне поле, визначають ціннісно-ідеологічний зміст публічної сфери, створюють публічні майданчики для обговорення питань, що цікавлять і впливають на прийняття рішень.

Публічна політика – це не постійна величина, вона може видозмінюватися і набувати згодом нової мережевої комбінації учасників політичного процесу. Динаміка і характер таких змін залежать від багатьох чинників: від рівня організованості, часу взаємодії, інтенсивності та якості комунікації акторів, стабільності системи, режимності, соціокультурних показників тощо. Змінні публічної політики ще недостатньо теоретично осмислені, тому вчені часто звертаються до вже існуючих теорій у спробі пояснити вищевказані феномени. Наприклад, однією з таких теорій є концепція лімінальності систем (від латинського limen – поріг), розроблена такими вченими, як: А. ван Геннеп, В. Тернер, Н. Біч, Б. Румелію, Л. В. Сморгунов та ін.

Дослідник Л. В. Сморгунов вважає, що лімінальна система– це прикордонні (між) або витіснення на периферію (маргінальні) зони людського існування, які не можуть характеризуватися певними соціально-територіальними, соціальними, культурними, політичними, гендерними, національними та ін. особливостями, а являють собою невизначеності і змішування рис. Лімінальні системи різноманітні: ними можуть характеризуватися розташовані «між» держави, території прикордоння, анклави, витіснені соціальні простори (концтабори, гетто, лімінальні культури та ін.)[2]. До лімінальних систем ми можемо віднести й Інтернет як віртуальний комунікативний простір, який постійно «рухомий» і «прикордонний». Лімінальна публічна політика важко піддається емпіричному аналізу і вимагає дуже точної операціоналізації розглянутих об'єктів. Порівняння і моделювання

[1] Резник Ю.М. (2003). *Введение в социальную теорию: социальная системология.* Москва: Наука.

[2] Сморгунов, Л. В. (2012). Политическое «между»: феномен лиминальности в современной политике. *Полис, 5,* 262.

таких систем дадуть можливість знаходити шляхи подолання прикордонних і конфліктних станів там, де цей процес може регулюватися політичними інститутами.

Динаміка інституціональних змін у полі публічної політики визначається конструктивними й творчими діями автономних акторів, які прагнуть досягнення та реалізації власних інтересів. Нові інституціональні структури, що виникають у результаті впливу зовнішніх факторів і складання нових громадських відносин у різних типах систем, формують нові системи зв'язків і формат відносин відповідно до нових викликів ззовні й зсередини.

Розглянувши можливості використання трьох видів системного підходу вивченні публічної політики, можна зробити висновок, що вони допомагають розкрити концептуальний зміст публічної політики як складної системи що динамічно саморозвивається, прагне до референтності й ефективності, де кожен елемент, взаємодіючи, функціонально забезпечує її існування.

У межах теорії політичних систем можна розглянути публічну політику як відповідь системи на запити, що надходять із зовнішнього середовища. Застосування системно-структурного, системно-функціонального та системно-динамічного видів аналізу в межах системного підходу наблизить нас до розуміння того, як влаштований публічний простір, які функціональні можливості публічних інститутів визначатимуть системну динаміку й ефективність системних змін у процесі взаємодії акторів політики.

References:

1. Reznik, Yu. M. (2003). *Vvedenie v socialnuyu teoriyu: socialnaya sistemologii* [Introduction to Social Theory: Social Systemology]. Moscow: Nauka. [in Russian].
2. Giddens, E. (2005). *Ustroenie obshestva: Ocherk teorii strukturacii* [The structure of society: An essay on the theory of structuring]. Moscow: Akademicheskij Proekt. [in Russian].
3. Luman, N. L. (2004). *Obshestvo kak socialnaya sistema* [Society as a social system]. Moscow: Logos. [in Russian].
4. Berger, P., Lukman, T.(1995). *Socialnoe konstruirovanie realnosti. Traktat po sociologii znaniya* [Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge]. Moscow: Nauka. [in Russian].
5. Galkin, A. A. (2012). Obratnaya svyaz i publichnaya sfera [Feedback and the public sphere]. *Publichnaya politika v kontekste zadach modernizacii Rossii: konstruktivnyj potencial i formy ispolzovaniya* [Public policy in the context of the tasks of modernizing Russia: constructive potential and forms of use]. Moscow: Rossijskaya associaciya politicheskaya nauka, 39-53. [in Russian].
6. Smorgunov, L. V. (2012). Politicheskoye «mezhdu»: fenomen liminalnosti v sovremennoy politike [Political "between": the phenomenon of liminality in modern politics]. *Polis, 5, 260-265.* [in Russian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.16

Oleksandr Boyarskyy, PhD in Law, Judge of the Belgorod-Dniester City District Court of Odessa Region
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9107-4897
Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

A PERSON IN LOCAL GOVERNMENT: A CHOICE BETWEEN INDIVIDUAL AND COLLECTIVE EXISTENCE

Олександр Боярський, к. ю. н., суддя Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області
Інститут законодавства Верховної Ради України

ЛЮДИНА В МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ: ВИБІР МІЖ ІНДИВІДУАЛЬНИМ ТА КОЛЕКТИВНИМ ІСНУВАННЯМ

The purpose of this article is to study topical issues of human existence and functioning in local government in the context of his/her choice between individual and collective existence within the territorial community.

It is proved that the basis of the problem of the existence and functioning of a person in the conditions of local self-government within the territorial community has always been a very complex and contradictory factor of a person's social existence; there are corresponding existential attitudes of his/her individual existence in a local territorial community, connected with the fact that: a) it is within the framework of the community that a person carries out his/her life cycle, starting from his/her birth and ending with his/her death (existential-temporal setting) b) such a life cycle is mainly carried out in the conditions of everyday life – a philosophical state when a person forms and uses typified forms of life – no wonder everyday life is understood as the sphere of habitual, monotonously repeated from day to day routine, small actions and deeds, understandable and accessible, performed almost automatically, without special tension of consciousness and reflection (everyday-simple installation); c) in the community, a person produces his/her existential intentions, aspirations, needs, interests, attitudes, which are then realized within its limits (motivational and stimulating sign); d) all the above existential attitudes are realized by a person through a system of communicative interaction with other members of the community in the form of appropriate rights and freedoms (communicative attitude); e) in local self-government conditions within the community, a person (individually or as part of a group, or collectively) consumes public goods of various properties (material, economic, political, spiritual, etc.) and uses the appropriate services, and they are provided by the community through the appropriate activities of local self-government bodies, which create the appropriate structure of the local economy (local civilizational setting).

It is argued that for a deeper study of the problems of the existence and functioning of a person in conditions of local self-government, we consider it necessary to build an appropriate system of coordinates "person – local self-government", based on the main, indicative features, which in their development demonstrate the parametric limits of the profile system, namely, provide an opportunity, define and highlight the following positions: a) a person as an individual within the local community and in conditions of self-organization (within local government); b) a person as a central figure-subject of local self-government (human-centrism in local self-government) c) a person in local self-government as in the implementation of his/her life cycle; d) a person in the sphere of manifestation of his/her needs and interests; e) a person in the field of socialization, including legal socialization; f) a person in the sphere of manifestation of his/her rights, freedoms

and fulfillment of duties; f) a person in the sphere of manifestation of public power at the local level of society.

It has been established that the above positions (signs) are in a system-complex logical existential-activity mutual connection with each other, since they are connected through spatial (social space) and interpersonal (communicative interaction) connections, principles, concepts and socio-individual, social-group and social-collective attitudes, teleological dominants and practical results of human functioning in local self-government.

It is proved that the system analysis of the above positions (features) convincingly proves the advantages of the collective existence of a person within the territorial community in the context of local self-government in order to realize his/her existential needs and interests.

Keywords: person, human rights, local government, territorial community, person in local self-government.

Постановка проблеми. Проблематика існування і функціонування людини в умовах місцевого самоврядування (далі – МСВ) в межах територіальної громади (далі – ТГ) завжди представляла собою вельми складний та суперечливий фактор соціального буття людини, який досить активно досліджувалася системним комплексом наук, починаючи з філософії, і закінчуючи соціологією, політологією та юриспруденцією.

Причиною такого стану справ з'явились відповідні екзистенційні настанови людського індивідуального існування в локальній територіальній спільноті, що пов'язані з тим, що: а) саме в рамках ТГ людина здійснює свій життєвий цикл, починаючи його від свого народження, і закінчуючи її смертю (*екзистенційно-темпоральна настанова. – Авт.*); б) такий життєвий цикл переважно здійснюється в умовах повсякденності – філософського стану коли людина формує і використовує типізовані форми життєдіяльності – недарма повсякденність розуміли як сферу рутинних, звичних, одноманітно повторюваних з дня у день малих дій і вчинків, зрозумілих і доступних, виконуваних майже автоматично, без спеціального напруження свідомості і рефлексії[1] (*повсякденно-ординарна настанова. – Авт.*); в) саме в ТГ людина продукує свої екзистенційні інтенції, устремління, потреби, інтереси, атитюди, які потім реалізуються в її межах (*мотиваційно-стимулююча ознака. – Авт.*); г) всі наведені екзистенційні настанови реалізуються людиною через систему комунікативної взаємодії з іншими членами ТГ у вигляді відповідних прав і свобод (*комунікативна настанова. – Авт.*); г') саме в умовах МСВ в межах ТГ людина індивідуально, або в складі групи, або колективно потребляє суспільні блага різної властивості (матеріальні, економічні, політичні, духовні тощо) та користується відповідними послугами, що їй надає ТГ через відповідну діяльність органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ), які створюють відповідну структуру місцевого господарства (*локально-цивілізаційна настанова. – Авт.*).

Отже, саме наведені настанови об'єктивують, актуалізують та контекстуалізують проблематику людини в місцевому самоврядування та детермінують її вибір між індивідуальним та колективним існуванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Треба зазначити, що проблематика людини в місцевому самоврядуванні у вітчизняній правовій науці практично не досліджувалась. Основні зусилля вчених зосереджувались на питаннях правової природи МСВ, його подальшої легалізації і легітимації в умовах демократичної правової державності, становлення компетенції ОМСВ і набуття ТГ належної правосуб'єктності. Дослідженню людського виміру МСВ, правового статусу людини-жителя-члена ТГ, особливо в контекстуалізації його участі в МСВ і становленні муніципалізму, присвячені праці багатьох українських та іноземних учених, а саме: М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, В. І. Васильєва, А. В. Левенець, О. Г. Лиски, М. П. Орзіх, С. А. Панасюка, В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького, М. Ф. Малікова, А. І. Черкасова, Є. І. Колюшина та ін. Однак дослідженню питань визначення системи координат «людина – місцеве самоврядування», – особливо в акцентуації вибору між індивідуальним її існуванням та колективним функціонуванням в рамках громади умовах демократичної правової державності, що відповідають сучасним тенденціям розвитку муніципального права, увага практично не приділялась.

[1] Коляструк, О. (2009). Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика, 15*, 46. <http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2009_15 _1_46> (2021, січень, 26).

Тому **метою цієї статті** є дослідження актуальних питань існування і функціонування людини в місцевому самоврядуванні в контекстуалізації її вибору між індивідуальним та колективним існуванням в межах ТГ.

Викладення основного матеріалу. Для дослідження проблематики статті, що торкається досить складних аспектів взаємовідносин людини та її асоціацій на рівні груп та колективів, що формуються, існують, функціонують, розвиваються на рівні локального соціуму в царині «інтересів», репрезентуючи їх на різних рівнях існування ТГ (мікрорівень /людина; її родина; її «близьке комунікативне коло» тощо/, мезорівень /трудовий колектив; колектив учнів, студентів; групи людей, що об'єднуються на основі національних, етнічних, культурологічних, наукових, спортивних та ін. інтересів тощо/, макрорівень /рівень самої ТГ/) та реалізуючи в умовах повсякденності у реальному житті, вважаємо за потрібне зробити декілька зауважень методологічної властивості, що будуть сприяти побудові відповідної системи координат в якій знаходиться людина, функціонуючи в умовах МСВ.

Отже, вважаємо за потрібне зробити акцент на існування в наведеній системі координат «людина – МСВ» основоположних, на нашу думку, індикативних ознак, що в своєму розвитку демонструють параметральні межі профільної системи. Виходячи з такого підходу, треба визначити та виокремити наступні позиції:

– людина як індивідуум в рамках локальної спільноти та в умовах самоорганізації (в межах МСВ);

– людина як центральна фігура-суб'єкт МСВ (людиноцентризм в МСВ);

– людина в МСВ як в сфері реалізації свого життєвого циклу;

– людина в сфері прояву своїх потреб і інтересів;

– людина в сфері соціалізації, в тому числі і правової соціалізації;

– людина в сфері прояву своїх прав, свобод і виконання обов'язків;

– людина в сфері прояву публічної влади на локальному рівні соціуму.

Треба зазначити, що наведені ознаки знаходяться одна з одною у системно-комплексному логічному екзистенційно-діяльнісному взаємному зв'язку, так як є пов'язаними через просторові (соціальний простір) та міжособистісні (комунікативна взаємодія) зв'язки, засади, концепти та соціально-індивідуальні, соціально-групові і соціально-колективні настанови, телеологічні домінанти та практичні результати. По великому рахунку, тут необхідно погодитись з позицією М.П. Орзіх, відповідно до якої, по-перше, в сучасному конституційному праві «людина» стає не тільки основною категорією конституційного права (*в нашому випадку і муніципального права. – Авт.*), але є головним ціннісним орієнтиром його розвитку, індикатором перевірки на реалізація конституційних правоположень, теорій, ідей, інститутів, конституційної практики[1], і, по-друге, враховуючи наступне, саме в системі координат «людина – МСВ» проходять інтенсивні процеси становлення і сталого функціонування системозберігального механізму, представленого презумпціями, прецедентами, фікціями, преюдиціями, способами подолання і заповнення прогалин у законі, колізійними угодами, меморандумами, деклараціями, звичаями (звичаєвостями), традиціями, міжнародно-правовими стандартами[2].

І хоча останнє зауваження наведеного автора торкаються визначення системоутворювальної функції конституції, конституційного законодавства і права, конституційної практики щодо правової системи країни, – вони є вельми слушними і для характеристики системоутворюючих процесів в сфері МСВ, особливо в процесі:

а) визначення та визнання статусу людини в межах локальної демократії, коли безліч форм локального життя, що набувають для людини, її груп і асоціацій екзистенційного значення, об'єктивно викликають до життя необхідність їх організаційного та організаційно-правового супроводження і забезпечення;

б) реалізації в межах МСВ конституційно-правового статусу людини (особистості)[3];

в) прояву багатофакторних та багаторівневих інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, атитюдів людини, що носять типізований характер і об'єктивно спонукають законодавця використовувати широкий арсенал юридико-організаційних та юридико-процесуальних інститутів, засобів, правил (презумпції, прецеденти, фікції, преюдиції, способи подолання і заповнення прогалин у законі

[1] Орзих, М. Ф. (2015). *Опыт введения в конституционное право Украины*. Одеса: Юридична література, 325.
[2] Там само, 316.
[3] Кофман, Б. Я. (2019). Муніципальні права людини (особистості) як фактор вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*, *2*, 70.

/аналогія права і аналогія закону/, колізійні угоди, меморандуми, декларації, звичаї (звичаєвості), традиції, міжнародно-правові стандарти тощо) для супроводження і забезпечення їх наступної реалізації в межах локальної людської спільноти.

Розглянемо наведені вище позиції більш детально, з метою демонстрації загальної соціально-нормативної картини буття людини в сфері МСВ:

1. *Людина як індивідуум в рамках локальної спільноти та в умовах самоорганізації (в межах МСВ).*

Основоположними настановами цієї позиції, на наш погляд, є наступні положення, що, безумовно, володіють методологічною властивістю:

– людина приречена народитися, існувати, розвиватися як особистість і жити в межах територіальної людської спільноти – ТГ;

– саме в межах ТГ в умовах МСВ людина здійснює свій життєвий цикл;

– здійснення людиною свого життєвого циклу в межах ТГ об'єктивує і детермінує виникнення, формування, прояв і реалізацію нею своїх індивідуальних інтенцій, устремлінь, потреб, інтересів, атитюдів, що мають екзистенційний характер, – тобто є пов'язаними з задоволеннями її життєвоважливих настанов її біологічного, соціального, економічного і культурологічного існування;

– отже, виникнення, формування, прояв і реалізація наведених екзистенційних настанов здійснюється людиною в умовах МСВ, що трансформує останнє в природну і оптимальну сферу їх існування та виконання;

– але, враховуючи на колективний характер МСВ, що апріорі здійснюється територіальною людською спільнотою – ТГ, людина об'єктивно повинна, щоб уникнути їх нівелювання або нейтралізацію: а) співвідносити свої індивідуальні екзистенційні настанови з загальними колективними екзистенційними настановами, що продукує ТГ; б) пристосовувати свої індивідуальні екзистенційні настанови до таких загальних колективних екзистенційних настанов, що продукує ТГ; в) трансформувати свої індивідуальні екзистенційні настанови до загальних колективних екзистенційних настанов, що продукують ТГ, на принципах синергії за допомогою системи комунікативної взаємодії;

– звідси, індивідуальні екзистенційні настанови людини, що формуються в умовах повсякденності, мають типізований характер, – причому вони можуть бути реалізованими нею в межах ТГ тільки в умовах їх безконфліктності з загальними колективними екзистенційними настановами, що продукують ТГ, за рахунок комунікативної взаємодії з іншими членами ТГ, що забезпечує превенцію колізій і зняття «конфлікту інтересів»;

– отже, знаходячись в рамках локальної спільноти, людина як індивідуум в умовах самоорганізації (в межах МСВ), може реалізувати свої індивідуальні екзистенційні настанови буття тільки завдяки їх співвіднесенню та упорядкуванню (координації) з загальними колективними екзистенційними настановами, що продукують ТГ, за рахунок комунікативної взаємодії, причому, остання виступає сферою зняття протиріч, що можуть виникнути в цьому процесі. Отже, саме таким чином детермінується фактор інтерсуб'єктивності, як риси конкретної людини, що означає її устремління існувати та функціонувати в межах територіальної спільноти людей задля реалізації своїх внутрішніх екзистенційно-ціннісних настанов. Наведений фактор носить інтегративно-системний характер, бо, по-перше, означає особливу спільність (формування і наявність фактору співпричетності. – Авт.); по-друге, ідентифікує певну сукупність людей, що володіють спільністю установок і поглядів (формування і наявність фактору екзистенційних настанов. – Авт.); по-третє, демонструє наявність узагальненого досвіду уявлення предметів оточуючого середовища[1] (формування і наявність фактору природно-соціального досвіду. – Авт.). Крім того, необхідно враховувати, що проблема інтерсуб'єктивності виникає як спроба відповісти на питання, як індивідуальна свідомість виходить до досвіду іншого «Я» і через це – до універсального горизонту досвіду[2]. Отже, саме так, через спробу пізнання і процес пізнання іншого, людина входить до соціальної спільноти, починає в ній існувати і функціонувати, обираючи саме такий локальний простір як найбільш оптимальний та продуктивний для своєї життєдіяльності. Звідси, можна стверджувати, що саме в межах ТГ, в умовах МСВ, що запускає

[1] Википедия. Свободная энциклопедия (2021). *Интерсубъективность* <https://ru.wikipedia.org/wiki/Интерсубъективность> (2021, січень, 26).

[2] Новая философская энциклопедия (2021). *Интерсубъективность* <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH44342313953cffcc43a844> (2021, січень, 26).

могутні процеси самоорганізації людина як соціальна істота здійснює процес конституювання у свідомого суб'єкта локального соціуму.

2. *Людина як центральна фігура-суб'єкт МСВ (людиноцентризм в МСВ).*

Основоположними настановами цієї позиції, на наш погляд, є наступні положення, що, безумовно, володіють методологічною і технологічною властивістю:

– людина виступає центральним суб'єктом-об'єктом сучасного конституційного права, як єдиної фундаментальної та профілюючої галузі національного права і національного законодавства[1], а також муніципального права, що є новою галуззю національного права і національного законодавства[2], бо основоположні правовідносини, що виникають між людиною, соціумом і державою «обертаються» навколо людини, її інтересів та нормативних настанов її поведінки;

– такий підхід щодо людиноцентризму в праві підтверджується особливим інституційним значенням конституційних прав і свобод людини і громадянина для становлення, розвитку і вдосконалення демократичної правової державності, а також для функціонування міжнародної спільноти держав, – саме в умовах глобалізації права і свободи людини (особистості) становлять не тільки основоположну ідентифікаційну ознаку демократичної держави, а і виступають основним об'єктом міжнародного міждержавного співробітництва[3];

– в основі людиноцентричності в праві лежить той нормативно-технологічний фактор, що основний зміст багатьох юридичних гарантій свободи людини (особистості) полягає в забезпеченні необхідних умов для нормального життя, активної діяльності громадян в суспільстві, що на практиці здійснюється на локальному рівні функціонування соціуму в межах ТГ та в умовах МСВ;

– генетичні засади людиноцентричності в праві містяться в тому, що природні права і свободи людини фактично не створюються державою, а, отже, і не можуть бути нею обмежені, – такі права: а) є проявом природи людини; б) виникають в історичній ретроспективі завдяки багатовіковому функціонуванню людської істоти в межах територіальної людської спільноти – ТГ; в) базується на соціальній практиці; г) виникають завдяки спільному проживанню; г') формуються завдяки наявності загальних телеологічних домінант існування, співіснування та життєдіяльності; д) володіють екзистенційною властивістю;

– місце і роль ідеології людиноцентризму в конституційно-правовій доктрині України та сучасному конституційному процесі детерміновані тим, що сам принцип людиноцентризму повинен пронизувати всі зміни Основного Закону, включаючи розширення і поглиблення форм участі громадян в управлінні державою, підвищення ролі виборів і референдумів, становлення громадянського суспільства, вдосконалення місцевого самоврядування, реформування судової системи і т. п.[4], – причому, слід зазначити, що всі наведені діяльнісно-функціональні характеристики профільного принципу на практиці здійснюються переважно або тільки в умовах МСВ, в межах ТГ та в ординарних настановах функціонування державності;

– великого значення з огляду на це, набуває вивчення європейської практики реалізації прав, свобод і законних інтересів людини, яка для України, як держави-підписанта і учасника Європейської конвенції з захисту прав людини і основоположних свобод 1950 року, набуває особливого і обов'язкового характеру – насамперед, по-перше, реалізація таких прав і свобод, а також законних інтересів людини здійснюється на локальному рівні функціонування соціуму в межах ТГ, в умовах МСВ, а, по-друге, в процесі цього спостерігається поглиблення приватноправових основ в правовому регулюванні суспільних відносин на рівні ТГ і МСВ, як прояву природи людиноцентризму;

– наявність закріплення принципу людиноцентризму на міжнародному рівні, – у Рекомендації Конгресу місцевих і регіональних влад Європи 280 (2010) про роль місцевих і регіональних органів влади в дотриманні прав людини (переглянута) від 19 жовтня 2011 р.[5] зазначається, що демократія

[1] Орзих, М. Ф. (2015). *Конституция – системообразующая основа права Украины: прикладные проблемы*. Одеса: Юридична література, 345-346.

[2] Галіахметов, І. А. (2016). *Муніципальне право України: методологія становлення та розвитку*. Київ: КНЕУ, 95.

[3] Кофман, Б. Я. (2020). Роль міжнародних правових стандартів прав людини у формуванні правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права, 1*, 111-112.

[4] Голос Украины (2017). *Человекоцентризм: контекст научных реалий* <http://www.golos.com.ua/rus/article/289180> (2021, січень, 26).

[5] *Рекомендації Конгресу місцевих і регіональних влад Європи 280 (2010) про роль місцевих і регіональних органів влади в дотриманні прав людини, 2011* (Рада Європи). *Council of Europe* <https://rm.coe.int/168071b6bc> (2021, січень, 26).

і права людини є взаємозалежними, причому демократія, зокрема на місцевому та регіональному рівнях, не може існувати без безумовного дотримання прав людини. У цьому ж документі фактично закріплена парадигма реалізації людиноцентризму на рівні МСВ за рахунок здійснення державами-членами Ради Європи, а також їх органами МСВ на регіональному і місцевому рівнях відповідних дій організаційного і організаційно-правового характеру відповідної телеологічної спрямованості, а саме:

А) місцеві і регіональні органи влади повинні виконувати ті обов'язки, пов'язані з правами людини, які випливають із міжнародних зобов'язань держав-членів, при цьому лише в межах своїх місцевих/регіональних повноважень (облігаторний критерій. – Авт.);

Б) місцеві та регіональні органи влади є не тільки представниками центрального уряду – вони забезпечують права людини одночасно з тим, як вони здійснюють МСВ (предметно-забезпечуючий критерій. – Авт.);

В) ефективне управління є таким управлінням, яке засноване на дотриманні прав, при цьому виконання обов'язків, пов'язаних із правами людини, є тим викликом, подолання якого може зміцнити демократію на місцевому рівні (гуманістично-управлінський критерій. – Авт.);

Г) необхідно забезпечувати, щоб місцевим і регіональним органам влади виділялися такі фінансові ресурси, рівень яких дасть змогу цим органам влади належним чином дотримуватися прав людини і при цьому розглядати й розвивати свою власну діяльність для дотримання цих прав (належно-ресурсний критерій. – Авт.);

Г') необхідно залучати представників місцевих і регіональних органів влади до підготовки національних стратегій, політики та індикаторів у галузі прав людини для того, щоб використовувати їхній внесок і прагнути усвідомлення ними відповідальності щодо дотримання прав людини (інтеграційно-проєктний критерій. – Авт.);

Д) необхідно заохочувати місцеві і регіональні органи влади до того, щоб сприяти дотриманню прав людини через ініціативи просвітницького характеру, а також завдяки здійсненню місцевих і регіональних планів дій (проспективно-просвітницький критерій. – Авт.);

Е) необхідно сприяти створенню незалежних механізмів розгляду скарг на місцевому та регіональному рівнях, і, зокрема, створювати незалежні органи, такі як місцеві чи регіональні омбудсмени або уповноважені, здатні знайти відповіді в тих випадках, коли права людини повною мірою не дотримуються, зокрема, при наданні публічних послуг на місцевому рівні тощо (правозахисний критерій. – Авт.);

Є) у цих Рекомендаціях Конгрес особливо наголошує, що найважливіше значення для поліпшення становища в галузі прав людини в Європі на всіх рівнях має освіта і прийняття відповідних стандартів (нормотворчо-стандартизований критерій. – Авт.);

– треба погодитись з продуктивною позицією О.В. Батанова, відносно того, що стрімкий розвиток муніципального права у сучасних демократіях, тріумфальний рух принципів субсидіарності, регіоналізації та децентралізації, який відбувся у період після Другої світової війни в Європі та США, породив тенденцію муніципалізації конституційного життя зокрема та правових систем загалом – свідченням цього є становлення системи муніципальних прав людини, механізмів їх гарантування і захисту, що є основою для соціального гомеостазу ТГ, який, з одного боку, є невід'ємною характеристикою організації та діяльності МСВ на певній території та, з другого боку, властивістю сучасного муніципального права, яке, зі свого боку, виконує специфічну гомеостазисну роль у процесах формування соціально-правової державності та громадянського суспільства[1]. Отже, з наведеної доктринальної позиції можна зробити висновки, що:

а) в основі людиноцентричності МСВ лежить тенденція муніципалізації конституційного життя (тенденція предметно-якісної трансформації. – Авт.);

б) вона сформувалась завдяки стрімкому розвитку муніципального права у сучасних демократіях, що базується на принципах субсидіарності, регіоналізації та децентралізації (тенденція розвитку засадничих підходів. – Авт.);

в) її ярким проявом виступає становлення системи муніципальних прав людини та механізмів їх гарантування і захисту (тенденція появи якісно нового виду прав людини. – Авт.);

г) саме муніципальні права людини є основою для соціального гомеостазу (самозбереження та самовідтворення завдяки системі внутрішньої самостабільності. – Авт.) ТГ (тенденція появи якісно нової соціальної системи гомеостазу. – Авт.);

[1] Батанов, О. В. (2017). Людиноцентризм у муніципальному праві: теоретичні та прикладні аспекти. *Альманах права, 8*, 69.

г') такий гомеостаз є невід'ємною характеристикою організації та діяльності МСВ на певній території (тенденція появи, функціонування, існування і структурування якісно нової соціальної системи гомеостазу. – Авт.);

д) він також виступає властивістю сучасного муніципального права, яке, своєю чергою, виконує специфічну гомеостазисну роль у процесах формування соціально-правової державності та громадянського суспільства (тенденція появи системи гомеостазу в новій галузі національного права і національного законодавства. – Авт.);

е) органічне поєднання соціального і нормативного гомеостазу в муніципальному праві з тенденціями самоорганізації, що є стратегічними у МСВ, не тільки підсилює фактор інтерсуб'єктивності, а і формує його як основоположний і визначальний у складних процесах конституювання ТГ, людини-жителя як члена такої громади та МСВ як особливого соціально-нормативного простору, що виникає і функціонує в умовах демократичної правової державності;

є) співвідносячи наведене, відносно людини в системі МСВ можна зазначити її основоположну роль в досягненні, дотримання і збереженні гомеостазу ТГ та всієї системи МСВ, бо всі наведені інститути базуються саме на людині та її інтересах, що втілюються у відповідних її правах і свободах в рамках ТГ, які базуються на стійких поведінково-діяльнісних патернах (тенденція появи основоположного суб'єкту-об'єкту гомеостатичного впливу і результату в рамках МСВ. – Авт.);

3. *Людина в МСВ як в сфері реалізації свого життєвого циклу.*

Основоположними настановами цієї позиції, на наш погляд, є наступні положення, що, безумовно, володіють методологічною, біосоціальною та технологічною властивістю, а саме:

– вперше поняття «життєвий шлях особистості» було запропоновано психологом Шарлотта Бюлер у 1928 р., – згідно з її теорією, життя складається з внутрішніх і зовнішніх подій. А головна мотивація особистості – прагнення до самореалізації, пошук та знайти себе у творчості. Отже, життя проходить за трьома лініями: 1) лінія об'єктивної логіки, тобто низки зовнішніх подій (зовнішньо-спостережливий фактор. – Авт.); 2) лінія суб'єктивної логіки, тобто низки переживань, пов'язаних з цими подіями (внутрішньо-емоційний фактор. – Авт.); 3) лінія результатів діяльності[1] (прагматично-результативний фактор. – Авт.). Отже, цей феномен необхідно розуміти як:

а) системний і комплексний, бо здійснюється на протязі всього життя людини в межах ТГ на локальному рівні існування і функціонування соціуму;

б) заснований на логічно-чуттєвих (раціонально-абстрактних) засадах від сприйняття оточуючого соціального середовища в рамках існування і функціонування локальної людської спільноти в умовах МСВ;

в) такий, що базується на внутрішньо поставлених телеологічних домінантах в функціонально-діяльнісній поведінці людини, що збігаються з настановами її індивідуальної, індивідуально-групової, індивідуально-колективної комунікативної взаємодії у середині ТГ в умовах МСВ;

г) такий, що має суб'єктну (конкретна людина-член локального соціуму) та темпоральну (впродовж всього життя конкретної людини-члена ТГ) характеристики;

г') володіє відповідною подієво-діяльнісною характеристикою (шлях /цикл/ реалізується через відповідну поведінку людини завдяки здійсненню відповідних усвідомлених або неусвідомлених дій при виконанні рольових позицій в соціумі, що існує в умовах МСВ в межах ТГ в процесі комунікативної взаємодії з іншими членами локального соціуму);

д) характеризується відповідною результативністю та наявністю логічного причинного зв'язку між нею та попередніми телеологічно-діяльнісними настановами людини, а також досягненням нею відповідних телеологічних домінант (виконання відповідних рольових позицій в соціумі, досягнення нових рольових позицій, завдяки соціалізації, причому, як завдяки активній /соціальний ріст, кар'єра, освіта, матеріальний достаток тощо/, так і завдяки пасивній /досягнення відповідного віку/ формам поведінки);

– слідом за Бюлер французький психолог П'єр Жане також став вивчати цей феномен, – згідно з ним, життєвий шлях особистості в психології – це еволюція особистості, низка вікових етапів розвитку, етапів біографії[2]. Тобто, фактично мова йде про життя конкретної людини, що проходить в локальному соціумі у відповідний темпоральний період та характеризується відповідними

[1] Путешествия и фото (2020). *Что такое жизненный путь и как определить приоритеты в жизни?* <https://cutt.ly/nkXmM3Z> (2021, січень, 26).

[2] Максименко, С. Д. (2021). Загальна психологія, 96. *Westudents.com.ua* <https://westudents.com.ua/glavy/76983-jittviy-shlyah-lyudini. html> (2021, січень, 26).

досягненнями та упущеннями, успіхами та поразками, позитивом та негативом, – саме таке повсякденне життя і є пов'язаним з комунікацією всередині ТГ, МСВ, станом повсякденності, що дають можливість людині (особистості) самоідентифікуватися, досягнути розуміння та самостійно інтерпретувати власний життєвий досвід, набутий нею впродовж життя, у процесах проєктування і прогнозування власного майбутнього. Більш того, це дає людині можливість співвіднести набутий життєвий досвід та усвідомити власні життєві перспективи[1]. Отже, саме звідси й випливає важлива стратегічна роль ТГ, як колективного суб'єкта в рамках якого формується і здійснюється комунікативна взаємодія; МСВ як сфери існування і функціонування ТГ та окремих її членів у різних рольових позиціях в рамках такої комунікативної взаємодії; та стану повсякденності, що стимулює та детермінує життєвий шлях (цикл) людини та виступає важливою передумовою її соціалізації та наступного розвитку;

– на думку представників психологічної науки, життєвий цикл людини – це окремі, повторювані інтервали її розвитку. Прийнято виділяти такі цикли: біологічні (онтогенез), соціальні (соціалізація, адаптація), біосоціальні (зміна соціальних ролей разом з етапами дорослішання, тобто зміни поколінь)[2], – визначаючи глобальну роль конституційного права в соціальному регулюванні найважливіших відносин між людиною, соціумом і державою, а також стратегічну роль муніципального права у регулюванні повсякденних відносин між конкретною людиною і ТГ, що існує і функціонує в стані повсякденності в умовах МСВ, для нас представляє важливість всі наведені цикли загального життєвого циклу людини, бо саме завдяки ним, за їх допомогою або безпосередньо через них людина продукує свої інтенції, устремління, потреби, інтереси, атитюди, формує патерни, що трансформуються у її конституційні права і свободи, що проявляються у вигляді муніципальних прав людини (особистості, члена ТГ)[3]. Так, біологічні цикли (онтогенез) формують вітально-екзистенційні права і свободи людини; соціальні цикли (соціалізація, адаптація) напряму сприяють формуванню соціального буття людини, її габітусу через усвідомлення, набуття і реалізацію саме нею системного комплексу економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших прав і свобод; біосоціальні цикли (зміна соціальних ролей разом з етапами дорослішання, тобто зміни поколінь) детермінують виникнення, формування, існування, функціонування і реалізацію системного комплексу всіх видів прав і свобод людини (особистості), включаючи і політичні права (права і свободи громадянина), що дає можливість людини вільно орієнтуватися у соціально-правовому просторі держави, що репрезентований локальним соціальним простором, відображає загальний соціально-правовий простір та стимулює локальний простір до існування, функціонування, розвитку і вдосконалення.

– особливе значення у визначенні ролі МСВ як сфери, де здійснюється життєвий цикл людини, має системний і комплексний характер усвідомлення і розуміння цього феномену. Так, відомий радянський вчений-психолог С.Л. Рубінштейн, що зробив суттєвий внесок у вивчення профільної феноменології, вважав, що життєвий шлях – це не просто розвиток організму, а додавання людиною своєї історії. Отже, шлях відображає сутність особистості. На думку Рубінштейна, тільки того, у кого є своя історію, можна назвати особистістю. Більш того, лінія, що веде від того, чим людина була на одному етапі своєї історії, до того, ким вона стала на наступному, проходить через те, що вона зробила. Звідси, життєвий шлях людини складається з подій – конфліктні моменти (переломні моменти), вирішення яких в загальних рисах визначає найближче майбутнє особистості[4]. Враховуючи на наведені вище локальні, темпоральні, суб'єктно-об'єктні характеристики феномену життєвого циклу, що мають стратегічний характер для його осмислення і розуміння, треба звернути увагу на його полісемічний характер, бо в науці він розуміється як сукупність, системокомплекс трьох понять – життєвого шляху, часу життя, життєвого циклу.

[1] Підласа, І. А. (2001). Розвиток концепції життєвого шляху особистості. *Психологія: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету,13*, 96; Павленко, О. В. (2019). Досвід як чинник становлення життєвої перспективи особистості: *дисертація на здобуття наукового ступеню кандидату психологічних наук.* Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України <http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/pavlenko_dissertaciya_pechat_1574025601.pdf> (2021, січень, 26).

[2] Путешествия и фото (2020). *Что такое жизненный путь и как определить приоритеты в жизни?* <https://cutt.ly/nkXmM3Z> (2021, січень, 26).

[3] Кофман, Б. Я. (2019). Муніципальні права людини (особистості) як фактор вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права, 2*, 65-66.

[4] Рубинштейн, С. Л. (2002). *Основы общей психологии*. СПб: Питер, 746-748.

Отже, час життя – це життя людини як біологічного організму (період від появи на світ до смерті). У цьому контексті не розглядається суть, зміст життя[1]. Але і біологічне буття людини здійснюється в локальному соціумі за наявності всіх елементів самоорганізації, самодіяльності, самозбереження тощо. Тому, ТГ як соціальна спільнота і МСВ як сфера буття і правовий режим є обов'язковими умовами для існування людини як біологічної істоти.

Життєвий цикл – це окремі, повторювані інтервали розвитку. Вже зазначалось, що прийнято виділяти такі цикли: біологічні (онтогенез), соціальні (соціалізація, адаптація), біосоціальні (зміна соціальних ролей разом з етапами дорослішання, тобто зміна поколінь). Окремо виділяють цикли сімейного, трудового життя[2]. Системний аналіз співвідношення наведених циклів та МСВ свідчить про їх генетичну єдність на неможливість існування один без одного, що робить сферу МСВ єдиною природною сферою реалізації життєвих циклів людини.

Під життєвим шляхом розуміють прогрес, розвиток окремої особистості[3]. Вважаємо, що цей термін несе в собі все ж більш високий підсумковий результативний потенціал та оцінює життєвий шлях конкретної людини по її кінцевих результатах. Тому він може використовуватись лише у гіпотетичному розумінні та у науково-доктринальному сенсі. Але і при такому підході нам треба акцентувати увагу на суб'єктах, об'єктах, інститутах та соціальних станах, що забезпечували реалізацію такого життєвого шляху людини.

Отже, відмінність циклу від шляху міститься в тому, що в першому випадку послідовність стадій, мета, суть циклу заздалегідь строго визначена (є передначертаною і типізованою для кожної людини. – Авт.). Життєвий шлях особистості, своєю чергою, має масу варіантів, сценаріїв, розвилок і залежить від самої людини (тобто він не може бути передначертаним, передбаченим, спланованим, – в силу невідомих обставин суб'єктивного і об'єктивного характеру, що супроводжують життя конкретної людини; але він також може бути ідентифікованим відповідно до його суб'єктно-об'єктному визначенню, інституційному і становому забезпеченню, – тобто, з визначенням стратегічної ролі ТГ, МСВ, стану повсякденності. – Авт.)

Разом з тим, необхідно враховувати, що єдине, в чому схожі життєві шляхи різних людей, – це сенситивні (критичні) періоди, в які людина стає більш вразливою для впливу соціальних, біологічних факторів. Отже, це поворотні пункти, яким передують серйозні соціальні зміни, наприклад, вступ до школи, одруження, призив у збройні сили держави. Такі періоди називають віковими, нормативними кризами. Психічна перебудова, яка відбувається в цей момент, відіграє важливу роль[4]. Отже, мова тут може йти про екстраординарні події в житті людини, що напряму впливають на її існування та функціонування в межах ТГ і в умовах МСВ – з одного боку, людина набуває суттєвої нової рольової позиції в локальному соціумі (школяр, студент, член нової родини тощо), а з іншого – нова рольова позиція може сприяти виведенню людини за межі однієї ТГ та її входження в якості члена до іншої ТГ (служба у відповідній військовій частині за межами постійного місця проживання, зміна місця проживання з виїздом до іншого населеного пункту тощо). Разом з тим, у останньому випадку така людина продовжує свій життєвий шлях та життєвий цикл в межах іншої ТГ. Вважаємо, що тут мова може йти про універсальні міжособистісні зв'язки людини в межах відповідної ТГ, а також індивідуальні зв'язки людини з відповідною ТГ, що в залежності від життєвих обставин можуть змінюватись та знов «виникати», «відроджуватись» за рахунок нових системних зв'язків в межах «нової» ТГ.

4. *Людина в сфері прояву своїх потреб і інтересів.*

– наведена позиція напряму є пов'язаною з позиціонуванням людини в межах громадянського суспільства. Тут треба розуміти, що інтерес виступає основоположним фактором, методом і засобом інституціоналізації та конституювання громадянського суспільства, бо саме завдяки ньому фізичні особи-члени такого суспільства продукують розмаїття інтересів, відповідно до своїх потреб, які втілюються через діяльність його інституцій в суспільне життя, в нашому випадку, в життя ТГ. При цьому, на слушну думку М.П. Орзіх, громадянське суспільство, дійсно мислиме як асоціація людей, що протистоїть державі, їх соціальний будинок, який не відрізняється від суспільства, для якого

[1] Путешествия и фото (2020). *Что такое жизненный путь и как определить приоритеты в жизни?* <https://cutt.ly/nkXmM3Z> (2021, січень, 26).
[2] Там само.
[3] Там само.
[4] Путешествия и фото (2020). *Что такое жизненный путь и как определить приоритеты в жизни?* <https://cutt.ly/nkXmM3Z> (2021, січень, 26).

держава – конституйована суспільством публічно-правова форма політичної влади і управління, що має власний інтерес, що співвідноситься з інтересом публічної (неполітичною) влади і самоврядування[1]. Отже, саме в таких умовах одночасно продукуються, формуються, проявляються та реалізуються індивідуальні, групові і колективні інтереси людей, що існують і функціонують в єдиному локальному соціумі в умовах МСВ – такий процес стає єдиним процесом формування та функціонування публічної самоврядної (муніципальної) влади, що формується на рівні МСВ та діє від імені та в інтересах жителів-членів ТГ[2];

– позиція людини в сфері прояву своїх потреб і інтересів актуалізує важливу проблематику інтересу в системі МСВ. Тут, на нашу думку, вельми важливою виступає методологічно вивірена доктринальна позиція М.О. Баймуратова, який виходячи з позиції К. Маркса, що інтерес «зціплює» членів громадянського суспільства[3], так як воно, своєю чергою, є сукупністю матеріальних життєвих відносин[4], а також продуктивного висновку В.Ф. Сіренка, що «громадянське суспільство – це царство інтересів» і що «інтерес – мова громадянського суспільства»[5], запропонував визначати в системі МСВ три рівня інтересів:

– інтереси самого МСВ;

– інтереси території, на якій існує і функціонує ТГ;

– інтереси самої ТГ як локальної територіальної людської спільноти та інтереси жителя-члена такої ТГ[6].

Вважаємо, що такий підхід, по-перше, підкреслює прямий зв'язок та детермінує взаємозв'язок між потребами людини-члена ТГ, насамперед езистенційними, і її інтересами, а до того – інтенціями, устремліннями, атитюдами тощо (як етапами формування, розвитку і прояву індивідуального, індивідуально-групового, індивідуально-колективного інтересу. – Авт.); по-друге, позиціонує індивідуальні інтереси людини-члена ТГ як складову частину «мотрійки інтересів», що виникають в системі МСВ; по-третє, робить індивідуальні інтереси людини-члена ТГ обов'язковим та визначальним елементом системи інтересів, що виникають в системі МСВ; по-четверте, демонструє особливе значення індивідуальних інтересів людини-члена ТГ, як «запускаючого» механізму всієї системи інтересів в МСВ. Наведені положення підкреслюють реальність аксіологічно і технологічно важливого доктринального висновку М.О. Баймуратова про те, що МСВ є оптимальним засобом і, одночасно, домінуючою територіальною ареною задоволення сутнісних індивідуальних і групових потреб суб'єкта, за допомогою якого він самоствердкується і самореалізується в громадянському суспільстві[7].

5. *Людина в сфері соціалізації, в тому числі і правової соціалізації.*

– наведена позиція людини в сфері МСВ пов'язана зі складною феноменологією її соціалізації, в тому числі соціалізацією правовою, що виступає одним з видів загальної соціалізації. Визначаючи соціалізацію, по-перше, як комплексний процес та результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, моралі, традицій тощо) на основі її діяльності, спілкування і відносин, а, по-друге, як обов'язковий фактор розвитку особистості[8], представники соціологічної науки акцентують увагу на цьому феномені як такому, що позначає: а) невід'ємний процес формування, розвитку, вдосконалення і акультурації особистості; б) як один з основоположних соціальних процесів, що забезпечує повноправне існування і функціонування людини в середині локального суспільства; в) як найважливішу сторону двостороннього процесу отримання від локального соціуму відповідної профільної інформації (знань, цінностей, норм, моралі, традицій тощо) та повернення вже збагаченої інформації, що пройшла скрізь особистість людини, –

[1] Орзих, М. Ф. (2015). *Интерес в системе местного самоуправления*. Одеса: Юридична література, 236.

[2] Баймуратов, М. О., Григорьев, В. А. (2003). *Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине*. Одеса: Юридическая литература, 45.

[3] Маркс, К., Энгельс, Ф. (1929). *Святой семейство, или критика критической критики. Против Бруно Бауэра и компании*, *2*, 134.

[4] Маркс, К. (1929). *К критике политической экономии*, *13*, 6.

[5] Сиренко, В. Ф. (1991). *Интересы – власть – управление*. Київ: Наукова думка, 6.

[6] Баймуратов, М. А. (1996). Международное сотрудничество органов местного самоуправления Украины: дисертація на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук, Одеса: Одеській державний університет ім. І. Мечнікова, 30.

[7] Там само, 28.

[8] Вікіпедія. Вільна енциклопедія (2021). *Соціалізація* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціалізація> (2021, січень, 26).

назад до соціуму в контекстуалізації побудови, існування, функціонування, розвитку та вдосконалення системи комунікативної взаємодії; г) як процесу, що характеризується дихотомічністю, бо поєднує в процесі соціалізації особи функціонально-діяльнісні настанови адаптації (до колективного існування) та обособлення (у вигляді індивідуального існування), тобто збереження суб'єктності людини в умовах певного суспільства.

В такому ж напрямку здійснюється правова соціалізація людини, але тільки з застосуванням правового інструментарію, обов'язковим елементом якого виступають нормування, нормативізація, нормопроєктування та нормотворчість локального життя людини в межах ТГ[1] та в умовах МСВ. Ці складні процеси володіють відповідним організаційним, управлінським і екзистенційним потенціалом[2], бо спираються на непорушний і перманентний фактологічний процес реалізації людиною на рівні МСВ свого конституційно-правового статусу. Але така реалізація стає можливою тільки за умови проходження загальної і правової соціалізації в межах територіальної людської спільноти та за допомогою її інституційної структури та членів-жителів ТГ.

6. *Людина в сфері прояву своїх прав, свобод і виконання обов'язків.*

Наведена позиція є доволі складною як в контексті свого розуміння, так і в процесі своєї реалізації, бо тут об'єднується низка проблем різної властивості: з одного боку – екзистенційні прояви конкретної людини-члена ТГ, що характеризуються індивідуальністю та суто суб'єктивною властивістю, а з іншого – об'єктивні умови функціонування територіальної людської спільноти в процесі повсякденного існування, що обмежене наявними ресурсами, які, своєю чергою, споживаються колективно.

Вважаємо за потрібне наголосити на тому, що в цьому процесі основоположним, «опорним» елементом виступають архетипи (грец. ἀρχή – початок, походження; tupov – відбиток, форма, зразок) – у широкому розумінні – наскрізні символічні структури культури, що асоціюють певний тематичний матеріал свідомого та підсвідомого функціонування людських цінностей[3].

Отже, найбільш глибоке розуміння архетипам надається у психології – під шаром «особистісного несвідомого», що складали основний предмет вивчення в класичному психоаналізі З. Фройда, К. Юнг виявляє «колективне несвідоме», що трактується як загальнолюдська основа («грибниця») душевного життя індивідів, наслідувана, а не сформована на базі індивідуального досвіду. Якщо в особистісному несвідомому основну роль грають «комплекси» (наприклад, комплекс Едипа, комплекс неповноцінності), то структуроутворюючими елементами колективного несвідомого є «архетип» – універсальні моделі несвідомої психічної активності, котрі спонтанно визначають людське мислення і поведінку. Архетипи можна порівняти з «апріорними формами» пізнання І. Канта, однак вони позбавлені їх абстрактності й емоційно насичені. Власне архетипи не мають конкретного психічного змісту (К. Юнг уподібнював їх осям кристала); інша справа – архетипічні уявлення (символи) як результат спільної роботи свідомості і колективного несвідомого. Символи це єдність прозорої свідомості образа і таємного і нееексплікованого змісту що стоїть за ним, що веде в несвідомі глибини психіки[4].

Звідси, архетипи в поведінці людей на локальному рівні функціонування соціуму проявляються:

а) у вигляді їх життєвого досвіду,

б) що набувається в процесі життєдіяльності в територіальній людській спільноті,

в) завдяки інтенсивному використанню відповідних життєвих форм та їх наступної типізації,

г) що передаються від одного покоління (попереднього, старшого) іншому поколінню людей (наступному, молодшому),

д) вагомим аргументом на користь праксеологічної системи «архетипи –права (свободи, обов'язки) людини /особистості/)» виступає те, що на рівні МСВ в межах ТГ виникає, формується,

[1] Чорнолуцький, Р. В. (2016). Нормотворчість органів місцевого самоврядування: телеологічні домінанти, що базуються на екзистенційних інтересах територіальної громади. *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць.* Київ, 5, 51-52.

[2] Чорнолуцький, Р. (2017). Нормопроектування в конституційному праві України: парадигма процесуально-стадійного забезпечення актуальних питань. *Evropsky politicky a pravni diskurz, 4, 2*, 54-55.

[3] Енциклопедія сучасної України (2021). *Архетипи* <http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44787> (2021, січень, 26).

[4] Вікіпедія. Вільна енциклопедія (2021). *Архетип (за К. Г. Юнгом)* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Архетип_(за_К._Г._Юнгом) > (2021, січень, 26).

розвивається, реалізується системний комплекс конституційних прав, свобод, обов'язків людини (особистості).

Виходячи з того, що права людини, її свободи, виконання нею обов'язків виступають відповідними формами її життєдіяльності, що використовуються нею у відповідних життєвих обставинах – архетипічні прояви таких форм:

а) складають загальний досвід всієї людської цивілізації, включаючи кожну ТГ;

б) такий досвід постійно і регулярно використовується її членами-жителями; а також

в) ними розвивається, вдосконалюється та передається наступним поколінням;

г) сприяє формуванню нових життєвих форм в межах ТГ в умовах МСВ як прообразів нових прав людини (особистості).

Отже, колективне існування людини в межах ТГ дає змогу набути відповідний життєвий досвід, який проявляється у пізнанні феноменології прав, свобод і обов'язків людини, що реалізуються нею у своєму повсякденному житті.

7. *Людина в сфері прояву публічної влади на локальному рівні соціуму.*

Наведена позиція демонструє складні проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності публічної самоврядної (муніципальної) влади та громадянського суспільства, а саме:

– визначаючи складний і суперечливий характер наведеної проблематики, М.О. Баймуратов слушно зазначає, що: а) питання існування системи публічної влади сьогодні – це питання про можливість перебудови, причому корінної і принципової, котра знаходить своє рішення, насамперед, у вирішенні проблеми зміни пріоритетів; б) це означає відмову від ідеї тоталітарної державності – «людина для держави» на користь принципу державності демократичної – «держава для людини»; в) тільки в такому випадку держава, публічна влада почне прислуховуватися до процесів, що відбуваються в суспільстві, поставить своєю основною задачею створення сприятливих умов для самопізнання, саморозвитку особистості, реалізації її численних запитів і потреб[1]. Отже, мова, насамперед, йде про зміну всієї філософії влади у посттоталітарній державі, як такої; а також, про висунення людини, її потреб і інтересів у центр державного буття (див. ст. 3 Конституції України[2]);

– особливу увагу в цьому процесі треба звернути на його темпоральні рамки, – на слушну думку О. М. Ариніна, «така влада повинна боятися спізнитися, відстати у своєму розвитку від особистостей і використовувати енергію особистостей, насамперед найяскравіших, найвільніших і найпередовіших, тому що їхня енергія надихає всіх інших»[3];

– виходячи саме з настанов взаємодії та взаємовпливу публічної влади і людини, представниками муніципально-правової доктрини, зокрема М.О. Баймуратовим і В.А. Григор'євим, висунута продуктивна ідея формування публічної самоврядної (муніципальної) влади [18], що формується на рівні МСВ, діє від імені ТГ та в її інтересах;

– отже, можна констатувати, що людина, виступаючи членом ТГ, саме в умовах МСВ в рамках публічної самоврядної (муніципальної) влади, за допомогою органів такої влади – органів місцевого самоврядування, що сформовано самою ТГ (представницькі органи ТГ) або за її активною допомогою (виконавчі органи ТГ), колективно, – може реалізувати свої екзистенційні настанови.

Висновки. Резюмуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

– в основі проблематики існування і функціонування людини в умовах МСВ в межах ТГ, що завжди представляла собою вельми складний та суперечливий фактор соціального буття людини лежать відповідні екзистенційні настанови її індивідуального існування в локальній територіальній спільноті, що пов'язані з тим, що: а) саме в рамках ТГ людина здійснює свій життєвий цикл, починаючи його від свого народження, і закінчуючи її смертю (*екзистенційно-темпоральна настанова. – Авт.*); б) такий життєвий цикл переважно здійснюється в умовах повсякденності – філософського стану коли людина формує і використовує типізовані форми життєдіяльності – недарма повсякденність розуміли як сферу рутинних, звичних, одноманітно повторюваних з дня у день малих дій і вчинків, зрозумілих і доступних, виконуваних майже автоматично, без спеціального напруження свідомості і рефлексії (*повсякденно-ординарна настанова. – Авт.*); в) в ТГ людина продукує свої екзистенційні інтенції, устремління, потреби, інтереси, атитюди, які потім

[1] Баймуратов, М. О. (2003). Публічна самоврядна (муніципальна) влада та громадянське суспільство: проблеми взаємозв'язку і взаємозалежності. *Актуальні проблеми держави і права, 21*, 131-138. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_26> (2021, січень, 26).

[2] *Конституція України, 1996* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України, 30*, 141.

[3] Аринин, А. Н. (2000). Государство для человека. *Общественные науки и современность, 6*, 48.

реалізуються в її межах (*мотиваційно-стимулююча ознака. – Авт.*); г) всі наведені екзистенційні настанови реалізуються людиною через систему комунікативної взаємодії з іншими членами ТГ у вигляді відповідних прав і свобод (*комунікативна настанова. – Авт.*); г') в умовах МСВ в межах ТГ людина індивідуально, або в складі групи, або колективно потребляє суспільні блага різної властивості (матеріальні, економічні, політичні, духовні тощо) та користується відповідними послугами, що їй надає ТГ через відповідну діяльність ОМСВ, які створюють відповідну структуру місцевого господарства (*локально-цивілізаційна настанова. – Авт.*);

– для більш глибокого дослідження проблематики існування і функціонування людини в умовах МСВ в межах ТГ вважаємо за потрібне побудувати відповідну систему координат «людина – МСВ», що базується на основоположних, індикативних ознаках, які в своєму розвитку демонструють параметральні межі профільної системи, а саме дають можливість визначити та виокремити наступні позиції: а) людина як індивідуум в рамках локальної спільноти та в умовах самоорганізації (в межах МСВ); б) людина як центральна фігура-суб'єкт МСВ (людиноцентризм в МСВ); в) людина в МСВ як в сфері реалізації свого життєвого циклу; г) людина в сфері прояву своїх потреб і інтересів; г') людина в сфері соціалізації, в тому числі і правової соціалізації; д) людина в сфері прояву своїх прав, свобод і виконання обов'язків; е) людина в сфері прояву публічної влади на локальному рівні соціуму;

– наведені вище позиції (ознаки) знаходяться одна з одною у системно-комплексному логічному екзистенційно-діяльнісному взаємному зв'язку, так як є пов'язаними через просторові (соціальний простір) та міжособистісні (комунікативна взаємодія) зв'язки, засади, концепти та соціально-індивідуальні, соціально-групові і соціально-колективні настанови, телеологічні домінанти та практичні результати функціонування людини в МСВ;

– системний аналіз наведених вище позицій (ознак) переконливо доказує переваги колективного існування людини в межах ТГ з метою реалізації своїх екзистенційних потреб і інтересів.

References:

1. Kolyastruk, O. (2009). *Ponyattya povsyakdennosti v suchasniy naukoviy humanitarystytsi. Ukrayina XX st.: kultura, ideolohiya, polityka* [The concept of everyday life in the modern scientific humanities. Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics], *15*, 46-56. <http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2009_15_1_46> (2021, January, 26). [in Ukrainian].
2. Orzikh, M. F. (2015). Opyt vvedeniya v konstitutsionnoye pravo Ukrainy. Odesa: Yuridichna literatura, 315-326. [in Ukrainian].
3. Kofman, B. YA. (2019). Munitsypalni prava lyudyny (osobystosti) yak faktor vdoskonalennya konstytutsiyno-pravovoho statusu lyudyny i hromadyanyna [Municipal human rights (personality) as a factor in improving the constitutional and legal status of man and citizen]. *Chasopys Kyyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], *2*, 64-71. [in Ukrainian].
4. Wikipedia. The Free Encyclopedia (2021). *Intersubyektivnost* [Intersubjectivity] <https://ru.wikipedia.org/wiki/Интерсубъективность> (2021, January, 26). [in Russian].
5. New Philosophical Encyclopedia (2021). *Intersubyektivnost* [Intersubjectivity] <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH44342313953cffcc43a844> (2021, January, 26). [in Russian].
6. Orzikh, M. F. (2015). *Konstitutsiya – sistemoobrazuyushchaya osnova prava Ukrainy: prikladnyye problemy* [The Constitution is the backbone of the law of Ukraine: applied problems]. Odessa: Yuridichna literatura, 345-346. [in Russian].
7. Haliakhmetov, I. A. (2016). *Munitsypalne pravo Ukrayiny: metodolohiya stanovlennya ta rozvytku* [Municipal law of Ukraine: methodology of formation and development]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
8. Kofman, B. Ya. (2020). Rol mizhnarodnykh pravovykh standartiv prav lyudyny u formuvanni pravovoho statusu lyudyny i hromadyanyna [The role of international legal standards of human rights in the formation of the legal status of man and citizen]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], *1*, 109-114. [in Ukrainian].
9. Golos Ukrainy (2017) [Voice of Ukraine (2017)]. *Chelovekotsentrizm: kontekst nauchnykh realiy* [Human-centrism: the context of scientific realities] <http://www.golos.com.ua/rus/article/289180> (2021, January, 26). [in Russian].
10. *Rekomendatsiyi Konhresu mistsevykh i rehionalnykh vlad Yevropy 280 (2010) pro rol mistsevykh i rehionalnykh orhaniv vlady v dotrymanni prav lyudyny, 2011* (Rada Yevropy) [Recommendations of the Congress of Local and Regional Authorities of Europe 280 (2010) on the role of local and regional authorities in the observance of human rights, 2011 (Council of Europe)]. *Council of Europe* <https://rm.coe.int/168071b6bc> (2021, January, 26). [in Ukrainian].
11. Batanov, O. V. (2017). Lyudynotsentryzm u munitsypalnomu pravi: teoretychni ta prykladni aspekty [Anthropocentrism in municipal law: theoretical and applied aspects]. *Almanakh prava* [Almanac of Law], *8*, 69-73. [in Ukrainian].

12. Puteshestviya i foto (2020) [Travel and photography (2020)]. *Chto takoye zhiznennyy put i kak opredelit prioritety v zhizni?* [What is a life path and how to prioritize life?] <https://cutt.ly/nkXmM3Z> (2021, January, 26). [in Russian].
13. Maksymenko, S. D. (2021). Zahalna psykholohiya [General Psychology]. *Westudents.com.ua* <https://westudents.com.ua/glavy/76983-jittviy-shlyah-lyudini. html> (2021, January, 26). [in Ukrainian].
14. Pidlasa, I. A. (2001). Rozvytok kontseptsiyi zhyttyevoho shlyakhu osobystosti [Development of the concept of a person's life path]. *Psykholohiya: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu* [Psychology: Collection of scientific works of the National Pedagogical University]*,13*, 95-102. [in Ukrainian].
15. Pavlenko, O. V. (2019). Dosvid yak chynnyk stanovlennya zhyttyevoyi perspektyvy osobystosti [Experience as a factor in the formation of life prospects of the individual]: dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydatu psykholohichnykh nauk [the dissertation for the degree of candidate of psychological sciences]. Kyiv: G. S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine <http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/pavlenko_dissertaciya_pechat_1574025601.pdf> (2021, January, 26). [in Ukrainian].
16. Rubinshteyn, S. L. (2002). *Osnovy obshchey psikhologii* [Fundamentals of General Psychology]. SPb: Piter. [in Russian].
17. Orzykh, M. F. (2015). *Interes v systeme mestnoho samoupravlenyya* [Interest in the system of local self-government]. Odesa: Yurydychna literatura, 236-242. [in Russian].
18. Baymuratov, M. O., Grigoryev, V. A. (2003). *Munitsipalnaya vlast: aktualnyye problemy stanovleniya i razvitiya v Ukraine* [Municipal Power: Actual Problems of Formation and Development in Ukraine]. Odesa: Yuridicheskaya literatura. [in Russian].
19. Marx, K., Engels, F. (1929). *Svyatoy semeystvo, ili kritika kriticheskoy kritiki. Protiv Bruno Bauera i kompanii* [Holy family, or criticism of critical criticism. Against Bruno Bauer and company], *2*, 3-230. [in Russian].
20. Marx, K. (1929). *K kritike politicheskoy ekonomii* [To the criticism of political economy], *13*, 1-167. [in Russian].
21. Sirenko, V.F. (1991). *Interesy – vlast – upravleniye* [Interests – power – management]. Kiev: Naukova Dumka. [in Russian].
22. Baymuratov, M. A. (1996). Mezhdunarodnoe sotrudnychestvo orhanov mestnoho samoupravlenyya Ukrayny [International cooperation of local governments of Ukraine]: *dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenyu doktora yurydychnykh nauk* [the dissertation for the degree of Doctor of Laws]. Odesa: I. Mechnikov Odesa State University. [in Russian].
23. Wikipedia. Free Encyclopedia (2021). *Sotsializatsiya* [Socialization] <https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціалізація> (2021, January, 26). [in Ukrainian].
24. Chornolutsky, R. V. (2016). Normotvorchist orhaniv mistsevoho samovryaduvannya: teleolohichni dominanty, shcho bazuyutsya na ekzystentsiynykh interesakh terytorialnoyi hromady [Rule-making of local self-government bodies: teleological dominants based on the existential interests of the territorial community]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava: zbirnyk naukovykh prats* [Scientific Bulletin of Public and Private Law: a collection of scientific papers]. Kyiv, *5*, 46-52. [in Ukrainian].
25. Chornolutsky, R. (2017). Normoproektuvannya v konstytutsiynomu pravi Ukrayiny: paradyhma protsesualno-stadiynoho zabezpechennya aktualnykh pytan [Norm-designing in the constitutional law of Ukraine: a paradigm of procedural-stage maintenance of actual questions]. *Evropsky politicky a pravni diskurz* [European political and legal discourse]*, 4, 2*, 54-60. [in Ukrainian].
26. Encyclopedia of modern Ukraine (2021). *Arkhetypy* [Archetypes] <http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44787> (2021, January, 26). [in Ukrainian].
27. Wikipedia. Free Encyclopedia (2021). *Arkhetip (za K. G. Yungom)* [Archetype (by C.G. Jung)] <https://uk.wikipedia.org/wiki/Архетип_(за_К._Г._Юнгом) > (2021, January, 26). [in Ukrainian].
28. Baymuratov, M. O. (2003). Publichna samovryadna (munitsypalna) vlada ta hromadyanske suspilstvo: problemy vzayemozvyazku i vzayemozalezhnosti [Public self-government (municipal) government and civil society: problems of interconnection and interdependence]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Current issues of state and law], *21*, 131-138. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_26> (2021, January, 26). [in Ukrainian].
29. *Konstytutsiya Ukrayiny, 1996* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Constitution of Ukraine, 1996 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*, 30*, 141. [in Ukrainian].
30. Arinin, A. N. (2000). Gosudarstvo dlya cheloveka [State for a person]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost* [Social sciences and modernity]*, 6*, 48-61. [in Russian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.17

Olha Sharan
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0651-1667
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

EPISTEME OF SEPARATISM IN THE POLITICAL SCIENCE

Ольга Шаран
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ЕПІСТЕМА СЕПАРАТИЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

The separatist movements have significantly intensified in many European states, most notably in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Spain, which were empires before the collapse of colonialism in the 20th century and expanded their territories by conquering the neighboring countries. Today, within the majority of multiethnic states, there are historical and geographical regions where indigenous ethnic communities seek to secede and gain independence. The economic factors and identity based on common language, culture and history usually play a significant role in the development of separatist movements.

It should be noted that the activities of the separatist movements threaten the sustainable development and functioning of the system of international relations. Since the international law does not specify which social groups can exercise their right to self-determination, the following dilemma often arises: should the principle of territorial integrity of states prevail over the right of the nation to self-determination, or vice versa? Nowadays, the problem of separatism has gone beyond the internal politics of the state and has gained the international importance. First of all, this is due to the fact that the third parties intervene in the conflicts in order to destabilize the situation in certain countries and to strengthen their influence in a particular region. Trying to avoid criminal responsibility and imposition of international sanctions, separatists do not resort to open armed attacks on neighboring countries, which is a clear act of aggression, and use hybrid warfare techniques instead.

Taking into consideration the current Ukrainian statehood challenge and the real threat to our country's territorial integrity, the study of separatism as an actual threat to national security is essential. Despite the large number of scientific works devoted to this phenomenon, it is necessary to continue the comprehensive research of separatism. That is why the scientific approaches to the definition of separatism are analyzed in this article, and its nature is investigated.

Keywords: separatism; separatist movement; secession; irredentism; nationalism; ethnopolitical conflict.

Постановка проблеми. Загалом під поняттям «сепаратизм» розуміють прагнення до відокремлення, а у багатонаціональних державах – це політичний рух національних меншин, скерований на відокремлення від держави та здобуття незалежності від неї. Сучасний сепаратизм як політична програма ґрунтується на принципі самовизначення народів, коли кожна етнічна спільнота має свою державу. Самовизначення передбачає наявність в етнічних груп права на участь у суспільно-політичному процесі на міжнародній арені. Відповідно сепаратизм є виходом з існуючої системи або її руйнуванням з метою створення власної держави.

Основними джерелами загострення етнічного екстремізму у будь-якій країні є тривалі періоди соціально-економічної нестабільності. Для таких періодів є характерною соціальна диференціація громадян, запекла боротьба за владу, посилення соціальних та міжнаціональних суперечностей, а також низька ефективність роботи державного апарату та правоохоронних органів, відсутність

надійних механізмів правового захисту населення. Вищезгадані процеси спричиняють зростання спроб вирішення існуючих протиріч та конфліктів силовими методами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній політичній науці наявні численні різнопланові дослідження, що стосуються сепаратизму, його основних видів, причин виникнення, політики безпеки держав у сфері протидії цьому небезпечному явищу, впливу міжнародної інтеграції та глобалізації на сепаратизм й іншим аспектам, які безпосередньо пов'язані із сепаратистськими рухами. Зокрема чимало праць українських науковців М. Басараба, М. Дем'яненка, В. Дівак, В. Наконечного, С. Савойської, О. Шамари та ін. присвячено цій проблематиці. Серед зарубіжних вчених, які у своїх дослідженнях зверталися до різноманітних аспектів сепаратизму, варто згадати С. Роккана, С. Ліпсета, Д. Горовіца, Дж. Лібл, Дж. Соренса та М. Коена Існування великої кількості визначень поняття «сепаратизм» зумовлено відмінностями у розумінні його як явища, спричиненого етнічними, політичними, соціально-культурними проблемами, а також прагненнями окремих регіонів здобути вищий політичний статус у порівнянні з іншими адміністративно-територіальними одиницями держави.

Український науковець О. Агарков переконаний, що **у** політичній науці більшості праць про сепаратизм притаманна певна тенденційність, упередженість та зацікавленість. Очевидно, причиною цього є участь авторів у різних політичних процесах та проєктах в Україні та за її межами. Якщо ігнорувати комплекс причинно-наслідкових зв'язків у соціальній генезі явища сепаратизму, його дослідження буде однобічним [1]. Зазначимо, що незважаючи на значну кількість наукових праць, дотичних до проблеми сепаратизму, досі існує потреба його комплексного наукового дослідження як об'єктивного суспільно-історичного явища. Тому **мета статті** полягає у розкритті суті поняття сепаратизму та основних причин його виникнення.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно термін «сепаратизм» походить від латинського слова «separatus», що означає відокремлення або окремий. Спочатку його використовували лише для визначення процесів, які відбувалися в суспільно-релігійному житті. У XVII ст. даний термін був синонімом таких понять як «індепендентизм» і «конгрегаціоналізм», тобто великого релігійно-соціального руху в Англії, що був спрямований проти королівського абсолютизму та абсолютизму англіканської церкви.

Поступово світська влада здобувала впливові позиції у суспільно-політичному житті, внаслідок чого формування політичних інститутів суспільства спричинило трансформацію терміну «сепаратизм». У такий спосіб було виділено поряд з його релігійною складовою політичний контекст. Наприкінці XIX ст. сепаратизм все ще розглядали як дух відступництва у питаннях віри, хоча й частіше почали застосовувати для позначення процесів політичного характеру. Отже, тоді сепаратизм вже означав «прагнення відокремлення частини держави від цілого».

Подальший розвиток політичного життя, виникнення нових форм державного устрою, переважно спричинених процесами розпаду існуючих політико-адміністративних утворень, відповідно зумовили наповнення змісту терміну «сепаратизм», як політологічної категорії, новими характеристиками. Зокрема, на початку XX ст. сепаратизм визначається виключно як «політичний рух, спрямований на досягнення окремою частиною держави автономії або політичної самостійності», яка, безсумнівно, повинна бути повною. З іншого боку, під поняттям «сепаратизм» розуміли прагнення підвладного народу, який проживає на території великої держави, революційним шляхом повернути або завоювати собі самостійність.

За радянських часів сепаратизм не був об'єктом наукового дослідження і його здебільшого трактували як прагнення національних меншин до відділення від певної держави та створення самостійної держави або автономної області. Тогочасні вчені вважали, що сепаратизм не є масовим народним рухом та відображає інтереси окремих громадян, права яких утискає правляча група панівної нації. Якщо сепаратистам вдається перемогти, місцева еліта докладає максимальних зусиль, щоб встановити монопольне панування у новоствореній державі або автономній області[2].

Після розпаду СРСР відбулися суттєві зрушення у розвитку вітчизняної політологічної думки. Наукова сфера вже не перебувала під впливом державної ідеології. Це мало безпосередній вплив на подальше наукове наповнення змісту поняття сепаратизму. Вченим вдалося деталізувати його

[1] Агарков, О. А. (2015). Сепаратизм у соціологічному дискурсі: теоретико-методологічні аспект. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*, *1*, 43-48.

[2] Павлятенко, О. В. (2016). Феномен сепаратизму в сучасному світі. *Гілея: науковий вісник*, 115, 398-403.

сутність, визначити передумови його виникнення та наслідки сепаратистських дій, суб'єктів здійснення та об'єктів впливу.

Сучасній українській політологічній думці притаманний динамізм та значний поступальний розвиток. Використання світових наукових здобутків дозволяє ґрунтовно підходити до осмислення українських політичних реалій, передбачати тенденції розвитку суспільно-політичних процесів та формувати відповідний теоретико-категорійний апарат для їх пояснення. В українській політологічній літературі подаються численні визначення сепаратизму, які розкривають його різні сторони як складової політичного процесу.

Вітчизняний вчений П. Шляхтун акцентує увагу на феномені сепаратизму, зазначаючи, що «проблема адекватності державного, національного та соціально-економічного розвитку залишається актуальною для багатонаціональних і навіть мононаціональних держав із компактно розселеними національними меншинами. Загострення цієї проблеми спричиняє появу сепаратизму, який є найбільшою загрозою єдності країни»[1].

У «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю. Шемшученка сепаратизм визначають як «рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення». Суперечності між центральною владою держави та носіями ідей сепаратизму зумовлюють його виникнення. Як правило, політичні партії, громадські та релігійні організації етнічних або конфесійних меншин є носіями сепаратистських ідей[2].

Вважають, що підґрунтям для сепаратизму є: неоднорідність складу населення країни; нерівномірність соціального, економічного, екологічного та культурного розвитку окремих регіонів; вплив з-за кордону певних держав або міжнародних терористичних організацій, з метою підпорядкування та експлуатації ресурсів і населення відокремлених регіонів тощо.

Найчастіше кінцевою метою сепаратизму є утворення на відокремленій території незалежної держави. Одним із різновидів сепаратизму є іредентизм, тобто прагнення, відокремившись від однієї держави, увійти до складу іншої. Сепаратизм може також мати на меті не відокремлення від держави, а набуття у ній статусу автономії.

Підхід до проблеми сепаратизму з погляду міжнародного права ускладнюється через колізію його основоположних принципів: з одного боку, непорушність кордонів і повага територіальної цілісності держав, з другого – право всіх народів на самовизначення[3]. Сучасні реалії вимагають розглядати сепаратизм не лише як суто внутрішні справи окремої держави. Необхідним є вироблення нових критеріїв та оцінки, адекватних механізмів і принципів підходу ООН, регіональних організацій, міжнародної спільноти в цілому до проблеми сепаратизму задля пошуку шляхів їхнього справедливого та мирного вирішення[4].

Більшість дослідників одностайні щодо протиправності явища сепаратизму, яке суперечить міжнародному праву та національному законодавству у своєму прагненні до відокремлення з метою створення нової держави або приєднання до вже існуючої. Однак не зовсім коректно розглядати сепаратизм лише як негативне явище. Такої думки є українська дослідниця В. Дівак, яка зараховує до позитивних функцій сепаратизму наступне:

– інформаційна функція є вираженням незадоволення частини населення політикою центральної влади у політичній, соціально-економічній та культурній сферах;

– політична соціалізація населення регіону зумовлює посиленню уваги до політики центральної та регіональної влади щодо забезпечення прав регіону, а також активізації політичної діяльності населення та формування ідеології регіоналізму;

– поява місцевої регіональної еліти та становлення регіональних органів влади;

– орієнтація регіональної політики центральної влади на досягнення компромісу з лідерами сепаратистів та прийняття політичних рішень, що задовольняли б інтереси населення регіону;

– ліквідація соціально-правових основ міжрегіональної нерівності[5].

[1] Шляхтун П. П. (2005). *Політологія (теорія та історія політичної науки)*. Київ: Лібідь.

[2] Шемшученко Ю. С. (ред.) (2003). Юридична енциклопедія: В 6 т. Київ: Українська Енцилопедія, *5*.

[3] Наконечний,В. С. (2007). Сепаратизм: поняття та підходи до тлумачення. Політичні процеси та інститути. Київ, *3*, 1-6.

[4] Рафальський, І. О. (2014). Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І. Ф. Кураса*, *4-5*, 78-93.

[5] Дивак, В. (2010). *Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти*. Київ: Логос.

В. Дівак також наголошує на необхідності розрізняти поняття сепаратизму та сецесії, що є вимогою формального виходу з держави територіальної одиниці з метою створення суверенної держави. Рухи за сецесію та сепаратистські рухи можуть переходити одне в одне на різних етапах своєї еволюції. Головною відмінністю між обома термінами залишається визнання або невизнання легітимності центральної влади. Зазначимо, що існує декілька причин виникнення сецесії, однією з яких є необхідність збереження культури. Тобто задля збереження певної культури варто отримати власну автономну територію, особливо коли культура дійсно перебуває на межі зникнення. Інша причина полягає у цінностях свободи. Вкрай важливо застосовувати цей принцип, якщо конкретна держава проводить політику геноциду щодо певного народу. Наявність статусу незалежної держави з територіальним суверенітетом може забезпечити виживання народів перед загрозою геноциду, зокрема у Курдистані та Нагірному Карабасі. Отже, за певних обставин право на самозахист обґрунтовує право на відокремлення[1].

Вітчизняний науковець В. Рахмайлов у своїх працях розкрив проблему обґрунтування міждисциплінарного підходу у дослідженні сепаратизму, який є феноменом кризи соціальної ідентичності певних соціальних груп. Вчений заявляє, що зазвичай у державних утвореннях, яким притаманна неоднорідна структура етнічних, конфесійних, цивілізаційних або інших ознак, зароджуються сепаратистські рухи. Саме тому надзвичайно важливо розмежовувати ідентичності еліт титульних національних та соціальних груп, щоб інші етнічні та соціальні групи усвідомили неможливість подальшого спільного функціонування в межах єдиної та неподільної держави[2].

Досліджуючи таке багатогранне явище як сепаратизм, В. Рахмайлов бере до уваги й релігійний аспект, адже релігія допомагає об'єднати суспільство та протиставляти ідентичності одних конфесійних груп іншим. Вчений стверджує, що лідери сепаратистських рухів цікавляться діяльністю найвпливовіших релігійних організацій, які мають вплив на мільйони людей по всьому світу та використовують пропаганду як дієвий засіб досягнення визначених цілей. Існування екстремістських організацій конфесійної спрямованості, що мають на меті використати релігійний чинник для дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, у багатьох випадках є потенційним джерелом розвитку сепаратизму, а також чинником руйнації суверенітету та територіальної цілісності держави.

На думку В. Рахмайлова, для сучасної моделі функціонування етносоціальних, релігійних та цивілізаційних спільнот є характерною нестабільність та перебування під впливом інтеграції, що виявляється у прагненні до створення наднаціональних регіональних та глобальних структур, та дезінтеграції, яка відбувається у державах, де існують конфесійні конфлікти. Це пов'язано з тим, що відцентрові явища та процеси виробляють вихідний матеріал для подальшого об'єднання, інтеграції та створення на цій основі нових державних і міждержавних утворень[3].

У своїй монографії вітчизняна вчена С. Савойська аналізує передумови виникнення та сутність такого різновиду сепаратизму як мовно-політичний, а також наводить рекомендації щодо протидії цьому явищу. Дослідниця зазначає, що мовно-політичний сепаратизм є націєтворчим політичним явищем та проявом інформаційної агресії. Ескалація мовно-політичних конфліктів у регіонально-політичній, культурній, освітній, інформаційній та інших сферах суспільного життя неодмінно призведе виникнення ряду негативних наслідків[4]. Зокрема розпалювання сепаратистських настроїв у сусідніх країнах, що Російська Федерація продовжує робити в Україні, щоб мати змогу здійснювати тиск на українську владу та реалізовувати свої гегемоністичні плани.

Зауважимо, що західні науковці, зокрема Р. Бербах, У. Робінсон, У. Бек, Дж. Келлас, часто розглядають сепаратизм у руслі концепцій модернізації та глобалізації. С. О'Брайенс, Л. Грінфельд, Б. О'Лірі, Х. Кон та Д. Міллер переконані, що існує взаємозв'язок між націоналізмом та сепаратизмом, який, на їхню думку, негативно впливає на систему міжнародної безпеки. Американський політолог та державний діяч З. Бжезінський стверджував, що спершу національні почуття фокусуються на проблемі відродження національних мов, як прагнення до національного самозбереження перед загрозою асиміляції, яка посилюється. Згодом з'являються вимоги

[1] Там само.
[2] Рахмайлов, В. В. (2014). Сепаратизм і націоналізм: проблема співвідношення. *Грані*, *7*, 88-95.
[3] Рахмайлов, В. В. (2013). Типологія та генеза сепаратизму в науковій літературі: до постановки проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 59-60*, 303-310.
[4] Савойська, С. В. (2011). *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації.* Київ: Просвіта.

національно-культурної автономії, що з часом призводить до боротьби за національний суверенітет[1].

Дослідженню понять нації, націоналізму та сепаратизму присвячено чимало праць британського науковця Е. Сміта. Як представник етносимволізму, Сміт вважав, що процес розбудови націй та націєгенезу необхідно вивчати, дотримуючись «золотої середини» між примордіалізмом та конструктивізмом. Задля досягнення цієї мети варто зосередити увагу на важливості ролі культурних і державотворчих еліт [2]. Е. Сміт відокремлював громадянський тип націй і націоналізмів від етнічного. На його думку, всі нації мають панівне «етнічне ядро» і, незважаючи на те, що націоналізм є модерним феноменом, нації мають домодерне походження. Загалом націоналізм не є чітко сформованою ідеологією. «Ключова доктрина націоналізму» Е. Сміта передбачає наступне:

– світ поділено на нації, кожній з яких притаманний власний характер та доля;
– нація – джерело будь-якої політичної влади;
– щоб бути вільними, люди повинні ідентифікувати себе з певною нацією;
– нація є самобутньою, якщо має власну автономію;
– якщо нації є вільними та захищеними, мир та справедливість пануватимуть на землі[3].

Британський вчений зауважує, що вплив націоналізму на зародження етнічного сепаратизму збільшився після Другої світової війни, насамперед в Африці та Азії. Колоніалізм спричинив появу рухів за відокремлення, оскільки усі етнічні спільноти перебували під політичною юрисдикцією колоніальної держави, а під час процесу деколонізації з'явився етнічний сепаратизм, який мав стати на заваді становленню майбутньої постколоніальної держави та кинути виклик її територіальній національній ідентичності. У післявоєнні роки етнічному сепаратизму були притаманні риси класичного етнічного націоналізму. Однак, політизація етносу та його спадщини вже не були наслідком процесу народно-культурної мобілізації, яку здійснювала інтелігенція, зокрема у Східній Європі. Загалом у Європі націоналістичний рух виник внаслідок культурного відродження, яке тривало впродовж декількох десятиріч, а в Азії та Африці дуже часто обидва види націоналізму поєднувались або й відбувались одночасно.

Вагомий внесок у дослідження явища сепаратизму зробив американський професор та науковець Д. Горовіц, який є засновником етнічної конфліктології. У своїх працях Горовіц створив систему класифікації, структурування, аналізу взаємозв'язків та взаємозалежностей, а також прогнозування та моделювання шляхів врегулювання етнічних конфліктів. Д. Горовіц переконаний, що рухи етнічного сепаратизму найчастіше виникають серед відсталих етнічних груп у малорозвинених регіонах, наприклад, у Південному Судані, Курдистані, у Пакистані тощо. З іншого боку, бажання відокремитись виникає у розвинених етнічних груп у відсталих регіонах, лише коли таке відокремлення матиме для них економічні переваги. Однак існують й інші чинники, які безпосередньо пов'язані з появою сепаратизму у певних регіонах, зокрема, мова йде про етнічну дискримінацію, міграційні процеси в країні і т. п.[4].

Зауважимо, що Д. Горовіц розуміє сепаратизм як вихід групи та її території з юрисдикції більшої держави, частиною якої вона є, з подальшим утворенням власної. Вчений також критикує саму ідею сецесії, територіального самовизначення як ефективного засобу припинення етнічних конфліктів. На його думку, сецесія рідко розв'язує проблеми міжетнічного та міжкультурного діалогу і може спричинити відродження ідентичності меншин, які залишилися проживати на території етнічної групи, що відокремилась від певної держави.

У другій половині XX ст. значний внесок у дослідження тенденцій сепаратизму та дезінтеграції здійснив норвезький політолог-компаративіст С. Роккан, який є творцем моделей регіонального розвитку. Вчений вважав, що структурні розколи, які посилювалися з часом, спричиняли збільшення ролі регіональної ідентичності та регіональних інтересів при формуванні плюралістичного бачення політичного розвитку певних регіонів. Згодом С. Роккан та С. Ліпсет ввели у науковий обіг поняття суспільно-політичних поділів (англ. cleavage), під якими дослідники розуміли тривалі конфлікти у суспільстві, що спричиняють формування ідеологічних доктрин, навколо яких громадяни об'єднуються у політичні партії. На їхню думку, деяким субнаціональним

[1] Brzezinski, Z. (1989). Post-Communist Nationalism. *Foreign Affairs, 68*, 5.
[2] Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London and New York: Routledge.
[3] Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London and New York: Routledge.
[4] Horowitz, D. (2001). *Ethnic Groups in Conflict.* Berkeley, Los Angeles & London, University of California Press.

регіонам тогочасної Європи було притаманне явище «політизації периферії»[1]. С. Роккан та Д. Урвін вбачали цей феномен у формуванні регіональних політичних систем та інститутів, у яких відбувається формулювання та об'єднання регіональних інтересів. Головну роль у таких процесах відіграють місцеві політичні діячі, політичні партії та рухи. Часто місцеві політичні сили надають своїм вимогам етнічного забарвлення, що можна трактувати як політизацію етнічності, яка є однією з основних характерних рис сепаратизму[2].

Американський дослідник Т. Р. Гурр визначає сепаратизм як неминучу рису державного розвитку, що не завжди передбачає сецесію. Вчений переконаний, що слід виокремлювати три групи типів поведінки сепаратистів, які залежать від особливостей політичної організації та потреб певного регіону, а саме: «голос» як вимогу культурної автономії; «лояльність», тобто відмову від конфлікту в обмін на увагу та визнання; «вихід» як вимогу самовизначення, що, ймовірно, матиме зв'язок з федералізацією[3]. Як правило, найважливішим фактором, який спричиняє появу сепаратизму є національна ідентичність. Цілком логічно, що ідеологія сепаратизму повинна формуватися на основі історичного досвіду незалежності нації, яка була у певному регіоні. Якщо суверенної держави не існувало на цих теренах, лідери сепаратистських рухів обґрунтовують своє право на сецесію, посилаючись на ідеї незалежності ідентичних територій або близьких за походженням етносів.

Висновки. Отже, у вітчизняній та зарубіжній політичній науці існують різні підходи до трактування поняття «сепаратизм», причин його виникнення. Його розглядають та досліджують як рух за територіальне відокремлення певної частини держави з метою створення нового державного утворення або надання регіону автономії за національними, мовними чи релігійними ознаками. Сепаратизм є невід'ємною складовою сучасного політичного процесу, якій притаманні позитивні та негативні риси. Як негативне об'єктивне суспільно-політичне явище, сепаратизм зумовлює дезінтеграцію держави та становить реальну загрозу її територіальній цілісності. З іншого боку, цей феномен є засобом реалізації інтересів етносу, який зазнає політичної, економічної та культурної дискримінації. Зазвичай саме за наявності дискримінації етнічної спільноти з боку державної влади та формування активної політичної еліти, яка є здатною очолити цей рух, можливе виникнення сепаратистського руху. Оскільки мотиви сепаратистів можуть бути політичними, економічними, етнічними, релігійними, виокремлюють декілька видів сепаратизму. У XXI ст. найпоширенішим є етнічний сепаратизм, адже майже кожна етносоціальна спільнота прагне реалізувати право на самовизначення, створивши власну суверенну державу.

References:

1. Agarkov, O. A. (2015). Separatyzm u sotsiolohichnomu dyskursi: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [Separatism in sociological discourse: theoretical and methodological aspects]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Humanitarni nauky* [State and regions. Series: Humanities], *1*, 43-48. [in Ukrainian].
2. Brzezinski, Z. (1989). Post-Communist Nationalism. *Foreign Affairs, 68*. [in English].
3. Divak, V. (2010). *Separatyzm yak fenomen suchasnoi polityky: politolohichni ta pravovi aspekty* [Separatism as a phenomenon of modern politics: political and legal aspects]. Kyiv: Logos. [in Ukrainian].
4. Gurr, T. R. (1993). *Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Wash. [in English].
5. Horowitz, D. (2001). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press. [in English]
6. Lipset, S. M., Rokkan, S. (1967). *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction*. New York: The Free Press. [in English].
7. Nakonechnyi, V. S. (2007). Separatyzm: poniattia ta pidkhody do tlumachennia [Separatism: concepts and approaches to interpretation]. *Politychni protsesy ta instytuty* [Political processes and institutions]. Kyiv, *3*, 1-6. [in Ukrainian].
8. Pavliatenko, O. V. (2016). Fenomen separatyzmu v suchasnomu sviti [The phenomenon of separatism in the modern world]. *Hileia: naukovyi visnyk* [Gilea: scientific bulletin], *115*, 398-403. [in Ukrainian].
9. Rafalskyi, I. O. (2014). Samovyznachennia ta separatyzm. Pytannia teorii [Self-determination and separatism. Questions of theory]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa* [Scientific notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies], *4-5*, 78-93. [in Ukrainian].

[1] Lipset, S. M., Rokkan, S. (1967). *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction.* New York: The Free Press, 1-64.

[2] Rokkan, S., Urwin, D. W. (1983). *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. London: Sage.

[3] Gurr, T. R. (1993). *Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Wash.

10. Rakhmailov, V. V. (2013). Typolohiia ta geneza separatyzmu v naukovii literaturi: do postanovky problemy [Typology and genesis of separatism in the scientific literature: to the statement of the problem]. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky* [Social technologies: current issues of theory and practice], *59-60*, 303-310. [in Ukrainian].
11. Rakhmailov, V. V. (2014). Separatyzm i natsionalizm: problema spivvidnoshennia [Separatism and nationalism: the problem of correlation]. Grani [Edges], 7, 88-95. [in Ukrainian].
12. Rokkan, S., Urwin, D. W. (1983). *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. London: Sage. [in English].
13. Savoiska, S. V. (2011). *Movno-politychnyi separatyzm yak faktor destabilizatsii natsionalnoi yednosti ukrainskoho suspilstva v umovakh postradianskoi transformatsii* [Linguistic and political separatism as a factor of destabilization of the national unity of Ukrainian society in the conditions of post-Soviet transformation]. Kyiv: Prosvita. [in Ukrainian].
14. Shemshuchenko, Yu. S. (eds.) (2003). *Yurydychna entsyklopediia: V 6 t.* [Legal Encyclopedia: In 6 vols]. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia, *5*. [in Ukrainian].
15. Shliakhtun, P. P. (2005). Politolohiia (teoriia ta istoriia politychnoi nauky) [Political Science (theory and history of political science)]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
16. Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London and New York: Routledge. [in English].

SOCIAL DIMENSIONS OF POLITICAL INSTITUTIONS AND PUBLIC ADMINISTRATION

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.18

Yuliia Melnyk
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0392-4941
Odessa Regional State Administration, Ukraine

POLITICAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF NONGOVERMENTAL MECHANISMS OF PERSONAL AND PUBLIC INTERESTS HARMONIZATION

Юлія Мельник
Одеська обласна державна адміністрація, Україна

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ПОЗАДЕРЖАВНИХ МЕХАНІЗМІВ ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТИХ ТА СУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

The analysis of mechanisms of personal and public interests management allowed to reveal state and non-state mechanisms of personal and public interests management. It was found that the most attractive way to manage the socio-political system is to achieve a self-regulation level. In this context, it is argued that non-state mechanisms of personal and public interests harmonization are a mandatory component of the self-regulatory societies management.

It is concluded that non-state mechanisms of governance, namely a developed civil society, moral, ethical and cultural values, mutual responsibility of all subjects of the political system is mandatory in the process of democratic state formation.

The study of non-state harmonization mechanisms system of personal and public interests (studying the role of political responsibility as a mechanism of interest management) allowed us to conclude that political responsibility is a unique, universal harmonization mechanism of public and personal interests.

In the context of one of the basic principles of democratic state building governed by the rule of law – mutual responsibility of government and society, – political responsibility simultaneously plays the role of state and non-state mechanism of personal and public interests, can have a stabilizing and destabilizing character for local self-government, political elites and interest groups.

The implementation of the function of political responsibility, as a state mechanism for regulating personal and public interests, is to apply its political and legal component, which includes instruments of legal constitutional responsibility of public authorities and political parties. The non-state mechanism of political responsibility in the form of public condemnation, non-support in elections or referendums of the political course and candidacies of the current government and pro-government political elites, is a universal phenomenon that can both stimulate political interests and harmonize the interests of society and the individual.

Keywords: political responsibility, regulatory mechanisms, personal interests, public interests, responsibility.

Постановка проблеми. Однією з рушійних сил сучасних суспільно-політичних трансформаційних процесів побудови української демократичної держави є суспільні та особисті інтереси, реалізація яких супроводжується багаточисельними конфліктами та протиріччями.

Шляхи пошуку балансу в задоволенні особистих та суспільних інтересів, їх гармонізації, передбачають, серед іншого, впровадження механізмів регулювання рівноваги між інтересами держави та суспільства, суспільними, груповими та особистими інтересами, суспільними та особистими інтересами тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням гармонії, як основи побудови держави та виваженого соціально-політичного суспільства, присвячені чисельні праці вітчизняних та зарубіжних науковців різних історичних періодів.

Серед сучасних дослідників особистих та суспільних інтересів та проблем їх гармонізації, особливої уваги заслуговують праці наступних авторів: Карнаушенко Л.В.[1], Кириллова Л.Н.[2], Рудницкий С.[3], Савченко С.В.[4], Федоров Ю.В.[5], Фельдман П.Я.[6] тощо.

Проблемам механізмів суспільного управління в цілому, і особистими та суспільними інтересами, зокрема, присвячені публікації наступних дослідників: Ганцюк Т.[7], Дуков Д.[8], Лукашов О.[9], Новікова Л.Н.[10], Сенн И.Н.,[11] Цурканова И.А.[12] тощо.

На жаль, політична відповідальність, як механізм гармонізації особистих і суспільних інтересів, не знайшла відображення в сучасній науковій думці.

Мета статті – на основі сучасного соціально-політичного стану розвитку України як правової, соціальної, демократичної держави визначити системи позадержавних механізмів регулювання процесом гармонізації особистих і суспільних інтересів, визначити місце та особливості політичної відповідальності як механізму гармонізації особистих та суспільних інтересів.

Виклад основного матеріалу. Гармонізація, як процес, з точки зору В І. Варцаби, «реалізується через методи, технології, механізми, та інструменти зближення інтересів, певним чином сприяє підвищенню рівня досконалості вирішення проблем у часі та просторі, а гармонізація інтересів полягає в їх узгодженості у часі та просторі з метою розвитку системи, яка є множиною суб'єктів – носіїв цих інтересів»[13].

Більшість авторів схиляється до розуміння управління «інтересами» в контексті розвитку держави, як до управління суспільно-політичною системою. О. Лукашов виділяє шість наукових підходів до механізмів управління, які можуть бути застосовані, в тому числі, і для визначення поняття механізмів та інструментів управління політичними системами суспільства[14]. Процесний

[1] Карнаушенко, Л. В. (2018). Гармонизация общественных отношений как функция государства: проблемные аспекты. *Общество и право, 31*, 87-90.

[2] Кириллова, Л. Н. (2015). Общественные интересы: аспект систематизации. *Вестник РГГУ. Серия Экономика. Управление. Право, 2*, 41-52.

[3] Рудницький, С. (2012). Інтереси в категоріальному ряду «потреби»-«інтереси»-«цінності»-«ідеологія». *Політичний менеджмент, 33*, 151-155.

[4] Савченко, С. В. (2013). Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. *Форум права, 3*, 520-528.

[5] Федоров, Ю. В. (2011). Соотношение индивидуального и общественного интереса при производстве общественных благ. *Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета, 1*, 39-43.

[6] Фельдман, П. Я. (2016). Политика соглосования интересов как направление государственной политики: структурно-функциональный анализ. *Международныйе отношения, 3*, 272-278.; Фельдман, П. Я., Авеститов, Є. К. (2015). Согласование интересов государства и общества как фактор обеспечения политической стабильности. *Вестник Заб. ГУ, 7*, 90-97.

[7] Ганцюк, Т. (2014). До проблеми визначення елементів комплексного механізму державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування,3 (22),* 17-26.

[8] Дуков, Д. (2016). Структура механізмів державного управління та методичний підхід до її формування. *Ефективність державного управління,1/2 (46/47), 1*, 229-236.

[9] Лукашов, О. (2017). Механізми державного регулювання стратегічного розвитку регіону. *Державне управління та місцеве самоврядування, 2(33)*,75-83.

[10] Новікова, Н. Л. (2016). Теоретичні засади механізму державного регулювання економічних інтересів. *Агросвіт, 4*, 21-24.

[11] Сенн, И. Н. (2019). Механизм правового регулирования и юридическая техника. *Вестник Сибирского института бизнеса и информационніх технологий, 1*, 80-84.

[12] Цурканова, И. А. (2014). Политический механизм демократизации в современной Украине. *ГРАНІ, 8*, 118-123.

[13] Варцаба, В. І. (2015). Категорія інтересу як об'єкт гармонізованого управління та менеджменту. *Економічний аналіз, 21, 31*, 15-25.

[14] Лукашов, О. (2017). Механізми державного регулювання стратегічного розвитку регіону. *Державне управління та місцеве самоврядування, 2(33)*, 75-83, 77.

підхід – визначає механізми управління як процес управління органами публічної влади державно-управлінською діяльністю. Цільовий підхід – направлений на визначення цілей з досягненням яких буде реалізована певна мета. Функціональний підхід – виконання державою взаємозалежних функцій та компетенцій. Механістичний підхід трактує механізми регулювання крізь їх розуміння в якості рушійних потужностей державного управління. Системний підхід розглядає механізм управління як сукупність системоутворюючих елементів, їх взаємодії між собою та зовнішнім середовищем. Комплексний підхід – представляється, як найбільш всеосяжний з вищезазначених, розглядає всю систему управління разом.

Т. Ганцюк, проводячи узагальнення наукових поглядів щодо механізмів управління, наводить наступну класифікацію механізмів управління: «за масштабністю впливу (міжнародні, державні, галузеві, місцеві, механізм організації, громадський механізм); за суб'єктом управління (вищий, обласний, районний, місцевий); за методами управління (економічний, мотиваційний, організаційний політичний, правовий, цільовий, інформаційний, податковий, соціальний); за функціональним призначенням (формування, розподілу, використання, контролю, аналізу, реалізації, управління, планування, координації, розпорядництва обліку)».[1]

Додатково Д. Дудаков виділяє класифікацію механізмів управління «за змістом впливу на економічні, організаційні, соціально-психологічні».[2]

При конструюванні зваженої соціально-політичної демократичної системи, вибір того чи іншого механізму управління, перш за все, залежить від виду державного устрою та об'єкту управління, стану та розвитку суспільства в цілому. Представницька демократія та налагодження діалогу з органами публічної влади реалізуються шляхом висхідної комунікації, з обов'язковою наявністю конкуренції зацікавлених суб'єктів, а при регулюванні інституту інтересів в горизонтальній площині відбувається поєднання інтересів та їх сумісна реалізація. Роль основного регулятивного актора відводиться державному апарату управління, який дотримуючись національних інтересів, конкурує з групами тиску та лобіюванням, застосовує механізми управління за спадною системою, обов'язково сприяє розвитку інститутів саморегулювання особистих та суспільних інтересів.

Найвищим досягненням в управлінні особистими та суспільними інтересами вважається рівень запровадження саморегулятивної системи управління за допомогою державних та позадержавних інструментів управління. Безумовною перевагою вказаної системи є саморегулятивний стан, керування яким проходить з меншими затратами з боку державного апарату. Крім вказаного, при впровадженні саморегулятивних позадержавних механізмів та інструментів управління знижується вірогідність виникнення гострих суспільних суперечностей та конфліктів.

Аналіз сучасного наукового дискурсу надає можливість зробити висновки про віднесення до позадержавних механізмів гармонізації особистих та суспільних інтересів наступні механізми: громадянське суспільство, чиї інститути виконують контролюючу та організаційну функції, зовнішній вплив міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, інших вагомих акторів міжнародної арени, морально-етичні та політичні цінності, політичну відповідальність тощо. Кожен з вказаних механізмів, має свої інструменти впливу, та в гармонійній системі відіграє окремі противагові функції з державно-управлінськими механізмами та інструментами.

Так, узгодження особистих та суспільних інтересів за допомогою громадянського суспільства повинне відбуватися шляхом компромісу та суспільних договорів. Громадянське суспільство є тою ланкою співпраці поміж державою та іншими членами суспільства, яка повинна надавати можливість зберігання незалежності від органів публічної влади, стати основою для інтеграції особистих та суспільних інтересів за їх горизонтальною системою побудови. До того ж громадянське суспільство пов'язує інтереси своїх суб'єктів, виробляє однакові погляди та світогляд, об'єднуючи особисті інтереси в суспільні та національні й навпаки.

Зовнішній вплив міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, інших вагомих акторів міжнародної арени важко не дооцінювати в контексті розгляду сучасних механізмів та інструментів регулювання та гармонізації особистих та суспільних інтересів.

Безперечно, вказані суб'єкти самі володіють механізмами впливу на економічні та соціально-політичні національні системи держав, але їх функціональна діяльність теж може використовуватися

[1] Ганцюк, Т. (2014). До проблеми визначення елементів комплексного механізму державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування, 3 (22)*,17-26, 23.

[2] Дуков, Д. (2016). Структура механізмів державного управління та методичний підхід до її формування. *Ефективність державного управління, 1/2 (46/47), 1*, 229-236,233.

в якості стабілізуючого чи, навпаки, дестабілізуючого механізму впливу на гармонійний стан особистих та суспільних інтересів.

Міжнародні організації, завдяки своїй нормотворчій складовій захисту прав людини та регулятивній функції економічних, політичних та соціальних відносин держав-учасниць, опосередковано впливають на формування та реалізацію особистих та суспільних інтересів шляхом імплементації міжнародних норм в діюче національне законодавство.

Міжнародні недержавні організації, фактор впливу яких на внутрішню політику останнім часом постійно обговорюється науковцями та в ЗМІ, відіграють роль своєрідних «медіаторів» інтересів, виконуючи функції розповсюдження певної інформації, консультування, економічної та іншої допомоги.

З вищенаведеного необхідно відмітити, що уразі демократичного спрямування діяльності вказаних установ, заохочення їх присутності на території країни на державному рівні, надає можливість посилити функціонування та розбудову громадянського суспільства, формує позитивний зовнішній механізм управління особистими та суспільними інтересами.

Одночасно, на фоні глобалізаційних світових процесів, відмічається політизація, збільшення ролі та впливу транснаціональних корпорацій, не тільки на економічні, а й на політичні та соціальні інтереси на різних суспільних рівнях, обговорюється їх юридична та соціальна, здебільше політична відповідальність, що пояснюється залежністю допуску на внутрішні зарубіжні ринки збуту від політичних домовленостей, відсутності санкцій, ембарго, сприятливого національного законодавства з регулювання зовнішньополітичної діяльності країни-реципієнта.

Ще одним позадержавним механізмом регулювання особистих та суспільних інтересів завжди виступали мораль й ті політичні та соціальні цінності, які існують в суспільстві. Необхідно зазначити, що вони є ментальним вибором особистості, залежать від рівня її розвитку та освіти, відображають рівень культури. Деякі з них укоріняються в суспільстві історично та поєднують в собі релігійні норми та культурні успадковані традиції, інші – нав'язуються та згодом отримують відтінок обов'язковості.

Завдяки моральним устоям та цінностям, які вважаються обов'язковими в конкретному суспільстві, особистість може відмовлятися від власних потреб на користь суспільного блага. Таким чином, мораль та політичні і суспільні цінності є механізмом регулювання, що може обмежувати особисті інтереси на користь суспільним інтересам, окреслюючи розуміння привалювання загальнолюдських пріоритетів над економічними та власними інтересами.

Вказаний взаємозв'язок встановлює обмінні процеси в суспільстві: особистість діє в інтересах суспільства, суспільство захищає особистість та діє в її інтересах.

Дослідження видів позадержавних механізмів регулювання та гармонізації особистих та суспільних інтересів, як єдиного явища, свідчить про необхідність створення не тільки механізмів противаг, а й механізмів стримування. В такому ракурсі, гармонізація особистих та суспільних інтересів неможлива без застосування взаємної відповідальності суб'єктів соціально-політичної системи, як одного із основних принципів правової держави та механізмів регулювання особистих та суспільних інтересів.

Багатоаспектність вивчення відповідальності, як державного і позадержавного механізму гармонізації, полягає в її проявах як юридичного, етико-морального, політичного, економічного, суспільного регулятору. При цьому вид відповідальності напряму залежить від площини та ступеню противоправної діяльності, суб'єктного складу дисбалансу інтересів. Таким чином, кожен вид відповідальності направлений на встановлення балансу окремих відносин, а універсальною відповідальністю в контексті гармонізації особистих та суспільних інтересів соціально-політичної системи в цілому є політична відповідальність.

Безумовними перевагами політичної відповідальності, як механізму гармонізації інтересів, є природне поєднання в ній конституційної, етико-моральної, релігійної та історичної відповідальності. Крім того, настання її неправової складової може відбуватися незалежно від рівня законності і корупції в суспільстві, своєчасного застосування покарання за здійснення правопорушень органами публічної влади. Її многофункціональність та одночасне поєднання державнозалежних та суспільнокерованих санкцій, відводить їй окреме місце серед інших видів відповідальності, придає унікальності, надає їй статусу механізму гармонізації особистих та суспільних відносин, який обопільно поєднує державну та позадержавну складові.

Процес формування суб'єктивного розуміння застосування морально-політичної та релігійно-політичної, історичної відповідальності тісно перехрещується з процесом формування потреб

та інтересів особистості та суспільства. Стадії виникнення неправових видів політичної відповідальності, як і стадії формування інтересів, включають в себе розуміння протиправності діянь, висування вимог проти усунення протиправності, вибір інструменту реалізації політичної відповідальності та співвідношення його зі ступенем можливості реалізації, здійснення реалізації. В вказаному контексті, політична відповідальність одночасно може слугувати проявом та механізмом регулювання особистих та суспільних інтересів.

Піднесення ролі застосування політичної відповідальності в якості механізму гармонізації особистих та суспільних інтересів також тісно пов'язане з внутрішньополітичними процесами останніх десятиліть в українському суспільстві – нівелюванням ролі демократичного представництва народу на фоні економічної кризи.

Одночасно, сучасні засоби комунікації створили ситуацію постійного інтенсивного обговорення політичних подій та оцінювання ефективності державного управління. В таких умовах відповідальність провладних еліт та органів публічної влади стає механізмом балансування суспільної напруженості та внутрішньодержавної конфліктності, а політична відповідальність, з її дієвими моральними та релігійними елементами, стає універсальним механізмом регулювання, який може бути позбавлений законодавчої процедури реалізації.

Морально-політична відповідальність є неписаним видом відповідальності, не має свого документарного закріплення, що з однієї сторони є її привабливим моментом, а з іншої – може призвести до спотворення її розуміння під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Одним із таких факторів є зміна ціннісних уявлень та світогляду, які можуть стати причиною зміни етичної та релігійної складової політичної відповідальності. Тому, її ціннісний вимір може постійно змінюватися та трансформуватися.

Необхідно підкреслити, що процедура застосування морально-політичної відповідальності також не обтяжена довгими судовими процесуальними стадіями, що усвідомлюється суб'єктами особистих та суспільних інтересів, як риси її гнучкості та швидкості застосування. Такі її характеристики разом з статусом позадержавного механізму управління інтересами надають їй переваг перед іншими управлінськими механізмами та інструментами.

Застосування правових інструментів політичної відповідальності у вигляді відсторонення від посади, висловлення недовіри, розпуску органу публічної влади, імперативного мандату, виключення з лав політичної партії відбивається в суспільстві розумінням рівня законності та його основного механізму реалізації – однаковості для всіх, що теж відіграє роль гармонізуючого механізму управління інтересами.

Безумовними позадержавними інструментами політичної відповідальності є не підтримка на виборах на наступний термін, проголошення референдуму за народною ініціативою, суспільний осуд. В такому контексті, політична відповідальність стає механізмом гармонізації інтересів при порушенні ціннісних вимірів правильності політичних та управлінських рішень діючої влади у вигляді обрання невірного політичного курсу та невиконання передвиборчих обіцянок.

Таким чином, відкрите приниження хибних владних дій, усвідомлення особистого впливу на ситуацію зміни політичної та управлінської еліти шляхом участі в виборчих компаніях, формують розуміння індивідуальної значимості та можливості свободи вибору реалізації інтересів, легітимної зміни державних програм розвитку та реформ, векторів зовнішніх зносин, що є неодмінним елементом розвитку гармонійності в суспільстві.

З такої позиції, політична відповідальність також може розглядатися як засіб стимулювання громадського контролю за діями діючої влади. Суспільне розуміння такої функції та законодавчих шляхів її реалізації, підтверджує функцію політичної відповідальності як універсального механізму гармонізації інтересів.

Необхідно відмітити, що політико-правова складова політичної відповідальності, в порівнянні з моральною та релігійною, є більш слабкою в розумінні неможливості впливу на її своєчасне застосування зі сторони інститутів громадянського суспільства та громадян, так як провладний тиск на настання політичної конституційної відповідальності може виражатися не тільки в «небачені» невиконання приписів законодавства та хибного відношення до прийняття рішень суб'єктами публічної влади, а й в запровадженні більш «гнучких» правових норм, навмисному створенні ситуацій існування правових колізій чи прийнятті завідомо колізійних правових актів.

Може скластися ситуація, коли публічна влада, як зазначає В.В. Полянський, «як система персоніфікованих державно-владних та самоврядованих інститутів, прагне до створення системи

псевдодемократичних, квазіправових декорацій, що ховають дійні цілі вкоріненої публічної влади, зберігаючи зовнішню форму демократичних інститутів, вихолощує їх сутність».[1]

Негативною стороною застосування політичної відповідальності, як механізму гармонізації особистих та суспільних інтересів, є відсутність дієвих механізмів та критеріїв оцінювання обов'язкових випадків її застосування, що призводить к росту рівня протиріч замість гармонізації інтересів.

Так, обрання невірного політичного курсу чи недостатність високого рівня здійснення повноважень взагалі може не підлягати правильній суспільній та особистій оцінці та викликає останнім часом політичну напруженість та дисбаланс. Вказане, як приклад, може тягнути за собою конфлікт інтересів між владою та суспільством, крайнім рівнем якого будуть протестні чи революційні дії.

Тому, в такому аспекті, політичну відповідальність не може сприйматися тільки як механізм гармонізації особистих та суспільних інтересів, вона може мати й деструктивні суспільні наслідки, які будуть торкатися вже інтересів не тільки первісно зацікавлених сторін.

Висновки. Сучасні механізми управління процесами гармонізації особистих та суспільних інтересів уявляють собою систему державних та позадержавних механізмів та інструментів впливу. Безперечна привабливість застосування позадержавних механізмів гармонізації особистих та суспільних інтересів полягає в їх прямій функції – налагодження системи противаг та стримувань у виваженій саморегулятивній соціально-політичній системі. В такому ракурсі застосування відповідальності є необхідним механізмом в розумінні рівності всіх акторів соціально-політичних відносин.

Перевагою політичної відповідальності є сама її природа, як багатогранного явища, незалежного, одночасно державного та позадержавного механізму – засобу обмеження, свободи вибору, балансування та реалізації інтересів публічної влади, громадянського суспільства та особистості.

References:

1. Dukov, D. (2016). Struktura mehanizmiv derzhavnogo upravlinnja ta metodichnij pidhid do її formuvannja [The structure of mechanisms of public administration and methodological approach to its formation]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnja* [The effectiveness of public administration], *1/2 (46/47), 1*, 229-236. [in Ukrainian].
2. Fedorov, Yu. V. (2011). Sootnoshenye individualnoho i obshchestvennoho interesa pri proizvodstve obshchestvennykh blag [The ratio of individual and public interest in the production of public goods]. *Vestnyk Saratovskoho gosudarstvennoho sotsyalno-ekonomycheskoho unyversyteta* [Bulletin of the Saratov State Social and Economic University], *1*, 39-43. [in Russian].
3. Feldman, P. Ya. (2016). Polytyka sohlosovanyia interesov kak napravlenye hosudarstvennoi polytyky: strukturno-funktsyonalnyi analyz [The policy of harmonization of interests as a direction of state policy: structural and functional analysis]. *Mezhdunarodnyie otnoshenyia* [International Relations], *3*, 272-278. [in Russian].
4. Feldman, P. Ya., Avestytov, Ye. K. (2015). Sohlasovanye ynteresov hosudarstva y obshchestva kak faktor obespechenyia polytycheskoi stabylnosty [Coordination of the interests of the state and society as a factor in ensuring political stability]. *Vestnyk Zab. GU* [Herald Zab. HU], *7*, 90-97. [in Russian].
5. Gancjuk, T. (2014). Do problemi viznachennja elementiv kompleksnogo mehanizmu derzhavnogo upravlinnja [About the problem of determining the elements of a complex mechanism of public administration]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja* [Public Administration and Local Self-Government], *3 (22)*,17-26. [in Ukrainian].
6. Karnaushenko, L. V. (2018). Garmonizacija obshhestvennyh otnoshenij kak funkcija gosudarstva: problemnye aspekty [Harmonization of public relations as a function of the state: problematic aspects]. *Obshhestvo i pravo* [Society and Law], *31*, 87-90. [in Russian].
7. Kyryllova, L. N. (2015). *Obshchestvennye interesy: aspekt systematyzatsii* [Public interests: the aspect of systematization]. *Vestnyk RHHU. Seryia Ekonomika. Upravlenie* [RGGU Bulletin. Series Economics. Control. Right]. *Pravo, 2*, 41-52. [in Russian].
8. Lukashov, O. (2017). Mehanizmi derzhavnogo reguljuvannja strategichnogo rozvitku regionu [Mechanisms of state regulation of strategic development of the region]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja* [Public Administration and Local Self-Government], *2 (33)*,75-83. [in Ukrainian].

[1] Полянский, В. В. (2014) Современный политический процесс и выборы: проблемы гармонизации публичных и частных интересов. *Вестник СамГУ*, 142-154, 143.

9. Novikova, N. L. (2016). Teoretichni zasadi mehanizmu derzhavnogo reguljuvannja ekonomichnih interesiv [Theoretical principles of the mechanism of state regulation of economic interests]. *Agrosvit* [Agrosvit], *4*, 21-24. [in Ukrainian].
10. Polianskyi, V. V. (2014). Sovremennyi polytycheskyi protsess i vybory: problemy harmonyzatsii publychnykh y chastnykh interesov [Modern political process and elections: problems of harmonization of public and private interests]. *Vestnyk Sam HU* [Vestnik SSU], 142-154. [in Russian].
11. Rudnickij, S. (2012). Interesi v kategorial'nomu rjadu «potrebi»-«interesi»-«cinnosti»-«ideologija» [Interests in the categorical series of «needs» – «interests» – «values» – «ideology»]. *Politichnij menedzhment* [Political Management], *33*, 151-155. [in Ukrainian].
12. Savchenko, S. V. (2013). Spivvidnoshennja privatnih i publichnih interesiv: dosvid Ukrayny [The ratio of private and public interests: the experience of Ukraine]. *Forum prava* [Law Forum], *3*, 520-528. [in Ukrainian].
13. Senn, Y. N. (2019). Mekhanyzm pravovoho rehulyrovanyia y yurydycheskaia tekhnyka [The mechanism of legal regulation and legal technique]. *Vestnyk Sybyrskoho ynstytuta byznesa y ynformatsyonnikh tekhnolohyi* [Bulletin of the Siberian Institute of Business and Information Technologies], *1*, 80-84. [in Russian].
14. Tsurkanova, Y. A. (2014). Polytycheskyi mekhanyzm demokratyzatsyy v sovremennoi Ukrayne [The political mechanism of democratization in modern Ukraine]. *Hrani* [Grani], *8*, 118-123. [in Russian].
15. Varcaba, V. I. (2015). Katehorija interesu jak objekt harmonizovanoho upravlinnja ta menedzhmentu [The interest category as the object harmonized governance and management]. *Ekonomichnij analiz* [Economic Analyze], *21*, *31,* 15-25. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.19

Anatolii Demianenko
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7064-6913
Bogdan Khmelnytsky Melitopol state pedagogical university, Ukraine

LEGAL EDUCATION OF ADOLESCENTS IN PUBLIC ASSOCIATIONS AS A POTENTIAL DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

This article conducts research on how public organizations contribute to the legal education of adolescents. The author focuses on the human rights organizations' activities (both Ukrainian and international ones) that actively advocate for the protection of human rights and try to develop law education strategies. Ukrainian researchers are looking for opportunities to expand interaction with the European legal culture through the organization of various human rights actions and financial support from international donors who are represented in Ukraine. Law education practices involving children and young people of Ukraine allow us to show the Ukrainian legal culture to European Society. This study focuses on how public organizations play an important role in the legal education of the younger generation, how their daily activities develop the legal culture of the population of Ukraine. We have identified several main lines of work of public associations that are of interest to us. In particular, these are the mission and purpose of the association (main activities), the legal values of a person and the content of the legal education work of a public association in working with teenagers.

The study shows that the law education work performed by these organizations ("Ukrainian Helsinki Human Rights Union", "ZMINA Human Rights Center", "Freedom House", International Women's human rights center "La Strada-Ukraine", "Human Rights organization "Human Rights") is related to the work of state institutions in the country. The author points out that main problems in Ukrainian society is moral promiscuity that led to an "epidemic of immorality", non-compliance with the law by citizens and law enforcement officials themselves, the lack of preventive work on the legal protection of children and youth.

At the informal level, the actions of public organizations make it possible to create law education spaces for teenagers (including the internet space), that inform teenagers and help them successfully interact with law enforcement agencies. The article emphasizes that public organizations and their active human rights role strengthen the understanding of the significance of their activities at the international level.

Keywords: public organizations, legal culture, legal education, civil society, teenagers.

Introduction. The study of legal and educational practices in different countries reveals different ranges of understanding of how public organizations ensure the manifestation of a high legal culture among the population, including children and young people. We believe that today public associations that deal with young people act as active intermediaries between state institutions and teenagers themselves in a wide range of interests, because it is in public associations that the problems of teenagers, strategies for their legal protection are discussed, and active educational activities are carried out, which directly increases the legal competence of young people.

The attitude of the society to the law education and legal education practices of adolescents in civil associations of Ukraine is quite different. So, since the activities of public organizations depend on a variety of factors, scientists note both negative and quite positive aspects. In particular, as K. Vintsukevich pointed out: "some call them almost the only hope for the formation of civil society in Ukraine, others – "grant-eaters", a threat to national security"[1]. We also observe different views of scientists on understanding

[1] Вінцукевич, К. В. (2010). Громадські організації у політичному процесі сучасної України: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук*. Київ: НУ ім. Т.Шевченка, 1.

the place of public organizations in educational and cultural work and the goals of such organizations, in particular, in the process of legal education of teenagers. We also state the fact of insufficient awareness of adolescents about the existence of such organizations, their significant role for their further successful life. Therefore, there is a need to analyze the activities of public organizations in the field of their law education and law enforcement work with teenagers. For modern teenagers, it is important to have knowledge about promising events organized by public associations, as well as to know how such associations can affect their cultural life, their development, and so on.

Problem statement. In our opinion, the activities of public organizations regarding their legal education activities and legal education work in Ukraine are not sufficiently discussed. In scientific circulation, there is a lack of clear understanding of the problem of legal education and upbringing of adolescents. The scientists' opinions coincide only in the fact that it is necessary to carry out appropriate work with young people to improve the level of legal competence, develop legal culture. Public associations, social movements should take an active part in such work. In other words, the importance of conducting educational and legal activities with adolescents in public organizations becomes no less important than in state institutions that directly deal with these issues. Thus, clarifying the role of civil associations for law education and legal education work with teenagers is relevant.

Analysis of recent research and publications.

In recent studies on the role of civil associations for educational and legal education work with adolescents, there are several areas. The broadest is the political and legal discourse (V. Beschastny[1], K. Vintsukevich[2], I. Vitik[3], M. Vikhlyaev[4], A. Galai[5], V. Kravchuk[6], L. Nalyvaiko[7], N. Potapenko[8], T. Slavko[9], etc.). Also, the literature review proves that there are works that consider this issue through the prism of philosophy (A. Koretskaya[10], A. Kharchenko[11], etc.), psychology and pedagogy (S. Pogrebnyak[12], Yu. Filippov[13],

[1] Бесчастний, В. М., Філонов, О. В., Субботін, В. М. та інші (2007). *Громадські об'єднання в Україні*. Київ: Знання.
[2] Вінцукевич, К. В. (2010). Громадські організації у політичному процесі сучасної України: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук*. Київ: НУ ім. Т.Шевченка.
[3] Вітик, І. Р. (2010). Неурядові організації: прихована загроза національній безпеці України. *Держава і право, 47*, 143-148.
[4] Віхляєв, М. Ю. (2010). Адміністративно-правове регулювання порядку створення і діяльності професійних правничих громадських організацій в Україні: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук*. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.
[5] Галай, А. О. (2015). Адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань юридичного спрямування в Україні : *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук*. Київ: Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України.
[6] Кравчук, В. М. (2008). Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Київ: Київський НУ внутрішніх справ; Кравчук, В. М. (2011). *Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти)*. Тернопіль: Терно-граф.
[7] Наливайко, Л. Р., Грицай, І. О., Дніпров, О. С. (2014). *Неурядові правозахисні організації в Україні*. Київ: Хай-Тек Прес.
[8] Потапенко, Н. А. (2009). Забезпечення правової освіти громадськими організаціями: теоретико-правовий аспект. *Держава і право. Юридичні і політичні науки, 45*, 97-102.
[9] Славко, Т. О. (2010). Взаємодія неурядових організацій з органами місцевого самоврядування в Україні: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичний наук*. Миколаїв: Чорноморський державний університет ім. П.Могили.
[10] Корецька, А. І. (2003). Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук*. Київ: АПН України. Інститут вищрї освіти.
[11] Харченко, О. В. (2001). Соціальний статус особистості: структура, детермінанти розвитку та форми прояву: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук*. Київ: Інститут вищої освіти АПН України.
[12] Погребняк, С. В. (2012). Зміст поняття «правовиховна робота майбутніх інженерів-педагогів». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 22 (6),* 63-69. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22(6)__10> (2021. January, 18).
[13] Філіппов, Ю. М. (2009). Трудова соціалізація молоді в діяльності громадських організацій та рухів: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук*. Луганськ: Луганський національний університет ім. Т.Шевченка.

L. Kharchenko[1], S. Choliy[2], etc.). The priorities of research are changing in the new conditions. They are expanding and become increasingly different from those that have been conducted in recent decades, in particular, legal pedagogy is expanding[3].

Presentation of the main material.

Various publications related to public associations use different categories, for example, "public organization", "Public Movement", "non-governmental organization", "non-profit organization", "the third sector", etc. In our opinion, a public association, as a concept, should reflect the main field of its activity – working with the community to improve the quality of life, and only in a certain context it is possible to use different terms concerning the work of different areas with this association − the tax system (that is, the association is non-profit), the system of relations with state bodies (the association as a non-governmental organization), is not a political association and a charitable foundation.

During our analytical work, we identified several main lines of work of public associations that are of interest to us. In particular, these are the mission and purpose of the association (main activities), the legal values of a person and the content of the legal education work of a public association in working with teenagers. It should be noted that we consider the concept of "legal educational work" in a broad context. Drawing attention to recent research, we emphasize that the legal educational work of public associations with teenagers cannot exist separately from legal work. This separate area of activity based on legal values contains a system of measures that are focused on their implementation both at the local and international levels and is implemented thanks to a special set of legal, psychological and pedagogical knowledge, competencies that provide an opportunity to form a high level of legal education in adolescents. Similar to our opinion is the statement of S. Pogrebnyak: "In legal education, it is important to educate young people in legal feelings that would regulate their behavior: a sense of the legally chosen goal, the legality of ways and means of its implementation, justice, intolerance to violators of the norms of law, responsibility, and so on. Otherwise, the main regulators of young people's behavior will be simple emotions (fear, anger), which lead to situational behavior, often to illegal"[4].

Let's present these lines through the prism of the activities of civil associations. Thus, one of the most active organizations in Ukraine is the All-Ukrainian Association of human rights organizations "*Ukrainian Helsinki Human Rights Union*", which was founded in 2004. Its main mission is "to develop a humane society based on respect for human life, dignity and harmonious relations between man, the state and nature through the creation of a platform for cooperation between members of the Union and other participants of the human rights movement", and the goal is "to protect human rights"[5]. The main legal values of a person in this civil association are stated as declared by the Helsinki Accords, which were signed in 1975 in Finland, namely: respect for human rights and their fundamental freedoms (freedom of thought, conscience, religion, beliefs), human dignity, equality before the law, justice, friendly relations, well-being, trust, security, etc.

An analysis of the organization's annual reports has shown that the educational direction of this powerful association is quite significant. In particular, in 2018, the public association tried to establish joint work on law education work by establishing a dialogue: "the public union and state structures focused their activities on optimizing joint work within the framework of the implementation of the National Human Rights strategy to raise awareness in the field of human rights.

An important step in this issue is to join forces and establish a dialogue between the human rights non-state environment and state authorities", the annual report for 2018 says[6]. Legal education in this case is

[1] Харченко, Л. І. (2013). Підготовка класних керівників у післядипломній педагогічній освіті до взаємодії з дитячими громадськими організаціями: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук*. Луганськ: Луганський національний університет ім. Т.Шевченка.

[2] Чолій, С. М. (2011). Мотивація участі молоді в діяльності громадських організацій: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Київ: НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології.

[3] Головко, Н. І. (2015). *Навчальна програма дисципліни «Історія та теорія вищої юридичної освіти (Правова педагогіка)» (для магістрів)*. Київ: Персонал; Головко, Н. І. (2007). *Правова педагогіка*. Київ: МАУП.

[4] Погребняк, С. В. (2012). Зміст поняття «правовиховна робота майбутніх інженерів-педагогів». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 22 (6),* 66. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22(6)__10> (2021. January, 18).

[5] Українська Гельсінська спілка з прав людини (2021). *Інформація* <https://helsinki.org.ua/informatsiya/> (2021. January, 18).

[6] Павліченко, О. (ред.). (2019). *Річний Звіт УГСПЛ за 2018 рік*. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 38.

considered as a strategic direction of civic education, and to improve it, the Union conducts all-Ukrainian competitions (for example, the contest of student essays "Human rights through the prism of modernity"), thematic platforms (for example, "Why does Ukraine leave its children under occupation?"), special projects and mini-projects (for example, "The history of one city", "The memory map", etc.). Teenagers also take part in the work of USAID camps, where they had the opportunity to "get information about the activities of the UHHRU, get basic information on human rights, learn about successful practices in protecting rights, and about the activities of the Center for documenting human rights violations and war crimes"[1]. An interesting and exciting Human Rights game "Bingo"was organized for teenagers. Its special feature is that its participants need to quickly find answers to questions related to human rights. Interactive communication on Human Rights is also interesting for teenagers: "children and adolescents were very happy to participate in interactive communication during the work of the site, which allowed them to begin to understand the importance of human rights; take a different look at one's favorite Harry Potter books; understand that the little wizards Harry, Hermione and Ron fought for Human Rights, freeing Dobby "from slavery", opposed the humiliation of human dignity and dictates. It should be noted that parents also helped their children with interest. And it was only communication on one of the issues of the game of Human Rights "Bingo"[2]. New forms and methods of law education work are introduced by this association through the implementation of various educational events, where knowledge about human rights is transferred (street actions, art installations, art workshops, documentary film screenings, seminars, press conferences, information sessions, trainings, development of training courses, including: to history textbooks, the course "culture of good neighborliness", etc.). This association also holds events such as meetings with teenagers − future lawyers, and among the special events – a presentation of the legal alphabet of an internally displaced person, etc. In our opinion, issues that contribute to improving the legal culture of adolescents are raised by this organization as particularly important. These problems relate to the destruction of the civil identity of adolescents through formal and non-formal education in the occupied territories of Ukraine, the creation of methodological materials covering the issues of armed conflict (target audience – children, youth), Cooperation at the International and national levels in the field of educational work not only with adolescents, but also with those who should directly participate in law education work to protect the rights of adolescents – teachers, parents, law enforcement agencies, social services, etc[3]. Consequently, the work carried out by this association is consistent with the basic legal values declared by international and national law.

Law education activities for teenagers of such a public association as the "ZMINA Human Rights Center" (the organization has been operating since 2013) also attract attention. The main activity of this association, as stated in open sources, is "protection of freedom of speech, freedom of movement, counteraction to discrimination, prevention of torture and ill-treatment, fight against impunity, support for Human Rights defenders and public activists on the territory of Ukraine, including the occupied Crimea, as well as protection of people affected by the armed conflict in Ukraine"[4].

In line with our research, information and educational activities aimed at defending rights and helping others in cases of human rights violations attract attention. With the reform of legal education in our country, this organization gradually expanded its influence and developed an increasing number of measures that contribute to improving the legal education of adolescents. In particular, when evaluating the legal values declared in this organization, we can point out the protection of fundamental freedoms, well-being in the family, human dignity, the inadmissibility of torture, and support for representatives of vulnerable groups, and so on. So, this includes organizing an anti-violence campaign for the families of ATO participants ("the war that does not let go"), information support for the development of cooperation between society and the police, popularizing human rights activities, and so on. This organization raises an issue that concerns modern teenagers who are in the occupied territories – in particular, these are exactly the issues that are solved in older adolescence − obtaining professional education. Due to many difficulties (quarantine restrictions, simultaneous training in two schools to obtain a state-issued certificate, additional entrance exams to higher educational institutions, difficulty passing through checkpoints, intimidation by border guards, etc.), teenagers experience confusion and fear, lose hope for building a successful career, and so on. Moreover, the organization works with young people who have special educational needs, in particular, conducts various

[1] Там само, 39.
[2] Там само, 40.
[3] Українська Гельсінська спілка з прав людини (2020). *Річний звіт за 2019 рік* <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/Zvit-pro-diialnist-spilky.pdf> (2021. January, 18).
[4] ZMINA (2021). *Діяльність організації* <https://zmina.ua/activities> (2021. January, 18).

trainings (for example, “My contribution to an inclusive society: what I can do here and now”), and also actively raises the issue of teenagers’ fight against corruption (the film about 15-year-old public activist Sergey Chagarov “you, … shut your mouth”, created within the framework of the project “Civil Pitch: films of public activity” (directed by Taisiya Kutuzova). The organization attaches particular importance to law education and legal education work with teenagers who connect their future lives with journalism aimed at discovering social problems related to the protection of human rights (for example, the organization of the Media Festival “Pravolyudyanist: Medifest”), etc.

The activities of the international non-governmental organization “Freedom House”, which also exists in Ukraine, are related to the protection of human rights. This organization evaluates, in particular, the access of people in different countries to their political rights and civil liberties. In particular, the focus of this organization is on the value of freedoms, in particular, those freedoms that directly concern adolescents as a growing person (freedom of expression and faith, academic freedom, freedom to express their own opinions, freedom of movement and choice of place of study, protection from domestic violence, freedom to choose a partner for marriage, freedom from economic exploitation, etc.). This organization notes the decline of freedom around the world and points out new challenges affecting human rights in almost all countries – the Coronavirus outbreak: “The COVID-19 pandemic has fueled a crisis for democracy around the world. Since the coronavirus outbreak began, the condition of democracy and human rights has grown worse in 80 countries. Governments have responded by engaging in abuses of power, silencing their critics, and weakening or shuttering important institutions, often undermining the very systems of accountability needed to protect public health”[1]. The main measures that are also important for conducting legal educational work with teenagers can be reduced to providing this organization with analytical recommendations on the government’s solution to key problems in Ukraine (corruption, attacks on civil society activists, inadequate police response, discrimination against smaller religious groups, barriers to the free movement of displaced people, widespread domestic violence, etc.). It should be noted that it is legal work with teenagers in this organization that does not have a clearly limited field of action. We believe that the main reason for this is the focus of this organization on the actions of governments of different countries, which should focus on maximizing the rights of the growing individual for his successful life in the future.

There are also organizations that take an active part in legal education work through various types of activities – sports, art, tourism, the study of cultural heritage, and so on. There are also public organizations that are directly involved in the protection of women’s rights, but their scope also includes the protection of children’s rights. For example, such organizations include the International Women’s human rights center “La Strada-Ukraine” (operating in Ukraine since 1998). Among the main tasks of the organization are "assistance in preventing human trafficking, other manifestations of violence, ill – treatment, especially in relation to children; assistance in countering commercial sexual exploitation of children, their use in prostitution and pornography; assistance in countering commercial sexual exploitation of children, their use in prostitution and pornography; assistance in the creation and implementation of effective mechanisms for overcoming these phenomena by establishing and strengthening the interaction of state, non-state, international organizations", etc[2]. The work of this organization in preventive and educational activities is quite powerful. In particular, the organization conducts educational activities, develops and conducts trainings, seminars, round tables, conferences, etc. This organization implements areas related to countering cybercrime, in the field of research there as well as the activities of future law enforcement officers – investigators, inspectors, prosecutors, etc. Thus, the materials of the round table “improving legislation in the field of protecting children’s rights from child trafficking, sexual violence and exploitation” say: “all the activities of the law enforcement system are reduced to one thing – the protection of human rights. Do all our law enforcement officers and law enforcement agencies and their leaders understand what the problem is today? If we take the legislation, everything is interestingly described and detailed between what is proclaimed and the real provision of human rights in the country there is “a huge distance”[3]. The report, prepared by this organization according to the National Children’s hotline, deals with the main problems faced by children and young people: "mostly children call on the following issues: loneliness or other fears

[1] Freedomhouse (2020). *Democracy under Lockdown*. <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/democracy-under-lockdown> (2021. January, 18).

[2] Громадська організація «Ла Страда-Україна» (2021). *Напрямки діяльності* <http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_content_show_napryamki-diyalnosti.html> (2021. January, 18).

[3] Вдосконалення законодавства у сфері захисту прав дитини від торгівлі дітьми, сексуального насильства та експлуатації (2009). *Матеріали круглого столу*. Київ: Україна, 9.

(25.7%), relationships with peers and in the family (22.2%), sex education and HIV/AIDS (18.4%), general information about children's rights, justice for children (12.7%), child abuse (5.1%), problems at school, including bullying (6.7%), addiction problems (4.8%), homelessness and discrimination (2.2%), consequences of political instability (2.2%)"[1]. So, the study of these socio-legal problems, to which teenagers are related, proves the importance of conducting legal education work by this organization, which sees the main problems in Ukrainian society – moral promiscuity that led to an "epidemic of immorality", non-compliance with the law on the part of citizens and law enforcement officials themselves, the lack of preventive work on the legal protection of children and youth, and so on.

The activities of the public organization "Human Rights organization "Human Rights" (has been operating in Ukraine since 2011) are also aimed at the development of Ukraine as a state governed by the rule of law. In particular, the mission of this organization is to create a civil society "based on the principle of the rule of law, the protection of constitutional and internationally recognized rights, freedoms and legitimate interests of citizens." The public organization also tries to form "individual legal and political consciousness and culture of Ukrainians"[2]. One of the tasks of this organization is to "promote the improvement of the level of legal education and legal awareness of citizens" [20]. In other words, the organization pays attention to the implementation of this area as one of the priorities. Thus, the organization is involved in various types of legal educational work related to children and youth. In particular, it is the holding of the All-Ukrainian campaign "16 days against violence", the preparation of methodological materials for working with representatives of human rights organizations, the development of the project "comprehensive assistance in family and kinship relations" (in cooperation with the public organization "The center "Women's perspectives", the network of legal clubs "PRAVOKATOR"). Thanks to such activities, as stated in the analytical report, it was possible to develop a system "for providing free secondary legal assistance in providing legal assistance in the field of family legal relations", as well as, what is important for legal education work with teenagers – "to develop the knowledge, skills and competencies of employees of specialized centers for effective communication with the client, identification of legal and other related needs in the field of family and kinship relations, the application of current legislation, identification and management of strategic cases" and the like[3]. For legal education work with teenagers, this is especially valuable, because it is necessary to take into account the difficulties faced by human rights defenders themselves, such as: high psychological load, emotional tension, conflict situations, toxic communication, intuitive search for solutions to problems, stressful situations through "frequent changes in legislation, different interpretation of changes and lack of understanding of how to establish work in accordance with the new regulatory framework", etc[4]. The approach used by this organization refers to the emphasis on partnership in solving legal issues, that is, the activities of state organizations in the field of legal education and human rights activities are assessed as not quite convenient for use due to their closeness.

Conclusions. Thus, the analysis of the activities of public organizations in Ukraine regarding their legal educational work with teenagers allowed us to determine the relevance of this area of work for our country. The trend of conducting legal education work on the part of public organizations is increasing in the direction of the criterion "in cooperation", rather than in the direction of the criterion "alone", which is quite consistent with the existing facts recorded in analytical materials, documentation, open sources, which are referred to by both the community of human rights defenders and the academic community in the field of law protection. Since conducting this type of activity with adolescents is special, it has not only a legal, but also a psychological and pedagogical background, further clarification requires the issue of models of legal educational activities of public organizations with adolescents, their intensity for the development of legal education of the individual.

[1] Бороздіна, К. А., Ковальчук, Л. Г., Кривуляк, А. О. та інші (2014). *Права дітей в Україні: як держава захищає та дотримується їх за результатами моніторингу скарг, що надходять на Національну дитячу «гарячу» лінію*. Київ: Ла Страда-Україна, 4.

[2] Громадський Простір (2021). *Правозахисна організація «Права людини».* <https://www.prostir.ua/?organization=pravozahysna-orhanizatsiya-prava-lyudyny> (2021. January, 18).

[3] Доступна та якісна правова допомога в Україні (2019). *Аналітичний звіт «Впровадження спеціалізації місцевих центрів з надання безоплатної вторинної допомоги: ефективна взаємодія та взаємне підсилення»*, 4 <http://prava-lyudyny.org/wp-content/uploads/zvit/Zvit-2019-11-08_Canada.pdf> (2021. January, 18).

[4] Там само, 30.

References:

1. Dostupna ta yakisna pravova dopomoha v Ukrayini (2019) [Affordable and quality legal aid in Ukraine (2019)]. *Analitychnyy zvit «Vprovadzhennya spetsializatsiyi mistsevykh tsentriv z nadannya bezoplatnoyi vtorynnoyi dopomohy: efektyvna vzayemodiya ta vzayemne pidsylennya»* [Analytical report "Implementation of specialization of local centers for free secondary care: effective interaction and mutual strengthening"] <http://prava-lyudyny.org/wp-content/uploads/zvit/Zvit-2019-11-08_Canada.pdf> (2021. January, 18). [in Ukrainian].
2. Beschastnyy, V. M., Filonov, O. V., Subbotin, V. M. and others (2007). Hromadski obyednannya v Ukrayini [Public associations in Ukraine. Kyiv: Knowledge]. Kyiv: Znannya. [in Ukrainian].
3. Vintsukevych, K. V. (2010). Hromadski orhanizatsiyi u politychnomu protsesi suchasnoyi Ukrayiny [Public organizations in the political process of modern Ukraine]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata politychnykh nauk* [abstract of the dissertation for the degree of candidate of political sciences]. Kyiv: NU im. T.Shevchenka. [in Ukrainian].
4. Vityk, I. R. (2010). Neuryadovi orhanizatsiyi: prykhovana zahroza natsionalniy bezpetsi Ukrayiny [Non-governmental organizations: a hidden threat to Ukraine's national security]. *Derzhava i pravo* [State and law], *47*, 143-148. [in Ukrainian].
5. Vikhlyayev, M. Yu. (2010). Administratyvno-pravove rehulyuvannya poryadku stvorennya i diyalnosti profesiynykh pravnychykh hromadskykh orhanizatsiy v Ukrayini [Administrative and legal regulation of the order of creation and activity of professional legal public organizations in Ukraine]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata politychnykh nauk* [the abstract of the dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of political sciences]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
6. Halay, A. O. (2015). Administratyvno-pravovi zasady diyalnosti hromadskykh obyednan yurydychnoho spryamuvannya v Ukrayini [Administrative and legal bases of activity of public associations of legal direction in Ukraine]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya doktora yurydychnykh nauk* [the dissertation author's abstract on reception of a scientific degree of the doctor of legal sciences]. Kyiv: Prosecutor General's Office of Ukraine, National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine. [in Ukrainian].
7. Holovko, N. I. (2015). *Navchalna prohrama dystsypliny «Istoriya ta teoriya vyshchoyi yurydychnoyi osvity (Pravova pedahohika)» (dlya mahistriv)* [Curriculum of the discipline "History and Theory of Higher Legal Education (Legal Pedagogy)" (for masters)]. Kyiv: Personal. [in Ukrainian].
8. Holovko, N. I. (2007). *Pravova pedahohika* [Legal pedagogy]. Kyiv: MAUP. [in Ukrainian].
9. Hromadska orhanizatsiya «La Strada-Ukrayina» (2021) [Public organization "La Strada-Ukraine" (2021).]. *Napryamky diyalnosti* [Areas of activity] <http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_content_show_napryamki-diyalnosti.html> (2021. January, 18). [in Ukrainian].
10. Bekh, V. P. (ed.) (2011). *Hromadski orhanizatsiyi u dyskursi demokratyzatsiyi suspilstva* [Public organizations in the discourse of democratization of society]. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanov. [in Ukrainian].
11. Koretska, A. I. (2003). Sotsialno-osvitni chynnyky formuvannya dukhovnosti osobystosti v suchasnomu ukrayinskomu suspilstvi [Socio-educational factors of formation of spirituality of the person in a modern Ukrainian society]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata filosofskykh nauk* [the dissertation author's abstract on competition of a scientific degree of the candidate of philosophical sciences. Kyiv: Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Institute of Higher Education. [in Ukrainian].
12. Kravchuk, V. M. (2008). Vzayemovidnosyny hromadskykh orhanizatsiy i derzhavy v umovakh formuvannya hromadyanskoho suspilstva v Ukrayini (teoretyko-pravovi aspekty) [Relationships between public organizations and the state in the conditions of formation of civil society in Ukraine (theoretical and legal aspects)]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [dissertation abstract for the degree of Candidate of Law]. Kyiv: Kyiv NU of Internal Affairs. [in Ukrainian].
13. Kravchuk, V. M. (2011). *Hromadski orhanizatsiyi i derzhava: vzayemovidnosyny v umovakh formuvannya hromadyanskoho suspilstva v Ukrayini (teoretyko-pravovi aspekty)* [Public organizations and the state: relations in the conditions of formation of civil society in Ukraine (theoretical and legal aspects)]. Ternopil: Terno-graf. [in Ukrainian].
14. Vdoskonalennya zakonodavstva u sferi zakhystu prav dytyny vid torhivli ditmy, seksualnoho nasylstva ta ekspluatatsiyi (2009) [Improving legislation in the field of protection of children's rights from child trafficking, sexual violence and exploitation (2009)]. *Materialy kruhloho stolu* [Round table materials]. Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
15. Nalyvayko, L. R., Hrytsay, I. O., Dniprov, O. S. (2014). *Neuryadovi pravozakhysni orhanizatsiyi v Ukrayini* [Non-governmental human rights organizations in Ukraine]. Kyiv: Hi-Tech Press. [in Ukrainian].
16. Pohrebnyak, S. V. (2012). Zmist ponyattya «pravovykhovna robota maybutnikh inzheneriv-pedahohiv» [The meaning of the concept "legal educational work of future engineers-teachers"]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky* [Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical sciences], *22 (6),* 63-69. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22(6)__10> (2021. January, 18). [in Ukrainian].

17. Potapenko, N. A. (2009). Zabezpechennya pravovoyi osvity hromadskymy orhanizatsiyamy: teoretyko-pravovyy aspekt [Providing legal education by public organizations: theoretical and legal aspect]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky* [State and law. Legal and political sciences], *45*, 97-102. [in Ukrainian].
18. Borozdina, K. A., Kovalchuk, L. H., Kryvulyak, A. O. and others (2014). *Prava ditey v Ukrayini: yak derzhava zakhyshchaye ta dotrymuyetsya yikh za rezultatamy monitorynhu skarh, shcho nadkhodyat na Natsionalnu dytyachu «haryachu» liniyu* [Children's rights in Ukraine: how the state protects and adheres to them based on the results of monitoring the complaints received by the National Children's Hotline]. Kyiv: La Strada-Ukraine. [in Ukrainian].
19. Zakharov, Ye (ed.) (2006*). Prava lyudyny v Ukrayini – 2005: Dopovid pravozakhysnykh orhanizatsiy* [Human Rights in Ukraine – 2005: Report of Human Rights Organizations]. Kharkiv: Human rights. [in Ukrainian].
20. Hromadskyy Prostir (2021) [Public Space (2021)]. *Pravozakhysna orhanizatsiya «Prava lyudyny»* [Human Rights Organization "Human Rights"]. <https://www.prostir.ua/?organization=pravozahysna-orhanizatsiya-prava-lyudyny> (2021. January, 18). [in Ukrainian].
21. Ukrayinska Helsinska spilka z prav lyudyny (2020) [Ukrainian Helsinki Human Rights Union (2020)]. *Richnyy zvit za 2019 rik* [Annual report for 2019] <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/Zvit-pro-diialnist-spilky.pdf> (2021. January, 18). [in Ukrainian].
22. Pavlichenko, O. (ed.). (2019). *Richnyy Zvit UHSPL za 2018 rik* [UHHRU Annual Report for 2018]. Kyiv: Ukrainian Helsinki Human Rights Union. [in Ukrainian].
23. Slavko, T. O. (2010). Vzayemodiya neuryadovykh orhanizatsiy z orhanamy mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini [Interaction of non-governmental organizations with local governments in Ukraine]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata politychnyy nauk* [abstract of the dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of political sciences]. Mykolaiv: Black Sea State University. P. Mogili. [in Ukrainian].
24. Ukrayinska Helsinska spilka z prav lyudyny (2021) [Ukrainian Helsinki Human Rights Union (2021)]. *Informatsiya* [Information] <https://helsinki.org.ua/informatsiya/> (2021. January, 18). [in Ukrainian].
25. Filippov, Yu. M. (2009). Trudova sotsializatsiya molodi v diyalnosti hromadskykh orhanizatsiy ta rukhiv [Labor socialization of youth in activity of public organizations and movements]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata pedahohichnykh nauk* [the dissertation author's abstract on competition of a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences]. Luhansk: Luhansk National University im. T.Shevchenka. [in Ukrainian].
26. Kharchenko, L. I. (2013). Pidhotovka klasnykh kerivnykiv u pislyadyplomniy pedahohichniy osviti do vzayemodiyi z dytyachymy hromadskymy orhanizatsiyamy [Preparation of class teachers in postgraduate pedagogical education for interaction with children's public organizations]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata pedahohichnykh nauk* [the dissertation author's abstract on competition of a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences]. Luhansk: Luhansk National University im. T.Shevchenka. [in Ukrainian].
27. Kharchenko, O. V. (2001). Sotsialnyy status osobystosti: struktura, determinanty rozvytku ta formy proyavu [Social status of personality: structure, determinants of development and forms of manifestation]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata filosofskykh nauk* [dissertation abstract for the degree of candidate of philosophical sciences]. Kyiv: Institute of Higher Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
28. Choliy, S. M. (2011). Motyvatsiya uchasti molodi v diyalnosti hromadskykh orhanizatsiy [Motivation of youth participation in the activities of public organizations]: *avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata psykholohichnykh nauk* [dissertation abstract for the degree of candidate of psychological sciences]. Kyiv: NAPS of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. [in Ukrainian].
29. Freedomhouse (2020). *Democracy under Lockdown*. <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/democracy-under-lockdown> (2021. January, 18).[in English].
30. ZMINA (2021). *Diyalnist orhanizatsiyi* [Activities of the organization] <https://zmina.ua/activities> (2021. January, 18). [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.20

Maryna Kalashlinska, PhD in Political Science
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5825-3631
Maria Curie-Sklodowska University[1], Lublin, Poland

POLITICAL AND LEGAL ASPECT OF A MULTIDISCIPLINARY APPROACH TO PALLIATIVE AND HOSPICE CARE

Maryna Kalashlinska, PhD
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ASPEKT POLITYCZNO-PRAWNY W MULTIDYSCYPLINARNYM PODEJŚCIU DO OPIEKI PALIATYWNO-HOSPICYJNEJ

The article deals with the political and legal aspects of a multidisciplinary approach to palliative and hospice care. Palliative care is a part of integrated, human-centered health services at all levels of treatment: it aims to alleviate suffering, whether it is caused by cancer, severe organ failure, drug-resistant tuberculosis, end-stage chronic disease or advanced old age. First of all, we must be aware of the basic goals and tasks of palliative care: adequate relief of pain and other side symptoms of the disease; psychological support for the patient and their relatives; developing an optimal attitude towards death as a natural stage on the human path; meeting the psychological and spiritual needs of the patient and his relatives; offering patients a support system for active life as long as possible; support for the relatives of the patient during the period of illness, as well as during mourning; solving social, legal and ethical problems that arise in connection with a serious illness and the impending death of a person. The author considered the basic concepts in this area and analyzed the political and legal aspect of a multidisciplinary approach to palliative and hospice care. The goal of the palliative care is to prevent suffering and to alleviate the condition of the patient suffering from an incurable disease by active identification of syndromes, like pain, and by providing adequate treatment that will balance the syndromes as much as possible during day and night. The author notes that all people hope for a good life to the very end. But many people feel pain and are suffering at the end of their lives. Public engagement and policy interventions to improve the quality of death through the provision of high quality palliative care have gained momentum in recent years, and some countries have made great strides in improving affordable access to palliative care. Effective palliative care requires a comprehensive, multidisciplinary approach that includes not only medical components (the main part of which is patient symptom control and pain management), but also cultural, social, educational, psychological, political and legal components.

Keywords: palliative care, hospice care, multidisciplinarity, the political aspect of the palliative care, the legal aspect of the palliative care, multidisciplinary team.

Wprowadzenie. Aspekt polityczno-prawny wielodyscyplinarnego podejścia do opieki paliatywno-hospicyjnej stanowi jeden z niezwykle ważnych elementów tego obszaru. Opieka paliatywna to podejście poprawiające jakość życia pacjentów (dorosłych i dzieci) oraz ich rodzin borykających się z problemami związanymi z chorobami terminalnymi. Zapobiega cierpieniu i łagodzi je poprzez wczesną identyfikację, prawidłową ocenę i leczenie bólu oraz innych problemów fizycznych, psychospołecznych czy duchowych. Opieka paliatywna jest kluczową częścią zintegrowanych, skoncentrowanych na człowieku usług zdrowotnych na wszystkich poziomach leczenia: ma na celu łagodzenie cierpienia, niezależnie od tego, czy jego przyczyną jest np. rak, poważna niewydolność narządów, lekoodporna gruźlica, schyłkowa choroba przewlekła, wcześniactwo czy zaawansowana starość.

[1] Program Stypendialny im. Lane'a Kirklanda 2020/2021

Metody. Badając aspekt polityczno-prawny w multidyscyplinarnym podejściu do opieki paliatywno-hospicyjnej zostały wykorzystane przez autora zestaw naukowych metod i technik. Podstawą metodologiczną badań były filozoficzne, ogólno-naukowe metody poznania, a także szczególne metody nauk politycznych i prawnych. W procesie badawczym szeroko wykorzystywano dialektyczną metodę poznania, co w szczególności umożliwiło uwzględnienie opieki paliatywno-hospicyjnej w powiązaniu z polityczno-prawną sferą społeczeństwa. Spośród ogólnonaukowych metod poznania istotne znaczenie miało zastosowanie metod formalno-logicznych i technik przetwarzania informacji: analizy, syntezy, analogii, indukcji, dedukcji, ekstrapolacji, modelowania i abstrakcji. Ich wykorzystanie w badaniu teoretycznych i prawnych podstaw badania problemów kształtowania systemu opieki paliatywnej.

Wyniki. Skuteczna opieka paliatywno-hospicyjna obejmuje dbałość o kondycję fizyczną, zdolności umysłowe i stan psychiczny chorego, a także wspieranie jego rodziny. Taka opieka wymaga wszechstronnego, multidyscyplinarnego podejścia, które obejmuje nie tylko elementy medyczne (ich główną częścią jest kontrola objawów, na które cierpi pacjent i leczenie bólu), ale także psychologiczne, prawne, społeczne, edukacyjne, kulturowe. Opieka tego typu powinna uwzględniać zaangażowanie rodziny i np. wolontariuszy.

Przede wszystkim musimy mieć świadomość podstawowych celów i zadań opieki paliatywnej są to[1]:

– odpowiednie łagodzenie bólu oraz innych ‚ubocznych objawów choroby;
– wsparcie psychologiczne pacjenta i opiekujących się nim bliskich;
– rozwijanie optymalnej postawy wobec śmierci jako naturalnego etapu na drodze człowieka ;
– zaspokajanie psychologicznych i duchowych potrzeb pacjenta i bliskich mu osób;
– oferowanie pacjentom system wsparcia, aby mogli żyć aktywnie tak długo jak to możliwe;
– wsparcia dla bliskich pacjenta w okresie choroby, a także w czasie żałoby;
– rozwiązywanie problemów społecznych i prawnych, etycznych, które pojawiają się w związku z poważną chorobą i zbliżającą się śmiercią człowieka.

Praca zespołowa jest uważana za podstawę opieki paliatywnej. Chociaż opieka paliatywna może być wykonywana w praktyce przez jedną osobę, to praca grupowa w opiece paliatywnej jest najbardziej efektywna. Opieka paliatywna powinna być świadczona w sposób wieloprofesjonalny i interdyscyplinarny. Zespół składa się z ludzi z różnych specjalności i dyscyplin klinicznych, którzy współpracują w celu zapewnienia opieki nad pacjentem i / lub poprawy jakości jego życia. Skład zespołu może się różnić w zależności od wielu czynników. Aby rozwiązać złożone problemy specjalistycznej opieki paliatywnej, konieczna jest współpraca przedstawicieli różnych zawodów i dyscyplin w celu zagwarantowania pacjentowi pomocy medycznej, wsparcia psychologicznego, społecznego, prawnego i duchowego.

Praca takiego „teamu" jest niezbędna dla skutecznej opieki paliatywnej, w której komunikacja odbywa się w trzech głównych obszarach:

1. komunikacja w zespole hospicyjnym;
2. komunikacja z placówkami medycznymi, w tym świadczącymi opiekę paliatywną;
3. komunikacja z samym pacjentem i bliskimi.

Wszystkie te poziomy komunikacji mają na celu zapewnienie wysokiego poziomu jakości opieki paliatywnej , co wymaga połączenia opieki medycznej, która obejmuje leczenie bólu, opiekę i leczenie objawów oraz niezbędne wsparcie społeczne, psychologiczne i duszpasterskie dla pacjentów i ich bliskich.

Rada Europy[2] i Krajowa Komisja Ekspertów Opieki Paliatywnej[3] formułują szczegółowe wymagania dla personelu specjalistycznego w zakresie opieki paliatywnej. Zgodnie z wytycznymi oprócz pielęgniarek i lekarzy pożądane jest, aby w skład zespołu wchodzili tacy specjaliści (na stałe lub w niepełnym wymiarze godzin) jak:

– pracownicy socjalni;
– specjaliści posiadający umiejętności psychospołeczne /socjoterapeuci;
– pracownicy administracyjni;
– fizjoterapeuci;
– profesjonaliści posiadający umiejętności do pracy z ludźmi w żałobie;
– koordynatorzy w zakresie pomocy duchowej /duszpasterze/ ;

[1] WHO (2021). *Palliative care* <https://www.who.int/health-topics/palliative-care/> (2021, styczeń, 27).
[2] COE (2003). *Recommendation Rec 24 of the Committee of Ministers to member states on the organisation of palliative care* <www.coe.int/t/dg3/health/Source/Rec(2003)24_en.pdf> (2021, styczeń, 27).
[3] National Health Library & Knowledge Service (2001). *Report on the National Advisory Committee on Palliative Care. Department of Health and Children* <http://hdl.handle.net/10147/43031> (2021, styczeń, 27).

– koordynatorzy wolontariatu;
– specjaliści od leczenia ran;
– specjaliści ds. postępowania z pacjentami z obrzękiem limfatycznym;
– terapeuci zajęciowi;
– logopedzi;
– dietetycy;
– farmaceuci;
– specjaliści medycyny komplementarnej / tradycyjnej;
– trenerzy / instruktorzy;
– bibliotekarze.

Podstawowy zespół opieki paliatywnej powinien składać się przynajmniej z przeszkolonych pielęgniarek i lekarzy; jeśli to możliwe, do zespołu włączani są psychologowie, pracownicy socjalni i fizjoterapeuci. W skład podstawowego zespołu mogą wchodzić inni specjaliści, ale częściej są oni zaangażowani w razie potrzeby.

Badając kwestie odpowiedniego łagodzenia bólu i innych podobnych objawów, podkreślamy, że ból – według definicji Międzynarodowego Towarzystwa Badania Bólu [International Association for the Study of Pain[1] – jest to subiektywnie przykre i negatywne wrażenie zmysłowe i emocjonalne, powstające pod wpływem bodźców (tzw. nocyceptywnych: nocyceptory są receptorami bólowymi) uszkadzających tkankę lub zagrażającymi jej uszkodzeniu. Ból jest odczuciem subiektywnym, dlatego jest nim wszystko to, co chory w ten sposób nazywa, bez względu na obiektywne objawy z nim związane. Ból ma istotne znaczenie dla rozpoznania i umiejscowienia procesu chorobowego oraz uniknięcia lub zminimalizowania uszkodzenia tkanki.

Pozbawienie człowieka właściwego postępowania przeciwbólowego jest traktowaniem nieludzkim. Zgodnie ze stanowiskiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka Rady Europy postępowanie powodujące poważne cierpienia fizyczne i psychiczne, mieści się w kategorii nieludzkiego traktowania, natomiast brak stosowania odpowiedniego leczenia przeciwbólowego, które jest konieczne ze względu na proces chorobowy, narusza ludzką godność i może być interpretowane jako poniżające traktowanie w rozumieniu art. 3 Konwencji o Ochronie Prawa Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 roku [Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950[2].

Częstokroć ból, którego doświadczamy w życiu jest ostrym (krótkotrwałym) ,ale odgrywa ważną rolę – sygnalizuje pewien problem zdrowotny, pozwala w porę zwrócić się o odpowiednią pomoc, a przy skutecznym leczeniu ból ustępuje i następuje powrót do zdrowia. Większość pacjentów paliatywnych w terminalnym stadium choroby odczuwa ból, który ani nie jest ostry ani krótkotrwały oraz nie pełni funkcji ochronnej. Te dolegliwości są częściej chroniczne , są bezużyteczne, ponieważ, nie dostarczają nowych informacji, które pomogą zlikwidować ich przyczynę, ten ból z czasem tylko się nasila.

Zgodnie z definicją Międzynarodowego Stowarzyszenia Badań nad Bólem (IASP), ból przewlekły to ból, który utrzymuje się dłużej niż 3 miesiące bez wyeliminowania przyczyny [Ból. Polskie Towarzystwo Badania Bólu[3].

„Przewlekły zespół bólowy" jest niezależną chorobą, dodatkowo obciążającą życie pacjenta i jego otoczenia, stanowi poważny problem medyczny i społeczny, często uruchamia złożony pakiet fizycznych i psychospołecznych zmian, które są integralną częścią problemu bólu przewlekłego i znacznie obciążają pacjenta, a do których należą: unieruchomienie i w konsekwencji osłabienie mięśni i stawów;

– obniżenie odporności i podwyższenie podatności na choroby; zaburzenia snu;

– problemy z apetytem i odżywianiem; uzależnienie od leków; nadmierną zależność od rodziny i innych opiekunów; nadużywanie oraz niewłaściwe wykorzystywanie profesjonalnego systemu opieki zdrowotnej; złą wydajność w pracy lub niezdolność do pracy, upośledzenie; izolację od otoczenia i rodziny, zamykanie się w sobie; lęk, strach; rozgoryczenie, frustrację, depresję, tendencje samobójcze [EFIC w sprawie bólu. Deklaracja Europejskiej Federacji Oddziałów IASP odnośnie bólu przewlekłego jako głównego problemu zdrowotnego, traktowanego jako „choroba sama w sobie"[4].

[1] International Association for the Study of Pain (2021). *Homepage* <www.iasp-pain.org> (2021, styczeń, 27).
[2] Internetowy System Aktów Prawnych (1950). *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie* <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19930610284> (2021, styczeń, 27).
[3] Polskie Towarzystwo Badania Bólu (2021). *Ból* <https://ptbb.pl/bol> (2021, styczeń, 27).
[4] Polskie Towarzystwo Badania Bólu (2021). *EFIC w sprawie bólu. Deklaracja Europejskiej Federacji Oddziałów IASP odnośnie bólu przewlekłego jako głównego problemu zdrowotnego, traktowanego jako „choroba sama w sobie"* <https://ptbb.pl/bol/115-deklaracja-efic-w-sprawie-bolu> (2021, styczeń, 27).

Rozpoznawanie i leczenie przewlekłego bólu jest niezwykle ważne dla pacjentów, otrzymujących opiekę paliatywną. System uśmierzania różni się od leczenia ostrego, odwracalnego bólu. Aby dobrać odpowiednią terapię, należy najpierw określić rodzaj bólu co jest podstawa jego kontroli.

Światowe standardy leczenia bólu przewlekłego to regularne stosowanie silniejszych leków, gdy słabsze leki przestają być skuteczne, oraz dobór różnych leków przeciwbólowych zgodnie ze schematem Światowej Organizacji Zdrowia[1] –która w 1986 r. wprowadziła tzw. "Drabinę analgetyczną", czyli schemat farmakologicznego leczenia bólu. Szczególnie odnosi się to do przewlekłego bólu w chorobach nowotworowych. Drabina analgetyczna wymaga dokładnej oceny i interpretacji natężenia bólu.

Drabina analgetyczna to trzystopniowy schemat leczenia bólu. Leczenie zaczyna się od stopnia pierwszego. Jeśli ból się utrzymuje lub wzrasta mimo stosowanych leków, przechodzi się na wyższy stopień drabiny.

Leczenie bólu przewlekłego musi obejmować dwa główne równoległe elementy:

1. Stosowanie leków przeciwbólowych. Rodzaj i dawki leków dobierane są indywidualnie, w zależności od nasilenia bólu – według drabiny analgetycznej (leki nieopioidowe, opioidy).

2. Stosowanie leków adjuwantowych (koanalgetyków) i uzupełniających metod leczenia (blokady, neurolizy, paliatywne leczenie onkologiczne).

Wybór leku (leków) lub metody leczenia zależy przede wszystkim od ustalonego rozpoznania – rodzaju i natężenia bólu.

Wsparcie psychologiczne pacjenta i opiekujących się nim bliskich. Nieuleczalna choroba w istotny sposób zakłóca życie pacjenta: oczekiwania na diagnozę, poprzez bardzo uciążliwe etapy leczenia i utratę nadziei na wyzdrowienie. Wszystkie te czynniki zaburzają równowagę psychiczną wielu pacjentów, co przejawia się zwłaszcza nasileniem negatywnych reakcji emocjonalnych: lęku, depresji, gniewu itp. Jest to bardzo dyskomfortowy stan dla pacjenta znacznie obniżający jego samopoczucie i jakość życia. Dlatego pacjent zaczyna się bronić i stara się przywrócić równowagę: aktywuje różnego rodzaju strategie obronne, szuka wsparcia itp. Poza tym w przebiegu choroby i leczenia dochodzi niekiedy do uszkodzenia ośrodkowego układu nerwowego, czyli do tak zwanych organicznych zaburzeń psychicznych.

Duchowość odnosi się do wartości życia człowieka i jest związana z osobistym poszukiwaniem jego sensu i znaczenia. To uniwersalna koncepcja, która nie zawsze jest kojarzona z religią, ale dla wielu pacjentów religia i wiara w Boga może pełnić rolę przewodnika w tym poszukiwaniu. Ogromną rolę w tych aspektach opieki paliatywnej odgrywają psychologowie, psychoonkolodzy, socjoterapeuci, księża oraz wolontariusze, którzy przeszli specjalistyczne szkolenie w zakresie pomocy umierającym pacjentom i ich rodzinom. Jedną z głównych zasad multidyscyplinarnej opieki paliatywnej jest wyznawanie postawy wobec śmierci jako naturalnego etapu na drodze człowieka, które nie stara się ani przyspieszać ani odraczać momentu śmierci.

Organizując system opieki paliatywnej, należy również pamiętać o problemach, z którymi borykają się członkowie najbliższej rodziny nieuleczalnie chorego pacjenta. Dobrze zarządzana opieka paliatywna może wiele zdziałać, łagodząc cierpienie pacjenta i rodziny podczas ostatniego okresu umierania . Członkowie rodziny na zawsze zapamiętają nie tylko trudne, ale i lepsze chwile związane z ostatnimi dniami życia ukochanej osoby, co pomoże łatwiej poradzić sobie ze stratą.

Zestawienie głównych problemów, z którymi najczęściej boryka się rodzina pacjenta obejmuje[2]:

• problemy ze zdrowiem psychicznym: depresja, lęk, subkliniczny stres, cierpienie, ambiwalencja (niespójność) opieki, samoizolacja, wysoki poziom negatywnych skutków, w tym poczucie winy, strach, lęk, smutek;

• problemy ze zdrowiem fizycznym: zmęczenie, pogorszenie ogólnego stanu funkcjonalnego, pojawienie się chorób somatycznych i zaostrzenie przewlekłych, zwiększona podatność na urazy domowe, problemy ze snem;

• problemy społeczne: ograniczone możliwości zatrudnienia, trudności finansowe, często nierozwiązane kwestie mieszkaniowe (złe warunki życia, brak windy i rampy, nieodpowiednia wielkość lokalu), deficyt czasu na samodzielną opiekę, obniżona jakość życia oraz izolacja od społeczeństwa;

• problemy rodzinne, problemy behawioralne, konflikty małżeńskie.

[1] WHO (1996). *Guidelines: Cancer Pain relief* <http://whqlibdoc.who.int/publications/9241544821.pdf> (2021, styczeń, 27).

[2] Higginson, I. Evidence-based palliative care. Journal of the European Association of palliative care,1999, 6, 6 (Nov/Dec), s. 190

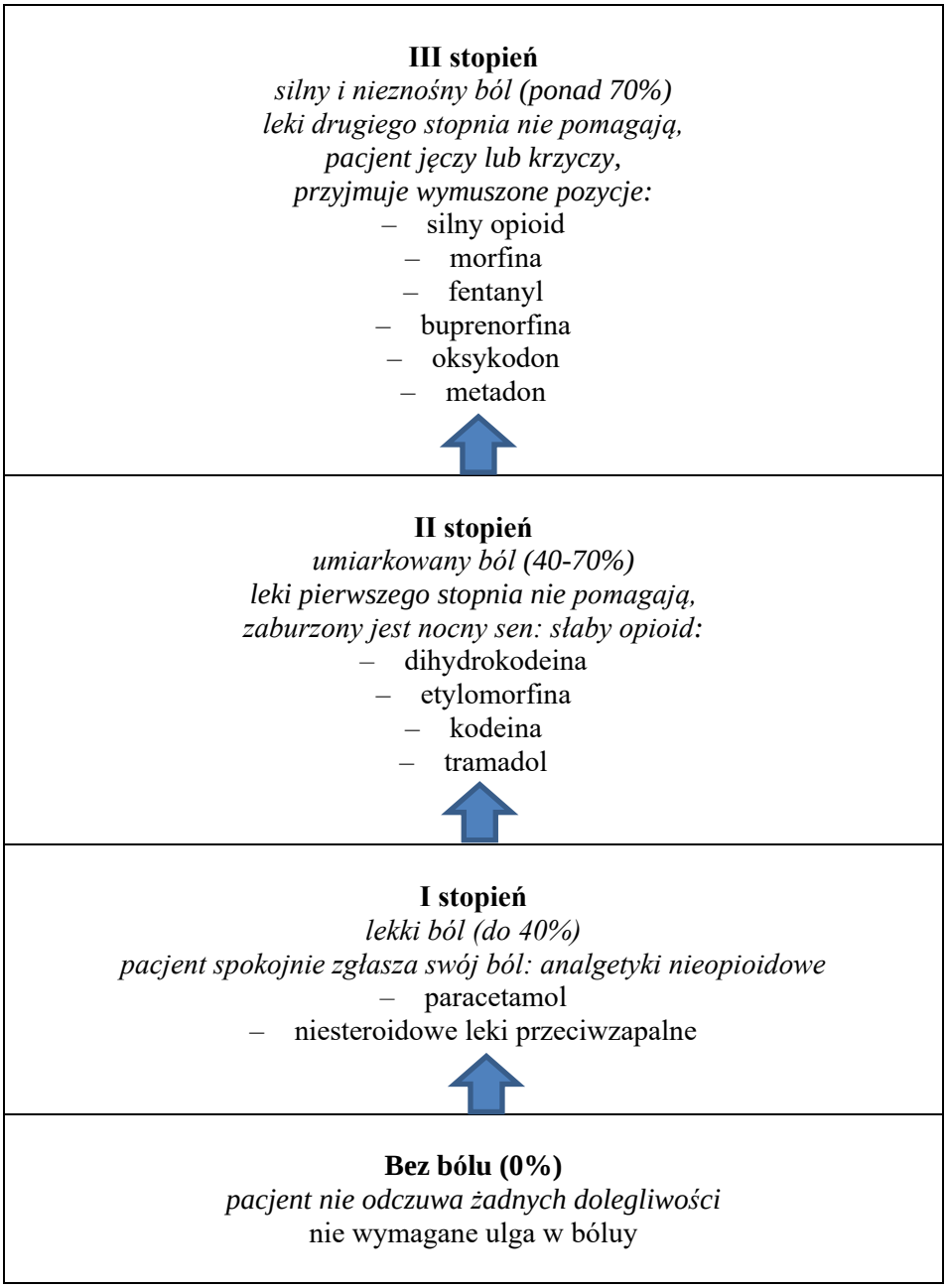

Ryc. 1. Drabina analgetyczna Światowej Organizacji Zdrowia[1]

Dlatego zarówno w okresie choroby, jak i żałoby należy pamiętać o wsparciu bliskich osoby umierającej w rozwiązywaniu problemów psychologicznych, społecznych, prawnych i etycznych wynikających z choroby i śmierci chorego. Skuteczna opieka paliatywno-hospicyjna wymaga wszechstronnego multidyscyplinarnego podejścia, które obejmuje nie tylko elementy medyczne (kontrola objawów pacjenta), ale także psychologiczne, prawne,społeczne, edukacyjne, kulturowe ,opieka powinna także opierać się na zaangażowaniu rodziny w okresie choroby pacjenta , żałoby.

Podziękowania i dyskusja. Podziękowania dla Programu Stypendialnogo im. Lane'a Kirklanda 2020/2021 i University Marii Curie-Skłodowskiej w Lubline za organizacyjne, naukowe i finansowe wsparcie moich badań. W kolejnych badaniach zapraszamy do omówienia aspektów etycznych opieki paliatywno-hospicyjnej.

[1] Ibid.

References:

1. WHO (2021). *Palliative care* <https://www.who.int/health-topics/palliative-care/> (2021, January, 27). [in English].
2. COE (2003). *Recommendation Rec 24 of the Committee of Ministers to member states on the organisation of palliative care* <www.coe.int/t/dg3/health/Source/Rec(2003)24_en.pdf> (2021, January, 27). [in English].
3. National Health Library & Knowledge Service (2001). *Report on the National Advisory Committee on Palliative Care. Department of Health and Children* <http://hdl.handle.net/10147/43031> (2021, January, 27). [in English].
4. International Association for the Study of Pain (2021). *Homepage* <www.iasp-pain.org> (2021, January, 27). [in English].
5. Internetowy System Aktów Prawnych (1950) [Internet System of Legal Acts (1950)]. *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms drawn up in Rome] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19930610284> (2021, January, 27). [in Polish].
6. Polskie Towarzystwo Badania Bólu (2021) [Polish Society for the Study of Pain (2021)]. *Ból* [Pain] <https://ptbb.pl/bol> (2021, January, 27). [in Polish].
7. Polskie Towarzystwo Badania Bólu (2021) [Polish Society for the Study of Pain (2021)]. *EFIC w sprawie bólu. Deklaracja Europejskiej Federacji Oddziałów IASP odnośnie bólu przewlekłego jako głównego problemu zdrowotnego, traktowanego jako „choroba sama w sobie"* [EFIC on pain. Declaration of the European Federation of Branches of the IASP on chronic pain as a major health problem, treated as "a disease in itself"] <https://ptbb.pl/bol/115-deklaracja-efic-w-sprawie-bolu> (2021, January, 27). [in Polish].
8. WHO (1996). Guidelines: Cancer Pain relief <http://whqlibdoc.who.int/publications/9241544821.pdf> (2021, January, 27). [in English].

INFORMATION DIMENSIONS OF SOCIAL AND POLITICAL DISCOURSE

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.21

Alina Datsenko
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5434-1471
National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine

IMPLEMENTATION OF PRACTICAL MEASURES FOR EFFECTIVE PROTECTION OF THE INFORMATION SPACE OF UKRAINE IN CONDITIONS OF HYBRID WAR

Аліна Даценко
Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

The article is devoted to the issues of countering Russian information aggression, aimed at destabilizing the internal political situation, reducing the ability of Ukraine and its people to resist the aggressor country.

The article proposes implementation of practical measures to protect the information space of Ukraine, related to the monitoring and analysis of information flows to detect and identify disinformation, propaganda, manipulations, etc.; the assessment of possible damage that may be caused by the implemented destructive information impact; elaboration and realization of coordinated and joint responses of public authorities, mass media and public organizations to the detected destructive information impact.

Systematic monitoring of data provides an opportunity to prevent and/or significantly reduce the destructive effects of disinformation materials. Qualitative detailed monitoring helps to determine the direction of the disinformation and propaganda campaign, its quantitative coverage and target audience. Having such insights, several scenarios of behavior (answers) can be developed in advance.

Responding to the dissemination of false (fake), inaccurate, distorted (manipulative) information (revealed by monitoring the information space) is possible only after verification and validation of such information (fact-checking) involving independent (non-profit) organizations that attract leading world authoritative experts and alternative means financing.

Assessing the degree of danger of destructive information impacts on the person, society, and state is necessary to further justification and implementation of measures to minimize their destructive impact, taking into account the economic and social capabilities of the country.

The comprehensive implementation of all measures of organizational, scientific and methodological, material and financial nature will increase the level of information security of the state in the conditions of information war.

Keywords: information war, information aggression, propaganda, disinformation, state policy in the field of information security, protection of information space, countering information aggression.

Постановка проблеми. Захист національного інформаційного простору неможливий без науково обґрунтованої стратегії та ефективної державної політики в інформаційній сфері, яка, у свою чергу, неможлива без визначеної системи національних цінностей, життєво важливих інтересів

в інформаційній сфері особистості, суспільства та держави, виявлення та постійного моніторингу актуальних загроз інформаційній безпеці держави, пошуку ефективних заходів для забезпечення інформаційної безпеки, захисту від інформаційних впливів та загроз і реалізації права на отримання достовірної інформації. При цьому захист інформаційного простору України наразі розглядається як один із основних напрямів державної інформаційної політики, від якого залежить існування суверенної України, її національна безпека, демократичний розвиток та відповідне місце у світовому співтоваристві.

Адже для нинішньої України реальним є гібридне протистояння з країною-агресором, яке дедалі більше впливає на усі сфери життєдіяльності українського суспільства включно з інформаційною політикою держави. Відповідно, на порядку денному є корегування або зміна пріоритетних напрямів реалізації державної інформаційної політики на більш практичні, які обумовлять якісні зміни в інформаційному просторі України. Звідси **завданням роботи** є розробка та впровадження заходів ефективного захисту інформаційному простору України в умовах гібридної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними науковцями за час російської агресії проведено цілу низку досліджень, спрямованих на вдосконалення державної політики в сфері захисту інформаційного простору. Зокрема, А. Благодарний, О. Штельмах, Ф. Брецко в контексті стратегії гібридної війни та ознак і методів інформаційної агресії як її складової, виділяють такі аспекти протидії: постійний контроль інформаційного простору (преса, телебачення, радіо, Інтернет); обмеження розмірів простору, об'єктів інформаційної інфраструктури та соціальних груп, що піддаються ураженню інформаційною дією; посилення авторитету своєї влади, уряду, армії серед населення країни, аби перешкодити переходу на бік ворога та підтримці дій, які він нав'язує[1,2].

На думку В. Ліпкана «державна політика національної безпеки в інформаційній сфері має створювати умови для реалізації конституційного права громадян своєї держави вільно отримувати і використовувати інформацію для вирішення таких важливих завдань, як формування національного інформаційного простору, включення його до світового інформаційного простору на засадах забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки і формування демократично орієнтованої свідомості»[3].

У свою чергу, Д. Дубов у роботі «Державна інформаційна політика України в умовах гібридного миру та війни» пропонує такі пріоритети/цілі довгострокового характеру:

1) адаптація законодавства, що регулює інформаційну сферу та інформаційні відносини до реалій гібридного протистояння;

2) вироблення нової моделі функціонування медіа-середовища, яке б відповідало чинному етапу розвитку українського суспільства;

3) створення дієвої спеціальної державної інформаційної політики щодо окупованих територій та лінії розмежування;

4) розвиток медіа- та цифрової освіти на всіх рівнях;

5) реформування системи інформаційного позиціонування України на міжнародній арені в напрямі її більшої гнучкості та ефективності;

6) проведення реформи внутрішньої комунікативної діяльності держави та реформи урядових комунікацій;

7) розвиток потенціалу стратегічних комунікацій як механізму протидії деструктивній інформаційній діяльності щодо України[4].

Причому, автор зазначеної розробки зазначає, що вище наведений перелік не є вичерпним, оскільки не включає позитивістського порядку денного для державної інформаційної політики, пов'язаного із розвитком бібліотечної та архівної справи, підтримкою медіавиробництва та багатьма

[1] Благодарний, А. М., Штельмах, О. В. (2015). Організаційні аспекти протидії інформаційній агресії як складової гібридної війни. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*, *3*, 48-54.

[2] Брецко, Ф. (2015). Метою цієї війни є повне підпорядкування України експансіоністським неоімперським планам Кремля. *Prozak* <http://prozak.info/Suspil-stvo/Brecko-pro-gibridnu-vijnu-Rosiyi-proti-Ukrayini> (2020, червень, 14).

[3] Ліпкан, В. А. (2009). *Національна безпека України*. Київ: КНТ. *Бібліотека: політологія* <http://politics.ellib.org.ua/pages-8290.html> (2020, червень, 14).

[4] Дубов, Д. В. (2016). Державна інформаційна політика України в умовах гібридного миру та війни. *Стратегічні пріоритети*, *3,* 86-93.

іншими аспектами, оскільки тісно прив'язаний як до реальних викликів, що постали наразі перед Україною, так і до практичних можливостей країни.

Виклад основного матеріалу. Одною з основних складових російської гібридної війни є війна інформаційна, яка ведеться шляхом організації та практичної реалізації дезінформаційно-пропагандистських кампаній, деструктивних інформаційних вкидів, а також новинного маніпулятивного потоку задля перекручувань реальних подій у вигідному для країни-агресора контексті.

Розробка та впровадження заходів із протидії цим засобам інформаційної агресії має відбуватись з урахуванням європейського досвіду реалізації заходів протидії фейкам за допомогою системи RAS (Rapid Alert System) та на основі застосування якісного і кількісного попередньо обґрунтованих показників ефективності Системи швидкої протидії деструктивним інформаційним впливам, яка передбачає:

1) моніторинг та аналіз інформаційних потоків з метою виявлення та ідентифікації деструктивних інформаційних впливів (дезінформації, пропаганди, маніпуляцій, тощо);

2) оцінювання можливої шкоди (ризиків), якої може завдати впроваджений деструктивний інформаційний вплив, тобто комплексна оцінка пов'язаних з цим впливом небезпек для людини, суспільства, держави;

3) вироблення та реалізація скоординованих і спільно погоджених відповідей органів державної влади, ЗМІ та громадських організацій на виявлений деструктивний інформаційний вплив.

Як вважають експерти-аналітики, «моніторинг є одним з найпотужніших інструментів в боротьбі проти дезінформації та пропаганди. Тільки систематична робота з даними дасть можливість попередити інформаційні катастрофи та суттєво знизити їх руйнівний вплив. Деталізований моніторинг дозволить чесно поглянути на власні недоліки, працювати з ними та поступово їх усувати»[1].

На жаль, практично відсутні фундаментальні розробки прикладного характеру для спеціальної системи моніторингу інформаційного простору (ІП) (інтелектуального/технологічного комплексу) з метою вироблення сценаріїв різнорівневого управлінського застосування або використання існуючих пошукових систем саме для цієї мети. Водночас, окремі пошуковики спеціального спрямування стосуються лише деяких специфічних напрямів інформаційного впливу.

Тому ситуація із моніторингом ІП в органах державної влади залишається без зрушень, а сам моніторинг здійснюється на застарілій законодавчій базі та процедурно-регламентних рішеннях без ініціативних технологічних проривів. Незважаючи на кардинальні зміни, що відбулись за останні 6 років, усе відбувається в традиціях мирного часу та відповідно до застарілого законодавства[2].

У переважній більшості міністерств та відомств моніторинг інформаційного простору здійснюють або на первинному рівні (за тегами визначеної діяльності), або прес-служба простежує резонансні публікації, що стосуються відомства. Тобто, з точки зору системної роботи та випереджального аналітико-креативного сценарного реагування, такої діяльності немає[3].

Це пояснюється кількома чинниками:

– нерозумінням важливості формування відповідної стратегії комунікативно-контентного супроводу розвитку напряму діяльності на основі комплексного аналізу інформаційних потоків, що, у свою чергу, потребує оперативного осмислення подій, які висвітлюються в інформаційному просторі, та прийняття своєчасних, а за умов побудови інтелектуальних комплексів контекстового аналізу – випереджальних сценарних рішень;

– організаційно-штатні структури інформаційних підрозділів органів державної влади зазвичай є досить нечисленними та, відповідно, неспроможними виконувати серйозні аналітично-сценарні завдання;

– в органах державної влади бракує достатньої кількості високопрофесійних фахівців з питань моніторингу інформаційного простору та комунікативно-контентного забезпечення.

---

[1] Шара, А. (2019). Моніторинг проти пропаганди. *Блоги Liga.Net* <https://blog.liga.net/user/ashara/article/33167> (2020, червень, 17).

[2] *Закон України про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації, 1997* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80#Text> (2020, червень, 16).

[3] Король, В. Г. (2015). Моніторинг заданої тематики інформаційного простору в центральних органах виконавчої влади: загальна характеристика особистості. *Інформаційне суспільство*, *22*, 56-61.

Таким чином, постає нагальна проблема зміни ставлення до моніторингу із заданої тематики інформаційного простору (як інноваційної технології) та переформатування (перенаціленння) структурних підрозділів, які виконують інформаційно-аналітичну роботу, на проведення якісного моніторингу ІП для виявлення та аналізу деструктивних інформаційних впливів.

Для реалізації зазначеного алгоритм дій у рамках загальної методології проведення комплексного моніторингу ІП[1] передбачає наступні кроки:

1. *Створення (виокремлення) моніторингової групи у складі інформаційно-аналітичного підрозділу*. У такій моніторинговій групі мають працювати фахівці з різноманітним досвідом та освітою. Лише у такому випадку можна забезпечити комплексну оцінку новин на етапі визначення змістовності чи кодування тем, що є необхідною й достатньою передумовою дотримання балансу різних упереджень, що зумовить більш об'єктивний погляд на контент ЗМІ.

2. *Розрахунок витрат (матеріальних, фінансових) на забезпечення роботи моніторингової групи*:

– гідна зарплата високопрофесійних фахівців групи;

– закупівля інформаційних матеріалів у компаній, що займаються медіааналітикою – записи ТБ- і радіо-програм, їх розшифровки, матеріали друкованих ЗМІ;

– програмне забезпечення для зберігання інформації (сервери, місце на хмарних сервісах, наприклад, Google Drive);

– витрати на публікацію результатів (у разі потреби).

3. *Формування вибірки джерел для моніторингу.* Через обмеження фінансових ресурсів невідворотним є формування вибірки найбільш релевантних ЗМІ. Утім, у більшості випадків аналіз усіх існуючих ЗМІ і не потрібен, адже репрезентативну картину медіаполя може дати вибірка джерел з найбільшим охопленням користувачів (найбільш рейтингові).

У вибірку ЗМІ у більшості випадків повинні потрапляти усі загальнонаціональні ЗМІ, що мають найбільше охоплення аудиторії. Для інтернет-ЗМІ можна скористатися відкритими рейтингами, що їх публікує на своєму сайті Інститут масової інформації: для телебачення – на сайті http://tampanel.com.ua/uk/contacts/ та для радіо – на сайті http://umediagroup.com.ua/analitics/show/1.

До вибірки також повинні потрапити ЗМІ з різними ідеологічними позиціями та ставленнями до діючої влади – як опозиційні, так і провладні.

У випадку тематичного моніторингу до вибірки необхідно додавати профільні видання, які спеціалізуються на даній тематиці або загалом сконцентровані на висвітленні суспільно-політичних, соціально-економічних та інших питань, які зачіпають інтереси широких верств населення.

Щойно вибірку джерел сформовано, можна обирати матеріали в них на наступній основі:

– інтернет та друковані ЗМІ: всі інформаційні секції та авторські колонки/блоги;

– телебачення та радіо: основні випуски новин; якщо в 24-годинному циклі є кілька випусків новинних програм, то слід вибрати ті, які мають найбільшу аудиторію. У першу чергу – випуски в прайм-тайм: для телебачення це 18:00-22:00, для радіо – 6:00-12:00.

Є певна можливість автоматизації частини процесу моніторингу, в першу чергу відбору публікацій, за допомогою RSS-агрегаторів (клієнтські програми, сервіси або веб-додатки для автоматичного збору повідомлень із джерел, які містять файли у форматі RSS або Atom, що відповідають за стрічки оновлень або новин на сайтах).

4. *Проведення класифікації джерел.* Після сформованої вибірки в залежності від завдань моніторингу необхідно класифікувати джерела за такими параметрами:

– географія: приналежність джерел до певного регіону/країни;

– власники медіа: приватні і державні/суспільні;

– за групами впливу.

5. *Обробка та аналіз текстових даних.* Після формування масиву матеріалів наступає етап безпосереднього кодування наявних публікацій. І якщо для класифікації джерел за територіальною приналежністю чи власником можна використати одноразово задані параметри (найбільш зручний спосіб для цього – відповідні формули в Microsoft Excel), то з визначенням змістовності все складніше. Щодо цього параметру потрібно оцінювати кожну окрему публікацію експертним шляхом.

[1] Кужель, Р. (2002). Методологія проведення моніторингу ЗМІ. *Council of Europe* <https://rm.coe.int/168047688d> (2020, червень, 18).

6. *Аналіз і обробка ТБ і радіо.* Принцип визначення змістовності повідомлень на ТБ і радіо досить подібний до того, що використовується при аналізі інтернет-ЗМІ. Якщо проводиться аналіз ТБ і радіо в простому текстовому форматі, то для зручності можна розбивати сюжети телеканалів на смислові блоки, виділяючи тематики кожного з них. У подальшому при написанні аналітичного матеріалу на основі моніторингу сюжети групуються за наявністю цих блоків і таким чином порівнюються події чи меседжі найбільше привернули увагу користувачів інформації.

Для впровадження заходів щодо оцінювання ризиків деструктивних інформаційних впливів, тобто ступеня їх небезпеки для людини, суспільства, держави, необхідно провести їхню формалізацію та подальше застосування методу експертних оцінок. Основою методу є ідея про те, що якщо певним чином зробити узагальнення та обробку індивідуальних оцінок експертів з приводу конкретної ситуації, то можна отримати загальну думку, в якій буде максимальна ступінь надійності та достовірності [1].

Головну складність при оцінюванні ризиків становить невизначеність просторово-часових характеристик процесів зародження і прояву джерел поділ деструктивних інформаційних впливів.

У теорії прийняття рішень розрізняються два типи невизначеності: статистичний і нестатистичний. До першого типу відносяться процеси, що можуть спостерігатися достатню кількість разів, зокрема, за допомогою натурних або модельних експериментів. Частота виникнення подій (інформаційних впливів), що характеризують ці процеси, трактується як статистична ймовірність. Якщо досліджувані процеси проявляються недостатню кількість разів, або взагалі припускають реалізацію лише в майбутньому, то їх слід віднести до нестатистичного типу невизначеності. У цьому випадку ймовірність трактується не як частота виникнення події, а як ступінь впевненості (міра можливості), що ця подія відбудеться. Нестатистична інтерпретація невизначеності оперує поняттям суб'єктивної ймовірності. Оцінювання суб'єктивних ймовірностей здійснюється за допомогою спеціально організованих експертних процедур на основі декомпозиції складної події на більш прості[2].

Узагальнена експертна процедура оцінювання ризиків інформаційних впливів докладно описана у роботі включає п'ять основних етапів:

1) ідентифікація джерел деструктивних інформаційних впливів. На цьому етапі виконуються такі заходи: збір та аналіз усіх доступних відомостей про випадки прояву і негативні наслідки інформаційних впливів з таких питань: (а) які за ґенезою є джерела деструктивних інформаційних впливів; (б) де, коли і за яких умов вони проявлялися чи можуть проявитися;

2) визначення стану джерел деструктивних інформаційних впливів, що передбачає проведення аналізу просторово-часових характеристик виявлених джерел з метою з'ясування: (а) яка була у минулому чи очікується частота виникнення і тривалість деструктивних інформаційних впливів від цих джерел на даній території при відсутності запобіжних заходів; (б) якими будуть зазначені характеристики при різних варіантах запобіжних заходів;

3) оцінка уразливості об'єктів впливу. На цьому етапі за результатами аналізу станів джерел деструктивних інформаційних впливів визначаються: (а) чисельність, склад і уразливість об'єктів впливу у межах даної території від можливих інформаційних загроз певного типу; (б) чисельність, склад і уразливість об'єктів впливу у межах даної території від можливих інформаційних загроз усіх типів;

4) визначення ризиків інформаційній безпеці. На основі проведеного аналізу стану джерел інформаційних загроз і потенційних об'єктів їх впливу формуються можливі сценарії зміни стану різних джерел і відповідні негативні наслідки їх прояву; прогнозуються – (а) якою може бути уразливість об'єктів впливу від усіх і від окремих типів інформаційних загроз; (б) якими будуть відповідні частоти прояву різних джерел інформаційних загроз;

5) обґрунтування заходів щодо мінімізації ризиків деструктивних інформаційних впливів. На заключному етапі з урахуванням економічних і соціальних вимог та можливостей розробляються питання: (а) який припустимий ризик, тобто припустима частота прояву різних джерел; (б) якими стануть сценарії зміни стану джерел інформаційних загроз і відповідні негативні наслідки їх прояву

[1] Куртов, А. І., Полікашин, О. В., Потіхенський, А. І. та інші (2017). Експертні оцінки. Метод "Делфі" як технологія прийняття управлінських рішень. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*, *1,* 118-122.

[2] Бурячок, В. Л., Толюпа, С. В., Аносов, А. О та інші (2015). *Системний аналіз та прийняття рішень в інформаційній безпеці*. Київ: ДУТ.

після здійснення варіантів запобіжних заходів; (в) який варіант цих заходів забезпечує досягнення припустимого ризику при мінімальних витратах на їхню реалізацію[1].

Для формалізованого представлення ризику інформаційного впливу (R_{iv}) авторами розробки використовується модель, що пов'язує між собою ймовірність виникнення певних подій (прояву інформаційних джерел) (P) і відповідних їм наслідків (W):

$R_{iv} = P \cdot W$.

Враховуючи, що $0 \leq P \leq 1$ та нормовані втрати $0 \leq W \leq 1$, ці показники можна використовувати для кількісного оцінювання ризику інформаційного впливу в характерних ситуаціях:

1) $P = 1$, $W = 0$ – частота прояву інформаційної загрози велика, а величина втрат незначна: $R_{iv} = 0$;

2) $P = 0$, $W = 1$ – прояв інформаційної загрози відбувається вкрай рідко, а величина втрат велика: $R_{iv} = 0$;

3) $P = 0$, $W = 0$ – незначна частота прояву інформаційної загрози і її наслідків: $R_{iv} = 0$;

4) $P \neq 0$, $W \neq 0$ – відбуваються різні частоти прояву інформаційних загроз і різні наслідки: $R_{iv} \neq 0$.

Остання ситуація може оцінюватися як небезпечна і характеризуватися значною величиною ризику інформаційного впливу.

Для обчислення ймовірностей і, відповідно, оцінювання ризиків існують три основні методологічні підходи[2]:

– статистичний – за результатами багаторазових спостережень відповідно до закону великих чисел розраховують частоту прояву різних джерел негативних інформаційних впливів;

– соціологічний – визначається сприйняття населенням і його окремими групами тих чи інших інформаційних впливів. Проводяться соціологічні опитування, під час яких визначаються оцінки інформаційних ризиків, пов'язаних з прийняттям тих чи інших рішень щодо запобіжних заходів;

– експертний – у тих випадках, коли недостатньо статистичних даних щодо прояву різних джерел деструктивних інформаційних впливів; експерти дають суб'єктивні оцінки ймовірності прояву того чи іншого джерела.

Робота з деталізованими моніторингами ІП та експертними оцінками ризиків небезпеки інформаційних впливів допомагає визначити напрямок дезінформаційно-пропагандистської кампанії, її кількісне охоплення та цільову аудиторію. Володіючи такими інсайтами можна наперед розробити декілька сценаріїв поведінки (відповідей) органів державної влади, ЗМІ та громадських організацій:

1. *Негайна реакція*. Дезінформація вимагає швидкої відповіді. Заздалегідь визначаються канали передачі потрібних повідомлень. Це можуть бути списки медіа, журналістів (до яких є довіра), акаунти у соціальних мережах, підготовлені зразки заяв, брифінги для журналістів, документи, в яких спрогнозовані питання та відповіді на них. Всі ці кроки та інструменти повинні бути заготовленими і відтренованими до автоматизму.

2. *Зважена реакція*. Нерідко бувають ситуація, коли на дезінформаційно-пропагандистські кампанії не треба реагувати відразу. Адже в такі моменти можна потрапити в інформаційну пастку. В такому випадку доречно комбінувати інструменти негайної відповіді з повсякденною роботою в цьому напряму. Якщо в першому випадку доводиться працювати, в основному, вже з результатами кампанії, спрямованої проти нас, то у даному випадку, ми передбачивши основні напрямки ударів, працюємо на випередження. Тобто готуємо аудиторію до певних негативних меседжів, але ретельно їх дозуємо.

3. *Довгострокова стратегічна робота*. Розпланована покрокова стратегія дій на основі вивчених наслідків попередніх дезінформаційно-пропагандистських кампаній, встановлених алгоритмів їх проведення. Найбільш цінним тут є можливість прогнозування, а значить і попередження чи ефективної протидії поширенню дезінформації. Застосування сучасних технологій обробки мегаданих, отриманих за результатами якісного моніторингу, який може дати необхідні інструменти для формування як простих, так і складних інформаційних кампаній реагування[3].

Вітчизняні правознавці наголошують на проблемі, пов'язаній з тим, що часто уповноважені державою посадові особи не використовують передбачені законом правові механізми реагування

[1] Биченок, М. М., Войтко, О. В., Чернега, В. М. та інші (2017). Експертна процедура оцінювання ризиків негативних інформаційних впливів. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони, 1*, 19-22.
[2] Саєнко, Ю. І. (2004). *Соціальні ризики та шанси. Соціальні ризики*. Київ: Фоліант, *2*.
[3] Шара, А. (2019). Моніторинг проти пропаганди. *Блоги Liga.Net* <https://blog.liga.net/user/ashara/article/33167> (2020, червень, 17).

на поширення дезінформації та пропаганди в українському інформаційному просторі. Зокрема, чинне законодавство України передбачає реагування на поширення неправдивої і недостовірної інформації (тобто дезінформації), причому реагування розділено на три рівні (цивільно-правова, адміністративна, кримінальна відповідальність), залежно від ступеня суспільної небезпеки поширення такої шкідливої інформації[1].

На думку науковців, ця проблема може бути вирішена лише через навчання відповідних посадовців і притягнення їх до відповідальності за бездіяльність у випадках, коли вони були зобов'язані вжити певних заходів.

Проте, реагування на поширення неправдивої (фейкової), недостовірної, перекрученої (маніпулятивної) інформації можливе лише після верифікації та перевірки такої інформації (фактчекінгу) із задіянням незалежних (некомерційних) організацій, які залучають провідних світових авторитетних експертів та альтернативні засоби фінансування.

Аналіз останніх досліджень свідчить про підвищений інтерес науковців і дослідників, а також журналістів-практиків до способів викриття неправдивого контенту в інформаційному просторі[2]. Українські медійники, спираючись на систему та алгоритми верифікації та фактчекінгу західних мас-медіа, пропонують власні стратегії виявлення брехні та перевірки фактів. На цій ниві активну роботу ведуть журналісти фактчекінгових проектів в Україні, що викривають фейки та маніпуляції Зокрема, «Слово і діло»[3] з 2008 р. перевіряє перевиборчі обіцянки політиків, у 2014 р. з'явилось дві платформи: StopFake.org для боротьби з фейками російської пропаганди та VoxUkraine, який аналізує економічні статті щодо залучення експертів, а з 2016 року діє аналог відомого американського порталу, який перевіряє на достовірінсть висловлювання українських політиків: «FactCheck-Ukraine»[4].

Фактчекери зазначають, що алгоритм викриття неправдивої інформації у різних організаціях хоча і має відмінності, проте концептуально базується на ключових моментах, що відрізняє фактчекінг від класичної схеми журналістського розслідування. Передусім це – повна відмова від використання в доказовій базі інсайдерської та неофіційної інформації. Для побудови дослідження фактчекінг користується тільки офіційними джерелами інформації, як українськими, так і зарубіжними, відповідями на запити в держоргани та зарубіжні інституції. Коментарі та експертні висновки використовуються в доказовій базі тільки в тому випадку, якщо вони спираються на документальні свідчення та дані з відкритих джерел[5].

Експерт фактчекінгового ресурсу StopFake.org О. Набожняк, розповідаючи про інструменти фактчекінгу, пропонує наступний алгоритм, що допомагає швидко і ефективно викривати брехню та спростовувати фейкові новини:

1. Обрати матеріал і виділити з нього твердження, що потребують перевірки, обрати якомога оперативніший та якісніший спосіб перевіряння.

2. Пошукати в авторитетних джерелах інформації підтвердження, що допоможуть класифікувати повідомлення як правдиве, неправдиве, оманливе або таке, що не можна перевірити.

3. Відібраний і проаналізований факт супроводжується коментарем, у якому аргументується вибір перевірки саме цього факту та її результат.

4. Експерт перевіряє коментар – якість і надійність джерела, відповідність класифікації.

5. Якщо коментар проходить перевірку, здійснюється перехресний фактчекінг (фінальна перевірка на внутрішню логіку); якщо ні – дослідник виправляє коментар, враховуючи зауваження експерта.

6. Залучення зовнішнього експерта, який, якщо це потрібно, оцінює текст.

7. Публікація перевірених даних. Публікуючи їх, слід посилатись на джерела перевірки та експертів[6].

---

[1] Сафаров, А. (2020). В Україні вже є законодавство і механізми щодо протидії дезінформації: заради чого колотнеча? *Інститут масової інформації.* <https://imi.org.ua/monitorings/v-ukrayini-uzhe-ye-zakonodavstvo-i-mehanizmy-shhodo-protydiyi-dezinformatsiyi-zarady-chogo-i31602> (2020, червень, 18).

[2] Кияшко, Ю. (2019). Фактчекінг як інструмент протидії маніпулятивному впливу електронних ЗМІ. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика, 45,* 28-35.

[3] Слово і діло (2020). *Головна сторінка* <www.slovoidilo.ua> (2020, червень, 17).

[4] Шевченко, В. (2018). Фактчекінг і верифікація у журналістській роботі. *Образ, 1 (27)*, 140-153.

[5] Гороховський, О. (2017). *Фактчек як тренд розслідувань: можливості та перспективи.* Дніпро: ЛІРА.

[6] Ейсмунт, В. (2016). Інструменти фактчекінгу: як професійно відрізняти брехню від правди. *Інститут масової*

Наукова співробітниця Центру Тоу Колумбійського Університету К. Вардл, досліджуючи соціальні медіа інформаційного простору, небезпечні своєю доступністю для широких мас, де автором може стати будь-хто і вдатися до маніпулятивних дій з інформацією, радить дотримуватись рекомендацій щодо перевірки контенту у соціальних медіа, зокрема, перевіряти та підтверджувати чотири елементи. По-перше, варто визначити походження інформації – чи дійсно цей фрагмент контенту оригінальний. По-друге, варто вивчити джерело контенту – проаналізувати, хто його завантажив. По-третє, перевірити дату контенту. Можливо, це застаріла інформація. По-четверте, перевірити місце розташування, де було створено продукт[1].

Експерт Лондонського бюро розслідувальної журналістики К. Блек наводить такий власний перелік ознак (не)достовірної інформації:

- особистість автора, його попередні статті, взаємодія з фахівцями і медіа;
- відсутність цитат із Wikipedia;
- дані лише з офіційних відкритих ресурсів;
- перевірка фотографій на достовірність: дата, погода, пейзаж, люди, одяг, тіні;
- приналежність сайту до конкретних людей із їхніми політичними перевагами;
- цитати не можуть бути вирвані з контексту;
- розрізнення фактичної інформації і думки автора статті чи коментарів (інтерв'юерів);
- цитати використовувати для пошуку першоджерела;
- експертна оцінка;
- перевірка інформації в архівах;
- прискіпливе ставлення до кожної деталі[2].

Втім, варто зазначити, що ці рекомендації не є вичерпними. Часто без допомоги додаткових інструментів важко визначити правдивість, оригінальність контенту. Особливо це стосується глибинних фейків. Журналісти The Wall Street Journal С. Маршал та Дж. Сарджент, які розробили свій звід правил, наголошують – часто геолокація дає інформацію про те, де і коли контент був завантажений у мережу, а не про те, де і коли він зроблений[3]. Так, журналісти не завжди можуть використовувати геолокацію під час верифікації інформації з соцмереж.

Щодо нашої країни, то важливо збільшувати охоплення тем, за якими перевіряються факти й дані, суттєво розширювати коло об'єктів для перевірки, тобто аналізувати не лише цифри та вислови, але й телевізійні програми, відеосупровід, фотографії, вузькопрофільні вислови, наприклад, про здоров'я, енергетичні проблеми, науку. Поширення фактчекінгу на всі сфери суспільного життя посилює контроль за окремими людьми і ЗМІ, відповідальність за сказане та написане. Крім цього, створення архіву неправдивих та маніпулятивних цитат чи матеріалів з детальним аналізом демонструє динаміку процесу та викриває персони, яким не можна довіряти[4].

Підсумовуючи викладене, слід ще раз підкреслити: у рамках впровадження практичних способів захисту інформаційного простору від деструктивних інформаційних впливів необхідно комплексно реалізувати вище зазначені заходи організаційного, науково-методичного та матеріального й фінансового характеру.

References:

1. Blahodarnyi, A. M., Shtelmakh, O. V. (2015). Orhanizatsiini aspekty protydii informatsiinii ahresii yak skladovoi hibrydnoi viiny [Organizational aspects of countering information aggression as a component of hybrid war]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy* [Information Security of the Person, Society and State.], *3*, 48-54. [in Ukrainian].
2. Bretsko, F. (2015) Metoiu tsiiei viiny ye povne pidporiadkuvannia Ukrainy ekspansionistskym neoimperskym planam Kremlia [Fedir Bretsko: The aim of this war is the complete subordination of Ukraine to the expansionist

інформації. <https://imi.org.ua/articles/instrumenti-faktchekingu-yak-profesiyno-vidriznyati-brehnyu-vid-pravdi/> (2020, червень, 19).

[1] Вардл, К. (2014). Перевірка контенту, отриманого від читачів. *Verification Handbook* <https://verificationhandbook.com/book_ua/chapter3.php> (2020, червень, 19).

[2] Кутовенко, О. (2016). 16 правил журналістського розслідування від експерта Лондонського Бюро розслідувальної журналістики. *MediaSapiens*. <https://ms.detector.media/profstandarti/post/16435/2016-04-15-16-pravil-zhurnalistskogo-rozsliduvannya-vid-eksperta-londonskogo-byuro-rozsliduvalnoi-zhurnalistiki/> (2020, червень, 23).

[3] Сухачева, А. (2015). Как проверять контент из соцсетей. Советы от Wall Street Journal, BBC и Reuters. *NewReporter* <https://newreporter.org/2015/10/29/kak-proveryat-proveryat-kontent-iz-socsetej-sovety-ot-wall-street-journal-bbc-i-reuters/> (2020, червень, 22).

[4] Шевченко, В. (2018). Фактчекінг і верифікація у журналістській роботі. *Образ, 1 (27)*, 140-153.

neo-imperial plans of the Kremlin]. *Prozak* <http://prozak.info/Suspil-stvo/Brecko-pro-gibridnu-vijnu-Rosiyi-proti-Ukrayini> (2020, June, 14).[in Ukrainian].
3. Lipkan, V. A. (2009). Natsionalna bezpeka Ukrainy [National Security of Ukraine]. *Biblioteka: politolohiya* [Library: political science]. Kyiv: KNT <http://politics.ellib.org.ua/pages-8290.html> (2020, June, 14). [in Ukrainian].
4. Dubov, D. V. (2016). Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy v umovakh hibrydnoho myru ta viiny [State information policy in Ukraine in terms hybrid peace and war]. *Stratehichni priorytety* [Strategic Priorities], *3*, 86-93. [in Ukrainian].
5. Shara, A. (2019). Monitorynh proty propahandy [Monitoring against propaganda]. *Blog.Liga.Net* <https://blog.liga.net/user/ashara/article/33167> (2020, June, 17). [in Ukrainian].
6. *Zakon Ukrainy pro poriadok vysvitlennia diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini zasobamy masovoi informatsii, 1997* [Law on the Procedure for Covering Activities of Bodies of State Power and Local Self-Government by Mass Media in Ukraine, 1997]. (Verkhovna Rada Ukrainy) [(Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80#Text> (2020, June, 16). [in Ukrainian].
7. Korol, V. H. (2015). Monitorynh zadanoi tematyky informatsiinoho prostoru v tsentralnykh orhanakh vykonavchoi vlady: zahalna kharakterystyka osobystosti [Monitoring of the required issues of information space in the central executive authorities: general overview and features]. *Informatsiine suspilstvo* [Information society], *22*, 56-61. [in Ukrainian].
8. Kuzhel, R. (2002). Metodolohiia provedennia monitorynhu ZMI [Media Monitoring Methodology]. *Council of Europe* <https://rm.coe.int/168047688d> (2020, June, 18). [in Ukrainian].
9. Kurtov, A. I., Polìkashin, O. V., Potìhenskij, A. I. and others (2017). Ekspertni otsinky. Metod "Delfi" yak tekhnolohiia pryiniattia upravlinskykh rishen [Expert estimations. The method of "Delphi" as the technology of managerial decision-making]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl* [Scientific works of Kharkiv national air force university], *1*, 118-122. [in Ukrainian].
10. Buriachok, V. L., Toliupa, S. V., Anosov, A. O. and others (2015). *Systemnyi analiz ta pryiniattia rishen v informatsiinii bezpetsi* [System analysis and decision-making in information security]. Kyiv: DUT. [in Ukrainian].
11. Bychenok, M.M., Voytko, V.V., Cherneha, V.M. and others (2017). Ekspertna protsedura otsiniuvannia ryzykiv nehatyvnykh informatsiinykh vplyviv [Expert risk assessment procedure of negative information impacts]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony* [Modern Information Technologies in the Sphere of Security and Defence], *1*, 19-22. [in Ukrainian].
12. Saienko, Yu. I. (2004). Sotsialni ryzyky ta shansy [Social risks and chances]. *Sotsialni ryzyky* [Social risks]. *2*, Kyiv: Foliant. [in Ukrainian].
13. Safarov, A. (2020). V Ukraini vzhe ye zakonodavstvo i mekhanizmy shchodo protydii dezinformatsii: zarady choho kolotnecha? [Ukraine already has legislation and mechanisms to counter disinformation: what is the fight for?] *Instytut masovoi informatsii* [Institute of Mass Media]. <https://imi.org.ua/monitorings/v-ukrayini-uzhe-ye-zakonodavstvo-i-mehanizmy-shhodo-protydiyi-dezinformatsiyi-zarady-chogo-i31602> (2020, June, 18). [in Ukrainian].
14. Kyiashko, Y. (2019). Faktchekinh yak instrument protydii manipuliatyvnomu vplyvu elektronnykh ZMI. [Factchecking as an instrument which would counter the manupulative influence of electronic media]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Zhurnalistyka* [Visnyk of the Lviv University. Series Journalism], *45*, 28-35. [in Ukrainian].
15. Shevchenko, V. (2018). Faktchekinh i veryfikatsiia u zhurnalistskii roboti [Factcheking and verification in the journalism activity]. *Obraz*, *1 (27)*, 140-153. [in Ukrainian].
16. Horokhovskyi, O. (2017). *Faktchek yak trend rozsliduvan: mozhlyvosti ta perspektyvy* [Factcheck as an investigation trend: opportunities and prospects] . Dnipro: LIRA. [in Ukrainian].
17. Eismunt, V. (2016).Instrumenty faktchekinhu: yak profesiino vidrizniaty brekhniu vid pravdy [Factchecking tools: how to professionally distinguish false from truth]. *Instytut masovoi informatsii* [Institute of Mass Media]. <https://imi.org.ua/articles/instrumenti-faktchekingu-yak-profesiyno-vidriznyati-brehnyu-vid-pravdi/> (2020, June, 19). [in Ukrainian].
18. Vardl, K. (2014). Perevirka kontentu, otrymanoho vid chytachiv [Verifying User-Generated Content]. *Verificationhandbook* <https://verificationhandbook.com/book_ua/chapter3.php> (2020, June, 19). [in Ukrainian].
19. Kutovenko, O. (2016). 16 pravyl zhurnalistskoho rozsliduvannia vid eksperta Londonskoho Biuro rozsliduvalnoi zhurnalistyky [16 investigative journalism rules from the London Bureau of Investigative Journalism expert]. *MediaSapiens*. <https://ms.detector.media/profstandarti/post/16435/2016-04-15-16-pravil-zhurnalistskogo-rozsliduvannya-vid-eksperta-londonskogo-byuro-rozsliduvalnoi-zhurnalistiki/> (2020, June, 23). [in Ukrainian].
20. Sukhacheva, A. (2015). Kak proveriat kontent iz sotcsetei. Sovety ot Wall Street Journal, BBC i Reuters[How to check content from social networks. Tips for verifying eyewitness media from WSJ, BBC and Reuters]. *NewReporter*. <https://newreporter.org/2015/10/29/kak-proveryat-proveryat-kontent-iz-socsetej-sovety-ot-wall-street-journal-bbc-i-reuters/> (2020, June, 22). [in Russian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.22

Vasyl Popkov, ScD in Philosophy
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4284-6747
Roman Serov
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9146-1264
Odessa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

UKRAINIAN-FRENCH DISCOURSE: PECULIARITIES OF POLITICAL REALITY INTERPRETATIONS

Василь Попков, д. філос. н.
Роман Серов
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, Україна

УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКИЙ ДИСКУРС: ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

The article is an analysis of how bilateral relations between Ukraine and France are developing, to what extention the features of the French and Ukrainian political mentality affect the nature of these relations. The work is based on the methodology of comparative historical, systemic and structural-functional analysis, phenomenological and psychological methods, the mode of symbolic interactionism; civilizational, anthropological, sociological approach, and hermeneutic tools are also used.

The article focuses on the key issues of the Ukrainian-French discourse: the extension, depth and pace of Ukraine's integration into the European Union; the nature of relations between Ukraine and North Atlantic Treaty Organization, the possibilities of returning Ukraine to the status of a nuclear power, the problem of disproportions between the high level of Ukraine and France political and diplomatic consultations and the low level of French investment and innovation activity in the Ukrainian business environment.

Ukrainian foreign policy (including the French direction) can become more effective if its domestic policy changes qualitatively. Here one can prioritize;

a) political management, the transition from "extraverted" (orientation towards external management) to "introverted" (orientation towards internal management);

b) the use of external borrowings as an active resource for internal socio-economic growth;

c) creation of open conditions for creative self-realization of all social and ethnic groups of Ukrainian society;

d) formation of an attractive Ukrainian investment climate;

e) (as a result) the creation of an attractive model of the political organization of society and a high quality of life, strengthening of international authority and prestige.

Keywords: Ukrainian-French discourse, France, Ukraine, NATO, European Union, nuclear status.

Вступ. За три десятиліття українсько-французьких стосунків склалася повноцінна система двосторонньої співпраці. Проте в політичному діалозі виникало декілька тем, які стали предметом багаторічних і не завжди результативних дискусій. Ця тема набула особливої актуальності на початку 20-х років нашого століття, коли в Європейському співтоваристві з новою силою активізувалися переговори з приводу ступеня і глибини інтеграції України в ЄС. Ці питання, серед яких українсько-французьки відносини є приоритетними, мають стратегічно важливе значення для сучасної України.

Мета та завдання дослідження зводяться до аналізу основних змістовних чинників інтерпретацій політичної реальності українськими та французькими політиками які відзначені

розбіжністю смислів. Також метою дослідження є пошук засобів розв'язання смислових розбіжностей в інтересах покращення *двосторонніх відносин Україїна – Франція.* Особливої уваги заслуговують події, відмічені не тільки відсутністю міждержавної партнерської солідарності, а й звісною протидією в просуванні України в наднаціональні міжнародні структури і проекти, перш за все в ЄС і НАТО.

Методологія. Для досягнення поставленої мети автори застосували **метод порівняльно-історичного аналізу**. У цьому ключі було проаналізовано період від початку співробітництва двох країн – до теперішнього часу. (протягом майже трьох десятиліть). Хронологічно він поділений на три етапи: 1991-2005 рр., 2005-2014 рр. та період революційних подій з 2014 р.

При дослідженні проблем українсько-французького дискурсу застосований **системний метод**, що дозволяє розглядати міждержавній політичний діалог як складну систему, визначувану специфікою політичної культури, геополітичного положення, стратегічних підходів до міжнародної політики (і т. д.) кожної з держав.

Разом з системним методом був застосований **метод структурно-функціонального аналізу**, що дозволяє вивчати предмет наукового дослідження з двох сторін : а) з точки зору вивчення структури україно-французьких стосунків в контексті глобальних системных процесів, і б) з точки зору вивчення поведінки кожної із структурних складових частин украино – французького політичного дискурсу.

В якості специфічного підходу був застосований **метод символічного интеракционизма**, грунтований на теорії Джоуль. Мида і Ч. Кулі, що розглядали будь-яке співтовариство як сукупність взаємодій акторів, які за допомогою певних символів (слів, жестів, знаків і т. д.), вступають в интеракции і тим самим "творять" світ. В якості своеобразного символічного "интеракционистского світу" в нашому випадку виступає сфера україно-французьких стосунків, що має свої значення і свою символіку.

У дослідженнях сенсу подій та інтерпретацій є раціональним використання **феноменологічного методу**, грунтованому на філософії Гуссерля і соціальної феноменології Шютца. Суспільство в їх уявленні є сукупність феноменів (однією своєю частиною тих, що належать суб'єктивному світу індивіда, інший – світу об'єктивному). Індивід орієнтується в об'єктивній реальності і взаємодіє з іншими індивідами за допомогою індивідуальних уявлень про зовнішній світ і суб'єктивних вражень, що "приходять" з внутрішнього життєвого досвіду. Досвід україно-французьких стосунків також значною мірою є феноменологічним, поєднуючи аналіз об'єктивних процесів з суб'єктивними переживаннями життєвих "біографій" обох країн.

Був застосований і **психологічний підхід**, суть якого зводиться до пізнання соціальної реальності виходячи з суб'єктивного бачення цієї реальності акторами політичного процесу, поміщеним в певні соціально-політичні умови, певне психологічне середовище ("психологія народів" М. Лацаруса, В. Вундта, "психологія мас" С. Сигеле, м. Лебона, "психологія инстинктивизма" У. Мак-Дугала, дослідження З. Фрейда, Х. Ортеги-и-Гассета, Э. Фромма, Т. Адорно та ін.). Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти характер різночитань в україно-французьких стосунках.

Різні соціально-політичні умови, різні культурні і соціально-психологічні середовища не можуть не позначатися на характері взаємовідносин між двома державами. Серйозне наукове дослідження не може обійтися і без **антропологічного підходу** – дослідження політичних процесів і механізмів управління на основі людського виміру політики, тобто обліку якостей людини як біосоціальної істоти (інстинкти, стійкі риси інтелекту, психіки, особливості національного характеру). Безумовно, "людський чинник" активно впливає і на процес україно-французьких стосунків, як, втім, і на увесь комплекс міжнародних відносин в глобальному співтоваристві.

Завжди науково затребуваним є і **соціологічний підхід** – дослідження соціальної реальності з т.з. інтересів складових її соціальних груп, з т.з. соціальної структури досліджуваного предмета, а також з т.з. соціального статусу і ролей, що граються індивідами в тому або іншому співтоваристві. Цілком зрозуміло, що в особі Франції і України представлені соціальні структури, що розрізняються, різні статусні і ролеві мережі, різні групи інтересів і впливу. Ця соціологічна реальність не можпет не позначитися на особливостях політичних, економічних, дипломатичних і т. д. стосунків між Україною і Францією.

Сукупність цих методологічних підходів при аналізі текстів документів і публікацій доповнена застосуванням інструментарію **герменевтичної інтерпретації.**

І, нарешті, не можна не враховувати вплив **цивілізаційного чинника** на політичний діалог України і Франції. І хоча Україна усіма силами прагне стати повноправним членом Європейського

Союзу, для французьких партнерів вона залишається носієм іншого культурного коду. Ще у кінці XX століття С. Хантингтон писав про "тріщину цивілізаційного розлому", яка розколола на дві нерівні частини українське суспільство. На українському заході домінує западно-християнский цивілізаційний код, на сході – східно-християнський, православний. Ця культурно-цивілізаційна обставина не може не враховувати французька сторона. На основі приведеного тут методологічного комплексу і выстраиватеся ця стаття.

Виклад. Практично з самого початку здобуття незалежності Україна чітко сформулювала європейські пріоритети своєї зовнішньої політики.

Підписання у 1992 р. Договору про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою[1] створило правову основу розвитку співробітництва в політичній, економічній, культурній та науковій галузях. Визначено, що "Україна і Французька Республіка будуть брати участь у побудові мирної та єдиної Європи. З цією метою вони будуть розвивати своє політичне співробітництво як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівнях." (Ст. 2), "Французька Республіка зобов'язується сприяти розвитку тісних зв'язків між Україною і Європейськими співтовариствами. ... сприяти вступу України до Ради Європи, який вона розглядає як важливий фактор інтеграції України в об'єднану Європу" (Ст. 6) .Ці позиції були закріплені у Постанові Верховної Ради України "Про Основні напрями зовнішньої політики України"(1993р.) , а нову, заключну редакцію отримали у Законі України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики"(2010р.). де було ясно позначене прагнення домагатися вступу в Європейський союз. Законодавець розумів, що це не буде швидким і одноразовим політичним актом, тому затвердив курс на укладання Угоди про партнерство та співробітництво, здійснення якого "послужить першим етапом просування до асоційованого, а згодом до повного її членства у цій організації"(Розд. III, п.2.)[2], Це принциповій момент, бо формат партнерства на платформі угоди про асоціацію з ЄС, яку запровадила саме Франція у 2007 році, була передбачена українською доктриною ще за півтора десятиліття до того. Однак, мотиви та уявлення сторін щодо сенсу асоціації зовсім не збігалися. Для українських політиків це уявлялося природним кроком поетапного просування до повноправного членства в Євросоюзі. Але Франція надала цьому визначенню зовсім інший сенс, бо, як показали подальші події, робила вона це з метою припинення розширення ЄС. З наведеного вище тексту Договору від 1992 року випливало, що Франція висловила готовність сприяти розвитку тісних зв'язків між Україною і Європейськими співтовариствами, та «сприяти вступу України до ради Європи», що вона дійсно зробила, але зобов'язань по частині членства в ЄС не було. Крім того, з моменту підписання договору Україна зіткнулася з несподіваною перешкодою. Верховна Рада України ратифікувала договір без всяких зволікань, але з французької сторони аналогічних дій не упосліджувало. Через рік після підписання цього Договору посольство України повідомляло:"Французька сторона досі зволікає з процедурою його ратифікації, не надаючи нам з цього приводу жодного обґрунтованого пояснення"[3]. З цього приводу наше посольство змушено було також зробити зауваження та надати урок дипломатичної грамоти парламентаріям, вказавши, що "не синхронізована з французькою стороною у строках ратифікація нашою Верховною Радою згаданого документу поставила Україну у досить принизливе становище в контексті її двосторонніх стосунків з Францією. З точки зору існуючої міжнародної практики, висловлення згоди на обов'язковий характер такого роду документів має здійснюватися обома сторонами без значного розриву у часі, інакше це може негативно впливати на загальну атмосферу двосторонніх відносин і мати небажані політичні наслідки". [4]

Таким чином, *перше французьке «Ні» не мало ніякого вербального формулювання.* Ніхто не відмовляв, але і не вирішував питання про ратифікацію. Без пояснень. Пауза затягнулася на роки, заповнюючи очікування малозрозумілими інтерпретаціями французьких посадовців. Вичікувальна позиція, зайнята керівництвом Франції щодо розбудови стосунків з Україною, пояснювалася то наявністю на нашій території ядерної зброї, то загрозою Чорнобилю, неначе при підписанні договору

[1] *Договор про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою, 1992* (Україна; Французька Республіка). *Відомості ВР України, 43*, 612.

[2] *Постанова про Основні напрями зовнішньої політики України, 1993* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України, 37,* 379.

[3] Дутчак, Г. (2017). Етапи становлення і розвитку українсько-французького культурного співробітництва. *Электронная Библиотека boOk.net* <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=19364&chapter=1> (2021, січень, 15).

[4] Серов, Р. І. (2018). Українсько-французькі відносини: політологічний вимір у історичній ретроспективі. *Політикус, 5/6,* 15-25.

це було невідомо. Були й інші версії французьких політиків, відтворені журналісткою А. Лазаревой: «Коли розмова заходить на цю тему в принципі, французи завжди підкреслюють, що механізм ратифікації у Франції займає часом і два, і три роки», сесії парламенту тривають недовго, накопичується стільки і внутрішніх, і зовнішніх невирішених проблем, що «проголосувати за все фізично не вистачає часу» [1]. Коли в грудні 1994 року Президент України Л.Кучма запитав про це Президента Франції Ф. Міттерана, той не вважав доречним відтворювати вищевказану версію (все-таки вже йшов третій рік затягування процедури), а пообіцяв, що навесні ратифікація відбудеться. Але минув і третій рік – нічого не сталося, хоч на той момент вже де факто відбулося ядерне роззброєння України, згідно з Будапештським меморандумом 1994 року.

Це тривало майже 4 роки. Договір, підписаний у червні 1992 року, був ратифікований Національними зборами Франції тільки 14 лютого 1996 року.

Що змушувало французів вичікувати? Спробуємо надати свою інтерпретацію цього явища. Французька дипломатія вибудовувала свої стосунки з новими партнерами зі Східної Європи з оглядкою на Росію. України це стосувалося в першу чергу, бо договору з Росією, такого, як з Францією, Україна в 1992 році ще не мала. Тільки 25 листопада 1995 року були підписані міждержавні угоди, що стали прологом до Великого договору з РФ (Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією). Лише через рік після цього, коли йшла кінцева фаза узгоджень умов Договору Києва з Москвою, Франція ратифікувала свій договір з Україною.

З архівних джерел можна дознатися, яких зусиль коштувало українським дипломатам входження до французького і європейського політикуму у якості рівноправного партнера. Так, в першому звіті Посольства України у ФР за 1993 рік дуже точно помічені особливості підходу французів до нової ситуації. Ось витяг з цієї характеристики:"...французький уряд з самого початку надав в системі цих стосунків пріоритет відносинам з Росією, що по суті є продовженням традиційної проросійської орієнтації Франції у східноєвропейській політиці. ...поява на європейській арені ще однієї держави, яка за своїми розмірами і потенціалом дорівнює Франції, а крім того має на своїй території ядерну зброю, означає необхідність потіснитися за столом великих європейських націй, щоб дати Україні її законне місце. ...зіткнення двох тенденцій французької політики – реалістичної та традиційної – призводить до ситуації, коли реальні кроки французької дипломатії по відношенню до нашої держави не завжди відповідають проголошеним принципам." [2].

З такою «невідповідністю проголошеним принципам» Україна зіткнеться ще не раз, але потрібно помітити, що французьке "ні" завжди можна було пояснити і, до речі, це було не завжди всупереч інтересам України, як би це могло спочатку здаватися. Ось яскравий приклад. У ті ж роки йшли напружені перемовини між Україною, США, Великобританією та Росією щодо *ядерного роззброєння України.* У перемовинах брали участь також Франція та КНР, хоч підписантами Будапештського меморандуму вони не були. На заключному етапі президенти України та Франції Л.Кучма і Ф.Міттеран мали приватну бесіду, де останній попередив украинского президента щодо гарантій Україні з боку великих держав. «Вас обдурять»-сказав великодосвідчений Ф.Міттеран.Таким чином, він ясно підказав українському президентові необхідність твердого «ні» документу з незрозумілими гарантіями безпеки і ніякими зобов'язаннями по компенсаціях за відмову від найдорожчого активу держави.

Л.Кучма неодноразово згадував цей епізод[3], а свою недовіру до попередження французького президента пояснював тим, що не міг уявити собі такого цинізму від глав світових держав А ось Ф.Міттеран уявляв це цілком виразно. Чи була ймовірність отримати підтримку Франції, якби Україна твердо наполягала на наданні реальних гарантій і гідних компенсацій? Pourquoi pas – чому б ні? Франція брала участь в переговорах, хоч і не була в числі підписантів Будапештського меморандуму, до якого вона приєдналася окремим документом. В усякому разі, була можливість витребувати для країни хоч щось відчутне. На це питання немає відповіді, тому що такі вимоги не були виставлені.

Дискусія із цього приводу з новою силою гостро розгорнулася в Україні з 2014 року. І справа не в 20-й річниці меморандуму, а в новій політичній реальності. Колишній посол США в Україні Стивен Пфайфер прокоментував наслідки Будапештського меморандуму так: "І якби в 1993-

[1] Лазарева, А. (1995). Рождение «французского мифа» ожидается этой весной». *Зеркало Недели, 9*.
[2] Архів МЗС України,фонд Посольства України у ФР, *Спр.023, Л.2*.
[3] Украинская правда (2009). *Кучма: еще Миттеран говорил не верить гарантиям безопасности* <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2009/10/25/4509844/> (2021, січень, 15).

1994 роках Кравчук і Кучма могли передбачити події 2014 року, вони напевно не погодилися б на підписання Будапешта". Він також підкреслив, що Будапештський меморандум не містив ніяких гарантій безпеки і "США дуже чітко дали зрозуміти це українській владі в 1994 році"[1]. Проте, це трактування категорично відкидають не лише українські політологи, але і ряд їх зарубіжних колег. Наприклад, в публікації О. Білоколоса тема міжнародних гарантій розглянута в історичній ретроспективі[2]. Він послався на погляди французького історика дипломатії Жана-Батіста Дюрозеля, висловлені в книзі "Історія дипломатії з 1919 р. до наших днів" про Пакт загальної відмови від війни 1928 року? (Пакт Бріана-Келога), який можна вважати апогеєм дипломатії "пактоманії". На думку Дюрозеля, це була небезпечна ілюзія. Простеживши низку таких гарантій, в тому числі від імені СБ ООН і НАТО у відношенні України, автор статті розкритикував реанімацію цієї ілюзії, а саме, напад «пактоманії» тодішнього міністра закордонних справ П.Клімкіна, який озвучив «Українській правді» 20.07.2014 р. незрозумілу ідею «перехресних гарантій безпеки».

З іншого боку, ряд українських аналітиків наполягали, що Будапештський меморандум – не порожній аркуш, а повноцінний міжнародний договір. Ретельний аналіз його проведено в статті П.Жовніренко, який доводить, що згідно з нормами міжнародного права він не потребував ратифікації і є обов'язковим до виконання[3].

Таку ж позицію відстоюють і ряд французьких аналітиків. Наприклад, науковий співробітник Французького інституту геополітики та Інституту

Томаса Мора Ж – С. Монгренье переконаний, що домовленості в Будапешті лягли в основу міжнародного права, а спроби їх дезавуювати – «гра в софістику»[4]. Незважаючи на міжнародний резонанс цієї теми, ніяких практичних наслідків з боку США, Англії та Росії не наступило.

Але крім політичних дискусій, українську громадськість стало все більше цікавити питання неотримання компенсацій від підписантів меморандуму за втрачену зброю та військове майно гігантської вартості. Після оновлення Мінських перемовин у 2020 році, голову української делегації екс-президента Л.Кучму змінив екс-президент Л.Кравчук, якій одразу заявив, що підписанти Будапештского меморандуму 1994 року отримали з України ядерну зброю та інші компоненти вартістью 300 млрд доларів, а тому повинні реально допомагати Україні в вирішенні питань

Донбасу і Криму[5]. З точки зору історичної справедливості така постановка питання цілком доречна. Однак, громадськість хвилюють більш практичні питання, яки досі залишаються без відповіді. Наприклад, чому всупереч Лісабонським угодами про скорочення ядерного арсеналу, Україна погодилася на його повну ліквідацію? Чому Україна підписала меморандум за ілюзорні зобов'язання безпеки, не вимагаючи реальних фінансових компенсацій вартості ракетних шахт, боєголовок, стратегічних ракет і бомбардувальників? Чому замість обумовлених 7 років на демонтаж і вивіз ядерних комплексів в 2 етапи, вивезення було спішно завершено за рік? і т.д. В той же час, інформаційний простір України знову заповнився дискусіями і проектами щодо перепідписання Будапештського меморандуму в новій редакції із залученням додаткових гарантів (ФРН, Польщі та ін.). Але доки світові держави не реагують на ці пропозиції, тому вони залишаються «бурею в склянці води». Одним з найбільш складних і суперечливих напрямів українсько-французького політичного діалогу упродовж усіх років є *дискусія про євроатлантичну інтеграцію, про членство України в ЄС і НАТО*. Кардинальну розбіжність в інтерпретації цього тренду в українсько-французькому дискурсі ми вже відмітили на прикладі перших офіційних документів. До цієї теми зверталися багато авторів і вона є досі актуальною. Цей конфлікт інтересів не раз створював напруженість в політичних контактах.

Під час 4-го саміту Україна-ЄС у вересні 2000 року на зустрічі з Ж. Шираком Л.Кучма висловив сподівання українського політикуму щодо прагнення України до ЄС , вважая, що бачить у Франції

[1] Сегодня (2018). *Екс-посол США розповів, як підписували Будапештський меморандум* <https://politics.segodnya.ua/politics/eks-posol-ssha-rasskazal-kak-podpisyvali-budapeshtskiy-memorandum-1148056.html> (2021, січень, 15).

[2] Белоколос, О. (2014). Некоторые размышления о Будапештском меморандуме и международных гарантиях... *Зеркало недели,.45*.

[3] Жовниренко, П. (2019). Апология Будапештского меморандума. *День, 30.07.2019*.

[4] Монгренье, Ж. (2014). Мир – річ значно тендітніша, ніж здається. *Texty.org.ua* <https://texty.org.ua/fragments/52264/Myr__rich_znachno_tenditnisha_nizh_zdajetsa-> (2021, січень, 15).

[5] Заяц, П. (2020). Кравчук назвал два своих первых шага на переговорах по Донбассу. *Украина24* <https://ukraina24.segodnya.ua/vlast-news/3337-kravchuk-nazval-dva-svoih-pervyh-shaga-na-peregovorah-po-donbassu> (2021, січень, 15).

партнера, який може реалізувати цей план. За підсумками саміту була підписана Спільна заява Президента України Л.Кучми та Президента Ради Європи Ж.Ширака[1]. Таким чином, ці відносини розглядалися не в останню чергу з точки зору можливостей Франції в просуванні євроінтеграційних інтересівУкраїни. Така інтерпретація була прийнятою в українському суспільстві, демонструючи неабияку стійкість багато років. У той же час, у «Спільній заяві» йшлося лише про широкий спектр питань взаємодії України з державами – членами ЄС і державами-кандидатами, з міжнародними організаціями, а також про необхідні реформи у різноманітних галузях соціально-економічного внутрішньополітичного життя. *Але жодного плану дій щодо отримання Україною членства в ЄС не обговорювалось,* як і у «Спільній стратегії Європейського Союзу щодо України», яка була схвалена ще до цього.

Те, що наші двосторонні відносини не набули тієї дієвості, яка б відкрила для України ворота до ЄС, треба розглядати не тільки як тиск *російських пріоритетів французького керівництва.* На думку українських дослідників,"красномовним прикладом може служити концептуальний підхід певних французьких кругів до євроінтеграції України. На думку одного українського дипломата, коли французи роками пропонували Україні асоціацію з ЄС, українці інтерпретували це як можливість укласти угоду асоціації з Євросоюзом, тоді як *французи мали на увазі двосторонні програми співпраці України з країнами ЄС*. Зокрема, навесні 2003 року в Афінах президент Жак Ширак пропонував Україні саме цей шлях (який раніше пройшли країни Балтії). ... На жаль, французькі зусилля не оцінили належним чином"[2].

У 2000-2004 роках політичні відносини України і Французької республіки також мали затримки у розвитку. Ряд гучних скандалів, що трапилися в 2001-2002 роках, негативно позначилися на політичному іміджі країни і відносинах із зарубіжними партнерами. У західній пресі численні інтерпретації з цього приводу (наприклад, т, зв. «кольчужний скандал») мали негативний характер. Прямим наслідком цього інформаційного тиску було рішення політичного керівництваУкраїни підтримати *американське вторгнення в Ірак, що, до речи, не підтримувала Франція.* Але згодом ситуація знов вирівнялась. У 2004-2005 гг. українсько-французький політичний діалог набув певного поглиблення, зміцнилося співробітництво в торгівельно-економічній, військовій та військово-технічній сферах. Спостерігалося поліпшення умов діяльності французьких бізнесменів в Україні (нашу країну було переведено з 7 до 6 групи ризиків)[3].

На важкому шляху євроінтеграції України були не *лише перешкоди, але і успіхи.* Найбільш значний з них був пов'язаний з ім'ям Ж.Ширака, який не лише радив, але в 2005 році після перемовин з українським Президентом В. Ющенко реально поставив двосторонню співпрацю на *рейки Дорожніх карт* українсько-французьких стосунків. Цей проект працював до 2015 року і дав фантастичний приклад двосторонньої співпраці, особливо у інвестиційної сфері, коли у перший же рік показник інвестицій Франції в Україну сягнув у 9,5 разів (з 87,9 млн.дол. США до 830,3 млн доларів і надалі до 2012 року у середньому щорічні темпи приросту інвестицій зростали більш, ніж на 30 відсотків, поки несподівано не загальмувалися з поки що невідомих причин. [4].

На тлі цих оптимістичних явищ Бухарестський саміт НАТО 2-3 квітня 2008 року став крижаним душем для українського політичного керівництва. Йшлося про надання Україні і Грузії так званного ПДЧ (Плану дій до вступу у члени НАТО). Стосовно перспектив відносин України з НАТО Франція демонструвала прихильність до принципів «відкритих дверей», але, у той же час дотримання поетапності у просуванні інтеграційного поступу до альянсу. *Франція виступила проти приєднання України до ПДЧ,* заявивши про передчасність такого кроку. Водночас вона підтримала політичне рішення щодо надання нашій країні перспективи членства в альянсі. Проте це рішення так і залишилося на папері. Ще напередодні саміту французькі урядовці не раз висловлювали застереження проти підписання ПДЧ із Україною, мотивуючи це внутрішньою неготовністю України піднятись на новий рівень партнерства з альянсом і негативними наслідками такого кроку для наявного балансу сил на європейському континенті, а також недоречністю використання вступу

[1] Зібрання міжнародних договорів та інших документів (2010). *Україна – Європейський Союз (1991-2009)*. Київ: Юстиніан, 495-498.

[2] Митрофанова, О. (2008). Перипетии французско-украинского диалога и перспективы евроинтеграции. *Зеркало недели, 47*.

[3] Архів 1-го ЄД МЗС України, *Ф.ПУФР,2004, Довідка*.

[4] Серов, Р. І. (2017). Українсько-французький політологічний дискурс в дзеркалі «Аудиту зовнішньої політики України». *Вісник Одеського національного Університету. Соціологія і політичні наукі, 22, 2 (29).*

до НАТО як «певного інструменту для розв'язання проблем, які існують в Україні у відносинах з одним її потужним сусідом».[1] На саміті у Бухаресті Україні і Грузії всупереч впевненим очікуванням, яки спирались на підтримку США, не було надано ПДЧ .

Ініціатором такого рішення була саме Франція, підтримана Німеччиною, а потім ще шістьма країнами. Проте, В. Ющенко на прес-конференції заявив, що таке рішення "навіть перевищило очікування" української сторони. Перенесення цього питання на обговорення міністрамі закордонних справ держав-членів НАТО на грудень він характеризував як політичний компроміс і навіть «коректну формулу перемоги»[2]. "Я хочу відверто сказати, – підкреслив він, – однозначно сказати, що Франція є нашим другом і партнером, коли ми говоримо про тему приєднання України до ПДЧ і майбутнє членство України в НАТО". Але матеріали того ж номера газети повні інших інтерпретацій українських політиків, які вважали це зовнішньополітичним провалом. Аналогічні відгуки прозвучали і в інших виданнях, наприклад у газеті «Сегодня», де більшість українських аналітиків прямим текстом вважали підсумки саміту для України повним фіаско[3]. У гнучкій інтерпретації Н.Саркозі Україна та Грузія «мають покликання» приєднатися до НАТО, але йдеться лише про їхню політичну готовність та терміни майбутнього приєднання. Є згадки очевидців, що сам В.Ющенко розумів сенс події. Підкреслена фраза «хочу відверто сказати, однозначно сказати, що Франція є нашим другом і партнером» швидше за все, була гіркою іронією. У всякому разі, з президентом Н.Саркозі він більше не зустрічався. Ця тема не зникла з часом і постійно виникає в українській пресі.Але негативна реакція Росії – не єдиний і не головний мотив для Франції в цьому питанні. Навпаки, представники французького уряду наголошували, що у відносинах із Росією «гра у сфери впливу припинилася».

Турбуючись про свої лідерські позиції в Європі, французи завжди уважно ставляться щодо посилення впливу Білого дому на європейські справи, а з Україною в НАТО вплив США зросте. У цьому інтереси Парижа і Берліна збіглися. До того ж, у французів був ще інший мотив, а саме, ревниве ставлення до ролі Німеччини на континенті, яка також має великий вплив на українське керівництво.

Необхідно зважати також на французьке бачення процесу реформування НАТО, надання пріоритету зміцненню автономних європейських механізмів безпеки, а також традиційно притаманне французькій дипломатії прагнення до підтримання рівноваги сил. До того ж, шлях до ЄС необов'язково йде через НАТО – декілька держав-членів ЄС не є членами НАТО. Враховуючи американській вплив на українську політичну еліту, Франція скептично ставилася до використання механізмів євроатлантичної інтеграції України, і не тільки до НАТО, але й для сприяння інтеграції нашої держави в ЄС. Таким чином, французька інтерпретація не лише є формулою мови. Керівництво України недооцінювало її політичний сенс, помилково вважаючи, що підтримка США є достатньою умовою для зміни позиції всіх, хто не чекає її вступу до НАТО. Не допомогли навіть проамериканські настрої Н.Саркозі. Додамо, що політичне керівництво НАТО взяло тоді до відома позицію Росії, висловлену міністром закордонних справ РФ С.Лавровым послові США У.Д.Бернсу: «Ви розумієте, що значить «ні»?». Посол Бернс сказав «так». І Лавров сказав: «Ні- означає – ні. У нас є червона лінія…. Навіть не думайте про те, щоб прийняти Україну і Грузію в НАТО». Після зустрічі, 1 вересня 2008 року посол направив у Вашингтон депешу з позначкою"Терміново" і з незвичайною назвою:"Ні означає ні: червоні лінії Росії відносно розширення НАТО"[4].

У 2016 році на сайті аналітичної компанії «Українська призма» були опубліковані підсумки опитування 50 експертів-політологів, дипломатів, міжнародників про досягнення та невдачі зовнішньої політики країни за 25 років незалежності, де другим найбільшим провалом (після підписання Будапештського меморандуму 1994 р.) було відзначено фіаско на Бухарестському саміті НАТО в 2008 р.[5]. Але, на наш погляд, трактування є надто прямолінійним і однобічним. Із питання вступу в НАТО консенсусу в українському і європейському суспільстві як не було, так і немає. Цей факт був відзначений в Бухаресті в якості однієї з причин відмови у видачі ПДЧ. З тих пір в Україні змінилися чотири президенти, але віз і нині там. Питання не вирішене, бо це було неможливо і

[1] Манжола, В., Шаповалова, О. (2008). Політична інновація французької дипломатії. *Зовнішні справи, 11*, 10-14.
[2] Корреспондент.net (2008). *Ющенко оценивает итоги саммита НАТО как победу для Украины* <https://korrespondent.net/ukraine/politics/423500-yushchenko-ocenivaet-itogi-sammita-nato-kak-pobedu-dlya-ukrainy> (2021, січень, 15).
[3] Чаленко, А. (2008). Провал президента. Вот тебе и ПДЧ…Вот тебе и НАТО… *Сегодня, 3 апреля*.
[4] День (2014). *Меморандум для Ангелы Меркель, 09.01*.
[5] Українська призма (2016). *Незалежність.*<http://prismua.org/independence/, 24/08/2016> (2021, січень, 15).

перебувало поза зоною досяжності української дипломатії. Це одне з найбільших «Ні», яке закрило Україні реалізацію одного з головних зовнішньополітичних проектів, хоч варіантів конструктивного співробітництва з НАТО менше не стало.

На новому історичному етапі – з 2014 року українсько-французький політичний діалог набув величезної інтенсивності. На відміну від відносного затишшя прямих контактів попередніх трьох років, на цій ділянці стався справжній вибух активності. Відносини президентів і урядів обох країн досягли високого ступеня політичної єдності і взаєморозуміння. Це був дійсний успіх зовнішньополітичної діяльності України на французькому напрямку у найбільш критичний для України час. У звіті МЗС щодо виконання "Дорожньої карті"українсько-французьких відносин на 2013-2015 роки відзначалося, що у 2014 році офіційний Париж займав активну позицію у світлі міжнародних заходів із врегулювання військової напруги та стабілізації соціально-політичної ситуації в Україні. З початку 2014 року Президент Франції Ф. Олланд провів 47 офіційних зустрічей і телефонних бесід із лідерами країн світу та главами міжнародних організацій, основною темою яких була ситуація в Україні.Після президентських виборів в Україні Ф. Олланд та П. Порошенко мали 4 офіційні зустрічі та 16 телефонних розмов, у тому числі у багатосторонньому форматі. Події в Україні також стали предметом 23 офіційних заяв. Серед найбільш знакових політичних контактів перших років, яки мали гучні політичні наслідки слід відокремити такі: – 6 червня 2014 року робочий візит Президента України П. Порошенко до Франції для участі у заходов з нагоди 70-ї річниці висадки союзницьких військ у Нормандії. За ініціативою Ф.Оланда започатковано «нормандського формату» переговорів щодо врегулювання ситуації в Україні; 4-5 вересня в Уельсі відбулася двостороння зустріч Президентів України та Франції у рамок саміту НАТО. У цьому контексті слід також розглядати і політичне рішення Ф.Олланда призупинити поставку Росії військово-десантного вертольотоносного судна типу «Містарль». Це було майже неймовірною подією, так як замовлення було вже частково оплаченим і російський екіпаж прибув до Франції для тренувань і прийому судна.

Традиційні контакти парламентарів обох країн теж мали позитивні політичні наслідки. Досягнуто домовленостей щодо сприяння направлення в Україну французьких БПЛА для Спеціальної спостережної місії ОБСЄ, а також пришвидшення ратифікації Францією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Франція була співавтором щодо підготовки проектів на захист територіальної цілісності та суверенітету України у рамок роботи ЮНЕСКО та Міжнародної організації Франкофонії[1]. Подальша спільна робота в рамках Нормандського формату, не привела до позитивних результатів у подоланні політичної кризи на Донбасі і українсько-російського конфлікту, але отримала широкий резонанс у світовому співтоваристві, у світовій пресі, зробивши Україну важливим суб'єктом європейської політики.

На шляху до ЄС Україні вдалося просунутися до важливого рубежу.

Оприлюднена 3 грудня 2008 року та позитивно оцінена Радою Європи.

Комунікація Єврокомісії щодо «Східного партнерства» (СП) засвідчила переосмислення європейськими структурами політики сусідства, а також розуміння Євросоюзом необхідності поглиблення відносин із країнами СНД в умовах неможливості запропонувати їм перспективу членства в організації. Формалізація «Східного партнерства» відбулася під час головування Чехії в ЄС 7 травня 2009 року на інавгураційному саміті у Празі у форматі «27+6». Україна за сприянням Франції активно долучалася до підготовки та остаточного оформлення проекту разом із країнами-ініціаторами та Єврокомісією.

Офіційний Париж розраховував, що угоду про асоціацію між Україною та ЄС буде підписано протягом найближчих років, виступав за створення якомога ширшої зони вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом. У цьому зв'язку особливо важливими сферами для обох країн традиційно вважались сільське господарство, енергетика, літакобудування, автомобілебудування, транспорт тощо. Однак перебіг подій розгортався у подальшому за іншим сценарієм. Мета була досягнута, але майже за 7 років, через бурхливі політичні події в Україні та збройний конфлікт. Й тільки 1 січня 2016 року Зона вільної торгівлі Україна-ЄС почала своє офіційне існування.

У переговорів на вищому рівні у процесі та після укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС неодноразово оголошувались наміри України наполягати на чіткому визначенні європейської

[1] Поточний архів 1-го ЄД (2015). *Щодо стану виконання у II півріччі 2014 р. Дорожньої карти між Україною та Французькою Республікою на період 2013-2015*, 1, 2.

перспективи членства в організації, відрізняючи цей договір від інших угод про асоціацію, підписаних ЄС із північноафриканськими країнами. Пропозиція була цілком логічною. Як на це реагувала офіційна Франція? Український посол в Парижі О.Шамшур в інтерв'ю «Укрінформ» в 2015 р. повідомляв про негативне ставлення французів до перспективи членства.

України в НАТО і ЄС. Під час обговорення ратифікації Угоди про асоціацію в обох палатах парламенту Франції «робився акцент на тому, що Угода про асоціацію не є перехідним етапом до вступу України в ЄС і не передбачає ніяких перспектив членства»[1]. У котрий раз французи повторили це і у 2020 році без проблисків інших інтерпретацій. За повідомленням УНІАН, офіційний Париж заявив, що Франція не хоче, щоб "Східне партнерство" сприяло ймовірності майбутнього членства в ЄС. Партнерство виключає "всі перспективи або всі механізми інтеграції ЄС, або членства". Президент наполягає, що розширенню повинно передувати реформування ЄС в його нинішніх кордонах[2]. У газеті «Фігаро» читаємо: президент розраховує повернути Франції її історичну роль «держави-посередника» у світових проблемах, вважає, що «за існуючих умов перебудови світу було б помилкою не розмовляти с Росією, що б вона приєдналася до Європи, а не до Китаю». Президент підкреслив актуальність «переосмислення Європейського цивілізаційного проекту»[3]. Як бачимо, тут ціла програма, у якій чутні відгомони ідей де Голля. Але усі ці амбіційні політичні завдання знов опускають шлагбаум перед Україною. Знову велике "Ні", яке повертає головний стратегічний проект на об'їзну дорогу довжиною в роки. Порівнюючи інтерпретації політичної реальності в українсько-французькому дискурсі 2005 і 2014 років, зауважимо, що зовні обидві кризи пов'язані з відстороненням В. Януковича від президентства. В обох випадках французький політикум висловлював гарячу солідарність щодо євроатлантизму Майданів. Однак їх наслідки показали разючий контраст. Після переговорів в 2005 р. президентів В.Ющенка та Ж.Ширака двосторонні відносини були поставлені на рейки Дорожніх карт українсько-французького співробітництва з надзвичайним ефектом. Зокрема, показник торгово-економічних відносин збільшився у рази, а обсяг інвестицій в Україну – на порядок. Але після другого Майдану ми бачимо абсолютно новий сценарій. Політичний діалог піднявся до небувалих висот. Це не зупинило конфлікт на Донбасі, але сприяло підписанню Угоди про асоціацію України з ЄС, створення ЕвроЗЕС і надання «безвізу» для українців. Але парадокс у тому, що в економічних стосунках стався відкат на багато років назад. В цьому відмінність підсумків Майданів. Є й «об'єднуючий» неприємний результат. *Франція обидва рази припинила спроби України увійти до ЄС і НАТО.*

У цьому сенсі представляє інтерес точка зору журналіста французької газети" La Tribune" Емануеля Грішпана, стаття якого була підготовлена за результатами робочого візиту європейських лідерів думок до України, який був організований Інститутом світової політикиу у Києві. Ось декілька висловів із його статті "Погляд на Україну з Франції: як вийти з полону російських міфів?":… голос України ледве чутний у французькихЗМІ, чого не скажеш про голос Кремля. ... Наміри Путіна для рядового француза зрозумілі – він хоче збільшити свою територію, свій вплив, тоді як позиція України викликає питання. Так ризикувати (і отримати війну), щоб приєднатися до Європейського союзу? Жителям Франції в це важко повірити. Заяви українських чиновників про те, що Україна захищає Європу, стримуючи російську агресію, не сприймаються серйозно. Французи вважають, що їм несуть небезпеку зовсім інші речі: "Ісламська держава", тероризм, імміграці».[4]

Після оголошення про відновлення роботи Нормандської четвіркифранцузька преса знову повернулася до української теми. З можливих перешкод досягненню прогресу преса називала проблему інтерпретації «формули Штайнмайера». Але у підсумку президент В.Зеленський підтвердив попередні домовленості. Проте у ЗМІ знову активно стало питання про перегляд мінських угод, з натяками, що Макрон і Меркель допускають таку можливість. Чи це так? 30 березня 2020 року Міністерство Європи та закордонних справ Франції оприлюднило спільну заяву міністрів

[1] Посольство Федеративної Республіки Німеччина Київ (2020). *Спільна заява Міністрів закордонних справ Франції та Німеччини щодо конфлікту на Сході України* <https://kiew.diplo.de/ua-uk/aktuelles/-/2329784> (2021, січень, 15).

[2] Шамшур, О. (2015). Франция – против вступления Украины в НАТО, – посол. *Апостроф* <https://apostrophe.ua/news/world/2015-07-06/frantsiya-protiv-vstupleniya-ukrainyi-v-nato---posol/28882> (2021, січень, 15).

[3] LeFigaro (2019). *Politique* <https://www.lefigaro.fr/politique> (2021, січень, 15).

[4] Грішпан, Е. (2015). Погляд на Україну з Франції: як вийти з полону російських міфів? *Європейська правда* <http: //www. eurointegration.com.ua /rus/articles/ 2015 /07/31 /7036487/> (2021, січень, 15).

закордонних справ ФР та ФРН відносно України, де закликають до виконання спільних висновків останнього саміту у Парижі «шляхом повного виконання Мінських домовленостей»[1]. Таким чином, зафіксована не тільки спекулятивність інтерпретацій, а й чергове «Ні» альтернативам умов «Нормандського формату».

В українсько-французькому дискурсі, особливо у публікаціях ЗМІ, постійно є присутнім аксіоматичний українсько-російський конфлікт; його численні інтерпретації з будь-якого приводу відтягують значний інтелектуальний потенціал дослідників, «звільняючи» їх від послідовного формування сенсу нової парадигми відносин з Францією.

Вважаємо, що українсько-французький консенсус з відновленням переговорів в Нормандському форматі може перевести відносини на новий рівень. Українська дипломатія мусить виконати важке завдання пошуку життєздатних рішень по Донбасу для узгодження всіма сторонами перемовин. І дуже важливо не дозволити популістам різних типів нав'язувати свій порядок мислення професійним політичним експертам.

Висновки і пропозиції.

1. У інтерпретаціях політичної реальності українсько-французького дискурсу періоди будівництва повноцінної системи двосторонньої співпраці представлені різноманітними трактуваннями з обох боків, що показали великий потенціал взаємовигідних стосунків і серйозні протиріччя в оцінках місця України в новій конструкції Європи.Подвійне відношення Франції до євроінтеграційних прагнень України поставило на повістку нове стратегічне бачення, яке Україна доки не сформулювала.Тому висока інтенсивність політичного діалогу на вищому рівні після 2014 року не привела до створення нової платформи двосторонніх стосунків, породжуючи в інформаційному просторі нові, іноді дівакуваті моделі політичних дій, грунтуючись на нових трактуваннях давніх подій.

2. Приведені в цій статті констатації певних розбіжностей в позциях Франції і України з питання про місце і роль України в Європейському Союзі і НАТО не продиктовані мотивами ворожості або настороженості в стосунках менжду двома європейськими державами. Вони – наслідок різного положення і геополітичних пріоритетів обох країн в глобальній системі міжнародних відносин. Франція – сильна європейська суверенна держава, з багатовіковою історією. Вона позиціонує себе як "крайній європейський Захід" (після британського "брекзита"), як один з головних стабілізаторів європейського процесу. Україна ж розглядається як "крайній європейський Схід", джерело політичної турбулентності і нестабільності. Цим передусім пояснюється стриманість французької дипломатії з питання про "форсований" вступ України в ЄС і НАТО**.**

3. Позначаються і фундаментальні відмінності в геополітичних домаганнях Франції і України. Якщо Франція продовжує сприймати себе в контексті наполеоновско-голлисткой моделі "Європи від Лісабона до Владивостока", то геополітичні амбіції України зводяться до скромного "вступу до Європи" за узгодженням з її "грандами" (Франції і ФРН). У такому контексті Франція, (втім як і інші великі держави) схильна бачити в Україні швидше лимитрофну державу (між Європою і Росією), чим активного і самостійного суб'єкта європейського політичного процесу. У своїй політичній грі Францію вважає за краще мати справу передусім з великими геополітичними гравцями (такими як США, Німеччина, Росія, Китай), Цим, зокрема, пояснюється скепсис французької громадськості з приводу заяв українських лідерів про Україну як "форпост демократії" і "захисника Європи від ворожих полчищ".

4. Саме така різниця положень Франції і України в структурі світової політики значною мірою визначає існування основних "проблемних вузлів" в україно-французькому дискурсі. Це: міра, глибина і темпи інтеграції України в ЄС; питання про характер взаємовідносин по лінії Україна – НАТО; позиція з питання про недопущення України до володіння зброєю масового ураження; проблема диспропорції між високим рівнем політико-дипломатичних консультацій по лінії Францію – Україна і низьким рівнем французької інвестиційно-ділової активності в українському економічному середовищі.

5. В той же час є приклади позитивного досвіду, напрацьованого в практиці україно-французьких стосунків. До їх числа слід віднести практикові запропонованою Ж.Шираком "дорожніх карт» французько-українського співробітництва, які можна узяти за основу при розробці програм розвитку взаємовідносин не тільки по лінії Україна-Франція, але і Україна-ЄС.

[1] УНИАН (2020). *Во Франции не хотят, чтобы "Восточное партнерство" способствовало будущему членству в ЕС – СМИ* <https://www.unian.net/politics/10847972-vo-francinehotyat-chtoby-vostochnoe-partnerstvo-sposobstvovalo-budushchemu-chlenstvu-v-es-smi.html> (2021, січень, 15).

Не менш цікавий досвід "нормандського формату", який при усіх його внутрішніх проблемах і протиріччях може стати платформою для врегулювання складних і багатофакторних регіональних проблем.

6. Українська зовнішня політика (у тому числі щодо Франції) може стати набагато ефективнішою, якщо якісно зміниться її внутрішня політика. В якості основних "маркерів" цієї политики ми бачимо:

а) перехід від "экстравертивного" (орієнтація на зовнішнє управління) до "интравертивному" (орієнтація на внутрішнє управління) політичному менеджменту;

б) використання зовнішніх запозичень як активного ресурсу внутрішнього соціально-економічного розвитку;

в) створення відкритих умов для своболной творчої самореалізації усіх соціальних і етнічних груп українського суспільства;

г) забезпечення привабливого українського інвестиційного клімату;

д) (Як результат) створення привабливої моделі політичної організації суспільства і високої якості життя, зміцнення міжнародного авторитету і престижу, повернення втрачених територій і політичних позицій.

References:

1. LeFigaro (2019). *Politique* [Politics] <https://www.lefigaro.fr/politique> (2021, January, 15). [in French].
2. *Arkhiv 1-ho YED MZS Ukrayiny, F.PUFR,2004* [Archive of the 1st ED of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, F. PUFR, 2004], *Dovidka* [Reference]. [in Ukrainian].
3. *Arkhiv MZS Ukrayiny,fond Posolstva Ukrayiny u FR* [Archive of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the fund of the Embassy of Ukraine in the FR], Spr.023, L.2. [in Ukrainian].
4. Belokolos, O. (2014). Nekotoryye razmyshleniya o Budapeshtskom memorandume i mezhdunarodnykh garantiyakh... [Some reflections on the Budapest memorandum and international guarantees ...] *Zerkalo nedeli* [Mirror of the week], *45*. [in Ukrainian].
5. Hrishpan, E. (2015). Pohlyad na Ukrayinu z Frantsiyi: yak vyyty z polonu rosiyskykh mifiv? [A look at Ukraine from France: how to get out of the captivity of Russian myths?] *Yevropeyska pravda* [European truth] <http: //www. eurointegration.com.ua /rus/articles/ 2015 /07/31 /7036487/> (2021, January, 15). [in Ukrainian].
6. Den (2014) [Day (2014)]. *Memorandum dlya Angely Merkel* [Memorandum for Angela Merkel], *09.01*.
7. *Dohovor pro vzayemorozuminnya ta spivrobitnytstvo mizh Ukrayinoyu i Frantsuzkoyu Respublikoyu, 1992* (Ukrayina; Frantsuzka Respublika) [Agreement on Mutual Understanding and Cooperation between Ukraine and the French Republic, 1992 (Ukraine; French Republic)]. *Vidomosti VR Ukrayiny* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], *43*, 612. [in Ukrainian].
8. Dutchak, H. (2017). Etapy stanovlennya i rozvytku ukrayinsko-frantsuzkoho kulturnoho spivrobitnytstva [Stages of formation and development of Ukrainian-French cultural cooperation]. *Elektronnaya Byblyoteka boOk.net* [Electronic Library boOk.net] <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=19364&chapter=1> (2021, January, 15). [in Ukrainian].
9. Zhovnirenko, P. (2019). Apologiya Budapeshtskogo memoranduma [Apology for the Budapest Memorandum]. *Den* [Day], *30.07*. [in Ukrainian].
10. Zayats, P. (2020). Kravchuk nazval dva svoikh pervykh shaga na peregovorakh po Donbassu [Kravchuk named his two first steps in the negotiations on Donbass]. *Ukraina24* [Ukraine24] <https://ukraina24.segodnya.ua/vlast-news/3337-kravchuk-nazval-dva-svoih-pervyh-shaga-na-peregovorah-po-donbassu> (2021, January, 15). [in Ukrainian].
11. Zibrannya mizhnarodnykh dohovoriv ta inshykh dokumentiv (2010) [Collection of international treaties and other documents (2010)]. *Ukrayina – Yevropeyskyy Soyuz (1991-2009).* [Ukraine – European Union (1991-2009). Kyiv: Justinian 495-498. [in Ukrainian].
12. Korrespondent.net (2008) [Correspondent.net (2008)]. *Yushchenko otsenivayet itogi sammita NATO kak pobedu dlya Ukrainy* [Yushchenko assesses the results of the NATO summit as a victory for Ukraine] <https://korrespondent.net/ukraine/politics/423500-yushchenko-ocenivaet-itogi-sammita-nato-kak-pobedu-dlya-ukrainy> (2021, January, 15). [in Ukrainian].
13. Lazareva, A. (1995). Rozhdeniye «frantsuzskogo mifa» ozhidayetsya etoy vesnoy» [The birth of the "French myth" is expected this spring. "]. *Zerkalo Nedeli* [Mirror of the Week], *9*. [in Ukrainian].
14. Manzhola, V., Shapovalova, O. (2008). Politychna innovatsiya frantsuzkoyi dyplomatiyi [Political innovation of French diplomacy]. *Zovnishni spravy* [Foreign affairs], *11*, 10-14. [in Ukrainian].
15. Mitrofanova, O. (2008). Peripetii frantsuzsko-ukrainskogo dialoga i perspektivy yevrointegratsii [The ups and downs of the French-Ukrainian dialogue and the prospects for European integration]. *Zerkalo nedeli* [Mirror of the week], *47*. [in Ukrainian].

16. Monhrene, Zh. (2014). Myr – rich znachno tenditnisha, nizh zdayetsya [Peace is a much more fragile thing than it seems]. *Texty.org.ua* <https://texty.org.ua/fragments/52264/Myr__rich_znachno_tenditnisha_nizh_zdajetsa-> (2021, January, 15). [in Ukrainian].
17. Posolstvo Federatyvnoyi Respubliky Nimechchyna Kyiv (2020) [Embassy of the Federal Republic of Germany Kyiv (2020)]. *Spilna zayava Ministriv zakordonnykh sprav Frantsiyi ta Nimechchyny shchodo konfliktu na Skhodi Ukrayiny* [Joint statement of the Foreign Ministers of France and Germany on the conflict in eastern Ukraine] <https://kiew.diplo.de/ua-uk/aktuelles/-/2329784> (2021, January, 15). [in Ukrainian].
18. *Postanova pro Osnovni napryamy zovnishnoyi polityky Ukrayiny, 1993* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Resolution on the Main Directions of Ukraine's Foreign Policy, 1993 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], *37,* 379. [in Ukrainian].
19. Potochnyy arkhiv 1-ho YED (2015) [Current archive of the 1st ED (2015)]. *Shchodo stanu vykonannya u II pivrichchi 2014 r. Dorozhnoyi karty mizh Ukrayinoyu ta Frantsuz'koyu Respublikoyu na period 2013-2015* [Regarding the state of implementation in the second half of 2014 of the Roadmap between Ukraine and the French Republic for the period 2013-2015], 1, 2. [in Ukrainian].
20. Sehodnya (2018) [Today (2018)]. *Eks-posol SSHA rozpoviv, yak pidpysuvaly Budapeshtskyy memorandum* [The former US ambassador told how the Budapest Memorandum was signed] <https://politics.segodnya.ua/politics/eks-posol-ssha-rasskazal-kak-podpisyvali-budapeshtskiy-memorandum-1148056.html> (2021, January, 15). [in Ukrainian].
21. Serov, R. I. (2017). Ukrayinsko-frantsuzkyy politolohichnyy dyskurs v dzerkali «Audytu zovnishnoyi polityky Ukrayiny» [Ukrainian-French political science discourse in the mirror of the "Foreign Policy Audit of Ukraine"]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho Universytetu. Sotsiolohiya i politychni nauki* [Bulletin of Odessa National University. Sociology and political science], *22, 2 (29).* [in Ukrainian].
22. Serov, R. I. (2018). Ukrayinsko-frantsuzki vidnosyny: politolohichnyy vymir u istorychniy retrospektyvi [Ukrainian-French relations: political science dimension in historical retrospect]. *Politykus* [Politicus], *5/6,* 15-25. [in Ukrainian].
23. Ukrainskaya pravda (2009) [Ukrainian truth (2009)]. *Kuchma: yeshche Mitteran govoril ne verit garantiyam bezopasnosti* [Kuchma: even Mitterrand said not to believe security guarantees] <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2009/10/25/4509844/> (2021, January, 15). [in Ukrainian].
24. Ukrayinska pryzma (2016) [Ukrainian Prism (2016)]. *Nezalezhnist* [Independence].<http://prismua.org/independence/, 24/08/2016> (2021, January, 15). [in Ukrainian].
25. UNIAN (2020). *Vo Frantsii ne khotyat, chtoby "Vostochnoye partnerstvo" sposobstvovalo budushchemu chlenstvu v YeS – SMI* [France does not want Eastern Partnership to promote future EU membership – media] <https://www.unian.net/politics/10847972-vo-francinehotyat-chtoby-vostochnoe-partnerstvo-sposobstvovalo-budushchemu-chlenstvu-v-es-smi.html> (2021, January, 15). [in Russian].
26. Chalenko, A. (2008). Proval prezidenta. Vot tebe i PDCH…Vot tebe i NATO… [The failure of the president. So much for the MAP ... So much for NATO ...] *Segodnya, 03.04* [Today, April, 03]. [in Russian].
27. Shamshur, O. (2015). Frantsiya – protiv vstupleniya Ukrainy v NATO, – posol [France is against Ukraine's accession to NATO, – the ambassador]. *Apostrof* [Apostrophe] <https://apostrophe.ua/news/world/2015-07-06/frantsiya-protiv-vstupleniya-ukrainyi-v-nato---posol/28882> (2021, January, 15). [in Russian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.23

Anna Osmolovska,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8795-8910
Yelyzaveta Pohoreliuk,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6233-7280
Artem Oleksienko
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3891-3281
Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

INFORMATION PRESENCE OF REGIONAL DEVELOPMENT STATE POLICY IMPLEMENTATION IN MEDIA

Анна Осмоловська,
Єлизавета Погорелюк,
Артем Олексієнко
Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна

СПЕЦИФІКА ВИСВІТЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ У МЕДІА

The article is devoted to building a model of effective communication between the Cabinet of Ministers of Ukraine, Vinnytsia Regional State Administration and district state administrations / territorial communities in the context of the implementation of the state regional policy of Ukraine and the process of decentralization in Ukraine. The authors used research methods and techniques such as media audit of official information resources of public authorities at national, regional and district levels, a survey of residents in the format of a formalized "face-to-face" interview, the method of correlations, and the method of modeling implementation of state regional policy in the media. The present methods allowed offering an adaptive model of communications at the level of "state-region-district" with the aim to strengthen the information component of the implementation of state regional policy in Vinnytsia region. At the first stage of the research (monitoring of news on the official websites of public authorities) it has been found that the lack of reflection of key strategic goals of regional policy at the national level might indicate a low focus of higher authorities on social issues. However, a fairly high percentage of own content at the regional and district levels, which reflects the implementation of regional development policy, indicates the activity of the region and communities in the creation and maintenance of news items at the level of Vinnytsia region. The second stage of the research (study of public opinion) has showed that the level of awareness of residents of three Vinnytsia region districts about the implementation of state regional policy at the regional level is insufficient. There are three information realities in the region that partially intersect. It concerns the information agenda of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the agenda of Vinnytsia Regional State Administration and district state administrations, and the information reality of ordinary citizens. At the third stage of the research, a graphical fixation of the current state of affairs in public communications and development of normative (ideal) model of adaptive public communications organization for Vinnytsia Regional State Administration based on the data obtained in the first two stages, has been made.

Keywords: information presence, information space, state policy of regional development, communication model, strategic goals of state regional policy, axis "state-region-district".

Постановка проблеми. Децентралізація в Україні була запроваджена у 2014 році. Її перший етап реалізації можна вважати успішним. Однак, існує кілька ключових проблем, які гальмують цей процес за сучасних умов. Серед них – нефективність комунікації між громадами, органами державної влади та інститутами місцевого самоврядування. Наявність високого рівня інформаційної присутності успішних кейсів децентралізації та поширення релевантної інформації, системний взаємозв'язок влади і громади дозволяють досягти високого рівня взаємопорозуміння на останньому етапі реформи. Поширення такої інформації через офіційні та неофіційні канали комунікації є запорукою формування концепції політики «знизу», без якої успішної децентралізації не може бути. Тому побудова ефективної комунікаційної моделі «держава-область-район/територіальна громада (ТГ)» стане безпосередньою запорукою успішності цього процесу. Ця актуальність набуває ще більшої переконливості в контексті системного партнерства влади, громадянського сектору, освіти та науки.

Дослідження, що представлено, є результатом співпраці здобувачів вищої освіти (авторів роботи) та науковців з інститутом громадянського суспільства ГО «Центр аналізу та розвитку громадських комунікацій «ДІАЛОГ» та продуктом залучення авторів до проєкту «Розробка моделі державних комунікацій Вінницької ОДА: регіональний вимір»[1].

Стан розробленості теми міждисциплінарний. Слід звернути увагу, як на роботи дослідників у сфері децентралізації, так і дослідження з теорії комунікацій. Серед науковців, метою дослідження яких є аналіз досвіду впровадження реформи децентралізації в світі можна виокремити роботи Е. Карташова, В. Григор'єва, М. Долішнього, Н. Камінської, А. Матвієнко, П. Щенси, М. Примуша. У більшій мірі питання децентралізації влади досліджується фахівцями в галузі юридичних наук – О. Батанов, В. Бороденюк, В. Копейчіков, В. Сенчук, В. Чіркін та інші. Проте державна політика децентралізації та регіональний розвиток є одними з головних предметів дослідження політологічної науки. Це доводять роботи М. Баймуратова, В. Заблоцького, В. Кампи, Н. Нижник, М. Студенікіної та інших.

Стратегічний і соціокультурний потенціал території робить її політичним інститутом і соціальною спільнотою одночасно. Взаємозв'язок соціокультурного, комунікаційного та владного чинників розвитку регіонів є необхідною умовою залучення територіальних громад до інформаційно-комунікаційного середовища та можливості впливу на прийняття політичних рішень у якості повноцінного актора політики. Таким чином, регіони, виконуючи функції агрегирування та артикуляції інтересів держави, місцевої влади, громад, бізнесу, мають спиратися на дієву комунікаційну модель у просуванні державної політики регіонального розвитку.

Серед дослідників, які займаються вивченням теми конструювання медіадискурсу в Україні – О. Жеребко, Л. Климанська, В.Кулик, П.Леньо, Р. Офіцинський, П. Романюк, В. Сичова. Авторами наукових робіт, що присвячені можливості застосування комунікацій для формування брендів регіонів є В. Ляпоров, Д. Рябих, В. Тарнавський, Л. Шульга, В. Домніна, О. Шевченко, Є. Тихомірова.

Мета дослідження полягала у спробі сформувати модель ефективної комунікації між Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ), Вінницькою обласною державною адміністрацією (далі – ВінОДА) і районними державними адміністраціями (далі – РДА) / територіальними громадами (далі – ТГ) в контексті реалізації державної регіональної політики України.

Основні методи дослідження. *Методика медіа-аудиту* офіційних інформаційних ресурсів органів державної влади національного, обласного та районного рівнів (сайти КМУ, ОДА, РДА) дозволила визначити специфіку інформаційної присутності ключових напрямів Стратегії регіонального розвитку до 2020 року[2] та Стратегії регіонального розвитку

[1] Офіційний сайт ГО «Центр аналізу та розвитку громадських комунікацій «ДІАЛОГ» (2021). *Проєкт «Розробка моделі державних комунікацій Вінницької ОДА: регіональний вимір».* <http://www.centerdialog.org/2021/02/blog-post_8.html?m=1> (2020, січень, 15).
Команда проєкту:
Голова правління ГО «Центр «ДІАЛОГ», кандидат політичних наук – Сергій Бондаренко
Від Донецького національного університету імені Василя Стуса:
Перший проректор, доктор політичних наук, професор – Тетяна Нагорняк
Керівник спеціальності Політологія, доктор політичних наук, професор – Микола Польовий
Аспірантка кафедри політології та державного управління – Анна Осмоловська
Здобувачі вищої освіти ОП «Прикладна політологія та політичні технології» – Єлизавета Погорелюк, Артем Олексієнко, Гончарук Анна.

[2] *Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, 2014* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text> (2020, листопад, 15).

до 2027 року[1] на національному, обласному та районному рівнях, а також Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року[2] та Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027[3] року на обласному та районному рівнях. Вивчення громадської думки було проведено шляхом *опитування* мешканців трьох районів Вінницької області, а саме Жмеринського, Іллінецького та Калинівського. Анкетування в районах проводилось в форматі формалізованого інтерв'ю «face-to-face». Це дозволило оцінити рівень поінформованості громадян про стратегічні цілі, факти і напрями впровадження державної регіональної політики, визначити пріоритетні канали інформації та сформувати соціальний запит на теми, що цікавлять громаду. *Метод кореляцій* дозволив встановити взаємозв'язки між заявленими стратегічними цілями і напрямами впровадження державної регіональної політики в інформаційному просторі офіційних ресурсів органів влади, рівнем поінформованості мешканців трьох районів Вінницької області та запитами на теми, що є для них важливими. *Моделювання* впровадження в медіа державної регіональної політики дозволило запропонувати адаптивну модель комунікацій на рівні «держава-регіон-район/ТГ» (з урахуванням результатів медіа-аудиту та оцінки громадської думки населення) для зміцнення інформаційної складової реалізації державної регіональної політики на Вінниччині.

Основні результати дослідження. Дослідження проходило у кілька етапів відповідно до поставленої мети. Першим етапом став моніторинг новин офіційних сайтів органів державної влади. Предметом медіа-аудиту була інформаційна присутність напрямів реалізації державної регіональної політики на офіційних ресурсах органів державної влади та місцевого самоврядування, а медіа-картою – офіційний сайт Кабінету Міністрів України[4], офіційний сайт Вінницької обласної державної адміністрації[5], офіційний сайт Жмеринської районної державної адміністрації[6], Калинівської районної державної адміністрації[7] та Іллінецької районної державної адміністрації[8].

За результатами медіа-аудиту було встановлено, що стратегічні цілі впровадження державної регіональної політики на національному рівні, що втілюються у Стратегії регіонального розвитку до 2020 року, лише на 55% (6 з 11 цілей) відображені у Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року. Решта напрямів (5 з 11) відображають специфіку саме національного рівня реалізації державної регіональної політики. Наприклад, «Посилення міжгалузевої координації в процесі планування та реалізації державної регіональної політики», «Підвищення ролі та функціональних можливостей міст у подальшому розвитку регіонів» та ін.

Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року включає в себе 26 стратегічних цілей, 6 (20%) з яких співпадають з цілями впровадження державної регіональної політики національного рівня. Решта цілей (19) відображають специфіку обласного рівня реалізації державної політики регіонального розвитку. Наприклад, «Забезпечення розвитку інфраструктури територіальних громад області», «Інформаційна сфера Вінницької області» та ін.

Стратегічні цілі впровадження державної регіональної політики на національному рівні, що втілюються у Стратегії регіонального розвитку до 2027 року, на 60% (10 з 17 цілей) відображені у Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року. Решта

[1] *Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, 2020* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (2020, листопад, 15).

[2] *Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року, 2015* (Вінницька обласна рада). *Офіційний сайт Вінницької обласної ради* <https://vinrada.gov.ua/proekt-strategi%D0%87-regionalnogo-rozvitku-vinnicko%D0%87-oblasti-na-period-do-2020-roku.htm> (2020, листопад, 15).

[3] *Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року, 2020* (Вінницька обласна рада). *Офіційний сайт Вінницької обласної ради* <https://vinrada.gov.ua/strategiya-zbalansovanogo-regionalnogo-rozvitku-vinnickoi-oblasti-na-period-do-2027-roku.htm> (2020, листопад, 15).

[4] Офіційний сайт Кабінету Міністрів України (2020*). Головна сторінка* <https://www.kmu.gov.ua/> (2020, грудень, 10).

[5] Офіційний сайт Вінницької ОДА (2020). *Головна сторінка* <http://www.vin.gov.ua/> (2020, грудень, 10).

[6] Офіційний сайт Жмеринської РДА (2020). *Головна сторінка* <https://zhmerynka-rda.gov.ua/> (2020, грудень, 10).

[7] Офіційний сайт Калинівської РДА (2020). *Головна сторінка* <http://kalynivka-rda.gov.ua/> (2020, грудень, 10).

[8] Офіційний сайт Іллінецької РДА (2020). *Головна сторінка* <http://illrda.gov.ua/rda> (2020, грудень, 10).

напрямів (7 із 17) не є у значній мірі актуальними для регіонального розвитку Вінницької області, ураховуючи специфіку регіону. Наприклад, «Створення умов для реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях в український простір», «Сталий розвиток промисловості», «Стимулювання центрів економічного розвитку (агломерації, міста)» та ін.

Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року включає в себе 22 стратегічні цілі, 10 (45%) з яких співпадають з цілями впровадження державної регіональної політики національного рівня. Решта цілей (12) відображають специфіку обласного рівня реалізації державної політики регіонального розвитку. Наприклад, «Забезпечення єдності і згуртованості в громадах», «Збереження та раціональне використання водних ресурсів» та ін.

Деякі напрями Стратегій регіонального розвитку до 2020 та 2027 року не відображені на обласному рівні через те, що ініціатором їх реалізації здебільшого виступають органи державної влади, а не місцевого самоврядування. Наприклад, «Інституційне забезпечення регіонального розвитку» (2020) чи «Розбудова потенціалу суб'єктів державної регіональної політики» (2027).

Відсутність відображення ключових стратегічних цілей впровадження регіональної політики обласного рівня на рівні національному свідчить про низьку орієнтованість вищих органів влади на висвітлення соціально-побутових тем (туризм, екологічна свідомість, захист прав дітей, розвиток молоді та спорту). Проте запит на ці теми існує на рівні громад.

Моніторинг офіційних сайтів показав, що ці медіа-ресурси (сайти КМУ, ВінОДА та трьох РДА) є офіційними каналами інформаційного супроводу впровадження державної політики регіонального розвитку на всіх рівнях, що втілюється в офіційних документах – Стратегіях регіонального розвитку та Стратегіях збалансованого регіонального розвитку Вінницької області.

Частота подачі новин на офіційних сайтах КМУ, ВінОДА, Жмеринської РДА, Калинівської РДА та Іллінецької РДА спадає відповідно до рівня реалізації політики регіонального розвитку. Стрічка новин сайту КМУ в середньому – 16-18 новин на день, сайту ВінОДА – 9-11, сайту Жмеринської РДА – 0-3 новин на день, сайту Калинівської РДА – 6-9 новин на день, сайту Іллінецької РДА – 1-4 новин на день. Таким чином, інформація, яка продукується на державному рівні, дозовано ретранслюється на обласному рівні, і в обмеженій кількості висвітлюється в районах.

Співпадіння і розбіжності інформаційної присутності фактів і напрямів впровадження державної регіональної політики на національному, обласному та районному рівнях політики свідчать про наявність розбіжностей у відображенні ключових напрямів на усіх трьох рівнях. Така розбіжність між національним та обласним рівнями впровадження державної політики регіонального розвитку свідчить про втрату (цілеспрямовану або ні) частини акцентів органів державної влади на рівні місцевого самоврядування або про специфіку регіону. А недостатність присутності стратегічних цілей та запитів обласного рівня на національному свідчить або про замовчування базових потреб громад, або про недостатнє висвітлення чи значущість власних меседжів обласного рівня.

Тим не менш, достатньо високий відсоток власного контенту обласного та районного рівнів відображення реалізації політики регіонального розвитку свідчить про активність регіону та громад у створенні та супроводі інформаційних приводів на рівні Вінниччини.

Наступним етапом дослідження став аналіз рівня поінформованості мешканців з питань реалізації державної політики регіонального розвитку.

За результатами анкетування в районах, яке проводилось в форматі формалізованого інтерв'ю «face-to-face», було встановлено, що рівень обізнаності мешканців трьох районів Вінницької області (Іллінецький, Жмеринський та Калинівський) про реалізацію державної регіональної політики на обласному рівні є недостатнім. Більшість опитаних необізнані взагалі або обізнані слабко з вказаної теми. Такий стан речей несе загрозу нерозуміння напрямків розвитку держави, області, їх стратегічних та оперативних завдань, а також кореляції інтересів особи та держави через формування та забезпечення узгодженої інформаційної політики.

Відсутність кореляції між станом обізнаності респондентів про задачі регіонального розвитку та стратегічних цілей державної регіональної політики, що ініційовані КМУ, вказує на неефективність інформаційного супроводу реформ. Єдиною темою, що корелює, є «забезпечення комфортного та безпечного життєвого середовища» (25% доля матеріалів на сайті КМУ за цією темою, 21% – знання теми серед респондентів). Це потенційно свідчить про те, що національна інформаційна політика не враховує інтереси споживачів інформації, а популяризація тем, що представляють інтерес для влади, реалізується формально.

Схожі тенденції і в регіоні. Напрями регіонального розвитку, про які знають респонденти, не відповідають цілям, що висвітлює облдержадміністрація на своєму сайті. Це свідчить про певний дисбаланс між тим, що і як просувається ВінОДА/РДА з пріоритетними для громади каналами комунікацій та їхніми запитами на «точки росту» ТГ. Проте слід зазначити специфіку інформування громади про хід державної регіональної політики. Якщо Калинівська РДА ретранслює інформацію сайту ВінОДА, то Жмеринська та Іллінецька намагаються формувати власний порядок денний, створюючи адаптивний контент, що міг би стати в нагоді для поширення кращих практик на рівні області.

Слабким місцем інформаційної політики ОДА на обласному рівні є канали комунікації з населенням. Згідно результатів анкетування, мешканці області отримують інформацію про політику регіонального розвитку з каналів, на які ОДА практично не має впливу. Пріоритетним каналом для споживачів інформації є національне телебачення (59%), соціальна мережа Facebook (34%) та регіональне телебачення (33%). Канали комунікації, на які раніше мала вплив ОДА, наприклад, обласні та місцеві газети, практично не користуються попитом. Це також стосується офіційних сайтів ОДА та РДА. Ризиком є те, що мешканці Вінницької області формують свою комунікативну реальність з джерел, що не керуються ОДА . Для вирішення цієї проблеми слід зосередитись на нових каналах комунікацій, зокрема на власній активності у соціальних мережах та підтримці місцевих (локальних) онлайн ЗМІ.

Напрями, що респонденти визначили для себе як пріоритетні, слід використати, як базові при побудові інформаційної стратегії та політики паралельно з тими, що представляють інтерес для просування стратегічних пріоритетів та цілей державної регіональної політики. Такий підхід дозволить забезпечити узгодженість як інтересів державних органів влади, так і громадян в інформаційному просторі. Наразі можна констатувати, що в області існує дві-три інформаційні реальності, які частково перетинаються. Це стосується інформаційного порядку денного Кабінету міністрів України, порядку денного ВінОДА і РДА та інформаційної реальності звичайних громадян. В межах кожного з цих інформаційних просторів розуміння сьогодення та майбутнього кардинально відрізняються, що створює певний когнітивний дисонанс у громадян.

У рамках дослідження здійснено спробу узагальнити виявлені проблемні точки процесів медіакомунікації Кабінету міністрів України, ВінОДА та РДА щодо реалізації державної регіональної політики за допомогою побудови формалізованих моделей цього процесу.

Модель поточного стану державних комунікацій КМ України, Вінницької ОДА та РДА щодо стратегічних цілей регіонального розвитку відображає наступне:

Наразі 25% інформаційних повідомлень КМУ України присвячені темам, пов’язаним із темами державної стратегії регіонального розвитку.

Серед інформаційних повідомлень на сайті Вінницької ОДА лише 43 % повідомлень присвячені проблемам державної регіональної політики. Причому Вінницька ОДА транслювала через свої інформаційні ресурси 6 з 11 ключових цілей державної Стратегії регіонального розвитку до 2020 р., та 8 із 17 цілей Стратегії регіонального розвитку до 2027 р.

Сайт Вінницької ОДА транслював також найчастіше лише 16 із 26 ключових цілей Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 р. (і ще 4 цілі лише згадувались в обмеженій кількості матеріалів сайту) та також 16 із 22 ключових цілей Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 р. (і також ще 4 цілі згадувались в незначній кількості матеріалів).

На сайтах РДА, взятих до аналізу, спостерігається співпадіння згадок лише 4 цілей Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області до 2020 р. та 6 цілей Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області до 2027 р.

Водночас слід зазначити намагання двох РДА з числа досліджуваних – Калинівської та Іллінецької – надавати інформацію, що корелює із стратегічними цілями національного рівня державної регіональної політики. Їх сайти містять матеріали, що стосуються, відповідно, 9 та 7 стратегічних цілей державної національної політики. Крім того, Іллінецька та Жмеринська РДА демонструють намагання створювати власний порядок денний та власний адаптивний контент. Водночас лише одна з РДА (Іллінецька), судячи з результатів опитування, є успішною у спробах відповідати на інформаційний попит громади.

На кожному кроці трансляції тем державної та обласної стратегій регіонального розвитку відбувається втрата до 50 % тем відповідних стратегій. Зворотній зв’язок від жителів районів до РДА майже не простежується, а зворотній зв’язок від жителів районів до ВінОДА, згідно із наявними

даними, фактично не існує. Аналіз наявності та якості зворотнього зв'язку між ВінОДА та КМУ України виходить за межі дослідження.

Зафіксована інформованість не більше 10% населення щодо деяких тем державної та обласної стратегій регіонального розвитку свідчить про явну недостатність комунікаційних зусиль ВінОДА та РДА. Вочевидь, ВінОДА потребує ревізії наявних каналів інформування та кардинального їх вдосконалення та, можливо, розширення їх номенклатури. Для більш широкого розповсюдження інформації щодо державної регіональної політики, організації конструктивного діалогу з населенням інститути державної влади та місцевого самоврядування мали б задіяти інші ресурси та заходи із орієнтації на інтереси громадян.

Інформаційний контент сайту ВінОДА містив 55% інформації, пов'язаної із цілями державної регіональної політики, визначеної в Стратегії КМУ до 2020 р. та, відповідно 45% інформації, присвяченої цілям Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області до 2020 р. Певні зміни відбулись після прийняття Стратегій регіонального розвитку до 2027 р.

Представляється необхідним розширення регіонального порядку денного в загальнодержавних комунікаціях до щонайменше 50% та в комунікаціях ОДА щонайменше до 80%, а в перспективі до 100%. Пропоноване розширення регіональної складової в інформаційному порядку денному КМУ випливає із важливості як реформи децентралізації, так і в цілому регіонального розвитку в загальному розвитку держави. Тому автори дослідження пропонують, що не менше 50% усієї інформації КМ України, що присвячена питанням впровадження державної регіональної політики, має корелювати з регіональним контекстом. «Регіональний контекст» має бути адаптивним, та включати як цілі, визначені в Стратегії ВінОДА, так і потреби громад, періодично та регулярно з'ясовувані Кабінетом міністрів України за посередництва ВінОДА та РДА (на малюнку моделі канали отримання інформації щодо громадської думки показані стрілками з пунктиром).

Необхідною є організація каналів зворотного зв'язку в напрямку «населення – РДА – ВінОДА – КМУ». Причому потреби населення мають артикулюватись та агрегуватись на, відповідно, районному та обласному рівнях.

Інформаційний порядок денний районних адміністрацій (або керівництва ТГ) має враховувати не менше 80% тем державної та регіональної стратегії, а також спиратись на інформаційний попит мешканців району та максимально враховувати його.

Висновки та перспективи. Офіційними документами, що регламентують державну регіональну політику, є Стратегія регіонального розвитку та Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області. Офіційні сайти КМУ, ВінОДА та трьох обраних РДА були досліджені в якості офіційних каналів інформаційного супроводу державної регіональної політики і просування вищезазначених стратегічних документів за віссю «Держава – Регіон – Район».

Напрями реалізації державної регіональної політики, що закріплені в стратегічних документах і відображені на сайті КМУ, ретранслюються на ресурсах ВінОДА в обсязі 50%. На рівень районів доходить менше 20% національних меседжів. Це дозволяє констатувати відсутність цілеспрямованої інформаційної кампанії в частині впровадження державної регіональної політики в Україні. Зміст інформаційних практик ВінОДА полягає в тому, що вона, дублюючи інформацію національного рівня, доповнює її власним контентом на етапі трансляції на рівень районів.

Специфіка інформування ТГ про ключові напрями регіонального розвитку виглядає наступним чином: – Калинівська РДА має найвищу активність висвітлення новин на сайті, але ці новини здебільшого дублюють меседжі ВінОДА; – Жмеринська РДА демонструє найвищий показник інформаційної присутності цих напрямів, ретранслюючи матеріал національного і обласного рівнів. Відносно низькій рівень інформаційної присутності цих напрямів на сайті Іллінецької РДА компенсується власним контентом локальних практик, що сприяє більшому розумінню реформ громадою.

Рівень обізнаності мешканців трьох ТГ Вінницької області про реалізацію державної регіональної політики та обласної політики регіонального розвитку є недостатнім. Проте системне вивчення громадської думки щодо запиту на інформацію про регіональний розвиток є підставою для покращення діалогу ВінОДА з ТГ та напрацювання локального контенту, що може стати в нагоді в частині поширення кращих практик Вінниччини на національному рівні.

Відсутність кореляції між станом обізнаності респондентів про задачі регіонального розвитку та стратегічними цілями державної регіональної політики, що ініційовані КМУ, вказує на необхідність пошуку ефективної моделі комунікацій щодо впровадження державної регіональної політики.

ISSN 2336-5439 (Print); 2336-5447 (Online)

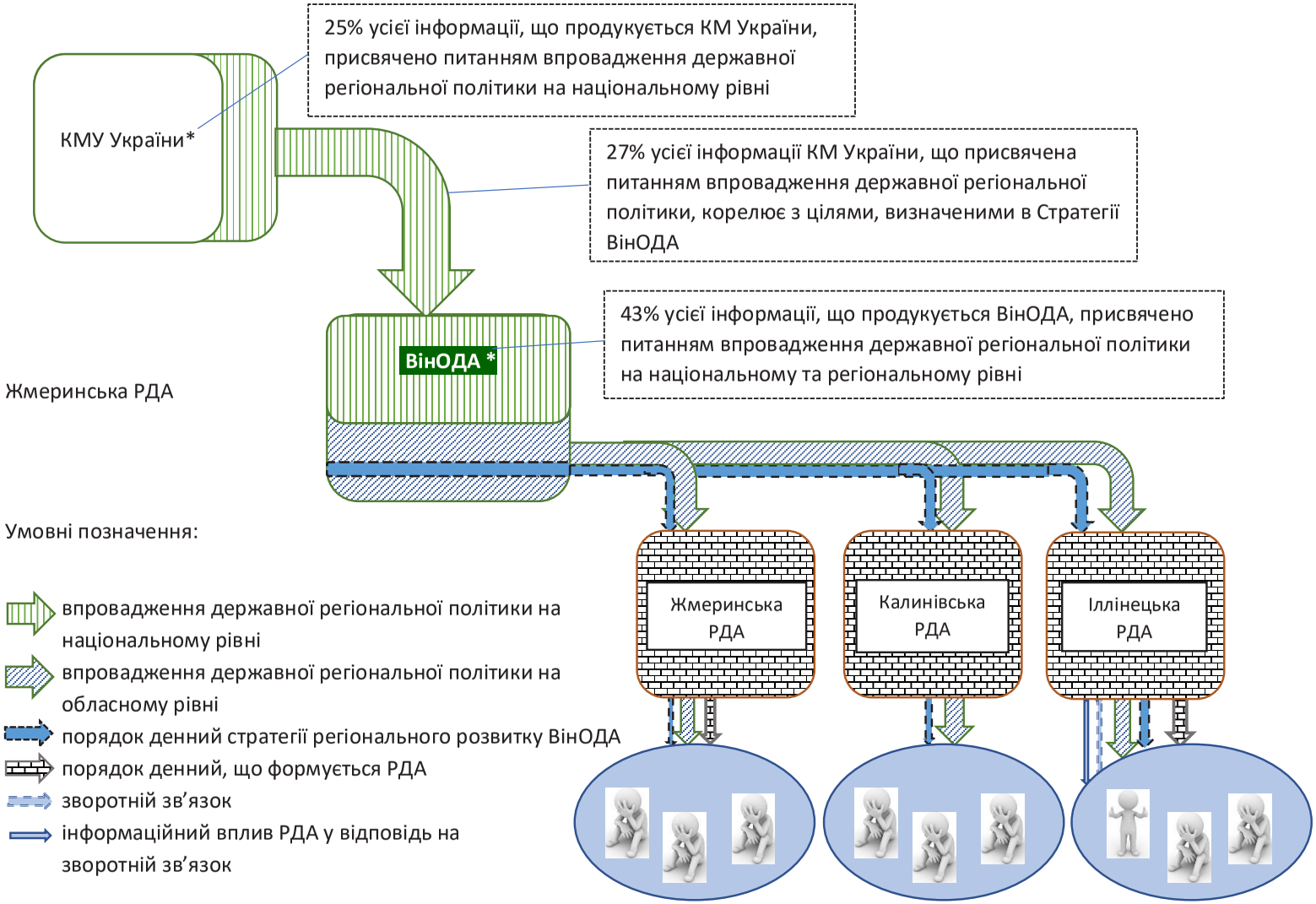

Рис. 1. Модель поточного стану державних комунікацій КМ України, Вінницької ОДА та РДА (на прикладі Жмеринської, Калинівської та Іллінецької РДА) щодо стратегічних цілей регіонального розвитку

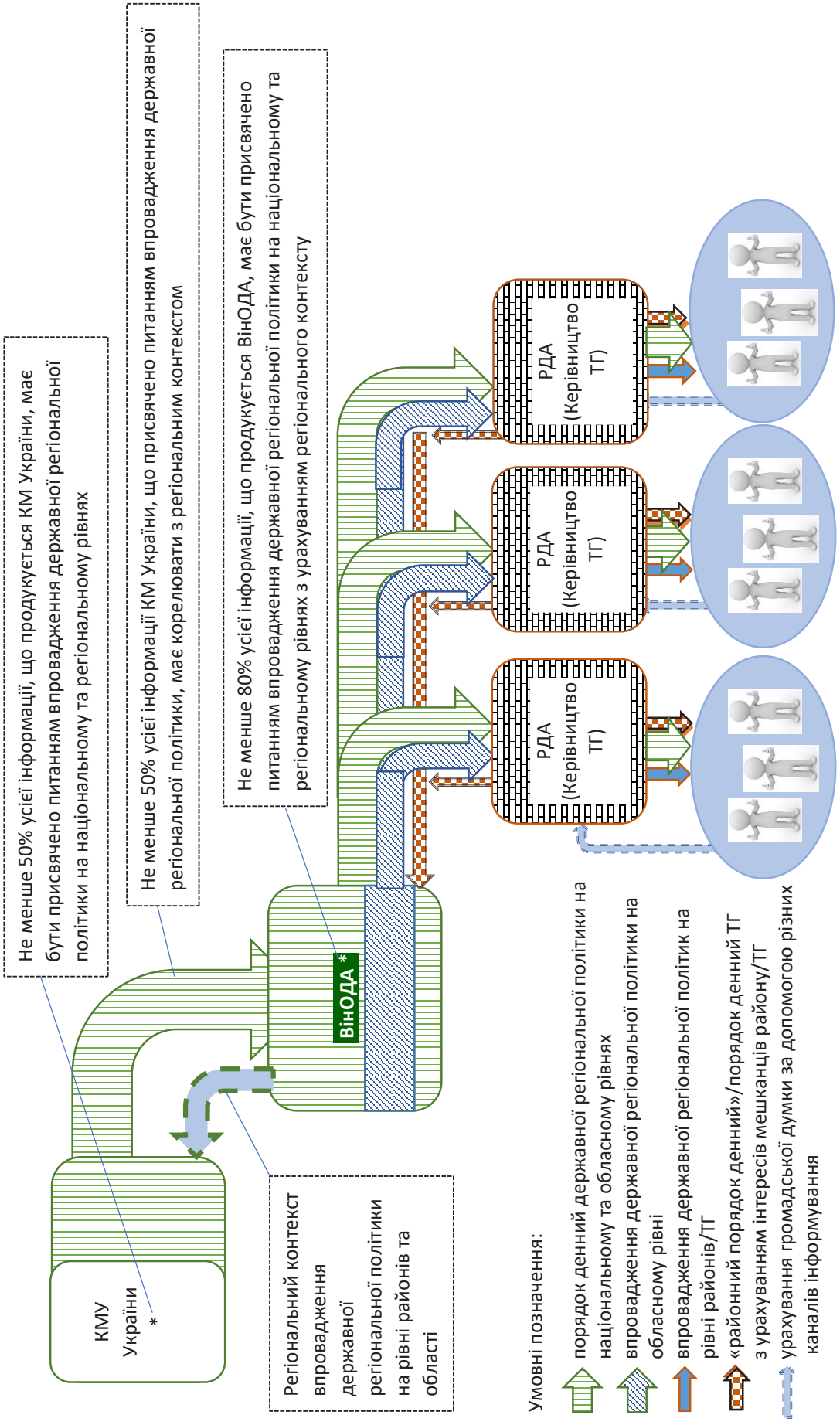

Рис. 2. Адаптивна модель державних комунікацій Вінницької ОДА

Для висвітлення напрямів впровадження державної регіональної політики на рівні області та ТГ було б корисно поширювати стратегічні цілі та меседжі, що сформовані в державній Стратегії регіонального розвитку та Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області. У першу чергу потребує актуалізації наповнення офіційних сайтів ОДА та ТГ у зазначеному контексті. На думку мешканців ТГ альтернативними каналами інформації про розвиток регіону є Facebook, YouTube, інтернет-видання та загальноукраїнське телебачення. Варто розглянути можливість збільшення інформаційної присутності регіону на національних телеканалах, в соціальних мережах та на радіо.

Місцеві органи державної влади при побудові ефективної інформаційної політики може виконувати роль своєрідного комунікаційного концентратора (хабу) між національним та районним рівнями, формуючи зворотній зв'язок між ТГ і державою в частині реалізації державної політики регіонального розвитку.

References:

1. *Derzhavna stratehiya rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky, 2020* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [State Strategy for Regional Development for 2021-2027, 2020 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (2020, November, 15). [in Ukrainian].
2. *Derzhavna stratehiya rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku, 2014* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [State Strategy for Regional Development for the period up to 2020, 2014 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text> (2020, November, 15). [in Ukrainian].
3. Ofitsiynyy sayt Vinnytskoyi ODA (2020) [Official site of Vinnytsia Regional State Administration (2020)]. *Holovna storinka* [Home page] <http://www.vin.gov.ua/> (2020, December, 10).
4. Ofitsiynyy sayt HO Tsentr analizu ta rozvytku hromadskykh komunikatsiy DIALOH (2021) [Official site of the NGO "Center for Analysis and Development of Public Communications DIALOGUE (2021)]. *Proyekt Rozrobka modeli derzhavnykh komunikatsiy Vinnytskoyi ODA: rehionalnyy vymir* [Project Development of a model of state communications of Vinnytsia Regional State Administration: regional dimension]. <http://www.centerdialog.org/2021/02/blog-post_8.html?m=1> (2020, January, 15). [in Ukrainian].
5. Ofitsiynyy sayt Zhmerynskoyi RDA (2020) [Official site of Zhmerynka RSA (2020)]. .*Holovna storinka* [Home page] <https://zhmerynka-rda.gov.ua/> (2020, December, 10). [in Ukrainian].
6. Ofitsiynyy sayt Illinetskoyi RDA (2020) [Official site of Illinetskaya RSA (2020)]. *Holovna storinka* [Home page] <http://illrda.gov.ua/rda> (2020, December, 10). [in Ukrainian].
7. Ofitsiynyy sayt Kabinetu Ministriv Ukrayiny (2020) [Official site of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2020)]. *Holovna storinka* [Home page] <https://www.kmu.gov.ua/> (2020, December, 10). [in Ukrainian].
8. Ofitsiynyy sayt Kalynivskoyi RDA (2020) [Official site of Kalinov RSA (2020)]. *Holovna storinka* [Home page] <http://kalynivka-rda.gov.ua/> (2020, December, 10). [in Ukrainian].
9. *Stratehiya zbalansovanoho rehiona'noho rozvytku Vinnytskoyi oblasti na period do 2020 roku, 2015* (Vinnytska oblasna rada) [Strategy of balanced regional development of Vinnytsia region for the period up to 2020, 2015 (Vinnytsia regional council)]. *Ofitsiynyy sayt Vinnytskoyi oblasnoyi rady* [Official site of Vinnytsia regional council] <https://vinrada.gov.ua/proekt-strategi%D0%87-regionalnogo-rozvitku-vinnicko%D0%87-oblasti-na-period-do-2020-roku.htm> (2020, November, 15). [in Ukrainian].
10. *Stratehiya zbalansovanoho rehionalnoho rozvytku Vinnytskoyi oblasti na period do 2027 roku, 2020* (Vinnytska oblasna rada) [Strategy of balanced regional development of Vinnytsia region for the period up to 2027, 2020 (Vinnytsia regional council)]. *Ofitsiynyy sayt Vinnytskoyi oblasnoyi rady* [Official site of Vinnytsia regional council]<https://vinrada.gov.ua/strategiya-zbalansovanogo-regionalnogo-rozvitku-vinnickoi-oblasti-na-period-do-2027-roku.htm> (2020, November, 15). [in Ukrainian].

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.24

Kostiantyn Zablotskyi
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2905-696X
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

PROTECTION OF MINORITY SHAREHOLDERS' RIGHTS

The article defines the concept of minority shareholders, conducts the analysis of their principal rights within the meaning of current legislation, discusses the ways of protection of minority shareholders' rights and evaluates the effectiveness and adequacy of protection methods. During the last years, Ukrainian corporate legislation was developed and improved partly due to the world standards. However, the protection of rights of minority shareholders remains the issue that needs to be rethinked. The issue of protection of rights of minority shareholders correlates with the concept of corporate control and search for balance between the effective management of the corporation and interests of minor group of stakeholders. Therefore, the author proposed to define the minority shareholder as a "small shareholder" who has an insignificant number of shares and who does not participate in the day-to-day life of a joint-stock company, but simply receives income in the form of dividends and has other derivative rights. However, minority shareholders can combine their "powers" with other shareholders and thus can influence decision making in the joint-stock company. The author also states the question of what mechanisms exist to protect the rights of minority shareholders. There is no separate law to protect the rights of minority shareholders, but at the same time, Ukrainian legislation provides for various types of protection for both individual shareholder categories and any shareholder. These are intra-corporate (extra-judicial), administrative (for securities market offenses) and judicial methods to protect the rights of minority shareholders. That is why it is proposed to develop the corporate law in terms of the rights of minority shareholders, taking into account the experience of foreign countries.

Keywords: joint-stock company (JSC); minority shareholder; share; rights; protection methods.

Introduction.

Shareholders are a key element when creating a company, since it is they who form the authorized capital of the joint-stock company. Observation of the rights of shareholders allows them to fully participate in the life of the company, influencing its future actions and development strategy. Today it's hard enough to meet a company all shares of which belong to one person or are distributed only between majority shareholders.

Almost each company has minority shareholders, especially if the company is public and its shares are traded on the stock exchange. Since the possibilities for influencing the management of the company by the majority shareholders and minority shareholders are very different, the rights of the latter may be easily infringed.

The topic of protecting the minority shareholders' rights, that is shareholders owning a minority stake, remains relevant today in almost all countries of the world not only for business development, but also for providing shareholders with flexibility in conflict resolution, providing guarantees and tools to protect their rights, all this having a positive impact on the country's image on the international arena and contributing to attracting foreign investment.

As regards Ukraine, at the constitutional level Ukraine is proclaimed a democratic, social and rule-of-law state. Article 3 of the Constitution stipulates that human rights and freedoms and their guarantees determine the content and orientation of the activity of the state and the assertion and protection of human rights and freedoms is the main duty of the state[1].

[1] *Конституція України, 1996* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (2021, January, 21).

The most important function of the state is to protect human rights and freedoms. But just securing it at the legislative level is not enough to really call it one. For this, the state should ensure the implementation of the principles of a democratic, social and rule of law in the realities of the day-to-day life of its citizens.

Although protection of minority shareholders' rights has always been a motto of corporate law, the violation of shareholders' rights in general, the neglect of minority shareholders' rights by majority shareholders and misunderstandings between these groups of stakeholders often take place in most of the countries of the world.

The processes taking place in Ukraine today influence the improvement of legal regulation of both interests of the society as a whole and of its individual members. Over the last few years, corporate governance legislation, including minority shareholders' rights, has been rapidly evolving and modernizing. The reform of the legal system and changes in legislation are in some way related to the political realities in Ukraine, which has turned its vector towards European integration. Recent changes to the Ukrainian corporate legislation have enriched the sphere of corporate relations by the legal institutes of squeeze-out and sell-out, the terms of the shareholders agreement, escrow account, etc.

This article examines and compares issues of regulatory framework, constitutionality, definition of the concept of minority shareholders in a number of jurisdictions, in particular in Ukraine, post-soviet countries and USA. However, the case of Ukrainian legislation will be paid most attention in the course of analysis.

The aim of the article. The objectives are to understand the definition of minority shareholders, existing rights of the minority shareholders and to analyse the current situation of the minority shareholders' rights in Ukraine as well as in other countries.

Research analysis. Recently, a lot of scientific research has been devoted to the issue of protection of the rights and interests of company's shareholders. However, their subject matter is protection of the rights of all company's shareholders, regardless of the amount of their shares in the company (i.e., they do not fully take into account the specifics of protecting the rights and interests of minority shareholders) , or scientists restrict themselves to considering only one legal form – a joint-stock company or a limited liability company, without analysing the division of business companies into public and non-public and not reflecting the particularities of their legal nature, but affecting legal regulation, which in general can be explained by the relative novelty of this distinction for Ukrainian law.

The work of Faleev V.V. is devoted directly to issues of the legal status of minority shareholders, is limited by joint-stock companies, and issues of protecting the rights of minority shareholders are touched upon in only one chapter. In the study Zabitov K.S. analyses protection of rights and interests minority shareholders in the context of a special institution – squeeze out (i.e. a compulsory buy out of minority shares upon request of a majority shareholder in case of acquisition of more than 95% of the company's shares).

Contemporary researches on corporate governance indicate on a number of unresolved issues in the field of protection of minority shareholders rights, which was the topic of study of both national (post-soviet) and foreign researches. The issue of protection of minority shareholders' rights was also the research topic in the following studies: Daniel Szentkuti, Minority shareholder protection rules in Germany, France and in the United Kingdom: A comparative overview; Paul Davies. Introduction to Company Law; F. Hodge O'Neal, Oppression of Minority Shareholders: Protecting Minority Rights; Julian Javier Garza, Rethinking Corporate Governance: The Role of Minority Shareholders – A Comparative Study; Zohar Goshen and Assaf Hamdani, Corporate Control and Idiosyncratic Vision; Doorman, A. and Timmerman, L., Rights of minority shareholders in the Netherland and others.

In the post-soviet science the issue of protection of minority shareholders' rights was studied by such scientists as Zhornokuy Y., Some Issues of Protection of the Right to Participate in the Management of the Business Entity; Kibenko O., Mechanism of the Forced Sale of Shares – Squeeze out: EU Experience and Prospects of Implementation in the Legislation of Ukraine; Spasibo-Fateeva I., Realization of Corporate Rights of Minority Sharehoders and others.

In 2018 the European Commission published its Study on minority shareholders protection. The task of the study was designed to assist the European Commission DG Justice and Consumers in assessing the European Union's (hereinafter – the EU) approach to and policy on minority shareholder protection. The study includes a thorough analysis and assessment of every EU member state's legal framework as it relates to minority shareholder protection, and it focuses on all the main categories of minority shareholder rights, namely economic, control (decision making), information, litigation, and equal treatment rights. It strives to enable policymakers to obtain a clearer picture of the EU member states' hard laws (such as laws, regulations, other legal acts, and listing rules), soft laws (such as corporate governance codes) and established case law

with respect to minority shareholder protection. It identifies any gaps, inconsistencies and incompatibilities in the legal frameworks of all the EU member states, especially ones that may influence cross-border investment and the further development of the single market. It also provides input for the European Commission's ongoing work on monitoring corporate governance developments in the EU.

Results and discussion. The day-to-day activity of the company requires a decision making with respect to the company's management and usually such decisions are made by the majority of shareholders (participants). In decision making process one can identify occasional instances where they find that the majority interests are in conflict with the minority interests. In case, if the decisions made are not in the best interests of the company but only meet the interests let's say of majority shareholders, interests of minority shareholders may have been violated and such minority group of shareholders shall have the right to argue against the decision made.

It must be noted that in a joint-stock company the corporate control over it is not separated from the property, i.e. it belongs directly to the shareholders but not its management. Therefore, the concept of corporate control shall be defined.

The logical prerequisite for the emergence of corporate control in the company is the majority principle, without which it would be difficult to imagine the normal functioning of companies and the development of corporate relations in general. The requirement of unanimity in making each decision would inevitably lead to endless deadlocks and conflicts between members of the company. Therefore, the principle of decision-making by a majority of votes can be called the cornerstone of corporate law. However, it is noteworthy that the principle of majority – in the sense in which it is understood now, i.e. like the majority, determined on the basis of "one share – one vote", did not always prevailed in corporate law. The history of corporate law indicates the existence of other approaches to decision-making within the company, namely the principle of majority, determined through the formula "one person – one vote", as well as the principle of unanimity[1]. Tarasov I.T., describing in his monograph the foreign legislation of the end of the 19th century, notes that "recognition of the right to vote belonging not only to each shareholder, but also to each share ... turned out to be positively impossible in practice ... Therefore, the law decides, on the one hand, that the number of votes does not increase evenly with the number of shares, but only in a certain proportion ... on the other hand, the legislation establishes a known maximum number of votes, more than which one person cannot have, no matter how great is the number of his shares"[2].

In the famous work of Berle and Means, corporate control is understood as a real opportunity to form a board of directors (or its majority) either by direct possession of a majority of votes or by using various legal means to exert influence or even pressure on the decision of the majority[3].

Protection of minority shareholders' rights is in fact one of the most difficult problems which the contemporary corporate law faces. The key concept lying behind this is to strike a balance between the effective control over the company given the interests of minor group of stakeholders. Ukrainian law as well as the laws of a number of countries does not provide for the definition of minority shareholder. However it entitles the shareholders holding a particular percentage of the company's shares to certain rights which may be considered as methods of protection of minority shareholders' rights.

In order to analyse current legal regulators in the field of protection of minority shareholders' rights, it is necessary first of all to define the concept of minority shareholders. Ukrainian Civil and corporate law does not know such a definition as a minority shareholder, it has not been well studied in doctrine. The most accurate definition can be found in works of Western scholars.

In American literature, a minority shareholder is understood as "a shareholder who owns less than a half the total shares outstanding and thus cannot control the corporation's management or singlehandedly elect directors"[4]. Given the two-tier structure of the corporation's management bodies that has developed in the United States[5], the activities of the board of directors, the body that manages the corporation and controls its business, may be under the control of shareholders.

[1] Степанов, Д. И. (2009). Феномен корпоративного контроля. *Вестник гражданского права*. Москва: В. Ема, *9, 3*, 167-171.

[2] Тарасов, И. Т. (2000). *Учение об акционерных компаниях*. Москва: Статут, 428-429.

[3] Berle, A. A., Means, G. C. (1932). *The Modern Corporation and Private Property.* Piscataway: Transaction Publishers, 69.

[4] Bryan, A. G. (ed.) (2009). *Black's Law Dictionary*. Toronto: Thomson Reuters, 1500.

[5] Васильев, Е. А. (ред.) (1993). Гражданское и торговое право капиталистических государств. Москва: Международные отношения, 153.

Merriam-Webster Legal Dictionary defines a minority shareholder as "a shareholder whose proportion of shares is too small to confer any power to exert control or influence over corporate action"[1].

Paul Davies, British professor, defines minority shareholders as "shareholders who do not hold sufficient shares to enable independent decision-making"[2].

Ukrainian state bodies define a minority shareholder as "a shareholder who does not have the corporate rights entitling to the majority of votes in the highest governing body of the company"[3].

Some post-soviet authors understand a minority shareholder as a shareholder who owns a smaller stake than a controlling stake[4]. Alternatively, a minority shareholder will be deemed as such due to having insufficient shares to block certain decisions and, therefore, exercise significant influence over the fate of the joint-stock company[5].

However, in our opinion, it would be legally reasonable to recognize a minority shareholder as one who owns at least one share of the company. This is obvious, since such a shareholder already owns binding rights with the company.

In other words, a minority shareholder is a "small shareholder" who has an insignificant number of shares and who does not participate in the day-to-day life of a joint-stock company, but simply receives income in the form of dividends and has other derivative rights.

The question that has to be answered is: what small, insufficient number of shares a shareholder needs to have in order to be able to be recognized as a minority shareholder?

The Law of Ukraine "On Joint Stock Companies" dated 17 September 2008 No. 514-VI, as amended (hereinafter – the JSC Law) does not answer this question[6].

Analysis of the Law on Joint Stock Companies allows us to determine to what rights a shareholder owning a certain number of shares is entitled. Thus, each share of a joint stock company entitles its shareholder to the same set of rights, including the right to: (i) participate in the management of a joint stock company; (ii) receive dividends; (iii) in the event of the liquidation of a company, obtain part of its property or the value of part of the property of the company; (iv) obtain information about the business activity of a joint stock company[7].

The above general list of corporate rights granted by shares is not exhaustive. The JSC Law also provides that shareholders – owners of ordinary shares of the company may have other rights stipulated by acts of legislation and the charter of a joint stock company[8].

A joint stock company is a legal entity, and therefore it is an organization with governing bodies. It is the governing bodies that must ensure the balance of interests of all shareholders (participants) of the company, including minority shareholders.

The highest governing body of a joint-stock company is the general meeting of shareholders, who make all important decisions in the activities of the joint-stock company. The notice of the general shareholders' meeting and the draft agenda shall be sent to the shareholders not later than 30 days before the date of their holding. This means that the JSC Law provides for a guarantee of participation in the general meeting for all shareholders, and therefore for minority shareholders.

All decisions at the general meeting of shareholders are adopted by voting. However, the problem of minority shareholders is that due to lack of votes, they cannot influence the result of voting. However, the JSC Law provides for the possibility of entering into an agreement between shareholders of the company, which may provide for the obligation of its parties to vote in a certain way at the general meeting of shareholders, to agree on the option of voting with other shareholders. In this way, minority shareholders, by combining their "powers", can influence decision making at the general shareholders meeting.

---

[1] Merriam-Webster (2020). *Legal Dictionary* <https://www.merriam-webster.com/legal/minority%20shareholder> (2021, January, 21).

[2] Davies, P. (2010). *Introduction to Company Law*. Oxford, 216.

[3] *Методичні рекомендації щодо застосування поняття контролю, 2018* (Антимонопольний комітет України). *Антимонопольний комітет України офіційний веб-сайт* <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=145288&schema=main> (2021, January, 21).

[4] Долинская, В. В., Фалеев, В. В. (2010). *Миноритарные акционеры: статус, права и их осуществление*. Москва: Wolters Kluwer, 65.

[5] Габов, А. В., Забитов, К. С. (2012). Роль Конституционного Суда в защите прав миноритарных акционеров. *Закон, 1*, 108.

[6] *Закон України про акціонерні товариства, 2008* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (2021, January, 21).

[7] Ibid, 25.

[8] Ibid.

Speaking of methods to protect the rights of minority shareholders, the scientific literature identifies three methods of resolving a dispute between a shareholder whose rights have been violated and a joint stock company: intra-corporate (extra-judicial), administrative (for securities market offenses) and judicial[1].

Intra-corporate means the negotiation of the parties, establishment of conciliation commissions. In practice, implementation of this method is possible in the presence in the company of an appropriate agreement between the shareholders, the provisions of which would protect the rights of minority shareholders and regulate the procedure of such processes, or by direct consolidation in the charter of the company.

Dolinskaya V.V. identifies two sub-types of intra-corporate method of protecting rights:

the procedure for protection of rights by the independent actions of an authorized person (for example, the sell-out right provided for by Article 653 of the JSC Law);

a conciliation method, in which the settlement of the conflict is carried out mainly by reconciling the conflicting parties with their interests (for example, conciliation procedures)[2].

However, nowadays, in Ukraine, intra-corporate dispute resolution is a rare occurrence, since corporate relationships are a young institution that has not developed as well as in Western countries, so when discussing ways to protect shareholders' rights, it is necessary to note the special role of the court.

Legal protection of rights of all shareholders is regulated in detail at the legislative level. The Commercial Procedural Code of Ukraine (hereinafter – the CPC) contains provisions under which disputes arising from corporate relations, including disputes between participants (founders, shareholders, members) of a legal entity or between a legal entity and its participant (founder, shareholder, member), including the disposing party, related to the creation, operation, management or termination of such legal entity, other than labour disputes, as well as disputes arising from corporate (other than shares) transactions in a legal entity shall be considered by the commercial court at the location of a legal entity Commercial Procedural Code of Ukraine dated 6 November 1991.

Analysis of the CPC and the JSC Law reveals the main cases of a shareholder's application to the court for protection of violated rights related to participation in a company.

In particular, the CPC provides for the possibility of filing a claim by a shareholder owning 10 or more percent of the company's shares for damages caused to the joint-stock company as a result of the actions of its official. At the same time, the CPC grants other shareholders owning 10 or more percent of the company's shares the right to join the lawsuit by filing a relevant application to the court[3].

In case of violation of the right to purchase the shares provided for by Article 7 of the JSC Law, any shareholder of a company is entitled within three months from the day on which he learned or should have learned of such violation, to request in court the transfer to him/ her of the rights and obligations of the securities purchaser.

The parties to the shareholders agreement may apply to the court for protection of their rights based on such agreement, including the right to demand compensation for damages caused as a result of breach of the contract, recovery of a penalty (fine), payment of compensation (fixed amount of money or amount under determination in the manner stipulated by the shareholders agreement), the application of other measures of liability in connection with the breach of the shareholders agreement[4].

A shareholder whose rights and interests protected by the law are violated by a decision of the general meeting or if the procedure for making such a decision violates the requirements of the JSC Law, other acts of legislation, charter or regulation on the general meeting of a joint-stock company, may appeal to the court such decision within three months from the date its adoption[5].

Any shareholder has the right to apply for the protection of their rights to the commercial court at the location of the company in case of violation of the provisions of the law on acquisition of shares of a public joint-stock company due to the consequences of acquisition of a controlling stake or a significant controlling stake in the company[6].

---

[1] Носов, С. И. (2001). О защите прав акционеров. *Законодательство, 1*, 21; Долинская, В. В. (2006). *Акционерное право: основные положения и тенденции*. Москва: Wolters Kluwer, 736.

[2] Долинская, В. В. (2010). Понятие корпоративных конфликтов. *Законы России: опыт, анализ, практика, 6*, 8.

[3] *Господарський процесуальний кодекс України, 1991* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (2021, January, 21).

[4] *Закон України про акціонерні товариства, 2008* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (2021, January, 21).

[5] Ibid, 501.

[6] Ibid, 651.

A shareholder is also entitled to file a claim to the court on invalidation of a related party transaction concluded on the terms which, according to the opinion of an independent auditor involved, a valuation entity or another person with appropriate qualifications, constitute for the company less well than normal market conditions[1].

Another noteworthy provision of the JSC Law is according to which any shareholder who considers that an independent director (meaning an independent member of the supervisory board) does not meet the requirements set for independent directors, may apply to the court with a claim for recognising a person as such who cannot be considered an independent director[2].

A minority shareholder also has the right to file a lawsuit with the court to declare a significant transaction invalid if the order of its approval was violated. At the same time, for the minority, the possibility of satisfying such a claim is practically reduced to zero, given that the number of voting shares he/ she has is insufficient to make another decision.

In United States of America law entitles the minority shareholders to special rights in case of takeovers. The most significant is the shareholder's right to demand the determination of the "fair value" of the shares owned by such shareholder by assessing their value and then redeeming the shares at such an "appraisal price" (also known as appraisal right)[3]. The said right allows a minority shareholder, who disagrees with the majority decision on significant changes in the structure and activities of the corporation and is unable to influence the content of such a decision, to leave the corporation and receive a fair reimbursement of the value of its shares[4].

The laws of certain states provide for various reasons for shareholders to have the right to demand the evaluation and repurchase of shares. Thus, § 262 of the Delaware General Corporation Law provides a shareholder with such right in the event of a corporation reorganization by merger or acquisition, if the shareholder did not vote in favor of the reorganization decision or did not express his consent in writing to the reorganization[5].

While clearly regulating the procedure for exercising the right of shareholders to demand the valuation and redemption of shares, state laws usually do not provide for a well-developed method for estimating the value of shares of a corporation's shareholder that does not agree with its decision on the relevant issue. In many states, the price of shares to be repurchased is defined as their market price, while in the state of Delaware, for example, the court evaluates not only the value of the shares themselves, but also the size of possible income to be obtained due to owning such shares[6].

A special right that serves to protect the interests of minority shareholders is the right of a shareholder to appeal to the court with a derivative suit (action) in defence of the interests of the corporation to persons who caused losses by the actions of the corporation and indirectly to small shareholders. Derivative claims are used not only in the USA[7], but also in other countries of the Anglo-Saxon legal system, for example, in the UK and Canada[8]. Indirect claims are also known to Ukrainian law. Typically, such lawsuits are brought against managers in cases of abuse of their authority, in violation of the "fiduciary duties" of the corporation and shareholders assigned to them[9].

Conclusions.

Analysis of the sources operating with the concept of minority shareholder showed that minority shareholders are considered as "small shareholders", holders of "small shareholdings" or as "owners of non-controlling interest". At the same time, such shareholders are a "weak party in the corporate relations system"; protection of their rights shall be prioritized. Minority stakes are interpreted as an ineffective means of

[1] Ibid, 71.
[2] Ibid, 531.
[3] Pepin, M. (1992). *Exclusivity of Appraisal – the Possibility of Extinguishing Shareholder Claims, 42 Case W. Res. L. Rev*. 955, 960.
[4] Barry, M. W. (1998). *The Purpose of the Shareholders' Appraisal Remedy*. Tenn. L.: Rev, 65, 661, 666.
[5] Delaware General Corporation Law (1996). *Delaware Laws (Annotated)*. USA: Prentice Hall.
[6] Michelle, M. (1992). *Exclusivity of Appraisal – the Possibility of Extinguishing Shareholder Claims, 42 Case W. Res. L*, 960-961; Delaware General Corporation Law (1996). *Delaware Laws (Annotated) annotations, § 262*. USA: Prentice Hall.
[7] Delaware General Corporation Law (1996). *Delaware Laws (Annotated), § 327*. USA: Prentice Hall.
[8] Кравченко, Р. (2001). Средства защиты прав акционеров: сравнительный анализ опыта России и Канады. *Юрист, 4*, 22-23.
[9] Романова, Ю. В. (2004). Защита прав миноритарных акционеров по российскому и зарубежному гражданскому праву. *Юрист*, 8.

managing and exercising a shareholder's influence on the management of the financial and economic activities of specific joint stock companies; a low-income asset. The fundamental feature of a minority stake is not its numerical indicator, but also a real opportunity to influence the management and control of a particular joint stock company that a minority shareholder gives to its shareholder. The characterisation of the shareholder as a minority depends on both the size of the block of his shares and the "distribution of forces" in the joint stock company. An analysis of the legal status of the owners of the respective blocks of shares showed that the owners of the blocks of shares of 50 percent and more have an undeniable real opportunity to exercise control and management over the company, to resolve current issues of its economic and management activities. The legal status of shareholders-holders of shares in up to 10 percent is characterized by the inability to really influence the control and management of the company.

Thus, to date, Ukrainian corporate law does not explicitly enshrine rules related to the protection of minority shareholder rights, but at the same time provides for various types of protection for both individual shareholder categories and any shareholder. Due to the lack of legal regulation, case law is not always designed in such a way that it is possible to answer all the available questions in this field.

Certainly, the legal field needs considerable refinement, taking into account the experience of foreign countries, where the corporation institute is more developed. However, it should be noted that in the event of a dispute between a joint-stock company and a minority shareholder, the latter has the opportunity to refuse to participate in the joint-stock company and enjoy his/ her sell-out right.

References:

1. Barry, M. W. (1998). *The Purpose of the Shareholders' Appraisal Remedy*. Tenn. L.: Rev, *65*, 661, 666. [in English].
2. Berle, A. A., Means, G. C. (1932). *The Modern Corporation and Private Property.* Piscataway: Transaction Publishers, 69. [in English].
3. Bryan, A. G. (ed.) (2009). *Black's Law Dictionary*. Toronto: Thomson Reuters, 1500. [in English].
4. *Hospodarskyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny, 1991* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Commercial Procedural Code of Ukraine, 1991 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (2021, January, 21). [in Ukrainian].
5. *Konstytutsiya Ukrayiny, 1996* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Constitution of Ukraine, 1996 (Verkhovna Rada of Ukraine)].*Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (2021, January, 21). [in Ukrainian].
6. Delaware General Corporation Law (1996). *Delaware Laws (Annotated)*. USA: Prentice Hall. [in English].
7. Delaware General Corporation Law (1996). *Delaware Laws (Annotated), § 327*. USA: Prentice Hall. [in English].
8. Dolinskaya, V. V., Faleyev, V. V. (2010). *Minoritarnyye aktsionery: status, prava i ikh osushchestvleniye* [Minority shareholders: status, rights and their implementation]. Moscow: Wolters Kluwer, 65. [in Russian].
9. Dolinskaya, V. V. (2010). Ponyatiye korporativnykh konfliktov [The concept of corporate conflicts]. *Zakony Rossii: opyt, analiz, praktika* [Russian laws: experience, analysis, practice], *6*, 8. [in Russian].
10. Dolinskaya, V. V. (2006). *Aktsionernoye pravo: osnovnyye polozheniya i tendentsii* [Stock Law: Main Provisions and Trends]. Moscow: Wolters Kluwer, 736. [in Russian].
11. Gabov, A. V., Zabitov, K. S. (2012). Rol Konstitutsionnogo Suda v zashchite prav minoritarnykh aktsionerov [The role of the Constitutional Court in protecting the rights of minority shareholders]. *Zakon* [Law], *1*, 108. [in Russian].
12. *Metodychni rekomendatsiyi shchodo zastosuvannya ponyattya kontrolyu, 2018* (Antymonopolnyy komitet Ukrayiny) [Methodical recommendations on the application of the concept of control, 2018 (Antimonopoly Committee of Ukraine)]. *Antymonopolnyy komitet Ukrayiny ofitsiynyy veb-sayt* [The Antimonopoly Committee of Ukraine is the official website] <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=145288&schema=main> (2021, January, 21). [in Ukrainian].
13. Kravchenko, R. (2001). Sredstva zashchity prav aktsionerov: sravnitelnyy analiz opyta Rossii i Kanady [Protection of shareholders' rights: a comparative analysis of the experience of Russia and Canada]. *Yurist* [Lawyer], *4*, 22-23. [in Russian].
14. Merriam-Webster (2020). *Legal Dictionary* <https://www.merriam-webster.com/legal/minority%20shareholder> (2021, January, 21). [in English].
15. Michelle, M. (1992). *Exclusivity of Appraisal – the Possibility of Extinguishing Shareholder Claims, 42 Case W. Res. L*, 960-961. [in English].
16. Delaware General Corporation Law (1996). *Delaware Laws (Annotated) annotations, § 262*. USA: Prentice Hall. [in English].
17. Nosov, S. I. (2001). O zashchite prav aktsionerov [Protection of shareholders' rights]. *Zakonodatelstvo* [Legislation], *1*, 21. [in Russian].
18. Davies, P. (2010). *Introduction to Company Law*. Oxford, 216. [in English].

19. Pepin, M. (1992). *Exclusivity of Appraisal – the Possibility of Extinguishing Shareholder Claims, 42 Case W. Res. L. Rev*. 955, 960. [in English].
20. Romanova, Yu. V. (2004). Zashchita prav minoritarnykh aktsionerov po rossiyskomu i zarubezhnomu grazhdanskomu pravu [Protection of the rights of minority shareholders under Russian and foreign civil law]. *Yurist* [Lawyer], *8*. [in Russian].
21. Stepanov, D. I. (2009). Fenomen korporativnogo kontrolya [The phenomenon of corporate control]. *Vestnik grazhdanskogo prava* [Bulletin of civil law]. Moscow: V. Ema, *9, 3*, 167-171. [in Russian].
22. Tarasov, I. T. (2000). *Ucheniye ob aktsionernykh kompaniyakh* [The doctrine of joint stock companies]. Moscow: Statute, 428-429. [in Russian].
23. *Zakon Ukrayiny pro aktsionerni tovarystva, 2008* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law of Ukraine on Joint Stock Companies, 2008 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (2021, January, 21). [in Ukrainian].
24. Vasilyev, Ye. A. (ed.) (1993). *Grazhdanskoye i torgovoye pravo kapitalisticheskikh gosudarstv* [Civil and commercial law of capitalist states]. Moscow: International Relations, 153. [in Russian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.25

Andrii Frantsevych
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7450-3725
Scientific Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine

CONCEPTS AND ADMINISTRATIVE-PROCEDURAL ASPECTS OF THE INTERACTION OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION WITH PUBLIC AUTHORITIES

Андрій Францевич
Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, Україна

ПОНЯТТЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

The article defines the concept and administrative-procedural aspects of the interaction of the State Bureau of Investigation with public authorities. It is noted that the concept of "administrative procedure" is based on clear and regulated sequence of actions to perform the tasks assigned to the public authority in order to achieve a positive result. Emphasis is made on the fact, that the implementation of administrative procedures appropriate for the staff of the State Bureau of Investigation, is to implement a clear procedure regulated by law aimed at ensuring the resolution of individual cases and making management decisions to achieve legal results to detect, prevent, terminate, disclose and investigate crimes under the jurisdiction of the State Bureau of Investigation. It is noted that in order to perform the tasks assigned to the State Bureau of Investigation, such administrative procedures are implemented in cooperation with other government agencies, within the limits and to the extent specified by law. During the interaction of the State Bureau of Investigation with other state bodies, in order to carry out the investigations entrusted to the Bureau, the following administrative procedure as the implementation of a pre-trial investigation was identified in the activities of the latter. Its content, legal regulation and ways of improvement are analyzed. It was found that the level of legal regulation of the order of interaction of these state bodies is inadequate and insufficient for the effective implementation of their activities to combat crime. In this regard, it is proposed to develop and approve a single legal act, which would regulate all procedural aspects of the organization of interaction between investigative bodies and departments authorized to conduct pre-trial investigations.
Keywords: administrative procedure, administrative-procedural activity, interaction, law enforcement agencies, investigation, warning.

Постановка проблеми. Україні розпочала процес реформування правоохоронних органів з метою імплементації світових стандартів в їх діяльність, націлених на забезпечення ефективної антикорупційної протидії в державних органах країни. Державне бюро розслідувань України як незалежний антикорупційний спеціалізований орган в правоохоронній системі на законодавчому рівні наділений низкою дієвих адміністративних процедур, забезпечений правовими гарантіями незалежності, повноваженнями й ресурсами відповідно до міжнародних стандартів, покликаний протидіяти високопосадовій корупції та здійснення оперативно-розшукової діяльності в межах наділених компетенцій.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Дослідженням особливостей адміністративно-правового регулювання діяльності Державного бюро розслідувань здійснювали низка вчених, таких як: Л.І. Аркуша, Н.М. Бакаянова, Р.В. Греба, С.Т. Гончарук, В.І. Литвиненко, М.С. Моісєєв,

М.А. Погорецький, О.М. Рєзнік, О. С. Старенький, С.В. Телешев, Г. О. Усатий, В.Г. Хашев, В.І. Цимбалюк та ін. В контексті реформ, що й досі тривають в правоохоронній системі, дослідження адміністративних процедур в діяльності ДБР є на сьогодні актуальним.

Метою є дослідження понять «процедура», «адміністративна процедура», визначення сутності, змісту цього поняття з метою визначення ролі адміністративних процедур у взаємодії ДБР з іншими державними органами з урахуванням впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Конституція України (ст. 3) проголошує головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також встановлює принцип, згідно з яким саме ці права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави[1]. Конституційні принципи лягли в основу діяльності ДБР, яка ґрунтується на засадах верховенства права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави[2].

На основі визначеної регламентації адміністративної процедурної діяльності посадової особи здійснюється дотримання конституційних принципів, забезпечення рівності осіб перед законом у разі порушення норм законодавства.

Одним із аспектів визначеності змістовності та виокремлення процесів формування та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань, спрямованої, у першу чергу, на розкриття і розслідування злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище в країні, складають основу адміністративних процедур в діяльності ДБР.

Якщо ми звернемось до етимології цього поняття, то під терміном «процедура» розуміють (франц. procedure, від лат. procedere – просуватися) – порядок, наступність, послідовність у вчиненні дій для досягнення певного результату. Особливість правової процедури полягає у тому, що вона застосовується у сфері права. Правова процедура у правовому розумінні – це врегульований законом, іншими нормативно-правовими актами порядок, який складається з послідовних дій і спрямований на досягнення правового результату[3].

Отже, як бачимо, в основу даного поняття покладено визначену та регламентовану послідовність дій для виконання поставлених перед органом публічної влади завдань з метою досягнення позитивного результату.

Визначення даного поняття пропонує Проєкт Закону України «Про адміністративну процедуру» від 14.05.2020 № 3475, який визначає адміністративну процедуру як визначений законодавством порядок здійснення адміністративного провадження[4]. Але даний проєкт на сьогодні не затверджений, тому залишається актуальним визначення врегулювання адміністративно-процедурних питань на законодавчому рівні, що запровадить якісно новий рівень законодавчої регламентації процедур зовнішньо-управлінської діяльності органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, та захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у відносинах із державою[5].

Отже, резюмуючи викладене вище, можна зробити висновок, що, у цілому, реалізація адміністративних процедур, притаманних працівникам Державного бюро розслідування, полягає у здійсненні визначеного та регламентованого законодавством порядку дій, спрямованих на забезпечення вирішення індивідуальних справ та прийняття владних управлінських рішень для досягнення правового результату з метою виявлення, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до підслідності ДБР. Слід зазначити, що для виконання

[1] *Конституція України*, ст. 3. 1996 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (2021, січень, 21).

[2] *Закон про Державне бюро розслідувань*, *3*, *2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (2020, жовтень, 04).

[3] Шемшученко С. та інші (2003). *Юридична енциклопедія: в 6 томах.* Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 5, 186-187.

[4] *Проєкт Закону про адміністративну процедуру*, *2020* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*.<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834>. (2020, грудень, 13).

[5] Там само.

покладених на ДБР завдань такі адміністративні процедури реалізуються при взаємодії з іншими державним органами, в межах та обсязі, визначених законодавством.

Під час взаємодії ДБР з іншими державними органами з метою виконання покладених на бюро розслідувань в діяльності останнього можна виділити таку адміністративну процедуру та шляхи її удосконалення, як здійснення досудового розслідування.

До повноважень ДБР відповідно до ст. 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» віднесено здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань[1]. Як ми вже зазначали у попередньому підрозділі, відповідно до ст. 38 КПК України встановлено, що досудове розслідування здійснюють слідчі підрозділи: органів Національної поліції; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів Державного бюро розслідувань; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України[2]. Дані слідчі дії здійснюються слідчими органами одноособово або слідчою групою.

Варто зауважити, що регламентація взаємодії Національної поліції України здійснюється на основі наказів Міністерства внутрішніх справ України від 06 липня 2017 року № 570 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» та від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні»[3]. Так, ч.5, п.7, розділ 1 наказу від 06 липня 2017 року № 570 передбачено, що слідчі підрозділи при здійсненні досудового розслідування своїх взаємодіють з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, громадськими організаціями і об'єднаннями, а також відповідно до міжнародних договорів України з компетентними та судовими органами іноземних держав[4]. Більш того, вказаним наказом визначено порядок організацій цієї взаємодії та особу, яка відповідає за організацію взаємодії, звітує про стан взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень тощо (ч. 2 п. 3 розділ V)[5]. Наявність регламентації взаємодії Національної поліції України з іншими державним органами, установами, громадськими організаціями і об'єднаннями визначає шляхи, способи та порядок їх взаємодії на законодавчому рівні, про що не скажеш відносно ДБР. Також у п. 1 гл. ІІІ серед основних функцій взаємодії органів досудового розслідування наводяться також організація взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції з Генеральною прокуратором України, регіональними, місцевими прокурорами, зокрема прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, органами та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову і судово-експертну діяльність[6]. Вказані нормативно-правові акти МВС України направлені на запобігання вчинення кримінальних правопорушень, їх своєчасного виявлення та розслідування, сприяння відшкодуванню завданої кримінальними правопорушеннями шкоди винними у скоєні злочину особами, відновлення порушених прав та інтересів постраждалих осіб.

Тож на сьогодні гостро постає питання щодо необхідності розробки єдиного нормативно-правового акту з регламентації взаємодії, який би визначав порядок організації та здійснення взаємодії правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана зі здійсненням досудового розслідування. Оскільки відповідно до ст. 22 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»

---

[1] *Закон про Державне бюро розслідувань*, *3, 2015* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (2020, жовтень, 04).

[2] *Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (2020, листопад, 29).

[3] *Наказ про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, 2017* (Міністерство внутрішніх справ України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (2020, листопад, 29).

[4] *Наказ про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, 2017* (Міністерство внутрішніх справ України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#top> (2020, листопад, 29).

[5] Там само.

[6] Калатур, М. В. (2017). Шляхи взаємодії слідчих підрозділів з іншими суб'єктами кримінального провадження України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, *6, V, 4*, 121-125.

останнє взаємодіє не тільки з правоохоронними органами, а й зі значним колом державних установ та громадських організацій, окремо має бути розроблена інструкція з організації та здійснення взаємодії ДБР з державними установами та іншими організаціями, діяльність яких має на меті попередження та здійснення превентивних заходів у боротьбі зі злочинністю.

Заслуговує на увагу ч. 2 ст. 4 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», якою заборонено втручатися у діяльність Державного бюро розслідувань державним органам, органам місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб тощо. Будь-які вказівки, пропозиції, вимоги, доручення, спрямовані до Державного бюро розслідувань та його працівників, що стосуються питань досудового розслідування в конкретних кримінальних провадженнях, є неправомірними і не підлягають виконанню. У разі отримання такої вказівки, вимоги, доручення тощо працівник Державного бюро розслідувань невідкладно інформує про це в письмовій формі Директора Державного бюро розслідувань[1].

Виходячи зі змісту вказаної статті, допомога, уточнення, пояснення, наукові консультації або інші шляхи взаємодії працівників ДБР з іншими державними органами, згідно з якими будь-які вказівки, пропозиції, вимоги, доручення, направлені до бюро та його працівників, стосовно питань досудового розслідування в конкретних кримінальних провадженнях, є неправомірними і не підлягають виконанню. Звідси слідує про неможливість ефективного здійснення досудового розслідування ДБР у взаємодії з іншими державними органами, що, на нашу думку, суперечить вимогам чинного законодавства.

Висновок. Для усунення неточностей та суперечностей ч. 2 ст. 4 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», пропонуємо доповнити п. 2 ч.2 ст. 4, виклавши у наступній редакції:

«Будь-які вказівки, пропозиції, вимоги, доручення, спрямовані до Державного бюро розслідувань та його працівників, що стосуються питань досудового розслідування в конкретних кримінальних провадженнях, є неправомірними і не підлягають виконанню, крім випадків, якщо вони мають правовий і науково-методичний характер».

Підсумовуючи дослідження адміністративних процедур здійснення взаємодії ДБР з іншими правоохоронними органами, хочемо наголосити на необхідності прийняття єдиної інструкції з організації взаємодії всіх слідчих органів та підрозділів, уповноважених здійснювати досудове розслідування, на кшталт існуючої на сьогодні Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої Наказом МВС України від 07.07.2017 № 575**.** Окремо має бути розроблена інструкцію з організації та здійснення взаємодії ДБР з державними установами та іншими організаціями, які взаємодіють з ДБР з метою попередження та здійснення превентивних заходів у боротьбі зі злочинністю.

References:

1. *Konstytutsiia Ukrainy, 1996* (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Constitution of Ukraine, 1996 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (2021, January, 21). [in Ukrainian].
2. *Zakon pro Derzhavne biuro rozsliduvan, 2015* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on the State Bureau of Investigation 2015 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>. (2020, October, 12). [in Ukrainian].
3. Shemshuchenko, S. (2003). *Yurydychna entsyklopediia*: *v 6 tomakh* [Legal encyclopedia: in 6 volumes]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, *5*. [in Ukrainian].
4. *Proekt Zakonu pro administratyvnu protseduru, 2020* (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Draft Law on Administrative Procedure, 2020 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834>. (2020, December, 13) [in Ukrainian].
5. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy, 2012* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Criminal Procedure Code of Ukraine, 2012 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (2020, November, 29). [in Ukrainian].

[1] *Закон про Державне бюро розслідувань*, ст. 3. 2015 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (2020, жовтень, 04)

6. *Nakaz pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyiavlenni ta rozsliduvanni, 2017* (Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy) [Order on approval of the Instruction on organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine in prevention of criminal offenses, their detection and investigation, 2017 (Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>. (2020, November, 29). [in Ukrainian].
7. *Nakaz pro orhanizatsiiu diialnosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannia Natsionalnoi politsii Ukrainy, 2017* (Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy) [Order on the organization of the pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine, 2017 (Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#top>. (2020, November, 29). [in Ukrainian].
8. *Nakaz pro orhanizatsiiu diialnosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannia Natsionalnoi politsii Ukrainy, 2017* (Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy). [Order on the organization of pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine, 2017 (Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#top>. (2020, November, 29). [in Ukrainian].
9. Kalatur, M. V. (2017). Shliakhy vzaiemodii slidchykh pidrozdiliv z inshymy subiektamy kryminalnoho provadzhennia Ukrainy [Ways of interaction of investigative units with other subjects of criminal proceedings of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii* [Actual problems of domestic jurisprudence], *6, 4*, 121-125. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.26

Ihor Nikolaienko
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3141-720X
Zaporizhzhia National University, Ukraine

FORMS AND METHODS OF PROTECTION OF PASSENGERS' RIGHTS DURING TRANSPORTATION IN URBAN AND SUBURBAN COMMUNICATIONS

Ігор Ніколаєнко
Запорізький національний університет, Україна

ФОРМИ ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПАСАЖИРА ПРИ ПЕРЕВЕЗЕННЯХ У МІСЬКОМУ ТА ПРИМІСЬКОМУ СПОЛУЧЕННІ

Passenger transportation is an area of activity for various modes of transport. However, both the organization of transportation and its implementation are dependent from many factors: the type of transport and its peculiarities, the type of connection, the specific legal regulation of transport. Transportation of passengers in urban and suburban traffic has its own peculiarities, as well as the contracts they are formalized in.

The specificity of the legal relationship for the carriage of passengers in urban and suburban traffic determines the dominant position of the carrier. This relationship is a public contract by its nature provided by the legislator in the case where one of the parties to the contract is a weak party that needs to secure its rights. Most of the terms of such an agreement are fixed in regulations. However, the acts of transport legislation governing the operation of urban road and urban electric transport do not have the consequences of a carrier's violation of its obligations or violation of a passenger's rights.

The impression is that the carrier is responsible, but there is the inability to protect the rights of the passenger. A passenger cannot force a carrier to pay a penalty in the event of a breach. This negates the grounds of contractual liability. However, the non-proprietary nature of the rights of the passenger does not exclude the possibility of their protection in the manner provided by Art. 16 of the Civil Code of Ukraine: recognition of the right; termination of the infringing action; restoration of the situation that existed before the violation; compulsory performance of duty in kind; change of legal relationship; termination of legal relationship; compensation for damages and other methods of compensation for property damage; compensation for moral (non-pecuniary) damage; the recognition of a decision, act or omission by a public authority. In general, the application of these means of protection is not limited and is determined by the nature of the violation and the ability of the method chosen to ensure the protection of the infringed passenger's right.

The choice of the method of protection is determined by the nature of the violation and its ability to provide protection.

Keywords: passenger, passenger transportation contract, urban transportation, protection of rights, methods of protection, forms of protection, compensation for damage, moral damage, concession

Постановка проблеми. Метою цивільно-правового регулювання є упорядкування суспільних відносин, їх стабільність та передбачуваність. Цій меті слугує і укладання цивільно-правових договорів, сторони яких прагнуть конкретизувати, пристосувати існуючий механізм цивільно-правового регулювання до своїх потреб та інтересів в конкретних правовідносинах, персоналізуючи

їх. Нормальною є ситуація належного виконання договору. Та, нажаль, сторона, зацікавлена в отриманні плати за договором, не особливо мотивована до цього, особливо коли йдеться про особу, яка використовує своє монопольне чи домінуюче положення на ринку послуг. Забезпечити права іншої сторони договору (в досліджуваному нами договору перевезення пасажира в міському та приміському сполученні) – пасажира, який є споживачем транспортної послуги можливе шляхом створення умов для належного виконання договору перевізником. Йдеться і про організацію здійснення перевезення (шляхом ліцензування діяльності з перевезення пасажира, і про проведення конкурсів на обслуговування маршрутів в місцевому та приміському сполученні), і про нормативне закріплення наслідків неналежного виконання договору перевізником, і про застосування форм та способів захисту прав пасажира як способу здійснення особою її права на захист. Іншими словами, йдеться і про профілактику правопорушення, і про вжиття заходів, спрямованих на відновлення порушеного права. Несприятливі наслідки для порушника, які узгоджуються із способами захисту прав пасажира мотивують до належного виконання перевізником договору перевезення.

Проаналізувавши реальний стан правовідносин з перевезення пасажира, нормативно-правові акти, якими врегульовані ці відносини, ми дійшли висновку, що останні містять «ідеальну» модель на рівні гіпотези та диспозиції правової норми, яка, на жаль, не містить а ні санкцій для перевізника на випадок порушення ним умов договору, а ні належного механізму захисту прав пасажира.

Відтак, варто виходити з загальних положень про наслідки неналежного виконання стороною умов договору та порядку, форм та способів захисту порушених прав особи, яка є пасажиром. Однак, не всі з них можуть бути застосовані рівною мірою.

Тож ми поставили за мету визначити особливості застосування форм та способів захисту прав пасажира за договором перевезення пасажира в міському та приміському сполученні. Ця мета зумовлена необхідністю з'ясування рівня правової регламентації механізму захисту прав пасажира, визначення його ефективності, виявлення недоліків правового регулювання правовідносин в сфері захисту прав пасажира за договором перевезення пасажира в міському та приміському сполученні, внести пропозиції з удосконалення цього механізму.

Аналіз останніх досліджень з тематики. Дослідженням правовідносин з перевезення пасажирів, правовому регулюванню договірних правовідносин в цій сфері, забезпечення їх прав та їх захисту переймається незначна кількість науковців.

Серед останніх досліджень слід назвати роботи: У.П. Гришка, яка свої розвідки присвятила питанням захисту прав пасажирів транспортних послуг[1], І.С. Лукасевич-Крутник[2], – теоретичним засадам правового регулювання договірних відносин з надання транспортних послуг у цивільному праві України, Г.В. Самойленко[3], – вирішенню питань забезпечення прав пасажира. Проте, в силу наявних відмінностей в організації та способу виконання перевезень пасажирів різними видами транспорту та в різних сполученнях, означені дослідження мають узагальнюючий характер і не присвячені виключно перевезенням пасажирів у міському та приміському сполученні. Саме тому результати їх досліджень можуть бути використані лише почасти.

Системність порушень прав пасажирів у міському та приміському сполученні, відсутність ефективного механізму запобігання таким порушенням та усунення їх наслідків (захисту порушених прав), визначають потребу глибокого наукового осмислення причин таких порушень, недоліків правового регулювання та удосконалення механізму цивільно-правового захисту прав пасажирів. Останній має бути орієнтований на ефективність застосування порядку, форм та способів захисту порушених прав пасажира.

Основний виклад. В науковій літературі, присвяченій дослідженню правовідносин з перевезення пасажира, більшість науковців зосередили свою увагу на умовах договору (його змісті) та на особливостях цивільно-правової відповідальності перевізника. Парадоксально, але попри те, що договір укладається в інтересах пасажира, для задоволення його потреб і інтересів, традиційно з радянських часів основна увага приділена упорядкуванню правовідносин, орієнтованих

[1] Гришко У. П. (2017). Захист прав споживачів транспортних послуг: *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Івано-Франківськ: Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський Національний Університет імені Василя Стефаника» Навчально-науковий юридичний інститут.

[2] Лукасевич-Крутник, І. С. (2019). *Теоретичні засади правового регулювання договірних відносин з надання трансопртних послуг у цивільному праві України*. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 474.

[3] Самойленко, Г. В. (2020). *Договір перевезення пасажира: теорія та практика забезпечення прав пасажира*. Запоріжжя: Статус, 584.

на забезпечення функціонування транспортної системи. Притому, упускалася мета такого регулювання, а забезпечення населення якісними транспортними послугами сприймалося як щось похідне від діяльності перевізника.

Такий підхід проявив себе як в законодавчій сфері, так, і в науковій (в підручниках з цивільного права[1], спеціалізованих наукових дослідженнях[2], наукових статтях), де основна увага приділялася не захисту прав пасажира, а цивільно-правовій відповідальності перевізника, яка повинна була виконувати попереджувальну та каральну функції, чим запобігати порушенню прав пасажира. На те в своїй роботі звернув увагу Г.В. Самойленко[3].

У.П. Гришко зробила висновок, що основною метою форм відповідальності є забезпечення відновлення порушених прав споживачів транспортних послуг та гарантування захисту від подальших порушень[4]. Відшкодування збитків, як і відшкодування пасажирам моральної шкоди вона визначає як форму відповідальності за порушення прав споживачів транспортних послуг. Притому, вона визнає, що ці форми відповідальності перевізників є одночасно способами захисту прав пасажирів.

Г.В. Самойленко[5] в своїй монографії висловив позицію, що у цивільно-правової відповідальності та цивільно-правового захисту різне призначення, хоча вони і слугують одній меті. Такий підхід ґрунтується на аргументах Н.С. Кузнєцової, яка визначила, що і цивільно-правова відповідальність, і цивільно-правовий захист орієнтовані на локалізацію наслідків порушення суб'єктивних цивільних прав та мають спільну правозахисну мету[6]. Вона також дійшла висновку, що оскільки перелік способів захисту цивільних прав є більш широким, аніж передбачені законом міри цивільно-правової відповідальності, то остання є невід'ємною складовою цих способів.

Неможливо не погодитися з аргументами та висновками Я.В. П'янової[7], що міри відповідальності виконують, в першу чергу, попереджувальну функцію, – і лише потім – відновлювально-компенсаційну; міри захисту суб'єктивних прав же, – для досягнення відновлювально-компенсаційної мети. Н.С. Кузнєцова звернула увагу, що попри єдину правозахисну мету способи захисту за своїм об'ємом є більш широким поняттям, оскільки передбачають не лише відновлення порушеного права чи компенсацію втрат, але й попередження, припинення та усунення порушеного права[8].

Такий підхід, загалом, прослідковується і в судовій практиці вирішення спорів, пов'язаних з порушенням прав пасажирів.

Так, в цивільній справі № 645/85/19 від 03.09.2019 р., яка розглядалася в Фрунзенському районному суді м. Харкова[9] було встановлено, що позивач (пасажир, який має пільгу на безкоштовний проїзд) звернувся до відповідача АТ «Автотранспортне підприємство 16329», який здійснював обслуговування маршруту 20.02.2018 р. з м. Харкова до с. Липці. Пасажирові було відмовлено у його праві безкоштовного проїзду після 16.00 години. Відповідач відмову пояснив відсутністю фінансування у повному обсязі, внаслідок чого перевізник вирішив провозити пасажирів пільгової категорії безкоштовно з 9:00 до 16:00.

Суд вимоги позивача задовольнив, визнавши неправомірними дії приватного акціонерного товариства «Автотранспортне підприємство 16329» щодо відмови пасажирові-позивачу у пільговому перевезенні 20 лютого 2018 року.

---

[1] Шишка, Р. Б. (2015). *Цивільне право України*. *Особлива частина*. Київ: Видавництво Ліра-К, 653.

[2] Лукасевич-Крутник, І. С. (2019). *Теоретичні засади правового регулювання договірних відносин з надання трансопртних послуг у цивільному праві України*. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 366.

[3] Самойленко, Г. В. (2020). *Договір перевезення пасажира: теорія та практика забезпечення прав пасажира*. Запоріжжя: Статус, 33.

[4] Гришко, У. П. (2014). Окремі форми відповідальності перевізника як способи захисту прав споживачів транспортних послуг. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*, *35*, 66.

[5] Самойленко, Г. В. (2020). *Договір перевезення пасажира: теорія та практика забезпечення прав пасажира*. Запоріжжя: Статус, 29.

[6] Кузнєцова, Н. С. (2014). *Вибрані праці*. Київ: Юридична практика, 372-373.

[7] Спасибо-Фатєєва, І. В. (ред.) (2010). *Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців)*. Харків : Колісник А. А., *1*, 175.

[8] Кузнєцова, Н. С. (2014). *Вибрані праці*. Київ: Юридична практика, 372.

[9] *Рішення у справі № 645/85/19, 2019* (Фрунзенський районний суд м. Харкова). *Єдиний державний реєстр судових рішень* <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84202732> (2020, вересень, 03).

Право пасажира захищене. Негативні наслідки притягнення перевізника до цивільно-правової відповідальності відсутні.

Вважаємо, що захист цивільних прав пасажира є первинним, в той час як притягнення перевізника-порушника до цивільно-правової відповідальності є вторинним, а по-суті, притягнення до такої відповідальності є одним із засобів захисту порушених прав. Йдеться про судовий порядок захисту прав пасажира, в т.ч. через притягнення перевізника до цивільно-правової відповідальності.

За визначенням О.В. Дзери, способами захисту є система активних заходів, які застосовуються суб'єктом цивільного права, компетентними органами держави, спрямованих на усунення порушень цивільного права чи інтересу, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника[1]. Ним також визначено як загальні способи захисту цивільних прав, визначені ст. 16 ЦК України: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб та спеціальні, про що йдеться в ч. 2 ст. 16 ЦК України (суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках). О.В. Дзера також визначив, що вибір способів захисту зумовлюється також участю обмеженого кола осіб (наприклад, споживачів) чи визначається договором[2].

Проаналізувавши Закон України «Про Закон України «Про автомобільний транспорт» від 05.04.2001 р.[3], Статут автомобільного транспорту УРСР, затверджений постановою Ради Міністрів УРСР 27.06.1969 р.[4], Правила надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.1997 р. № 176 [5], Закон України «Про міський електричний транспорт» від 29.06.2004 р.[6], Правила надання населенню послуг з перевезень міським електротранспортом: Постанова КМУ від 23.12.2004 р. № 1735[7] нами встановлено, що чи не єдиним наслідком невиконання перевезення пасажира є можливість здійснення перевезення пасажира іншим транспортним засобом, чи повернення вартості квитка (грошей, сплачених за проїзд).

Звичайно, коли йдеться про порушення договірних умов, наслідком невиконання чи неналежного виконання договору є застосування договірної відповідальності (за підстав, визначених нормативно чи узгоджених сторонами договору). Проте, за договором перевезення пасажира у міському та приміському сполученні, який є публічним договором про приєднання, про договірну відповідальність особливо не йдеться, зважаючи як на правове положення пасажира, так і на зміст спеціалізованого транспортного законодавства.

Порушенням прав пасажира мали б відповідати наслідки, передбачені умовами договору, що визначені сторонами в договорі чи в актах транспортного законодавства. Проте, такі відсутні. Пунктом 43 Правил надання населенню послуг з перевезень міським електротранспортом лише передбачено, що права, обов'язки та відповідальність замовника і перевізника визначаються законом та договорами про організацію надання послуг з перевезень міським електричним транспортом,

[1] Дзера, О. В., Дзера, І. О. (2014). Способи захисту цивільних прав та інтересів у сучасному цивільному праві України. *Актуальні проблеми приватного права України: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової*. Київ: Юридична практика, 129.

[2] Там само, 132.

[3] *Закон про автомобільний транспорт, 105, 2001* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 22.

[4] *Постанова про Статут автомобільного транспорту УРСР, 1969* (Рада Міністрів УРСР). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/401-69-%D0%BF> (2020, вересень, 03).

[5] *Постанова про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту № 176. 1997* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176-97-%D0%BF> (2020, вересень, 03).

[6] *Закон про міський електричний транспорт, 2004* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України,* 51, 548.

[7] *Постанова про затвердження Правил надання населенню послуг з перевезень міським електротранспортом, 2004* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1735-2004-%D0%BF> [in Ukrainian]. (2020, вересень, 03).

укладеними на основі Типового договору про організацію надання транспортних послуг з перевезень міським електричним транспортом.

Правилами надання послуг пасажирського автомобільного транспорту закріплено права та обов'язки учасників правовідносин з перевезення пасажирів, проте, не наслідки їх порушення.

Саме тому науковцями, які досліджували особливості правового регулювання перевезень пасажирів робився висновок про обмежений характер відповідальності перевізника[1].

Неустойка, яка є одним із способів забезпечення виконання зобов'язань і інструментом цивільно-правової відповідальності, не застосовується з тих же причин: 1) відсутність можливості пасажира за договором перевезення пасажира у міському та приміському сполученні за свого «слабкого» правового положення визначати умови публічного договору (ч. 2 ст. 915 ЦК України визначено, що договір перевезення транспортом загального користування є публічним договором) у відповідності до принципу свободи договору; 2) відсутність передбачених законом санкцій у якості наслідків порушення договірних умов перевізником.

Проаналізувавши Закон України «Про захист прав споживачів», який застосовується і до правовідносин з перевезень пасажирів, щоправда, в частині, не врегульованій транспортним законодавством, ми виявили лише окремі з запропонованих ст. 16 ЦК України способи цивільно-правового захисту: відшкодування збитків та моральної шкоди, припинення дії, яка порушує право, примусове виконання обов'язку в натурі, припинення правовідношення. Водночас, законодавство не заперечує і не обмежує застосування інших способів. Це пояснюється закріпленням ст. 55 Конституції України права особи на захист, зокрема, правом будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Статтею 928 ЦК України закріплено відповідальність перевізника за шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю пасажира. Згідно її положень перевізник притягується до цивільно-правової відповідальності відповідно до положень Глави 82 цього Кодексу, якщо договором або законом не встановлена відповідальність перевізника без вини. Така підстава цивільно-правової відповідальності є не договірною, а деліктною відповідальністю (з завдання шкоди), попри те, що така шкода і пов'язана та зумовлена у якості наслідку діяльності перевізника. Вона відповідає відшкодуванню майнової шкоди як одного із способів захисту порушених цивільних прав.

В своїй монографії Г.В. Самойленко[2] визначив, що вибір постраждалою особою-пасажиром у перевезеннях в міському та приміському сполученнях, способів захисту порушених прав, як передбачених ст. 16 ЦК України, так і інших способів, має визначатися двома критеріями: характером самого порушення та властивістю і спроможністю відповідного способу захисту досягнути мети захисту. Притому, він визначив обмеженість застосування конструкції «договірної відповідальності» положеннями спеціалізованих актів транспортного законодавства, яке не передбачає наслідків порушення умов договору перевізником-порушником, та, вибору відповідного способу захисту пасажиром, права якого порушено.

Цей приклад сприяє у вирішенні існуючого в науці спору щодо розмежування «договірної відповідальності» від «відповідальності за договором», де перша є проявом саморегулювання, а друга, – негативних наслідків для порушника, які можуть бути визначені як нормативно, так і сторонами за договором.

Більшість науковців, які проводили дослідження правовідносин з перевезення пасажирів, звертали увагу, що вони є споживчими за своєю природою, що зумовлює застосування до них положень Закону України «Про захист прав споживачів».

Самойленко Г.В., Резніченко С.В. та Нечипуренко О.М. звернули увагу, що в п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» № 5 від 12.04.1996 р. прямо закріплено, що дія закону поширюється на відносини з перевезень громадян, а п. 3 визначив пріоритетність дії положень Закону України «Про захист прав споживачів» з тих питань, щодо яких існує конкуренція Закону та спеціального законодавства[3].

[1] Шишка, Р. Б. (2015). *Цивільне право України. Особлива частина*. Київ: Видавництво Ліра-К, 657; Нечипуренко, О. М., Резніченко, С. В., Самойленко, Г. В. (2010). *Цивільно-правове регулювання перевезень пасажирів таксі*. Одеса: ОДУВС, 188.

[2] Самойленко, Г. В. (2020). *Договір перевезення пасажира: теорія та практика забезпечення прав пасажира*. Запоріжжя: Статус, 486.

[3] Нечипуренко, О. М., Резніченко, С. В., Самойленко, Г. В. (2010). *Цивільно-правове регулювання перевезень пасажирів таксі*. Одеса: ОДУВС, 159.

В свою чергу А.О. Мінченко визначив, що попри посилання на норми даних актів, воно обмежується лише деякими загальними нормами, в яких йдеться про обов'язок перевізника своєчасно перевезти пасажира від пункту виїзду до пункту призначення, вказаного в проїзному документі, а також на право споживача на належну якість обслуговування. Питання розміру відповідальності в жодному з зазначених актів не вирішується[1].

С.В. Резніченко та О.М. Нечипуренко ставили питання щодо правомірності обмеження відповідальності перевізника за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, що випливають із договору перевезення пасажира. Вони виходили з положень Закону України «Про захист прав споживачів», згідно якого збитки, заподіяні споживачеві, підлягають відшкодуванню в повній сумі понад неустойку, установлену законом або договором[2]. В свою чергу, Г.В. Самойленко звернув увагу, що, здебільшого, при порушенні договору перевезення пасажира не йдеться про матеріальну шкоду, тим не менше, право пасажира є порушеним і потребує захисту[3].

Судова практика застосування транспортного законодавства та Закону України «Про захист прав споживачів» свідчить, що відшкодування завданих збитків та компенсація моральної шкоди є чи не єдиними способами захисту прав пасажирів у перевезеннях міським та приміським транспортом, тобто, таким, що здійснює перевезення у міському та приміському сполученні.

Захист порушених прав пасажира за договором перевезення пасажира у міському та приміському сполученні можливий в юрисдикційній та неюрисдикційній формі. Притому, юрисдикційна форма має, щонайменше два порядки захисту: адміністративний та судовий. Визнаємо, що судовий є найбільш ефективним з точки зору примусової сили судового рішення. Водночас, адміністративний порядок, будучи важелем впливу на перевізника, є не менш ефективним з точки зору можливих негативних наслідків для перевізника-порушника (призупинення чи анулювання дії ліцензії, дозволу на обслуговування маршруту, тощо). Він мотивує перевізника значно більше на задоволення вимог пасажира, права якого порушено, хоча більше орієнтований на недопущення порушень в майбутньому.

Стосовно вибору пасажиром форми захисту свого порушеного права, висловлюємо позицію, що з-поміж двох існуючих форм захисту цивільних прав: юрисдикційної та неюрисдикційної, найбільш ефективною є юрисдикційна, як така, що забезпечена можливістю застосування державного примусу. Проте, застосування неюрисдикційної форми захисту (самозахисту) чи претензійного порядку[4] може бути не менш ефективним, швидким та матеріально не обтяжливим у порівнянні з юрисдикційним судовим порядком захисту порушеного права.

Загалом, транспортне законодавство України орієнтоване на застосування претензійного порядку вирішення спорів, в тому числі виникаючих між перевізником та пасажиром. Проте, обов'язковість дотримання претензійного порядку вирішення спорів наразі нівельовано безпосередністю здійснення особою права на судовий захист своїх порушених, оспорюваних чи невизнаних прав.

Вважаємо, що досудовий (претензійний) порядок вирішення спорів між перевізниками та пасажирами має свої переваги у порівнянні з судовим порядком. Такими є: можливість негайного вирішення конфлікту; прояв розумності, добросовісності та справедливості (поінформованості перевізника-порушника як прояву партнерських відносин); результат вирішення претензії пасажира може засвідчити факт наявності спору між сторонами договору, що є важливим, оскільки на суди покладено вирішення цивільно-правових спорів (що, водночас, не заперечує компетенції суду здійснювати захист цивільних прав у випадку їх порушення); дозволяє уникнути надмірного формалізму.

Висновки. Цивільно-правовий захист прав пасажирів за перевезеннями у міському та приміському сполученні має особливості і зумовлений рядом чинників: 1) детермінований

[1] Мінченко, А. О. (2011). Договір перевезення пасажира та багажу залізничним транспортом в Україні: *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Київ: Національний Університет Внутрішніх Справ, 161.

[2] Нечипуренко, О. М., Резніченко, С. В., Самойленко, Г. В. (2010). *Цивільно-правове регулювання перевезень пасажирів таксі*. Одеса: ОДУВС, 159.

[3] Самойленко, Г. В. (2019). Права пасажира: новітні цивілізаційні підходи та забезпечення. *ScienceRise: Juridical Science*, *4 (10)*, 29.

[4] Самойленко, Г. В. (2020). *Договір перевезення пасажира: теорія та практика забезпечення прав пасажира*. Запоріжжя: Статус, 465.

специфікою перевезень у міському та приміському сполученні; 2) детермінований положеннями актів транспортного законодавства та Закону України «Про захист прав споживачів»; 3) вибір форм захисту має ініціативний та диспозитивний характер, визначається оцінкою постраждалого пасажира здатністю цієї форми забезпечити такий захист; 4) претензійний порядок захисту прав пасажира є одним із варіантів здійснення ним самозахисту (без вдавання до звернення до державних органів); 5) публічний характер договору перевезення пасажира громадським транспортом як транспортом загального користування виключає застосування неустойки як засобу договірної відповідальності; 6) основними способами захисту прав пасажира у перевезеннях у міському та приміському сполученні є відшкодування завданих збитків та компенсація моральної шкоди; 7) застосування способів захисту цивільних прав, закріплених ст. 16 ЦК України не обмежене і визначається характером порушення і спроможністю обраного способу забезпечити захист порушеного права пасажира.

References:

1. Grishko, U. P. (2017). Zakhyst prav spozhyvachiv transportnykh posluh [Protection of the rights of consumers of transport services]: *dysertatsiia kandydata yurydychnykh nauk* [the dissertation of the candidate of legal sciences]. Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University State Higher Educational Institution Educational and Scientific Law Institute . [in Ukrainian].
2. Lukasevich-Krutnik, I. S. (2019). Teoretychni zasady pravovoho rehuliuvannia dohovirnykh vidnosyn z nadannia transoprtnykh posluh u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Theoretical bases of legal regulation of contractual relations on rendering of transport services in civil law of Ukraine]. Ternopil: FOP Palianytsia, V. A. [in Ukrainian].
3. Samoylenko, G. V. (2020). Dohovir perevezennia pasazhyra: teoriia ta praktyka zabezpechennia prav pasazhyra [Passenger transportation contract: theory and practice of ensuring passenger rights]. Zaporizhzhia: Status. [in Ukrainian].
4. Shyshka, R. B. (2015). *Tsyvilne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna* [Civil law of Ukraine. A special part]. Kyiv: Lira-K. [in Ukrainian].
5. Grishko, U. P. (2014). Okremi formy vidpovidalnosti pereviznyka yak sposoby zakhystu prav spozhyvachiv transportnykh posluh [Some forms of carrier liability as a way to protect the rights of consumers of transport services]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy* [Current problems of improving the current legislation of Ukraine]. [in Ukrainian].
6. Kuznetsova, N. S. (2014). *Vybrani pratsi* [Selected works]. Kyiv: Yurydychna praktyka. [in Ukrainian].
7. Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (ed.) (2010).*Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar (poiasnennia, tlumachennia, rekomendatsii z vykorystanniam pozytsii vyshchykh sudovykh instantsii, Ministerstva yustytsii, naukovtsiv, fakhivtsiv). Zahalni polozhennia* [Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary (explanations, interpretations, recommendations using the positions of higher courts, the Ministry of Justice, scientists, experts). General provisions]. Kharkiv: Kolisnyk A.A. [in Ukrainian].
8. *Rishennia u spravi № 645/85/19, 2019* (Frunzenskij raionnij sud m. Kharkova) [Decision in case № 645/85/19, 2019 (The Frunzensky District Court of Kharkiv)]. *Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen* [Unified state register of court decisions] <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84202732>(2020, September, 03). [in Ukrainian].
9. Dzera, O.V., Dzera, I.O. (2014). Sposoby zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv u suchasnomu tsyvilnomu pravi Ukrainy [Methods of protection of civil rights and interests in modern civil law of Ukraine]. *Aktualni problemy pryvatnoho prava Ukrainy: zbirnyk statei do yuvileiu doktora yurydychnykh nauk, profesora Natalii Semenivny Kuznietsovoi* [Actual problems of private law of Ukraine: a collection of articles to the anniversary of Doctor of Law, Professor Natalia Kuznetsova]. Kyiv: Jurydychna praktyka. [in Ukrainian].
10. *Zakon pro avtomobilnyi transport, 2001* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Road Transport, 2001 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], *22*. [in Ukrainian].
11. *Postanova pro Statut avtomobilnoho transportu URSR, 1969* (Rada Ministriv URSR). [Resolution on the Charter of Road Transport of the USSR, 1969 (Council of Ministers of the USSR)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/401-69-%D0%BF> (2020, September, 03). [in Ukrainian].
12. *Postanova pro zatverdzhennia Pravyl nadannia posluh pasazhyrskoho avtomobilnoho transportu, 1997* (Kabinet Ministriv Ukrainy). [Resolution on approval of the Rules for the provision of passenger road transport services № 176. 1997 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176-97-%D0%BF> (2020, September, 03). [in Ukrainian].
13. *Zakon pro miskyi elektrychnyi transport, 2004* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Urban Electric Transport 2004 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176-97-%D0%BF> (2020, September, 03). [in Ukrainian].

14. *Postanova pro zatverdzhennia Pravyl nadannia naselenniu posluh z perevezen miskym elektrotransportom, 2004* (Kabinet Ministriv Ukrainy). [Resolution on approval of the Rules for the provision of public transport services to the population, 2004 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1735-2004-%D0%BF> (2020, September, 03). [in Ukrainian].
15. Minchenko, A. O. (2011). Dohovir perevezennya pasazhyra ta bahazhu zaliznychnym transportom v Ukrayini [Contract for the carriage of passengers and luggage by rail in Ukraine]: *dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [the dissertation for the degree of Candidate of Law]. Kyiv: National University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
16. Nechypurenko, O. M., Reznichenko, S. V., Samoylenko, G. V. (2010). Tsyvilno-pravove rehuliuvannia perevezen pasazhyriv taksi [Civil law regulation of taxi passengers: a monograph]. Odesa : ODUVS. [in Ukrainian].
17. Samoylenko, G. V. (2019). Prava pasazhyra: novitni tsyvilizatsiini pidkhody ta zabezpechennia [Passenger rights: the latest civilizational approaches and support]. *ScienceRise: Juridical Science*, 4. [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.27

Viacheslav Soloviov
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6037-0642
National University «Odessa Law Academy», Ukraine

ACQUIRING SAMPLES FOR EXAMINATION AT THE INITIATIVE OF DEFENSE

Вячеслав Соловйов
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ВІДІБРАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗ, ЩО ПРОВОДЯТЬСЯ ЗА ІНІЦІАТИВОЮ СТОРОНИ ЗАХИСТУ

The article is dedicated to analyzing the issue of acquiring samples for examination at the initiative of defense in Ukrainian criminal proceedings. The purpose of this research is to ensure the right of defense in a criminal proceeding to a fair, competitive procedure of acquiring samples in a pre-trial investigation, among other things, allowing for an opportunity to gather evidence by initiating an examination of items, documents and other materials, acquired in a proper procedure that enables further use of the respective evidence in a criminal proceeding without violating proprietary rights of third parties. The research has been held by analyzing Ukraine's criminal procedural legislation that regulates the procedure for acquiring samples for examination at the initiative of defense using semantic analysis, functional and formal legal methods; ways to resolve the identified regulatory problems have been indicated due to the use of logical normative method. This research is one of a few researches dealing with the respective subject. Its results may be used as a basis for further analysis of samples acquisition procedure for defense as well as for the prosecution; this also applies to investigating judges' activities regarding the respective issue. The research covers the differences in samples acquisition procedures with respect to necessary examination subjects. Problems have been identified related to the lack of necessary elaboration in Criminal Procedural Code with regard to procedure for acquiring samples of items and documents. The research points to the lack of a detailed procedure related to allowing experts to destroy or damage items and documents as subjects of expertise in Criminal Procedural Code as well as to the lack of a list of actors authorized to issue respective permissions. The author has uncovered, in his view, one of the most important circumstances that should be identified by an investigative judge and proved by a defense party during consideration of petitions for withholding items and documents as samples for examination, which include feasibility of risk of their destruction. The author points to a risk of substantial violation of proprietary rights of items and documents' owners due to the lack of respective regulation. Introducing a special procedure for an investigative judge to decide with regard to samples acquisition upon defense's request is indicated as a way to resolve the identified problems. The author has considered unconventional occasions of a necessity to acquire samples for examination, obtain permits to destroy and damage items and documents as subjects of examination by a defense party. It is proposed to introduce a procedure for issuing permits to destroy and damage subjects of examination with a possibility for an investigative judge to deposit respective evidence of a defense party as well as a way to optimize a procedure for acquiring samples for examination if an expert is involved at the initiative of a defense party or on an investigative judge's discretion. The author has determined problematic issues related to voluntary and forced acquisition of biological samples for examination at the initiative of defense. The author has identified respective ways to amend legislation aimed at resolving problems related to the lack of necessary elaboration in Ukraine's Criminal Procedural Code with regard to procedure for acquiring biological samples necessary for a defense party to undertake examinations.

Keywords: defense party, investigative judge, evidence acquisition, temporary access to items and documents, forensic examination, samples acquisition, acquisition of biological samples for examination, depositing evidence.

Постановка проблеми. Запорукою належної реалізації права на захист у кримінальному провадженні є передбачена кримінальним процесуальним законодавством, чітко сформульована, справедлива, змагальна процедура збирання стороною захисту доказів на стадії досудового розслідування. Відсутність такої процедури здатна призвести до неможливості використання матеріалів, зібраних стороною захисту, в якості допустимих доказів. Будучи неналежно врегульованою, процедура відібрання зразків для експертизи, необхідних стороні захисту для проведення ініційованих нею судових експертиз, ставить під сумнів можливість підозрюваного та його захисника використати зібрані у відповідний спосіб висновки експертів, а так само речі, документи як допустимі докази під час здійснення доказування як на досудовій стадії, так і в суді, що змушує здійснювати дослідження цієї теми задля удосконалення відповідної процедури та достатнього її врегулювання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженням зазначеної проблематики частково займались такі вчені, як В. В. Арешонков, І. В. Гловюк, Л. М. Гуртієва, Т. О. Кузубова, К. В. Легких, О. В. Малахова, В. С. Могила, В. М. Трофименко. Змушені зауважити, що в контексті діяльності сторони захисту в науці кримінального процесу дана тематика досі залишається малодослідженою.

Метою статті є визначення проблемних питань та прогалин нормативного регулювання порядку відібрання зразків, необхідних стороні захисту для ініціювання проведення експертиз у кримінальному провадженні, та пов'язаних із цією процесуальною дією процедур, а також надання на підставі дослідження пропозицій по їх врегулюванню.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до КПК України сторона захисту має право ініціювати проведення в кримінальному провадженні експертизи двома шляхами: самостійно (ст. 243 КПК України) або за допомогою слідчого судді (ст. 244 КПК України). При цьому, залучення експерта безпосередньо пов'язане із відібранням відповідних зразків для проведення експертизи. Потреба в здійсненні спеціальних досліджень в класичних випадках може виникнути у зв'язку з наявністю у сторони захисту об'єктів у вигляді речей, документів, які остання зібрала, після чого переконалась в необхідності проведення стосовно таких об'єктів експертизи, або якщо відповідні об'єкти заздалегідь збирались з метою подальшого проведення експертизи.

У ст. 245 КПК України диференціацію порядків відібрання зразків для експертиз здійснено в залежності від видів об'єктів, необхідних для їх проведення, сторін кримінального провадження, а також форм відібрання таких зразків. Так, ч. 2 ст. 245 КПК України передбачає, що порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 160-166 КПК України). Вважаємо, що за умови належного врегулювання процедури збирання доказів шляхом їх витребування та отримання сторона захисту матиме право здійснювати відібрання зразків для експертизи з речей, документів у відповідні способи.[1] Окремо, КПК України у ч. 3 ст. 245 передбачає порядок відібрання біологічних зразків для експертизи: добровільний та примусовий.

Чинна процедура відібрання зразків для експертизи з речей, документів, що передбачена ст. ст. 160-166 КПК України, не містить жодних особливостей, пов'язаних із спеціальною метою вилучення відповідних матеріалів в якості об'єктів спеціальних досліджень. Так, ст. ст. 160, 163 КПК України, які регулюють вимоги до клопотань сторін кримінального провадження, порядок їх розгляду слідчим суддею не містять жодної вказівки на необхідність доведення спеціальних обставин, пов'язаних із потребою у відповідний спосіб відібрати зразки для експертизи. Обставини, що підтверджують необхідність відібрання речей, документів в якості зразків для експертизи, потребу у подальшому проведенні експертизи або наявність вже призначеної експертизи, на наш погляд, повинні обов'язково вказуватись в клопотанні та доводитись як окремі обставини, що складають локальний предмет доказування під час вирішення слідчим суддею відповідного питання.

Окрім того, КПК України не врегульовує порядку надання експертам дозволів на знищення, пошкодження речей, документів як об'єктів експертиз. Так, Інструкція про призначення

[1] Соловйов, В. О. (2020) Забезпечення збереження речей, документів як доказів, зібраних стороною захисту. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 травня 2020 р., м. Одеса)*, *3*, 299-302.

та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (далі – Інструкція), яка є базовим нормативним актом, що встановлює порядок проведення судових експертиз, в тому числі під час кримінального провадження, у п. п. 2.2, 3.3 встановлює, що в разі, якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу (особи), який призначив експертизу (залучив експерта). Якщо під час проведення експертизи об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або знищені, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) повинен міститися дозвіл на його пошкодження або знищення. КПК України не визначає і суб'єкта, уповноваженого надавати відповідні дозволи. На наш погляд, дозвіл на знищення, пошкодження об'єктів експертизи, зібраних стороною захисту, безумовно повинен надавати слідчий суддя. У зв'язку з цим, окремою обставиною, що підлягає доведенню стороною захисту під час розгляду клопотання про вилучення речей, документів як зразків для проведення експертизи, повинна бути обґрунтованість ризиків знищення або пошкодження речей, документів під час проведення судової експертизи. Ця обставина є дуже важливою, адже пов'язана із ризиком суттєвого порушення права власності володільців речей, документів. Якщо під час застосування традиційної виїмки речей, документів, обмеження права власності має відповідні часові рамки, а вилучене майно в перспективі має бути поверненим, то в разі відібрання такого майна в якості об'єкта для проведення експертизи існує великий ризик його неповернення, адже воно може бути знищено чи пошкоджено під час проведення судової експертизи. На жаль, КПК України не містить жодної вказівки на необхідність встановлення та оцінки слідчим суддею такої обставини, як і не закріплює покладення тягаря її доказування на обидві сторони кримінального провадження. Дану проблему також не здатне буде вирішити й надання стороні захисту права звертатися до слідчого судді із клопотаннями про арешт витребуваного та отриманого нею в порядку ст. 93 КПК України майна у вигляді речей, документів, адже в будь-якому разі знищене, пошкоджене майно неможливо буде повернути законним володільцям в його попередньому стані.[1]

На підставі аналізу вказаних положень Інструкції робимо висновок, що в разі призначення експертизи в порядку ст. 244 КПК України такий дозвіл повинен міститися в ухвалі слідчого судді, котрий теоретично (хоча КПК України не передбачає такого обов'язку) під час розгляду клопотання може встановити та оцінити обґрунтованість ризику знищення речей, документів як об'єктів дослідження судової експертизи, та надати відповідний дозвіл. В разі ж самостійного залучення підозрюваним, захисником експерта на договірних умовах рішення про надання дозволу на знищення речей, документів як зразків для експертизи, на наш погляд, повинен надавати також слідчий суддя, а ніяк ні сторона захисту. Таке рішення повинно прийматись слідчим суддею під час розгляду клопотання про виїмку речей, документів (ст. 159-165 КПК України), котрий, серед іншого, повинен встановити та оцінити обґрунтованість необхідності знищення, пошкодження речей, документів під час проведення експертизи. Водночас проблемним в такому разі може бути підтвердження необхідності знищення речей, документів, адже сторона захисту повинна спочатку звернутись з клопотанням про виїмку (відібрання) зразків для експертизи до слідчого судді, після чого залучити експерта в порядку ст. 243 КПК України, оскільки відповідно до п. п. 3.2, 3.3 Інструкції до експертної установи (експерту) надаються: документ про призначення експертизи (залучення експерта), об'єкти, зразки для порівняльного дослідження та, за клопотанням експерта, – матеріали справи (протоколи оглядів з додатками, протоколи вилучення речових доказів тощо). У документі про призначення експертизи (залучення експерта) перераховуються всі об'єкти, які направляються на експертне дослідження, із зазначенням точного найменування, кількості, міри ваги, серії та номера (для грошей НБУ та іноземної валюти), інші відмінні індивідуальні ознаки. У зв'язку з цим вважаємо, що ризик можливості знищення, пошкодження речей, документів повинен доводитись шляхом посилання на положення передбачених пунктом 1.4 Інструкції документів, які закріплюють можливість пошкодження, знищення об'єктів дослідження під час проведення відповідних видів судових експертиз, а саме на: відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), державні класифікатори, науково-технічну, довідкову літературу, програмні продукти тощо.

[1] Там само.

Разом з цим можливі й випадки виникнення необхідності в відібранні додаткових об'єктів під час проведення вже розпочатих експертиз. В такому разі, сторона захисту факт необхідності одержання речей, документів в якості зразків для дослідження, а так само і обґрунтування ризику необхідності їх подальшого знищення чи пошкодження зможе підтвердити, надавши слідчому судді клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, подане ним на підставі п. п. 2.1, 4.11 Інструкції. У зв'язку з викладеним, вважаємо, що такі обставини як необхідність відібрання речей, документів в якості зразків для експертизи, потреба у подальшому проведенні експертизи або наявність вже призначеної експертизи, а також обґрунтованість ризиків знищення або пошкодження речей, документів під час проведення експертизи повинні становити локальний предмет доказування під час вирішення питання про надання слідчим суддею дозволу на тимчасовий доступ (виїмку) речей, документів в якості зразків для експертизи, є особливістю такого порядку та повинні бути передбачені у ст. 163 КПК України як такі, що підлягають доведенню сторонами та встановленню й оцінці слідчим суддею, що потребуватиме внесення відповідних змін не тільки до глави 15, однак і до ст. ст. 244, 245 КПК України.

Слід зауважити, що в кримінальному провадженні можливі й такі некласичні випадки, коли в ухвалах слідчих суддів відсутні дозволи на знищення, пошкодження об'єктів у випадках неочевидності таких питань, у зв'язку з чим потреба в їх пошкодженні, знищенні може виникнути безпосередньо під час проведення експертиз. Відповідно до п. 4.12 Інструкції (за відсутності дозволу на знищення або пошкодження зразків для експертизи) експерт повинен забезпечити збереження наданих об'єктів. Якщо ж за характером дослідження зберегти об'єкт неможливо, експерт має отримати письмову згода органу (особи), який призначив експертизу (залучив експерта). Як було вказано раніше, такий дозвіл повинен надавати слідчий суддя. На жаль, КПК України та Інструкція не регулюють процедури та строків надання експерту дозволу на знищення, пошкодження об'єктів. Процедура, відповідно до якої після отримання клопотання експерта сторона захисту має звернутися до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на знищення, пошкодження зразка, повинна бути встановлена безпосередньо в КПК України. Строк розгляду та вирішення слідчим суддею такого клопотання, на наш погляд, повинен становити три дні з моменту його подання стороною захисту. Доцільним під час розгляду клопотання була б й участь власника майна. Для продовження проведення експертизи ухвалу слідчого судді про дозвіл сторона захисту повинна була б негайно передати експерту. Вважаємо, сторона захисту також повинна мати право під час розгляду (або безпосередньо після розгляду) клопотання про надання дозволу на знищення, пошкодження речей, документів клопотати про їх депонування (у разі необхідності подальшого використання таких матеріалів в інших цілях) слідчим суддею. За відповідною ухвалою слідчого судді експерт мав би тимчасово передати стороні захисту речі, документи для депонування їх у судовому засіданні, після забезпечення збереження яких слідчим суддею такі зразки сторона захисту повертала б експерту для продовження проведення експертизи. У зв'язку з цим, ч. 4 ст. 100 КПК України необхідно дещо доопрацювати в частині виключення обов'язку сторони захисту повертати або відшкодовувати вартість об'єктів, знищених за ухвалою слідчого судді.

Оптимізації потребує й процедура вирішення питання про відібрання зразків для експертизи, передбачена ч. 8 ст. 244 КПК України, згідно із якою при задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя, у разі необхідності, має право за клопотанням сторони захисту вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до ст. 245 КПК України. Адже положення цієї норми в чинній редакції викликають дуже багато питань, відповідей на які КПК України, на жаль, не містить. Так, дещо не зрозуміло коли підозрюваний, захисник повинні подавати клопотання про отримання зразків: перед, під час чи безпосередньо після розгляду клопотання про залучення експерта. Також не визначено де саме повинне міститися прохання про надання дозволу на відібрання зразків для експертизи: в клопотанні про проведення експертизи чи в окремому, поданому за правилами тимчасового доступу у випадку відібрання зразків з речей і документів, або ж у такому, що подано за іншими правилами, передбаченими ст. 245 КПК України. На наш погляд, ці процедури повинні бути врегульовані в КПК України наступним чином.

Прохання сторони захисту про відібрання зразків для експертизи повинно міститись безпосередньо в клопотанні про проведення експертизи. Слідчий суддя, вирішуючи клопотання про проведення експертизи, повинен також вирішити питання про відібрання необхідних зразків, про що має постановити ухвалу, яка надається стороні захисту. Вирішення питання про відібрання зразків для експертизи з речей, документів повинно здійснюватися в змішаному порядку, передбаченому як

для призначення експертизи (ст. 244 КПК України) в частині загального порядку та строків розгляду, так і для тимчасового доступу (ст. 163 КПК України) в частині обставин, що підлягають доведенню, передбачених ч. ч. 5, 6 цієї статті, однак з відповідним доопрацюванням, включивши до них необхідність доведення обставин, наведених нами вище. Щодо відібрання біологічних зразків, на наш погляд, порядок, передбачений для вирішення питання про тимчасовий доступ до речей, документів, абсолютно не підходить для таких об'єктів. У зв'язку з цим, в КПК України необхідно впровадити окремий порядок розгляду клопотання про відібрання біологічних зразків для експертизи (в тому числі примусове) за клопотанням сторін кримінального провадження.

Згідно із ч. 3 ст. 245 КПК України добровільне відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами освідування, передбаченими ст. 241 КПК України. У разі ж відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя за клопотанням сторони, що розглядається в порядку, передбаченому ст. ст. 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово. Погоджуємось з І. В. Гловюк, що процедура отримання біологічних зразків для сторони захисту є значно ускладненою.[1] Зі змісту ч. 3 ст. 245 КПК України можна зробити висновок, що перед тим, як подати клопотання слідчому судді, сторона захисту повинна спробувати добровільно отримати біологічні зразки. Однак КПК України прямо не встановлює яким шляхом повинне здійснюватися їх добровільне отримання. З одного боку, оскільки відібрання біологічних зразків у особи відбувається за правилами освідування (яке згідно ст. 241 КПК України здійснюється виключно слідчим, прокурором), сторона захисту повинна звернутись з клопотанням до прокурора, який згідно із ч. 2 ст. 241 КПК України уповноважений прийняти відповідне рішення. Водночас КПК України, зокрема ст. 241, не встановлює відповідної процедури, як і не містить обов'язку сторони обвинувачення за клопотанням захисту відібрати біологічні зразки та передати їх підозрюваному, захиснику. Таке звернення сторони захисту теоретично може здійснюватися на загальних підставах – в порядку ст. 220 КПК України. З іншого боку, сторона захисту може звернутися безпосередньо до особи, в якої необхідно відібрати біологічні зразки, – КПК України не дозволяє, але й не забороняє цього. Однак незрозумілою є процедура такої процесуальної дії. Крім того, особи мають право не надавати власні біологічні зразки стороні захисту. Теоретично отримання власних біологічних зразків для експертизи підозрюваним може відбуватись й шляхом замовлення відповідних послуг в приватних лабораторіях, однак такого способу КПК України поки що не передбачає.[2] Неоднозначним є й питання покладення на сторону захисту тягаря доказування обставин, що підтверджують неможливість добровільного відібрання біологічних зразків, адже проблемним в такому випадку є підтвердження факту відмови в наданні біологічних зразків через відсутність обов'язку осіб надавати письмові відповіді підозрюваним, захисникам. У зв'язку з викладеним, погоджуємось з пропозицією про необхідність внесення змін до ст. 245 КПК України щодо встановлення права сторони захисту незалежно від добровільності надання біологічних зразків одразу звертатися до слідчого судді з клопотанням про їх відібрання, за результатами розгляду якого слідчий суддя зобов'яже сторону обвинувачення відібрати біологічні зразки в порядку освідування.[3] Необхідно вносити зміни й до ст. 241 КПК України щодо встановлення обов'язку слідчого, прокурора негайно після відібрання біологічних зразків передавати їх стороні захисту, зафіксувавши це у протоколі. Вважаємо, що сторона захисту має право бути присутньою під час проведення цієї слідчої дії за умови дотримання вимог ч. 2 ст. 241 КПК України щодо заборони участі особи протилежної статі.

Висновки. Процедура відібрання зразків для експертизи за ініціативою сторони захисту врегульована в КПК України неналежним чином. Сторона захисту, збираючи докази шляхом ініціювання проведення експертиз, потребує визначення в КПК України також належного порядку збирання речей, документів, інших матеріалів, необхідних в якості зразків для проведення таких

[1] Гловюк, І. В. (2016). Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: *дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук*. Одеса: Національний Університет «Одеська Юридична Академія», 219.

[2] Соловйов, В. О. (2020). Деякі способи збирання стороною захисту доказів на досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (21 травня 2020 р., м. Черкаси)*, *1*, 178.

[3] Малахова, О. В. (2016). *Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні*: *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Одеса: Національний Університет «Одеська Юридична Академія», 64.

експертиз, який забезпечить можливість підозрюваного та його захисника в подальшому використовувати зібрані матеріали в якості допустимих доказів, не порушивши при цьому прав володільців відповідного майна. У зв'язку з цим, пропонуємо: у ст. ст. 163, 244 КПК України врегулювати процедуру надання слідчим суддею за клопотанням сторони захисту дозволу на відібрання зразків для експертизи, що визначатиме обов'язок слідчого судді, серед іншого, під час розгляду клопотання встановити необхідність відібрання речей, документів в якості зразків для експертизи, потребу у подальшому проведенні експертизи або наявність вже призначеної експертизи, обґрунтованість ризиків знищення або пошкодження речей, документів під час проведення судової експертизи; встановити в КПК України окрему процедуру, відповідно до якої після отримання клопотання експерта про надання дозволу на знищення, пошкодження об'єктів вже розпочатої судової експертизи сторона захисту повинна буде звернутися до слідчого судді з клопотанням про надання відповідного дозволу, при цьому передбачивши право сторони захисту додатково клопотати про депонування таких доказів у вигляді речей, документів слідчим суддею; ч. 4 ст. 100 КПК України доопрацювати в частині виключення обов'язку сторони захисту повертати або відшкодовувати вартість об'єктів, знищених за ухвалою слідчого судді; впровадити у КПК України окремий порядок розгляду клопотання про відібрання біологічних зразків для експертизи (в тому числі примусове) слідчим суддею, відповідно до якого сторона захисту матиме право незалежно від добровільності надання біологічних зразків одразу звертатися до слідчого судді з клопотанням про їх відібрання, за результатами розгляду якого слідчий суддя зможе зобов'язати сторону обвинувачення відібрати біологічні зразки в порядку освідування, яка негайно після їх відібрання буде зобов'язана передавати їх стороні захисту, зафіксувавши це у протоколі. Запропоноване, на наше переконання, здатне забезпечити право сторони захисту на збирання допустимих доказів у вигляді речей, документів, висновків експертів, необхідних для захисту підозрюваного у кримінальному провадженні. Водночас для повного, більш детального врегулювання в КПК України відповідних процедур дана тема потребує додаткових досліджень.

References:

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy, 2012* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Criminal Procedural Code of Ukraine, 2012 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (2021, January, 21). [in Ukrainian].
2. *Nakaz pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen, 1998* (Ministerstvo Yustytsii Ukrainy) [Order On Approval of the Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert research and scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies, 1998 (Ministry of justice of Ukraine)] *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (2021, January, 21). [in Ukrainian].
3. Soloviov, V. O. (2020). Zabezpechennia zberezhennia rechei, dokumentiv yak dokaziv, zibranykh storonoiu zakhystu. [Preserving items and documents as evidence collected by a defense party.] *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (15 travnia 2020 r., m. Odesa)* [Legal landscape of modern Ukraine: materials of International Scientific and Practical Conference. (May 15, 2020, Odessa)], *3*, 299-302. [in Ukrainian].
4. Hloviuk, I. V. (2016). Kryminalno-protsesualni funktsii: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsii [Criminal procedural functions: theoretic-methodological principles and practice]: dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora yurydychnykh nauk [dissertation for the degree of Doctor of Laws]. Odessa: National University «Odessa Law Academy». [in Ukrainian].
5. Soloviov, V. O. (2020). Deiaki sposoby zbyrannia storonoiu zakhystu dokaziv na dosudovomu rozsliduvanni. [Certain ways of collecting evidence by a defense party in a pre-trial investigation]. *Aktualni problemy formuvannia hromadianskoho suspilstva ta stanovlennia pravovoi derzhavy: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (21 travnia 2020 r., m. Cherkasy).* [Current problems of development of civil society and rule of law: materials of International Scientific and Practical Internent-Conference. (May 21, 2020, Cherkasy)], 1. 178. [in Ukrainian].
6. Malakhova, O. V. (2016). Realizatsiia instytutu spryiannia zakhystu u kryminalno-protsesualnomu dokazuvanni [Implementation of institute of defence promotion in criminal procedure proving]: *dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk* [dissertation for the degree of Candidate of Law]. Odessa: National University «Odessa Law Academy». [in Ukrainian].

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.1.28

Nataliia Karpinska, PhD in law
ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0001-9658-3623
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL SUPPORT OF SANITARY AND PHYTOSANITARY MEASURES APPLICATION IN UKRAINE

Наталія Карпінська, к. ю. н.
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ ТА ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ

The study is devoted to the highlighting of the national institutions system, which has an impact on the relationship between the application of sanitary and phytosanitary measures. The relevance of this study necessitates the need to understand the causes and preconditions of the current state of institutional and functional support of sanitary and phytosanitary measures in Ukraine. The study was conducted during the study and combination of analysis of the current state of institutional and functional support of the sanitary and phytosanitary measures application in Ukraine and its retrospective. The functions of the Subcommittee on Management of Sanitary and Phytosanitary Measures are highlighted. In the absence of a special central executive body, the role and importance of the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection is determined. It is investigated how the absence of a profile Ministry of Agriculture of Ukraine affects the institutional and functional support of sanitary and phytosanitary measures – there is a decrease in specialization of agricultural relations, which leads to managerial errors, unjustified rule-making decisions and violations of national interests, business and society. The opinions of scientists on the formation of the State Food and Consumer Service and its effectiveness are analyzed, their own vision of this institution in ensuring public administration in the field of sanitary and phytosanitary measures from the standpoint of a moderate approach is substantiated. The existing projects on liquidation of the State Food and Consumer Service were reviewed and their own position was expressed on the inexpediency of such actions, which will lead to problems with the proper implementation of international legal obligations in this area.

Keywords: sanitary and phytosanitary measures, institutional and functional provision, agricultural legislation, EU requirements, agriculture.

Постановка проблеми. Ускладнення міжнародно-правових зв'язків України все більше ускладнює і систему інституцій, які здійснюють вплив на відносини застосування санітарних та фітосанітарних заходів (далі – СФЗ). Саме тому цілком закономірно, що нині такі відносини регулюються не лише суто національними органами. Це обумовлюється, зокрема, тим, що процес застосування СФЗ багатоаспектний та складний. При цьому не можливо применшити роль належного інституційного забезпечення застосування, регулювання, стандартизації СФЗ. Важливо, що інституційно-функціональна система забезпечення управління та контролю за застосуванням СФЗ поділяється на міжнародний та національний рівні.

На національному рівні інституційно-функціональне забезпечення управління та контролю у сфері застосування СФЗ вимагає поєднання аналізу як сучасного його стану, так і ретроспективи та потребує детального аналізу, який, вбачається, надасть можливість зрозуміти причини та передумови сучасного стану інституційно-функціонального забезпечення СФЗ в нашій державі.

Стан дослідження. Фундаментальною базою для дослідження слугували праці таких науковців як В.Носіка, В. Уркевича, В. Семчика, А. Статівки, В. М. Єрмоленка, Т. Коваленко, А. Годяк,

А. Духневича, Х. Григор'євої, Ю. Шемшученка, В. Янчука, І. Бураковського, К. Кравчука, В. Мовчана та ін.

Водночас, членство у СОТ, підписання Угоди про асоціацію з ЄС та необхідність виконання передбачених зобов'язань зумовлюють потребу у дослідженні особливостей розвитку законодавства у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, зокрема, дослідження інституційно-функціонального забезпечення застосування санітарних та фітосанітарних заходів у контексті національного законодавства.

Постановка проблеми. Національна інституційно-функціональна система забезпечення СФЗ у сільському господарстві має власні особливості та специфічні риси.

Динамічність управлінської структури. Жоден орган, що входить до сфери регулювання СФЗ в Україні, не функціонував без змін правового становища принаймні кілька років. Перманентні трансформації управлінської структури породжують невизначеність та певний ступінь нестабільності таких відносин. Причини такої динамічності вбачаються і в політичних проблемах, і в мінливих економічних завданнях, і в необхідності виправлення попередньо допущених управлінських помилок тощо. Як дуже вдало писав свого часу В. І. Семчик, характерною рисою органів управління сільським господарством є те, що їх повноваження по регулюванню сільського господарства звужуються під гаслом прав і господарської самостійності підприємців та невтручання держави в господарську діяльність приватних господарських товаровиробників[1]. Тобто численні модифікації управлінської структури обслуговують різні цілі, однак не формують необхідного рівня здорового протекціонізму в сільському господарстві.

Довгий час система органів, що забезпечували управління та контроль щодо застосування СФЗ, була досить розгалуженою. Наприклад, В. С. Кайдашов доходив висновку про те, що загальна система органів контролю за дотриманням законодавства про безпечність та якість сільськогосподарської продукції могла бути класифікована таким чином: (1) органи, що здійснюють контроль за виробництвом та обігом продукції тваринництва (ветеринарна адміністрація); (2) органи, що здійснюють контроль за виробництвом та обігом продукції рослинництва (органи фітосанітарного контролю); (3) органи, що забезпечують санітарне та епідемічне благополуччя споживачів сільськогосподарської продукції (санітарно-епідеміологічна служба); (4) органи, що здійснюють контроль за дотриманням прав споживачів[2]. Така розпорошеність органів, що мають справу із СФЗ, досить часто критикувалася науковцями.

Тенденції до євроінтеграції спонукали пошук нових оптимальних моделей інституційної моделі. Зокрема, останніми роками відбувалося об'єднання та централізація функцій у цій сфері, особливо контрольно-наглядових. При цьому, як вказують науковці, за умов загальної нестабільності системи органів виконавчої влади у державі підсистема контрольно-наглядових органів є ще більш хиткою та такою, що перебуває під деструктивним впливом політичної кон'юнктури. Відтак загалом правильний і, більш того, як вбачається, безальтернативний шлях до модернізації цієї сфери публічного управління, приведення її до європейських та світових стандартів, піддається ризикам, з одного боку, надмірної лібералізації, з іншого ж, безкінечного пошуку моделей побудови системи органів публічної адміністрації з відповідними функціями та повноваженнями[3]. Підвищений динамізм управлінської структури не йде на користь належному виконанню покладених на публічне управління завдань у сфері СФЗ.

Ми не зупинятимемося на аналізі ролі та функціонального значення численних інспекційних органів, що існували та змінювали одне одного протягом незалежності України. Однак, на наш погляд, варто більш детально дослідити специфіку органу, який було втрачено у процесі трансформації управлінської структури, а саме ветеринарної міліції. Законом України «Про ветеринарну медицину» у попередніх редакціях передбачалося, що формування

[1] Семчик, В. И. (2003). Проблемы адаптации аграрного законодательства Украины к законодательству Европейского Союза. *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы*, 411-423.

[2] Кайдашов, В. С. (2012) Організаційно-правові засади безпечності та якості сільськогосподарської продукції: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.* Харків : Юридична академія імені Ярослава Мудрого, 3-20.

[3] Бондар, О. Г. (2019). Контрольно-наглядова діяльність як гарантія реалізації та захисту екологічних прав: деякі проблеми інституційного забезпечення. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: матеріали Міжнарод. наук. практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року).* Київ, 13-18.

і функціонування підрозділів ветеринарної міліції відбувається задля гарантування санітарної та епідеміологічної безпеки, яка є складовою національних інтересів. Слід зазначити, що цей орган має власну історію. Так, 11 червня 1966 року наказом Міністра охорони громадського порядку Української РСР № 268 було створено відомчу міліцію для забезпечення карантинних і ветеринарно-санітарних заходів у боротьбі з епізоотіями. Саме з цього часу починають своє функціонування підрозділи ветеринарної міліції. Завдання підрозділів ветеринарної міліції, які покладалися на неї у часи незалежності, дещо відрізнялися від колишніх завдань. Відповідно до п. 2 «Положення про підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 395 від 29 березня 2002 року, вказані підрозділи створювалися для надання практичної допомоги державним органам ветеринарної медицини в організації та здійсненні контролю і нагляду за виконанням вимог ветеринарно-санітарних заходів щодо профілактики, локалізації та ліквідації карантинних хвороб тварин. Це ж було відображено і в Законі України «Про ветеринарну медицину». Задля виконання таких завдань підрозділи ветеринарної міліції були наділені повноваженнями в основному неюрисдикційного характеру, які реалізувалися у межах здійснення контролю та нагляду за виконанням фізичними та юридичними особами ветеринарно-санітарних вимог. Наприклад, у Харківській області у 2006 році працівниками відділу ветеринарної міліції було перевірено 40 сільськогосподарських підприємств, у результаті чого було виявлено 20 порушень ветеринарно-санітарних вимог, а у 2007 році кількість перевірених сільськогосподарських підприємств склала вже 123 об'єкти і було виявлено 73 порушення ветеринарно-санітарних вимог. У 2007 році було перевірено 68 ринків. Внаслідок перевірок виявлено 357 порушень ветеринарно-санітарних вимог, серед яких 336 вчинених громадянами та 21 – посадовими особами[1].

Необхідність утворення спеціалізованого органу обумовлювалася тим, що розповсюдження особливо небезпечних інфекційних карантинних хвороб тварин, як правило, характеризується напруженістю епізоотичного процесу. Тому від оперативності реагування та проведення ветеринарно-санітарних заходів щодо недопущення, локалізації та ліквідації збудників цих хвороб залежить подальша епізоотична безпека держави[2]. Саме з огляду на об'єктивні особливості СФЗ ветеринарній міліції був притаманний централізм. Доктрина виходить з того, що централізм як позитивний показник організації – дискусійний для багатьох галузей через ризик віддалення від місцевих проблем. Проте коли йдеться про інспекцію та санітарну поліцію, він є гарантом незалежності та ефективності в державному масштабі[3].

Узагалі, якщо інспекційні та інші контрольно-наглядові органи, які функціонували на теренах України протягом останніх тридцяти років, у цілому мали подібні риси, то органи ветеринарної міліції суттєво відрізнялися своїм проміжним положенням – «напівінспекція» та «напівміліція». Втрата цього органу в процесі реформування суттєво відбилася на інституційному забезпеченні СФЗ в Україні.

Отже, динамізм управлінської структури здебільшого проявляється у двох напрямах: а) інституційному (утворення, реорганізація, ліквідація органів); та б) функціональному (поява повноважень та функцій, їх зміна, відміна, передання іншим суб'єктам тощо).

Хронічна проблема узгодження повноважень. Критичним питанням, що завжди викликало теоретичні дискусії та практичні проблеми, слід визнати розмиті рамки компетенції органів та дублювання деяких повноважень. При цьому спірні ситуації виникали на усіх етапах: і під час утворення нових органів (формування кола їх повноважень), і протягом їх функціонування, і навіть після їх ліквідації. Розподіл повноважень завжди був чутливим питанням в українських реаліях.

Яскравим прикладом цієї характерної ознаки можна вказати історію з узгодженням підготовленого пакету законопроектів у сфері санітарних, ветеринарних і фітосанітарних заходів. Так, з причини недосягнення узгодженості щодо розмежування повноважень між органами виконавчої влади, які здійснюють державний контроль і нагляд за безпекою харчових продуктів

[1] Василенко, В. М. (2009). Адміністративно-правовий статус працівників ветеринарної міліції: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.* Харків: ХНУВС, 3-19.

[2] Горбунова, О. Ю. (2009). Правовий статус працівників ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.* Київ : Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 3-18.

[3] Довгань, В. І. (2011). Зарубіжний досвід державного управління ветеринарною справою. *Держава та регіони. Серія: Державне управління,* 27-30.

тваринного походження, а саме Міністерством охорони здоров'я та Міністерством аграрної політики, ці законопроекти кілька місяців не вносилися на розгляд, що свого часу затягувало процесу вступу до СОТ[1].

Проблема розмежування відомчої компетенції традиційно досить болісна в Україні. Наприклад, кілька років тому в Україні контролем безпечності харчових продуктів займалися чотири органи: Державна санітарно-епідеміологічна служба, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба, Державна інспекція сільського господарства, Державна екологічна інспекція. Проте жоден із цих органів не гарантував безпечності продукту загалом, оскільки вони контролювали лише деякі ділянки виробництва, не забезпечуючи при цьому контроль на всій ділянці «від лану – до столу»[2], а у спірних моментах – намагалися «перекинути» відповідальність на інший орган.

Відсутність профільного міністерства. В Україні за період незалежності кілька разів змінювалися назва, функції та компетенція органів управління сільським господарством. Було Міністерство сільського господарства і продовольства України. Міністерство агропромислового комплексу України було перейменовано в Міністерство аграрної політики України[3]. Уперше за тридцять років незалежності у 2019 році аграрний сектор залишився без профільного міністерства. Відтепер проблемами сільського господарства опікуватиметься Мінекономіки. Метою об'єднання Міністерства економічного розвитку і торгівлі з Мінагрополітики було досягнення певного синергетичного ефекту в результаті об'єднання функцій державного управління у різних сферах суспільного життя. Водночас важливою складовою реалізації державної аграрної політики є розвиток сільських територій, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення раціонального природокористування у сільському господарстві. Водночас існування окремого центрального органу державної виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної аграрної політики, є, на думку Н. О. Багай, необхідною умовою належного державного регулювання сільського господарства, підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектора, забезпечення комплексного розвитку сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі[4]. Це добре усвідомлюють й інші країни. Наприклад, одним із найбільш активних американських органів державного регулювання в аграрній сфері є Міністерство сільського господарства США. Створене понад 100 років тому воно спочатку займалося саме питаннями СФЗ: організацією та управлінням у сфері боротьби з хворобами та шкідниками рослин, захворюваннями тварин, у сфері насінництва та племінної справи. Натепер міністерство значно розширило сферу своєї діяльності та компетенцію. Воно займається не тільки питаннями виробництва сільськогосподарської продукції, але й регулюванням цін, діяльності ринку, експорту сільськогосподарської продукції, закупок[5].

Яким чином відсутність профільного аграрного міністерства впливає на інституційно-функціональне забезпечення СФЗ? Насправді вплив неоднозначний. З одного боку, відсутність аграрного міністерства знижує спеціалізованість регулювання аграрних відносин та прямує до уніфікації такого регулювання у межах загального управління економікою. Однак саме СФЗ є тією сферою, в якій пересікаються бізнес, інтереси держави та екологічні проблеми – усі ці аспекти мають враховуватися. Проте в умовах ліквідації профільного міністерства ця специфічність втрачається, що призводить до управлінських помилок, необґрунтованих нормотворчих рішень та порушення національних інтересів, інтересів бізнесу і суспільства. З іншого боку, за умов відсутності спеціального центрального органу виконавчої влади змінюється роль та значення Держпродспоживслужби. Наразі вона виконує не лише контрольні та сервісні функції, безпосередньо взаємодіючи із агробізнесом та забезпечуючи його належний супровід – вона перетворилася на єдиний спеціалізований орган державної влади, що за своїми повноваженнями здатен враховувати сільськогосподарські особливості та транслювати потреби аграрного сектору іншим органам влади;

[1] Лахно, С. (2005). Стратегія та перешкоди на шляху вступу України до СОТ. *Міжнародна економічна політика,* 103-125.

[2] Лисак, М. А. (2016). Угода про асоціацію України з ЄС та стан торгівлі продовольчими товарами. *Економіка АПК, 10*, 66-72.

[3] Семчик, В. И. (2003). *Проблемы адаптации аграрного законодательства Украины к законодательству Европейского Союза. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы,* 411-423.

[4] Багай, Н. О. (2020). Державне регулювання сільського господарства: окремі питання. *Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи*: *матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2020 року).* Харків, 20-23.

[5] Клюкин, Б. Д.(1972). *США: правовое регулирование сельского хозяйства*. Москва,128-133.

Євроінтеграційна модель побудови інституційно-функціонального забезпечення СФЗ. Існуюча в Україні строкатість контрольно-наглядових органів, розпорошення та дублювання функцій між численними інспекціями не відповідало євроінтеграційним прагненням України. У зв'язку з цим була поставлена амбітна мета – створити на внутрішньому ринку України систему контролю за безпекою продуктів харчування, яка б відповідала європейській. Це довгострокова перспектива, яка вимагатиме значних зусиль як із погляду гармонізації нормативного поля, так і практичного запровадження нових норм державними органами, а також підприємствами[1]. Насправді, певні кроки у напрям централізації повноважень у сфері СФЗ відбувалися давно. Так, до 2010 року контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві характеризувалася розгалуженою системою державних інспекційних органів. Разом з тим, спроби утворити при Мінагрополітики єдиний контрольно-інспекційний орган датуються ще 2006 роком, коли уряд постановою від 25.05.2006 року створив Генеральну державну сільськогосподарську інспекцію на базі Державної інспекції з контролю якості сільськогосподарської продукції та моніторингу її ринку та Державної служби з охорони прав на сорти рослин. Однак втілити цю ідею не вдалося. У вересні цю постанову було скасовано. У 2006 році Генсільгоспоінспекція проіснувала лише на папері[2]. Законодавець все ж не полишав надії закріпити європейський досвід у законодавстві України щодо створення єдиного інспекційного органу в сільському господарстві. Ключовим кроком стало прийняття Закон «Про внесення змін до Закону «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Указані зміни передбачали існування тільки одного органу державного контролю та нагляду. Отже, ідея створення єдиної сільськогосподарської інспекції була законодавчо закріплена, лишалося втілити її в життя. У 2010 році була створена Державна інспекція сільського господарства України, яка поєднувала контрольно-наглядові та сервісні функції[3]. Попри наявні проблеми у нормативно-правовому забезпеченні контрольно-наглядової та сервісної діяльності Держсільгоспінспекції, на наше переконання, утворення цього органу забезпечило створення єдиної системи контрольно-інспекційних органів в аграрному секторі економіки, дозволило посилити результативність контролю за діяльністю відповідних суб'єктів, виключити дублювання функцій контролюючих органів, більш ефективно проводити загальнодержавну політику в АПК, направлену на забезпечення продовольчої безпеки країни, досягнення необхідних державі та суспільству соціальних, економічних та екологічних позитивних результатів[4]. Це надзвичайно важливо, оскільки контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві – це спрямована на забезпечення законності і правопорядку в сфері виробництва сільськогосподарської продукції однорідна діяльність уповноважених органів публічної адміністрації, а також суб'єктів громадського контролю щодо своєчасного виявлення проблем, створення умов для їх вирішення та усунення конфліктів між владними і підлеглими структурами, що здійснюється за допомогою спеціальних правових засобів[5].

Загалом, державний контроль за змістом та характером спрямований забезпечити повну та необхідну обізнаність уповноважених органів щодо функціонування кожної із галузей сільського господарства з метою перевірки цієї діяльності на відповідність законодавству України. Державний контроль, як засіб державного регулювання є одним із головних чинників визначення ролі держави у забезпеченні безпечності та якості сільськогосподарської продукції шляхом реалізації заходів державного контролю[6].

---

[1] Лисак, М. А. (2016). Угода про асоціацію України з ЄС та стан торгівлі продовольчими товарами. *Економіка АПК*, *10*, 66-72.

[2] Бондар, О. Г. (2013). Роль Держсільгоспінспекції України у розвитку державно-приватного партнерства у сфері АПК. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листопада 2013 року). Київ, 56-59.

[3] Бондар, О. Г. (2013). Роль Держсільгоспінспекції України у розвитку державно-приватного партнерства у сфері АПК. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листопада 2013 року). Київ, 56-59.

[4] Бондар, О. Г. (2013). Актуальні проблеми нормативного забезпечення діяльності Держсільгоспінспеції України. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права:* зб. тез «круглого столу» (Харків, 6 грудня 2013 року). Харків, 90-93.

[5] Бондар, О. Г. (2015). Контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві України: аграрно-правовий аспект: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.* Київ, 1-38.

[6] Яцков, С. М., Павлюченко, Ю. М. (2019). Роль держави у забезпеченні безпечності та якості сільськогосподарської продукції. *Журнал студентського наукового товариства*, 37-41.

Однак централізація контрольно-наглядових функцій на рівні Держсільгоспінспекції теж не задовольняла потреб євроінтеграційного етапу. І тому у 20.09.2015 року набрали чинності більшість положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів». Він був ухвалений з метою адаптації законодавства України до ЄС у цій сфері та передбачає впровадження в Україні моделі європейської системи безпеки. Положення закону суттєво зменшують кількість адміністративних процедур, державного контролю та скасовують дозвільні процедури, яких не існує в ЄС. Важливим результатом цього Закону є утворення Держпродспоживслужби[1].

Слід зазначити, що її утворення відбувалося досить складно, оскільки процес ліквідації Державної інспекції сільського господарства розтягнувся де-факто на роки[2]. Це потягнуло формування певного «сірого» періоду, коли старий орган ліквідовувався, а новий народжувався. Під час такого проміжного періоду було зафіксовано порушення, які прямо обумовлювалися суттєвим зниженням контролю за якістю та безпечністю сільськогосподарської продукції. Так, наприклад, В. М. Єрмоленко проаналізував ситуацію у 2016 році, коли значні обсяги експортованої продовольчої пшениці відправлялися за кордон під виглядом фуражної, однак одразу після перетину митного кордону це зерно оплачувалося за цінами продовольчої пшениці. Такі операції спричинили передусім недоотримання значного обсягу бюджетних надходжень у вигляді податків. Як прозорливо відмічає науковець, насамперед, виникнення такої ситуації криється у недосконалості державного контролю за оцінкою якості сільськогосподарської продукції, адже саме діяльність контролюючих держави при здійсненні експортно-імпортних операцій має бути індикатором відповідності пропонованої продукції задекларованим якісним показникам[3].

Отже, Держпродспоживслужба, об'єднавши повноваження окремих контрольно-наглядових органів у сфері СФЗ (Держветфітослужби, Держсанепідслужби), стала втіленням інституційно-функціональної підготовки України до реалізації євроінтеграційних вимог у сфері застосування СФЗ.

Утворення її складної внутрішньої структури зайняло тривалий час. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» було закріплено її утворення[4]. Постановою Кабінету Міністрів України від 02 вересня 2015 року № 667 затверджено Положення про Держпродспоживслужбу[5]. Територіальні органи Держпродспоживслужби утворені постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1092[6]. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2016 року № 260-р «Питання Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» Держпродспоживслужба офіційно розпочала роботу і приступила до виконання функцій[7].

Оцінки цього кроку в літературі діаметрально протилежні. Думки учених з приводу утворення Держпродспоживслужби та її ефективності можна згрупувати та представити у вигляді трьох основних підходів:

а) *критичний*. Зокрема, висловлюються думки про те, що упродовж 2015 – 2017 років, коли в Україні відбулося реформування системи державних органів шляхом ліквідації Держветфітослужби

---

[1] Власенко, Ю. Л. (2016). До питання про правове забезпечення екологічної безпеки при виробництві, контролю якості та обігу дієтичних добавок (колишніх БАДів). *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матер. «круглого столу» (Київ, 27 травня 2016 року).* Київ, 320-323.

[2] Бондар, О. Г. (2016). До питання про інституційне забезпечення контрольно-наглядової діяльності в поземельній сфері у контексті сталого розвитку України. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матер. «круглого столу» (Харків, 2 грудня 2016 року).* Харків, 71-74.

[3] Єрмоленко, В. М. (2016). Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. *Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України*: *матер. зібрання (м. Одеса, 9-10 вересня 2016 року).* Одеса: Юридична література, 22-25.

[4] *Постанова про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади, 2014* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий кур'єр. 2014.* № 169.

[5] *Постанова про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, 2015* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий кур'єр.* 2015. № 168.

[6] *Постанова про* утворення територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, *2015* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий кур'єр.* 2016. № 4.

[7] *Розпорядження про питання Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, 2016* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий кур'єр.* 2016. № 81.

та її територіальних органів і створення Держпродспоживслужби України, проведення реорганізаційних заходів призвело до погіршення епізоотичної ситуації щодо сказу, АЧС, сальмонельозу, про що свідчить реєстрація спалахів даних гостроінфекційних хвороб тварин на території України протягом 2015 – 2018 років. Це справляє негативний вплив на навколишнє середовище, призводить до значних економічних втрат у тваринництві та погіршення експортного потенціалу держави, підвищує ризик виникнення хвороб, що є спільними для людей і тварин, а також свідчить про незадовільний стан вирішення завдань держави в галузі ветеринарної медицини за напрямом забезпечення захисту здоров'я тварин[1]. В. А. Поліщук пише про те, що сьогодні важко давати оцінку проведеній реорганізації органів державної влади у сфері забезпечення якості та безпечності продуктів харчування, проте можна спрогнозувати, що об'єднання в одне відомство різних функцій ветеринарного, санітарного, фіто-санітарного контролю, не можна вважати виправданим, тому що система і структура органів влади до об'єднання була більш дієвою з точки зору здійснення державного регулювання відносин у сфері сільськогосподарського (промислового) садівництва, зокрема, забезпечення доступу до ринку продукції садівництва, експорту сільськогосподарської продукції, забезпечення фіто-санітарного контролю тощо[2].

б) *позитивний*. Представники цього підходу вітають утворення Держпродспоживслужби[3];

в) *поміркований*. Певна група науковців досить стримано аналізує діяльність Держпродспоживслужби. Наприклад, Саркісова говорить про те, що реформа національної системи забезпечення якості та безпеки продуктів харчування та державного контролю у цій сфері поступово завершується. Проведена реформа мала за мету вирішити такі проблеми як недостатній рівень безпечності продуктів харчування за одночасного контролю декількома контролюючими органами одного і того ж оператора харчового ринку, невизначеність показників безпечності харчових продуктів, дублювання функцій і відсутність координації дій різних державних органів, залучених до системи контролю безпечності харчових продуктів тощо. Після 4 років перехідного періоду та 3 років мораторію на перевірки, Держпродспоживслужба (новий орган, який зібрав діючі служби з контролю, у т.ч. фітосанітарного та санітарно-епідеміологічного) отримала можливість розпочати перевіряти операторів ринку харчової продукції, більшість з яких мала перейти на систему аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (HACCP). Перші результати реалізації функції контролю представляють науковий інтерес[4].

Ми схильні оцінювати Державпродспоживслужбу та її значення у забезпеченні публічного управління у сфері СФЗ з позицій поміркованого підходу. Проте, на нашу думку, ліквідація Мінагрополітики та продовольства України стала тим суттєвим фактором, що докорінно змінив ситуацію, і відтепер роль Держпродспоживслужби значно посилилася. Однак слід наголосити, що це не гарантує їй безпроблемне існування та спокійне функціонування. Складна доля контрольно-наглядових органів у сфері сільського господарства вже стала предметом цікавих досліджень. Досить влучно зазначає О. Г. Бондар: «складається враження, що саме слово «інспекція» має апріорі крамольний відтінок, від якого всіляко намагаються відійти. У чомусь подібна ситуація має місце з Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту прав споживачів, але ж Держпродспоживслужба поряд із реалізацією широкого спектра контрольно-наглядових повноважень все ж таки надає різноманітні адмінпослуги»[5].

Останні тенденції полягають у полеміці щодо доцільності існування Держпродспоживслужби як окремого органу. Прибічники реформаційного підходу переконують у тому, що інституційна система забезпечення контролю за застосуванням СФЗ має бути змінена, а саме:

[1] Дідок, Ю. В. (2018). Реформування системи державних органів ветеринарної медицини в Україні: соціологічний вимір. *Вісник НАДУ. Серія "Державне управління",*137-142.

[2] Поліщук, В. А. (2016). Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.* Київ, 3-126.

[3] Туніцька, Ю. М. (2018). Національна митно-тарифна та нетарифна політика за умов євроінтеграції. *Економіка і суспільство*, 74-84.

[4] Саркісова, Т. (2019). Проблеми правової регламентації системи контролю в сфері екобезпеки продуктів харчування. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: матеріали Міжнарод. наук. практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року).* Київ, 305-308.

[5] Бондар, О. Г. (2019). Контрольно-наглядова діяльність як гарантія реалізації та захисту екологічних прав: деякі проблеми інституційного забезпечення. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: матеріали Міжнарод. наук. практ. конф. (Київ, 31 травня 2019 року).* Київ, 13-18.

Держпродспоживслужба має бути ліквідована, а її функції та повноваження варто поділити між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства та Міністерством охорони здоров'я. Такі пропозиції надзвичайно шкідливі. З точки зору забезпечення належної участі держави у публічному управлінні СФЗ у сільському господарстві Мінекономіки не здатне повноцінно замінити спеціалізований орган, яким є Держпродспоживслужба. Особливо небезпечними виглядають пропозиції щодо розподілу матеріально-технічної служби, відповідно до якого лабораторії та інші подібні установи мають відійти до компетенції МОЗ. Реалізація таких проектів здатна нанести важкий та непоправний удар по інституційно-функціональній системі забезпечення СФЗ в Україні. Це неминуче негативно відобразиться на безпосередніх відносинах застосування СФЗ у країні, а також потягне за собою проблеми із належним виконанням міжнародно-правових зобов'язань у цій сфері. Передусім, це потягне негативну реакцію ЄС, адже ліквідація Держпродспоживслужби стане суттєвим регресом у процесі реалізації Угоди про асоціацію.

Слід зазначити, що ЄС досить пильно слідкує за ходом виконання Угоди про асоціацію. Це забезпечується зокрема й інституційними можливостями. Наразі в Україні існують форми для моніторингу та висвітлення прогресу у виконанні згаданих зобов'язань. Перш за все сформовано систему двосторонніх органів Україна – ЄС, яка включає різні формати зустрічей, наприклад, підкомітет з питань СФЗ[1], на аналізі якого ми дещо зупинимося.

З метою покращення взаємозв'язку та співробітництва між Сторонами з питань СФЗ сторони (Україна та ЄС), підписавши Угоду, домовилися про створення *Підкомітету з управління СФЗ.* При цьому, основними функціями Підкомітету є: 1) контроль за впровадженням положень Глави 4 Угоди про асоціацію «Санітарні та фітосанітарні заходи» та вивчення всіх питань, які можуть виникнути у зв'язку з впровадженням, а також розгляд усіх питань, що стосуються цієї Глави; 2) перегляд та внесення змін до відповідних додатків до зазначеної вище Глави, а також вироблення рекомендації для інших органів відповідно до положень Угоди про асоціацію. Будь-які рішення, рекомендації, звіти або інші дії Підкомітету або будь-якої групи, що створена Підкомітетом, що пов'язані з отриманням дозволів на імпорт, обміну інформацією, дотриманням вимог прозорості, визнанням регіоналізації, еквівалентністю заходів тощо, мають прийматись Сторонами на основі консенсусу[2].

Так, 16 травня 2017 року в Києві відбулося перше засідання Підкомітету з управління СФЗ Комітету Асоціації Україна – ЄС у торговельному складі під головуванням Голови Держпродспоживслужби та начальника відділу двосторонніх міжнародних відносин Генерального Директорату з питань охорони здоров'я та безпечності харчових продуктів Європейської Комісії (DG «SANTE»). У ході засідання, організованого Держпродспоживслужбою у співпраці з Урядовим офісом з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, сторони схвалили рішення Підкомітету з управління СФЗ стосовно затвердження Правил процедур та обговорили актуальні питання двостороннього співробітництва між Україною та ЄС у сфері СФЗ та визначили пріоритети ефективної взаємодії у зазначених питаннях. Особливо актуалізується необхідність співпраці Підкомітету з міжнародними організаціями в галузі санітарного та фітосанітарного захисту, особливо з Комісією «Кодекс Аліментаріус», ВООЗТ та Секретаріатом МКЗР. Встановлення механізмів та процедур щодо сприяння торгівлі вимагає в тому числі створення підконтрольних державі структур для забезпечення його практичного застосування, оптимального втілення та настання реальних позитивних наслідків у сфері торгівлі на міжнародному ринку для кожного учасника відповідних господарських відносин[3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, **н**аціональній інституційно-функціональній системі забезпечення СФЗ у сільському господарстві характерні власні особливості та специфічні риси, зокрема: динамічність управлінської структури, хронічна проблема узгодження

[1] Хоменко, О. О. (2017). Виконання зобов'язань у аграрній сфері в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Сучас*ний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції: матеріали «круглого столу» (Харків, 8 грудня 2017 року).* Харків, 104-105.

[2] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 (Україна, Європейський Союз). *Офіційний вісник України*. 2014. № 75, 1. Стор. 83. Ст. 2125.

[3] Боснюк-Григор'єва, Ю. (2017). Україна на шляху до європейських стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів: що зроблено та які виклики слід подолати. *Історико-правовий часопис, 2 (10).* 170-175.

повноважень, відсутність профільного міністерства, євроінтеграційна модель побудови інституційно-функціонального забезпечення СФЗ.

Державний контроль, загалом, за змістом та характером спрямований забезпечити повну та необхідну обізнаність уповноважених органів щодо функціонування кожної із галузей сільського господарства з метою перевірки цієї діяльності на відповідність законодавству України.

Держпродспоживслужба, утворення складної внутрішньої структури якої зайняло тривалий час, об'єднавши повноваження окремих контрольно-наглядових органів у сфері СФЗ (Держветфітослужби, Держсанепідслужби), на сучасному етапі є втіленням інституційно-функціональної підготовки України до реалізації євроінтеграційних вимог у сфері застосування СФЗ.

Реалізація розглянутих у статті проектів щодо ліквідації Держпродспоживслужби здатна нанести важкий та непоправний удар по інституційно-функціональній системі забезпечення СФЗ в Україні. Це неминуче негативно відобразиться на безпосередніх відносинах застосування СФЗ у країні, а також потягне за собою проблеми із належним виконанням міжнародно-правових зобов'язань у цій сфері. Передусім, це потягне негативну реакцію ЄС, адже ліквідація Держпродспоживслужби стане суттєвим регресом у процесі реалізації Угоди про асоціацію.

References:

1. Semchik, V. I. (2003). *Problemy adaptacii agrarnogo zakonodatel'stva Ukrainy k zakonodatel'stvu Evropejskogo Sojuza. Problemy garmonizacii zakonodatel'stva Ukrainy i stran Evropy* [Problems of adaptation of the agrarian legislation of Ukraine to the legislation of the European Union. Problems of harmonization of the legislation of Ukraine and the countries of Europe], 411-423. [in Ukrainian].
2. Kaidashov, V. S. (2012) Orhanizatsiino-pravovi zasady bezpechnosti ta yakosti silskohospodarskoi produktsii [Organizational and legal principles of safety and quality of agricultural products]: *avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk* [abstract of the dissertation on completion of a scientific degree of the doctor of legal scientific]. Kharkiv: Yurydychna akademiia imeni Yaroslava Mudroho, 3-20. [in Ukrainian].
3. Bondar, O. H. (2019). Kontrolno-nahliadova diialnist yak harantiia realizatsii ta zakhystu ekolohichnykh prav: deiaki problemy instytutsiinoho zabezpechennia [Control and supervision activities as a guarantee of realization and protection of environmental rights: some problems of institutional support] *Ekoloho-pravovyi status liudyny i hromadianyna: retrospektyvnyi ta perspektyvnyi pohliady: materialy Mizhnarod. nauk. prakt. konf. (Kyiv, 31 travnia 2019 roku)* [Ecological and legal status of man and citizen: retrospective and perspective views: materials International. Science. practice. conf. (Kyiv, May 31, 2019)], 13-18. [in Ukrainian].
4. Vasylenko, V. M. (2009). Administratyvno-pravovyi status pratsivnykiv veterynarnoi militsii [Administrative and legal status of veterinary police officers]: *avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk* [abstract of the dissertation on completion of a scientific degree of the doctor of legal scientific]. Kharkiv: KhNUVS, 3-19. [in Ukrainian].
5. Horbunova, O. Yu. (2009). Pravovyi status pratsivnykiv veterynarnoi militsii z provedennia karantynnykh veterynarnykh zakhodiv [Legal status of veterinary police officers for quarantine veterinary measures]: *avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk* [abstract of the dissertation on completion of a scientific degree of the doctor of legal scientific]. Kyiv: Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, 3-18. [in Ukrainian].
6. Dovhan, V. I. (2011). Zarubizhnyi dosvid derzhavnoho upravlinnia veterynarnoiu spravoiu [Foreign experience of state management of veterinary affairs]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Derzhavne upravlinnia* [State and regions. Series: Public Administration], 27-30. [in Ukrainian].
7. Lakhno, S. (2005). Stratehiia ta pereshkody na shliakhu vstupu Ukrainy do SOT [Strategy and obstacles to Ukraine's accession to the WTO]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka* [International economic policy], 103-125. [in Ukrainian].
8. Lysak, M. A. (2016). Uhoda pro asotsiatsiiu Ukrainy z YeS ta stan torhivli prodovolchymy tovaramy [Agreement on the Association of Ukraine with the EU and the state of trade in food products]. *Ekonomika APK* [Economics of agro-industrial complex], *10*, 66-72. [in Ukrainian].
9. Bahai, N. O. (2020). Derzhavne rehuliuvannia silskoho hospodarstva: okremi pytannia [State regulation of agriculture: some issues]. *Aktualni pravovi problemy zemelnykh, ahrarnykh ta ekolohichnykh vidnosyn v umovakh suchasnoi zemelnoi reformy: mater. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 22 travnia 2020 roku)* [Actual legal problems of land, agrarian and ecological relations in the conditions of modern land reform: mater. scientific-practical conf. (Kharkiv, May 22, 2020)], 20-23. [in Ukrainian].
10. Kliukyn, B. D. (1972). *SShA: pravovoe rehulyrovanye selskoho khoziaistva* [USA: legal regulation of agriculture]. Moscow,128-133. [in Russia].
11. Bondar, O. H. (2013). Rol Derzhsilhospinspektsii Ukrainy u rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi APK [The role of the State Agricultural Inspectorate of Ukraine in the development of public-private partnership

in the field of agriculture]. *Aktualni pravovi problemy publichno-pryvatnoho partnerstva u sferi ahrarnykh, zemelnykh, ekolohichnykh ta kosmichnykh vidnosyn: materialy Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 22 lystopada 2013 roku)* [Current legal issues of public-private partnership in the field of agricultural, land, environmental and space relations: materials International. scientific-practical conf. (Kyiv, November 22, 2013)], 56-59. [in Ukrainian].
12. Bondar, O. H. (2013). Aktualni problemy normatyvnoho zabezpechennia diialnosti Derzhsilhospinspetsii Ukrainy [Actual problems of normative support of activity of the State Agricultural Inspection of Ukraine]. *Suchasni naukovo-praktychni problemy ekolohichnoho, zemelnoho ta ahrarnoho prava: zb. tez «kruhloho stolu» (Kharkiv, 6 hrudnia 2013 roku)* [Modern scientific and practical problems of environmental, land and agricultural law: Coll. abstracts of the round table (Kharkiv, December 6, 2013)]. Kharkiv, 90-93. [in Ukrainian].
13. Yatskov, S. M., Pavliuchenko, Yu. M. (2019). Rol derzhavy u zabezpechenni bezpechnosti ta yakosti silskohospodarskoi produktsii [The role of the state in ensuring the safety and quality of agricultural products]. *Zhurnal studentskoho naukovoho tovarystva* [Journal of the Student Scientific Society], 37-41. [in Ukrainian].
14. Vlasenko, Yu. L. (2016). Do pytannia pro pravove zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky pry vyrobnytstvi, kontroliu yakosti ta obihu diietychnykh dobavok (kolyshnikh BADiv) [On the issue of legal provision of environmental safety in the production, quality control and circulation of dietary supplements (former dietary supplements)]. *Konstytutsiini zasady ahrarnoho, zemelnoho ta ekolohichnoho prava: 20 rokiv rozvytku: mater. «kruhloho stolu» (Kyiv, 27 travnia 2016 roku)* [Constitutional principles of agrarian, land and ecological law: 20 years of development: mater. Round table (Kyiv, May 27, 2016)], 320-323. [in Ukrainian].
15. Bondar, O. H. (2016). Do pytannia pro instytutsiine zabezpechennia kontrolno-nahliadovoi diialnosti v pozemelnii sferi u konteksti staloho rozvytku Ukrainy [On the issue of institutional support of control and supervision activities in the land sphere in the context of sustainable development of Ukraine]. *Teoretychni ta praktychni aspekty realizatsii ekolohichnoho, zemelnoho, ahrarnoho prava v umovakh staloho rozvytku Ukrainy: mater. «kruhloho stolu» (Kharkiv, 2 hrudnia 2016 roku)* [Theoretical and practical aspects of realization of ecological, land, agrarian law in the conditions of sustainable development of Ukraine: mater. Round table (Kharkiv, December 2, 2016)], Kharkiv, 71-74. [in Ukrainian].
16. Yermolenko, V. M. (2016). Suchasnyi stan normatyvnoho zabezpechennia derzhavnoho kontroliu za yakistiu silskohospodarskoi produktsii [The current state of regulatory support for state control over the quality of agricultural products]. *Pershe zibrannia fakhivtsiv sporidnenykh kafedr z obhovorennia aktualnykh naukovykh problem ta metodyky vykladannia ahrarnoho, zemelnoho, ekolohichnoho ta pryrodoresursnoho prava u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy : mater. zibrannia (m. Odesa, 9-10 veresnia 2016 roku)* [The first meeting of specialists of related departments to discuss current scientific issues and methods of teaching agricultural, land, environmental and natural resources rights in higher educational institutions of Ukraine: mater. meeting (Odessa, September 9-10, 2016)]. Odessa: Yurydychna literatura, 22-25. [in Ukrainian].
17. *Postanova pro optymizatsiyu systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoyi vlady, 2014* (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Resolution on optimization of the system of central executive bodies, 2014 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Uryadovyj kuryer* [Government courier]. 2014. № 169. [in Ukrainian].
18. *Postanova pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu sluzhbu Ukrayiny z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv, 2015* (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Resolution on approval of the Regulation on the Civil Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection, 2015 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Uryadovyj kuryer* [Government courier]. 2015. № 168. [in Ukrainian].
19. *Postanova pro utvorennya terytorialnykh orhaniv Derzhavnoyi sluzhby z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv, 2015* (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Resolution on the establishment of territorial bodies of the State Service for Food Safety and Consumer Protection, 2015 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Uryadovyj kuryer* [Government courier]. 2016. № 4. [in Ukrainian].
20. *Rozporyadzhennya pro pytannya Derzhavnoyi sluzhby z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv, 2016* (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Order on the State Service for Food Safety and Consumer Protection, 2016 (Cabinet of Ministers of Ukraine)] *Uryadovyj kuryer* [Government courier]. 2016. № 81. [in Ukrainian].
21. Didok, Yu. V. (2018). Reformuvannia systemy derzhavnykh orhaniv veterynarnoi medytsyny v Ukraini: sotsiolohichnyi vymir [Reforming the system of state bodies of veterinary medicine in Ukraine: a sociological dimension]. *Visnyk NADU. Seriia "Derzhavne upravlinnia"* [Bulletin of the National Academy of Public Administration. Public Administration Series], 137-142. [in Ukrainian].
22. Polishchuk, V. A. (2016). Pravove rehuliuvannia silskohospodarskoho sadivnytstva v Ukraini [Legal regulation of agricultural horticulture in Ukraine]: *dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk* [dissertation on completion of a scientific degree of the doctor of legal scientific]. Kyiv, 3-126. [in Ukrainian].
23. Tunitska, Yu. M. (2018). Natsionalna mytno-taryfna ta netaryfna polityka za umov yevrointehratsii [National customs-tariff and non-tariff policy in the context of European integration]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and society].74-84. [in Ukrainian].
24. Sarkisova, T. (2019). Problemy pravovoi rehlamentatsii systemy kontroliu v sferi ekobezpeky produktiv kharchuvannia [Problems of legal regulation of the control system in the field of food safety.]. *Ekoloho-pravovyi*

status liudyny i hromadianyna: retrospektyvnyi ta perspektyvnyi pohliady: materialy Mizhnarod. nauk. prakt. konf. (Kyiv, 31 travnia 2019 roku) [Ecological and legal status of man and citizen: retrospective and perspective views: materials International. Science. practice. conf. (Kyiv, May 31, 2019)]. Kyiv, 305-308. [in Ukrainian].

25. Khomenko, O. O.(2017). Vykonannia zoboviazan u ahrarnii sferi v ramkakh Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS [Fulfillment of obligations in the agricultural sphere under the Association Agreement between Ukraine and the EU]. *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ekolohichnoho, zemelnoho y ahrarnoho prava v umovakh yevrointehratsii: materialy «kruhloho stolu» (Kharkiv, 8 hrudnia 2017 roku)* [Current state and prospects of development of ecological, land and agrarian law in the conditions of European integration: materials of the round table (Kharkiv, December 8, 2017)], Kharkiv, 104-105. [in Ukrainian].
26. *Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeyskym Soyuzom, Yevropeyskym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony, 2014* (Ukrayina, Yevropeyskyy Soyuz) [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, 2014 (Ukraine, European Union)]. *Ofitsiynyy visnyk* [Official Bulletin of Ukraine]. 2014. № 75, 1. Стор. 83. Ст. 2125. [in Ukrainian].
27. Bosniuk-Hryhorieva, Yu. (2017). Ukraina na shliakhu do yevropeiskykh standartiv u sferi sanitarnykh ta fitosanitarnykh zakhodiv: shcho zrobleno ta yaki vyklyky slid podolaty [Ukraine on the way to European standards in the field of sanitary and phytosanitary measures: what has been done and what challenges need to be overcome]. *Istoryko-pravovyi chasopys* [Historical and legal journal], *2 (10)*, 170-175. [in Ukrainian].

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění **v prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 28. ledna a musí byt publikováné do dne 28. února.
Články pro zveřejnění **v druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 28. března a musí byt publikováné do dne 30. dubna.
Články pro zveřejnění **v třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 28. května a musí byt publikováné do dne 30. června.
Články pro zveřejnění **ve čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 1. srpna a musí byt publikováné do dne 31. srpna.
Články pro zveřejnění **v pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 28. září a musí byt publikováné do dne 31. října.
Články pro zveřejnění **v šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 28. listopada a musí byt publikováné do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.
Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 1800-1900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, prácovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.
Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.
Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytováné na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí byt uvedený ve formátu
TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).
Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.
Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:
E-mail: admedit@eppd13.cz
eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Web: http://eppd13.cz

Adresa:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

PŘÍKLADY ÚPRAVY BIBLIOGRAFICKÉHO POPISU ZDROJŮ A LITERATURY DLE POŽADAVKŮ APA-STYLE

Všeobecná pravidla:

Bibliografický popis zdrojů a literatury v odkazech na každé strance a v transliterovaném seznamu literatury (references) musí být zpracován na základě norem APA-Style, v souladu s požadavky APA (American Psychological Association). Níže jsou uvedeny příklady zpracování nejběžnějších bibliografických zdrojů. Více informace dostanete na strance http://www.apastyle.org.

Při úpravě bibliografických popisů zdrojů a literatury dejte si pozor na způsob psaní: rovně a kurzivou (*Italic*) a také na postupnost umístění prvků odkazu.

Paginální odkazy na zdroje a literaturu se uvádí v původním jazyce (v jazyce originálů), totiž nepřekládají se a netransliterují se. Citace jsou také uváděný v původním jazyce článku.

Seznam literatury (references) na konci článku se uvádí latinkou. Pokud se musí uvést odkaz na články v písmu cyrilici (včetně článků v ukrajinštině nebo v ruštině) otištěné dřivě v časopisech a sbírkách, doporučujeme tuto variantu struktury bibliografických odkazů v sekci References:

– Jméno a příjmení autora/-ů (transliterace);
– Transliterováný název článku a jeho překlad v angličtině, který má být umístěný v hranatých závorkách: [];
– Název zdroje (transliterace) a překlad jeho názvy v jazyce anglickém: [];
– Výchozí údaje s anglickým zápisem.

V seznamu literatury (references) místo vydání pro zdroje v jazyce anglickém a ukrajinském se uvádí v angličtině, a název nakladatelství se transliteruje.

Pro automatickou transliteraci názvů zdrojů v písmu cyrilici dá se použit další stránky:

– pro zdroje v ruštině: http://www.translit.ru,
– pro zdroje v ukrajinštině: http://www.slovnyk.ua/services/translit.php .

Odkaz na web-zdroje se má sestavit dalším způsobem: jméno autora web-stránky, název stránky, název web-stránky (píše se kurzivou (*Italic*)), adresu web-stránky oddělenou znaky < >: <URL> a pokud je možné datum poslední návštěvy/ náhledu web-stránky v zaoblených závorkách: () . Název měsíce nahlédnutí do web-stránky se uvádí v jazyce článku.

Pro vaše pohodlí jsou následující příklady uvádění zdrojů a literatury rozdělený podle typu zdroje, a každý se uvádí ve dvou variantech po sobě: první je příklad odkazu na každé stránce, druhý je příklad odkazu na stejný zdroj, jenže jak se má uvádět v seznamu literatury (references).

Monografie:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security.* Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.
Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English].

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution.* New York: Palgrave Macmillan, 5.
Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution.* New York: Palgrave Macmillan. [in English].

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.
Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian].

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Якобсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность.* Москва: ТЕИС, 14-21.
Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Článek v časopise:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.
Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55
Musilová, K. (2017). Mozhnosti aplikace konceptu postmaterialnigo shtepeni na substatnih urovnih. *Central European Political Studies Review, 19*(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55 [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.
Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементація міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, *1,* 64-76.
Zadorozhnii, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], *no. 1,* 64-76. [in Ukrainian].

Teze a myšklenky konference:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.
Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennya silskogospodarskih kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta institucijni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materiali Mizhnarodnoї naukovo-praktichnoї konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa).* [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.
Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tlumachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoї Ukraïni: materiali Mizhnarodnoї naukovoї konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Odkazy na web-stránky:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health.* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864> (2017, лютий, 01).
Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health.* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908 > (2017, сентябрь, 18).
Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908 > [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут.* <http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31> (2017, ию).
Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhlisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut.* [15 minutes]. <http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31> [in Russian]. (2017, June, 22).

Odkazy na právní předpisy a právní dokumentaci:

Zákony a nařízení:

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.
Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrajiny* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21).
Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь.* <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf > (05 мая 2017).
Direktiva o razvitii dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015 (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'.* [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).
Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukrajini 2005 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrajiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Dohody, konvence, doporučení

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21 листопада 2016).
International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).
Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21)

Dvoustranné dohody

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.
Ugoda pro spivrobitnytstvo v galuzi aviatsiynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrayiny ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrajiny* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Soudní dokumentace
Dokumentace Mezinárodního soudu
Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf> (12 вересня 2017)
Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.
The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (do 31. října 1998)
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (od 1. listopadu 1998)
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Soudní rozhodnutí soukromých zemí
Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).
Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 28 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 28 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 28 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until August, 1 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 28 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 28 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio.
The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:
an abstract (1800-1900 characters),
a title of the article and complete data of an author – full first and last name,
academic title, academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:
E-mail: admedit@eppd13.cz
eppd13@gmail.com
ediskurs@gmail.com
Web: http://eppd13.cz

Mailing Address:
BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

RULES AND EXAMPLES OF REFERENCING ACCORDING TO APA-STYLE REQUIREMENTS

General rules:

Bibliographic descriptions of sources and literature in footnotes and transliterated list of sources (references) should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA). Below are examples of how to arrange the most common bibliographic sources. For more information see: http://www.apastyle.org

When arranging bibliographic descriptions of sources and literature it is necessary to consider regular and cursive (*Italic*) text fonts, as well as the sequence of elements in a reference.

Footnotes should be provided in the original language of a source to which you refer, that is, they are not translated or transliterated. Quotes within the article should be provided in the language of the article.

References at the end of the article should be Latinized. When making bibliographic references to Cyrillic (including Ukrainian and Russian) articles, published in journals and almanacs, we strongly recommend the following structure of references:

– Name of author/authors (transliterated);

– original title of the article transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [ ];

– original title of the source transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [ ];

– publisher's imprint information in English.

In References, when indicating a city of publication both in English and Cyrillic sources, the name of the city should be given in English, while the name of the publishing house should be transliterated.

For automatic transliteration of Cyrillic sources, you can use the following resources http://www.translit.ru – for sources in Russian; and http://www.slovnyk.ua/services/translit.php – for sources in Ukrainian.

When arranging references on website materials, a reference should include author's name, title of the page, name of the site (*typed in Italic font*), site address <URL>, marked by <> symbols, and, if possible, the date when this page was last browsed (in round brackets). The month is provided in the language of the article.

For your convenience, below you can see examples of arranging bibliographic descriptions of sources and literature organized by source type; each one is given in two formats sequentially: the first one is the footnote example; the second is the example of arranging the same source in References.

Monograph:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security.* Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.
Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English]

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution.* New York: Palgrave Macmillan, 5.
Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution.* New York: Palgrave Macmillan. [in English]

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.
Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian]

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Якобсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность.* Москва: ТЕИС, 14-21.
Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Journal article:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.
Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55
Musilová, K. (2017). Mozhnosti aplikace konceptu postmaterialnigo shtepeni na substatnih urovnih. *Central European Political Studies Review, 19*(1), 55-75. doi:http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55 [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.
Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементація міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, *1,* 64-76.
Zadorozhnii, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], *no. 1,* 64-76. [in Ukrainian].

Conference paper:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.
Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennya silskogospodarskih kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta institucijni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materiali Mizhnarodnoї naukovo-praktichnoї konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa).* [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.
Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tlumachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoї Ukraïni: materiali Mizhnarodnoї naukovoї konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Web-link:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health.* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864> (2017, лютий, 01).
Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health.* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908 > (2017, сентябрь, 18).
Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908 > [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут.* <http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31> (2017, ию).
Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhlisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut.* [15 minutes]. <http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31> [in Russian]. (2017, June, 22).

References to legislative acts and legal documents

Laws and regulations

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.
Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrajiny* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> (2013, листопад, 21)
Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь.* <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf > (05 мая 2017).
Direktiva o razvitii dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015 (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'.* [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).
Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukrajini 2005 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrajiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Agreements, conventions, recommendations

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> (21 листопада 2016).
International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).
Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21).

Bilateral agreements

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.
Ugoda pro spivrobitnytstvo v galuzi aviatsiynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrayiny ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrajiny* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Judicial documents

Documents of the International Court of Justice

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf> (12 вересня 2017)
Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.
The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

ECHR cases (until October 31, 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.
Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

ECHR cases (after November 1, 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.
Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Judicial decisions of individual countries

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).
Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).